

Selçuk Üniversitesi

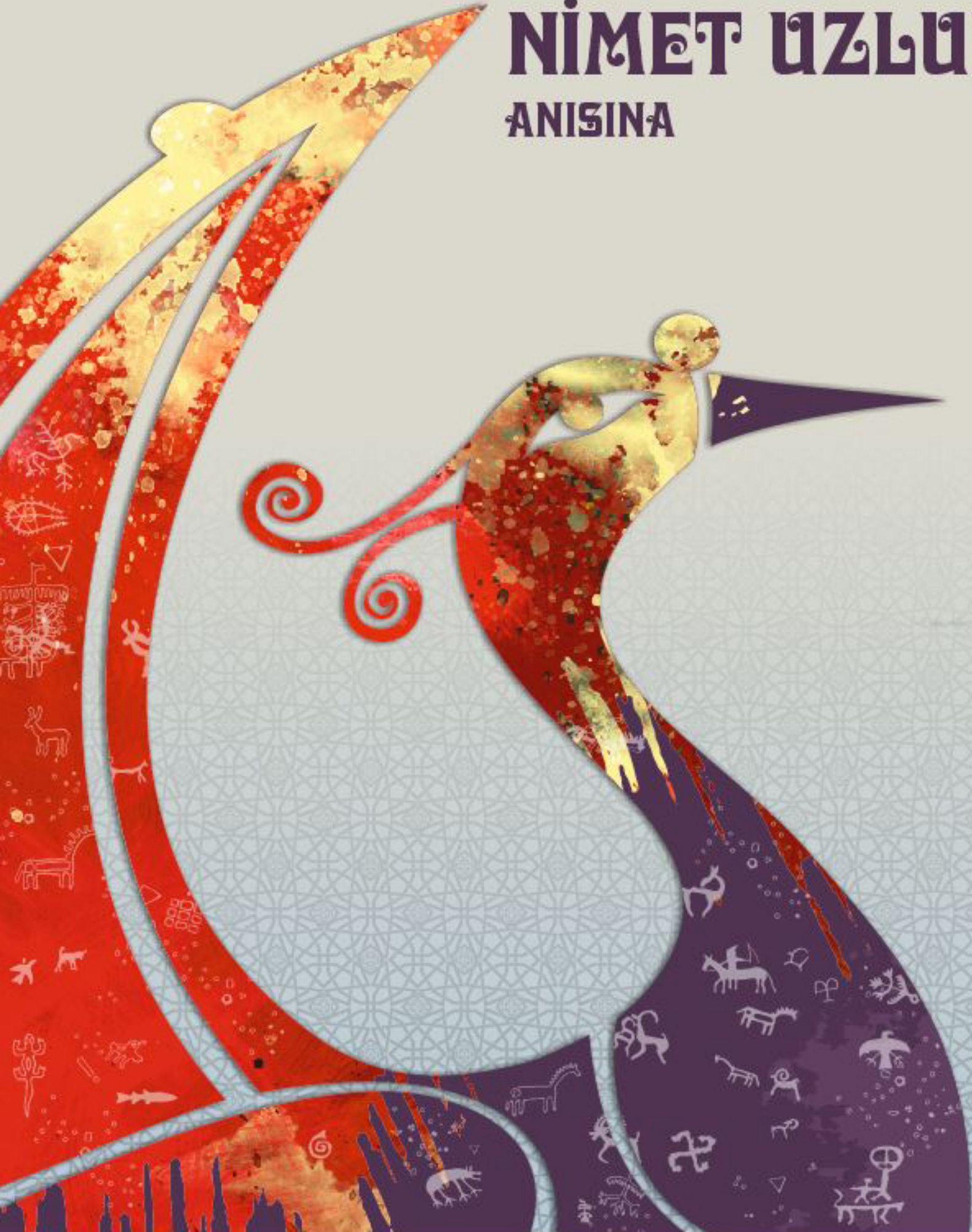
SELÇUKLU ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Selçuk University Journal of Seljuk Studies

ISSN 1015-2105
eISSN 2548-0154

Yıl / Year: 7 Sayı / Issue: 9 Aralık / December 2018

NİMET ÜZLÜK ANISINA

SELÇUK ÜNİVERSİTESİ SELÇUKLU ARAŞTIRMALARI MERKEZİ

**SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
SELÇUKLU ARAŞTIRMALARI DERGİSİ**

**SELCUK UNIVERSITY
JOURNAL OF SELJUK STUDIES**

E-ISSN 2548-0154

Yılda iki defa yayımlanan (Aralık-Haziran), hakemli, yaygın süreli bir dergidir.

SAYI / ISSUE: 9 - GÜZ / AUTUMN

KONYA 2018

SELÇUK ÜNİVERSİTESİ SELÇUKLU ARAŞTIRMALARI MERKEZİ
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ SELÇUKLU ARAŞTIRMALARI DERGİSİ
SELCUK UNIVERSITY JOURNAL OF SELJUK STUDIES

Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Dergisi'nin dizinlendiği veri tabanları
Selcuk University Journal Of Seljuk Studies is listed in the index of
DERGİPARK/ MLA / İSAM /ACARINDEX / ARASTIRMAX/ COSMOS/CİTE FACTOR/ASOS/İDEALONLINE

E-ISSN 2548-0154
SAYI/ISSUE: 9 - GÜZ/AUTUMN 2018

•

SÜ Selçuklu Araştırmaları Merkezi Adına Sahibi / Owner on behalf of the Seljuk Researches Centre

Prof. Dr. Mustafa ŞAHİN - *Selçuk Üniversitesi Rektörü*

•

Yazı İşleri Müdürü- Editörler / Editor-in- Chiefs

Doç. Dr. Mehmet Ali HACIGÖKMEN- *Selçuk Üniversitesi*

Dr. Öğr. Üyesi Sefer SOLMAZ- *Selçuk Üniversitesi*

Dr. Öğr. Üyesi Zehra ODABAŞI- *Selçuk Üniversitesi*

•

İngilizce Editör / English Language Editor

Öğr. Gör. Derya Deniz GEZER- *Selçuk Üniversitesi*

•

Editör Yardımcıları/ Editorial Asistants

Selma DÜLGEROĞLU - *Selçuk Üniversitesi*

Arş. Gör. Hatice AKSOY- *Selçuk Üniversitesi*

Arş. Gör. Abdullah BURGU- *Selçuk Üniversitesi*

Arş. Gör. Abdul Metin ÇELİKBİLEK- *Selçuk Üniversitesi*

•

Sekretarya / Secretariat

Şevket ÖĞÜTCÜ

•

YAYIM KURULU/ EDITORIAL BOARD

Prof. Dr. Cihan PİYADEOĞLU- *İstanbul Medeniyet Üniversitesi*

Prof. Dr. Mohamed Salem BAAMER- *King Abdulaziz University*

Prof. Dr. Muharrem KESİK- *İstanbul Üniversitesi*

Doç. Dr. Mehmet Ali HACIGÖKMEN- *Selçuk Üniversitesi*

Dr. Öğr. Üyesi Sefer SOLMAZ- *Selçuk Üniversitesi*

Dr. Öğr. Üyesi Zehra ODABAŞI- *Selçuk Üniversitesi*

Dr. Alan V. MURRAY – *University of Leeds*

•

İLETİŞİM / CONTACTS

Adres / Address: Selçuklu Araştırmaları Merkezi Alaaddin Keykubad Kampüsü Kültür - Sanat Merkezi
42031 Konya

Telefon: +90 0332 223 0802

Web: <http://usad.selcuk.edu.tr/usad/index> / e-mail: usad.selcuk@gmail.com

●

TEKNİK HAZIRLIK / TECHNICAL PREPARATION

Grafik- Tasarım / Graphic- Design: Prof. Dr. A. Gani ARIKAN

Dizgi / Composition: Selma DÜLGEROĞLU

YAYIM İLKELERİ

1. *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Merkezi tarafından Bahar (Haziran) ve Güz (Aralık) olmak üzere yılda iki sayı çıkarılan hakemli ve süreli bir yayın organıdır.

2. Yayımlanacak yazılar "Selçuklu Tarihi, Medeniyeti ve Sanatı, Ortaçağ Türk-İslâm Medeniyeti, İslâm Öncesi Türk Kültürü ve Tarihi" ile ilgili daha önce herhangi bir yerde yayımlanmamış, araştırmaya dayalı özgün makaleler olmalıdır.

3. Bilimsel toplantılarda sunulan bildiriler, daha önce başka bir dergide veya bildiri kitapçığında yayımlanmamış olması şartıyla değerlendirmeye alınabilir. Ayrıca derleme, çeviri, hatırat ve kitap tanıtımı yazılarına da yer verilebilir. Dergi editör kurulu gönderilen yazıların daha önce başka bir yerde yayımlanıp yayımlanmadığını araştırmakla mükellef değildir. Durumun hukuki ve etik sorumluluğu yazara aittir.

4. Derginin yazım dili Türkiye Türkçesidir. Ancak her sayıda derginin üçte birini geçmeyecek şekilde İngilizce, Almanca, Fransızca, Arapça, Farsça ve Rusça yazılara da yer verilebilir.

5. Türkçe makalelere Türkçenin yanı sıra yabancı dilde (İngilizce - Almanca - Fransızca - Arapça - Farsça- Rusça) / İngilizce - Almanca - Fransızca - Arapça - Farsça - Rusça makalelere ise orijinal dilinin yanı sıra Türkçe özet yapılmalı ve 250 kelimeyi geçmemelidir. Özeti ile birlikte anahtar kelimeler verilmelidir.

6. "Selçuklu Araştırmaları Dergisi"ne gönderilen yazılar, önce yayım kurulunca dergi ilkelerine uygunluk açısından incelenir ve uygun bulunanlar, o alandaki çalışmalarıyla tanınmış iki hakeme gönderilir. Hakemlerin isimleri gizli tutulur ve raporlar beş yıl süreyle saklanır. Hakem raporlarından biri olumsuz olduğu takdirde, yazı üçüncü hakeme gönderilir; o rapor da olumsuz geldiği takdirde yazı yayımlanmaz. Yazarlar, hakemlerin görüş ve önerileri doğrultusunda düzeltmeleri yaparlar. Hakemler kendilerine gönderilen yazıyı 21 gün içinde değerlendirir. Bu süre içerisinde raporunu göndermeyen hakeme ulaşılarak değerlendirme için 7 gün ek süre verilir. Hakem bu sürede de raporunu göndermezse hakemliği düşürülür. Editör ve Yayın Kurulu gerekli gördükleri durumlarda yazıların yazım şekilleri üzerinde değişiklik yapabilir.

7. Makaleler (<http://usad.selcuk.edu.tr/usad>) linkinden "Selçuklu Araştırmaları Dergisi" sistemine yüklenmelidir. İletişim için usad.selcuk@gmail.com adresine mail atabilirsiniz.

8. Dergi basıldıktan sonra ilgili sayıda yazısı bulunan yazarlara, hakemlere, belli başlı kurum ve kütüphanelere birer nüsha dergi teslim edilir.

MAKALE YAZIM KURALLARI

1. Başlık

Yazı Türkçe ise Türkçe başlığın yanında özetin yapıldığı dilde bir başlık daha bulunmalıdır. Yazı İngilizce - Fransızca - Almanca - Farsça - Arapça - Rusça dillerinden biri ile yazılmışsa orijinal dilindeki başlığın yanı sıra Türkçe başlık da bulunmalıdır. Yazının içeriğini kısa, açık ve yeterli ölçüde yansıtabilecek nitelikte olmalı, büyük harflerle ve koyu yazılmalıdır. Yabancı dilde yazılan başlıklarda Türkçe karakter bulunmamalıdır.

2. Yazar Ad(lar)ı ve Adres(ler)i

Yazı başlığının sağ altında olmalı, soyadın tamamı büyük harflerle yazılmalı, yazarın unvanı, kurumu ve elektronik posta adresi dipnotta belirtilmelidir.

3. Özet ve Anahtar Kelimeler

Türkçe özet çalışmanın amacını, kapsamını ve sonuçlarını yansıtmalıdır. Özet en az yüz elli, en fazla iki yüz elli kelime olmalı, özetin bir satır altına en az üç, en fazla sekiz kelimeden oluşan Türkçe anahtar kelimeler yazılmalıdır. Ayrıca özet İngilizce - Fransızca - Almanca - Arapça - Farsça- Rusça dillerinden biri ile yapılmalıdır. Yabancı dilde yazılan makalelerde de Türkçe ve yazılan dilde başlık, özet ve anahtar kelimeler yer almalıdır. Yabancı dildeki özetlerde dil yanlışları olmamasına özen gösterilmelidir. Yabancı dilde yazılan özetler editör tarafından kontrol edilip tespit edilen hatalar yazara gönderilir. Düzeltilecek özetler tekrar kontrol edilerek gerekli durumlarda ikinci defa düzeltme istenebilir.

4. Ana Metin

Makaleler, IBM uyumlu bilgisayar ve Microsoft Word yazılım programı kullanılarak yirmi beş sayfayı geçmeyecek şekilde yazılması tercih edilir. Sayfa yapısı A4 ebadında, kenar boşlukları sağdan, soldan, üstten ve alttan 2.1 cm olmak üzere, iki yandan hizalı ve paragraf arası boşluğu, öncesi ve sonrası 14 nk olacak şekilde ayarlanmalıdır. Makalede Palatino veya Palatino Linotype yazı karakterleri kullanılmalı, satır sonunda heceleme yapılmamalıdır. Paragraf başlarında bir "TAB" tuşu kullanılmalıdır. Noktalama işaretleri kendilerinden önceki kelimelere bitişik yazılmalıdır. Söz konusu işaretlerden sonra bir harflik boşluk bırakılmalıdır. Metin içinde özel bir yazı karakteri kullanılmış ise belgeyle birlikte söz konusu karakterler de gönderilmelidir.

Çalışma, dil bilgisi kurallarına uygun olmalıdır. Makalede noktalama işaretlerinin kullanımında, kelime ve kısaltmaların yazımında en son çıkan TDK Yazım Kılavuzu esas alınmalı, açık ve yalın bir anlatım yolu izlenmeli, amaç ve kapsam dışına taşan gereksiz bilgilere yer verilmemelidir. Makalenin hazırlanmasında geçerli bilimsel yöntemlere uyulmalı, çalışmanın konusu, amacı, kapsamı, hazırlanma gerekçesi vb. bilgiler yeterli ölçüde ve belirli bir düzen içinde verilmelidir.

Bir makalede sıra ile özet, ana metnin bölümleri, kaynakça ve (varsa) ekler bulunmalıdır. “Giriş”, “Sonuç” gibi başlıklar kullanıp kullanmama, çalışmanın türüne ve konunun gereğine bağlıdır. Fakat makalenin bir sonuç paragrafı bulunmalıdır. “Sonuç” araştırmanın amaç ve kapsamına uygun olmalı, ana çizgileriyle ve öz olarak verilmelidir. Metinde sözü edilmeyen hususlara “Sonuç”ta yer verilmemelidir. Belli bir düzen sağlamak amacıyla ana, ara ve alt başlıklar kullanılabilir.

Ana Başlıklar: Tamamı büyük harflerle ve koyu yazılmalıdır.

Ara Başlıklar: Tamamı koyu olarak yazılacak; ancak her kelimenin ilk harfi büyük olacak ve başlık sonunda satırbaşı yapılacaktır.

Alt Başlıklar: Tamamı koyu olarak yazılacak; ancak başlığın ilk kelimesindeki birinci harf büyük sonraki kelimelerin ilk harfleri küçük olacak ve başlık sonunda satırbaşı yapılacaktır.

Şekil, Tablo ve Fotoğraflar: Şekil, tablo ve fotoğraflar yazım alanı dışına taşmamalı, gerekiyorsa her biri ayrı bir sayfada yer almalıdır. Şekil ve tablolar numaralandırılmalı ve içeriğine göre Türkçe ve İngilizce olarak adlandırılmalıdır. Numara ve başlıklar, şekillerin altına, tabloların üstüne gelecek biçimde kelimelerin yalnızca ilk harfleri büyük olarak yazılmalı, ayrıca küçültmede ve basımda zorluk çıkarmaması için siyah mürekkeple, düzgün ve yeterli çizgi kalınlığında aydınlar veya beyaz kâğıda çizilmelidir. Tablolar, “WORD” programındaki tablo komutuyla yapılmalıdır. Zorunlu durumlarda ise “EXCEL” tabloları kullanılabilir. Gerekğinde açıklayıcı dipnotlar veya kısaltmalar, şekil ve tabloların hemen altında verilmelidir. Ayrıca şekiller için belirlenen kurallara uyulmalıdır. Şekil, tablo ve resimlerin on sayfayı aşmaması tercih edilir. Şekil, tablo ve resimler aynen basılabilecek nitelikte olmak şartıyla metin içindeki yerlerine yerleştirilmelidir.

Dipnotlar: 8 punto tek aralık yazılmalıdır. Sayfa iki yana dayalı ve paragraf girintisi 0.5 cm olmalıdır. Metin içindeki atıflar sayfa altına dipnot şeklinde 1’den başlayarak numaralandırılmalıdır. Bunun dışında metin içinde atıf yapılmamalıdır. Dipnotlarda kaynaklar verilirken, kitap ve dergi ismi italik olmalı, makale isimleri tırnak içerisinde düz olarak verilmelidir. Dipnotlarda, ilk geçtiği yerde kaynak künyesi tam olarak verilmeli, daha sonra a.g.e., a.g.m., a.g.t. veya kullanılan kaynağın yazarın belirlediği tam veya kısaltılmış adı yazılmalıdır. Bir yazarın birden fazla kitap ve makalesi kullanılıyorsa yazarın soyadından sonra mutlaka kitap veya makalenin tam veya kısaltılmış adı verilmelidir. Çok yazarlı kaynakların ilk geçtiği yerde yazarların tümü yazılmalı, daha sonrakiler de kısaltılarak verilmelidir.

Örnekler:

Kaynak:

el-Azîmî, *Tarih*, İstanbul Beyazıt Umumî Ktp., Kara Mustafa Paşa ks. nr. 398, vr. [veya yp] 100a.

Sonraki atıflarda: el-Azîmî, *Tarih*, vr. 110b. [veya el-Azîmî, vr. 110b.]

Kitap:

Osman Turan, *Türk Cihan Hakimiyeti Mefkûresi*, c. I [veya I], İstanbul 1969, s. 56.

Sonraki atıflarda: Turan, *a.g.e.*, s. 105.

Yazarın birden fazla eseri kullanılması halinde sonraki dipnotlarda: Turan, *Mefkûre*, s. 111.

Makale:

Mehmet Altay Köymen, "Selçuklular ve Anadolu'nun Türkleşmesi Meselesi", *Selçuk Dergisi*, S. 2 [veya 2], Konya Aralık 1986, s. 24.

Sonraki atıflarda: Köymen, *a.g.m.*, s. 26.

Yazarın birden fazla makalesinin kullanılması halinde sonraki dipnotlarda: Köymen, "Anadolu'nun Türkleşmesi", s. 26.

Kaynakça:

Makalelerde kullanılan kaynak ve araştırmalar makale sonunda bu başlık altında gösterilmelidir. Kaynakça, bu başlık altında yeni bir sayfadan başlamalı ve 9 punto yazılmalıdır. Sadece metin içinde atıfta bulunulan kaynaklar yer almalı ve yazarların soyadına göre alfabetik olarak düzenlenmelidir. Yazarın ad ve soyadında kısaltma kullanılmamalıdır:

- Kaynakçada ansiklopedi cilt sayısı belirtilirken, orijinalinde Roma rakamıyla cilt sayısı belirtmişse Roma rakamları, yaygın rakamlar kullanılmışsa yaygın rakamlar kullanılır.

- Kaynakçada yer alan eser ve makale künyelerinde yazarın önce soyadı (küçük harflerle), sonra adı yazılmalıdır.

- Kaynakçadaki kitap sayısı *italik* yazılmalıdır.
- Kaynakçadaki makale isimleri tırnak içinde ve düz yazılmalıdır.
- Kaynakçada kitaplarda sayfa aralığı verilmemelidir.
- Kaynakçadaki makalelerin bütününe ait sayfa aralığı gösterilmelidir.
- Kaynakçadaki künye bilgi sıralaması aşağıda belirtilen şekilde olmalıdır.

Kaynak:

el-Azîmî, *Tarih*, İstanbul Beyazıt Umumî Ktp., Kara Mustafa Paşa ks. nr. 398.

Aziz b. Esterâbâdî, *Bezm u Rezm*, nşr. Kilisli Rifat, İstanbul 1928.

Kitap:

Turan, Osman, *Türk Cihan Hakimiyeti Mefkûresi*, c. 1[veya I], Turan Neşriyat Yurdu, İstanbul 1969.

Merçil, Erdoğan, *Müslüman-Türk Devletleri Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi [TTK Basımevi], Ankara 1991.

Bir yazarın iki farklı eseri kullanıldığında:

Turan, Osman, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, T.K.A.E. Yayınları [veya Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları], Ankara 1965.

----- [veya Turan, Osman], *Selçuklular Zamanında Türkiye*, Turan Neşriyat Yurdu, İstanbul 1971.

Makale:

Sümer, Faruk, "Anadolu'da Moğollar", *Selçuklu Araştırmaları Dergisi* (1969), S. 1 [veya 1], Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1970, s. 1-147.

Köymen, Mehmet Altay, "Selçuklular ve Anadolu'nun Türkleşmesi Meselesi", *Selçuk Dergisi*, S. 2 [veya 2], Konya Aralık 1986, s. 21-35.

Demirkent, Işın, "Haçlı Seferleri ve Türkler", *Türkler*, c. 6 [veya VI], Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 651-668.

Ansiklopedi Maddesi:

Sümer, Faruk, "Selçuklular", *DİA*, c. XXXVI [veya XXXVI], Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2009, s. 365-371.

Kafesoğlu, İbrahim, "Selçuklular", *İA*, c. 10 [veya X], Milli Eğitim Basımevi [veya MEB], İstanbul, s. 353-416.

Ekler – Albüm – Osmanlıca Tıpkıbasımlarda vb.

- Metne eklenmesi istenen resim, çizim, harita veya belgelerin bir kopyası (USB, DVD, CD) içerisinde ve yüksek çözünürlükte (JPG, TIFF gibi bilgisayar formatında) teslim edilmelidir.

- Resim ve belge türünden tüm materyaller numaralandırılmalı ve altına açıklamaları yazılmalıdır.

- Metinde sayfa aralarına eklenecek olan şekiller için uygun büyüklükte boşluklar bırakılmalı veya resimlerin nereye geleceği anlaşılır bir şekilde belirtilmelidir.

- Resim veya şekil altı yazıları 10 punto ve italik olmalıdır.

- Eserde, Latin alfabesi dışında başka bir alfabeye (Arap alfabesi, Çin alfabesi vb.) yazılmış bölümler metinde olması gereken yere yazar tarafından yerleştirilmeli, farklı olan yazı tipi Kuruma iletilmelidir.

- Yazarlar indekse girecek kelimelerin listesini alfabetik sıralamayla göndermelidir. Sayfa numaraları grafik tasarım esnasında sayfa düzenine göre konulacaktır.

DANIŞMA KURULU / ADVISORY BOARD

Prof. Dr. A. Yaşar OCAK	TOBB Üniversitesi
Prof. Dr. Abdullah GÜNDOĞDU	Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Abdülkerim ÖZAYDIN	İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Adnan ÇEVİK	Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Prof. Dr. Adnan KARAİSMAİLOĞLU	Kırıkkale Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet AĞIRAKÇA	Mardin Artuklu Üniversitesi
Prof. Dr. Ali BAŞ	Selçuk Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet ÇAYCI	Necmettin Erbakan Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet OCAK	Abant İzzet Baysal Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet TAŞÇIN	Necmettin Erbakan Üniversitesi
Prof. Alfred J. ANDREA	University of Vermont
Prof. Dr. Ali BORAN	Selçuk Üniversitesi
Prof. Dr. Ali TEMİZEL	Selçuk Üniversitesi
Prof. Dr. Aydın USTA	Mimar Sinan Üniversitesi
Prof. Dr. Ayşe D. KUŞÇU	Necmettin Erbakan Üniversitesi
Prof. Dr. Bayram ÜREKLİ	Selçuk Üniversitesi
Prof. Dr. Cengiz TOMAR	Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Cihan PİYADEOĞLU	İstanbul Medeniyet Üniversitesi
Prof. Dr. Cüneyt KANAT	Ege Üniversitesi
Prof. Dr. Derya ÖRS	Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Başkanı
Prof. Dr. Ebru ALTAN	İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Ergin AYAN	Ordu Üniversitesi
Prof. Dr. Gülay ÖĞÜN BEZER	Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Hacı Ahmet ÖZDEMİR	Emekli Öğretim Üyesi
Prof. Dr. Hasan BAHAR	Selçuk Üniversitesi
Prof. Dr. Hasan Hüseyin ADALIOĞLU	Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Prof. Dr. Haşım KARPUZ	KTO Karatay Üniversitesi
Prof. Dr. Haşım ŞAHİN	Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr. Hicabi KIRLANGIÇ	Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. İlhan ERDEM	Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. İlyas GÖKHAN	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Prof. Dr. İsmail ÇİFTÇİOĞLU	Dumlupınar Üniversitesi
Prof. Jonathan HARRİS	University of London
Prof. Dr. M. Said POLAT	Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet ERSAN	Ege Üniversitesi
Prof. Dr. Mikail BAYRAM	Emekli Öğretim Üyesi
Prof. Dr. Mohamed Salem BAAMER	King Abdulaziz University
Prof. Dr. Muharrem KESİK	İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa DEMİRCİ	Selçuk Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa Sabri KÜÇÜKAŞCI	Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa TOKER	Selçuk Üniversitesi
Prof. Dr. Nermin ŞAMAN DOĞAN	Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Necmi UYANIK	Selçuk Üniversitesi
Prof. Dr. Osman G. ÖZGÜDENLİ	Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Osman KUNDURACI	Selçuk Üniversitesi
Prof. Dr. Özdemir KOÇAK	Selçuk Üniversitesi

Prof. Dr. Recep DİKİCİ	Selçuk Üniversitesi
Prof. Dr. Refik TURAN	Türk Tarih Kurumu Başkanı
Prof. Dr. Remzi DURAN	Selçuk Üniversitesi
Prof. Dr. Sabri Abdel - Latif SALIM	Fayoum University
Prof. Dr. Salim KOCA	Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. Sadettin Yağmur GÖMEÇ	Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Seyfullah KARA	Karabük Üniversitesi
Prof. Dr. Sinan GÖNEN	Selçuk Üniversitesi
Prof. Dr. Tuncer BAYKARA	Emekli Öğretim Üyesi
Prof. Dr. Ufuk Deniz AŞCI	Selçuk Üniversitesi
Prof. Dr. Üçler BULDUK	Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Yusuf KÜÇÜKDAĞ	KTO Karatay Üniversitesi
Prof. Dr. Yusuf ÖZ	Kırıkkale Üniversitesi
Prof. Dr. Z. Kenan BİLİCİ	Ankara Üniversitesi
Doç. Dr. Abdullah KAYA	Cumhuriyet Üniversitesi
Doç. Dr. Adnan ESKİKURT	İstanbul Medeniyet Üniversitesi
Doç. Dr. Ali ERTUĞRUL	Düzce Üniversitesi
Doç. Dr. Altay Tayfun ÖZCAN	Dumlupınar Üniversitesi
Doç. Dr. Bekir BİÇER	Necmettin Erbakan Üniversitesi
Doç. Dr. Cihat AYDOĞMUŞOĞLU	Ankara Üniversitesi
Doç. Dr. Erkan GÖKSU	Dokuz Eylül Üniversitesi
Doç. Dr. Halil İbrahim GÖK	Kırıkkale Üniversitesi
Doç. Dr. Mustafa ALİCAN	Muş Alparslan Üniversitesi
Doç. Dr. Mustafa ÇETİNASLAN	Selçuk Üniversitesi
Doç. Dr. Mustafa UYAR	Ankara Üniversitesi
Doç. Dr. Nuri ŞİMŞEKLER	TC. Kırgızistan Bişkek Kültür ve Tanıtım Müşavirliği
Doç. Dr. Süleyman ÖZBEK	Gazi Üniversitesi
Doç. Dr. Tolga BOZKURT	Ankara Üniversitesi
Doç. Dr. Tülay METİN	Abant İzzet Baysal Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Abdurrahim TUFANTOZ	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ahmet AKŞİT	Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ayşe ATICI ARAYANCAN	Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Emine UYUMAZ	Emekli Öğretim Üyesi
Dr. Öğr. Üyesi Hacı Ahmet ŞİMŞEK	Selçuk Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Hakan KUYUMCU	Selçuk Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi İbrahim BALIK	Afyon Kocatepe Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi İlker Mete MİMİROĞLU	Necmettin Erbakan Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Mustafa AKKUŞ	Necmettin Erbakan Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Necla DURSUN	Selçuk Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Recep DURGUN	Selçuk Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Rüstem BOZER	Ankara Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Sadi S. KUCUR	Marmara Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Selim KAYA	Afyon Kocatepe Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Sinan TAŞDELEN	Selçuk Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Şerafettin YILDIZ	Selçuk Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Tahir AŞİROV	Bülent Ecevit Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Yaşar ERDEMİR	Emekli Öğretim Üyesi
Dr. Öğr. Üyesi Zekeriya ŞİMŞİR	Necmettin Erbakan Üniversitesi

Dr. Alan V. MURRAY
Dr. Jason T. ROCHE
Dr. Şükrü DURSUN

University of Leeds
Manchester Metropolitan University
Selçuk Üniversitesi

9. SAYININ HAKEMLERİ / REFEREES OF ISSUE 9

Prof. Dr. Abdülkerim ÖZAYDIN	İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Adnan KARAİSMAİLOĞLU	Kırıkkale Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet ACIDUMAN	Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Aydın USTA	Mimar Sinan Üniversitesi
Prof. Dr. Ayşe D. KUŞÇU	Necmettin Erbakan Üniversitesi
Prof. Dr. Ayten ALTINTAŞ	İstanbul Medipol Üniversitesi
Prof. Dr. Bayram ÜREKLİ	Selçuk Üniversitesi
Prof. Dr. Cihan PİYADEOĞLU	İstanbul Medeniyet Üniversitesi
Prof. Dr. Haşim KARPUZ	KTO Karatay Üniversitesi
Prof. Dr. Hicabi KIRLANGIÇ	Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Muharrem KESİK	İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Yusuf ÖZ	Kırıkkale Üniversitesi
Doç. Dr. Bekir BİÇER	Necmettin Erbakan Üniversitesi
Doç. Dr. Halil İbrahim GÖK	Kırıkkale Üniversitesi
Doç. Dr. Süleyman ÖZBEK	Gazi Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Abdullah BAKIR	Süleyman Demirel Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ayşe ATICI ARAYANCAN	Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Emine KARPUZ	Selçuk Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Fahrettin COŞGUNER	Kırıkkale Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Hacı Ahmet ŞİMŞEK	Selçuk Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Hakan KUYUMCU	Selçuk Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi İbrahim BALIK	Afyon Kocatepe Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Ali KAPAR	Karamanoğlu Mehmedbey Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Mevlüt GÜNLER	Karamanoğlu Mehmedbey Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Mustafa AKKUŞ	Necmettin Erbakan Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Necla DURSUN	Selçuk Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Selim KAYA	Afyon Kocatepe Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Yakup ŞAFAK	Kırıkkale Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Zekeriya ŞİMŞİR	Necmettin Erbakan Üniversitesi
Dr. Şükrü DURSUN	Selçuk Üniversitesi
Öğr. Gör. Ayşe Zehra SAYIN	Necmettin Erbakan Üniversitesi

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

MAKALELER / ARTICLES

s./p.

Konya'nın Annesi: Nimetullah Uzluk (1914-2000)

1-14

Mother of Konya: Nimetullah Uzluk (1914-2000)

Hatice AKSOY & Selma DÜLGEROĞLU

Şehabettin Uzluk'un Mevlevîlik Mekânları ve Kültürü Hakkında Yaptığı

Çalışmalar

15-34

Sehabettin Uzluk's Studies about Mevleviyeh Spaces and Culture

Mustafa ÇIPAN

Uzluk Arşivi'ndeki Mektuplar ve Notlar Işığında Feridun Nâfiz Uzluk'un

Tahsil Hayatı ve Gençlik Yılları

35-46

*Feridun Nafiz Uzluk's Educational Background and Early Life in the Light of Letters
and Notes in the Uzluk Archive*

Yakup ŞAFAK

Uzluk Ailesinin Azmi Ve Hüznüleri; Selçuklu Ve Mevlânâ Mirası Sevdası

*Uzluk Family's Determinaton and Sadness; The Love of the Heritage of Seljuks and
Mevlana*

47-58

Adnan KARAİSMAİLOĞLU

Prof. Dr. Feridun Nafiz Uzluk'un Tıp Tarihi Yöntembilgisi Üzerine Düşünceleri

59-71

Prof. Dr. Feridun Nafiz Uzluk's Opinions on the Methodology of History of Medicine

Ahmet ACIDUMAN

Feridun Nâfiz Uzluk'un Selçuklu Tarihçiliğine Katkıları
Feridun Nafiz Uzluk's Contributions to the Historiography of Seljuk 72-93

Abdullah BURGU

Şehabettin Uzluk'un Konya Tarihi Üzerine Çalışmaları
Sehabettin Uzluk's Studies on the History of Konya 94-111

Neslihan ÇIPAN

Konya'da Feridun Nafiz Uzluk Arşivi
The Feridun Nafiz Uzluk Archive in Konya 112-134

Bekir ŞAHİN

Bilime Adanmış Bir Ömür Feridun Nafiz Uzluk Ve Arşivi Hakkında Bir
Araştırma 135-149
A Life Dedicated to Science a Study on Feridun Nafiz Uzluk and His Archive

Sinan TAŞDELEN

Hülâgû Han Döneminde Anadolu'ya Gönderilen Moğol Komutanları
Mongol Commanders in Anatolia during the Rule of Hulagu Khan 150-171

Mustafa AKKUŞ & Büşra BAĞCI

Arslanhane Camii'nin İnşa Tarihine Dair Notlar
Notes on the Construction Date of Arslanhane Mosque 172-180

Ahmet AKŞİT

- Şark-İslâm Klasiklerinde Türk İmajı
Turkish Image in Eastern Classics 181-204
Bekir BİÇER

- Selçuklu Tarihinde Kadın İhtirasına Bir Örnek: İnanç Hâtûn ve Evlilikler
An Example to the Woman Passion in the History of Seljuq: Inanc Khâtûn and Her 205-218
Marriages
Pınar KAYA TAN

- Menâkıbnâmelere Göre XIII. Yüzyıl Selçuklu Anadolu'sunda Yaşamış Bazı
Mutasavvıf Müderris ve Âlimler 219-243
Some Sufi Mudarris and Scholars Who Lived in Seljuk Anatolia during 13th Century
According to the Manaqibnamas
Rauf Kahraman ÜRKMEZ

- Turgutoğlu Pir Hüseyin Bey'in Dediği Sultan Zaviye Vakfiyesi
Dedigi Sultan Zaviye's Inscrition pf Pir Huseyin Bey of Turgutoglu 244-262
Mustafa AKKUŞ & Şükrü TAŞDELEN

- Türkiye Selçuklu Devleti'nin Kuruluş Tarihine İlişkin Bir Değerlendirme
An Evaluation about the Establishment Date of the Anatolian Seljuqs 263-281
İsmet Burak BATIR

Feridun Nafiz Uzluk ve Tıp Tarihi
Feridun Nafiz Uzluk and History of Medicine

Ayten ALTINTAŞ

282-287

Yirminci Yüzyılda Kültür Ve Bilim Tarihimizin Üç Hekim Muhafızı: (Prof. Dr.

Feridun Nafiz Uzluk)

*Three Physician Guards of Our History of Culture and Science in the Twentieth
Century: (Prof. Dr. Feridun Nafiz Uzluk)*

288-290

Hüsrev HATEMİ

KONYA'NIN ANNESİ: NİMETULLAH UZLUK
(1914-2000)

MOTHER OF KONYA: NİMETULLAH UZLUK (1914-2000)

Hatice AKSOY*
Selma DÜLGEROĞLU**

Öz

Konya'nın köklü ailelerinden Miralayzadelere mensup olan Nimet Hanım, evlilik yolu ile yine köklü ailelerden biri olan Uzluk ailesine katılmıştır. Eşi Şehabettin Uzluk'un desteği ile görev aldığı Anıtlar Derneği ile Konya'nın kültürel mirasına, Konya'da kuruculuğunu üstlendiği Türk Anneler Derneği ile de kimsesiz çocuklara sahip çıkmıştır. İyilik ve yardımlarıyla Konya halkının sevgisini ve hürmetini kazanan Nimet Hanım, "Konya'nın Annesi" ve "Konya'nın Nimet Halası" gibi sıfatlara layık görülmüştür.

•

Anahtar Kelimeler

Nimet Uzluk, Konya, Anneler Derneği, Anıtlar Derneği

•

Abstract

Nimet Uzluk who belonged to the Miralayzades, one of the well-established families in Konya, got married into the Uzluks, another well-established family. She protected the cultural heritage of Konya via the Association of Monuments where she took office with the support of her husband Şehabettin Uzluk and also the orphans via the mothers' association. Nimet Uzluk, who was loved and respected because of her goodness and assistance by the people of Konya, was given titles such as "Mother of Konya" and "Aunt Nimet of Konya"

* Arş. Gör., Selçuk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Konya/Türkiye, haticeaksoy@selcuk.edu.tr.

** Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Ortaçağ Anabilim Dalı Doktora Öğrencisi, Konya/Türkiye, sdulgeroglu@selcuk.edu.tr

•

Keywords

Nimet Uzluk, Konya, Mothers' Association, Association of Monuments

Konya'nın annesi olarak bilinen Nimet Uzluk(1914-27 Mayıs 2000)'un asıl adı Nimetullah'tır. Dedesi aslen Nevşehirli olan ve İzmit'te tersane müdürlüğü yapan Mîrlîva Abdullah Bey'dir¹. Annesi Hatice Hanım, babası Mustafa Salim (Oğuzer) Bey'dir. 1884 yılında İstanbul'da doğan ve 1950 yılında vefat eden² Mustafa Salim Bey, Tapu Kadastro'da memur idi³. Mustafa Salim Bey'in ilk eşi İsmet Hanım'dan Abdullah Salim, Mehmet Tahir, Bedriye, Sabiha ve Münevver isimli çocukları vardır. Hatice Hanım'dan ise Saadet, Nimetullah ve Şefik isimli çocukları oldu. Nimet Hanım küçük yaşta annesini ve ablasını, gençliğinde ise babasını ve ağabeyini kaybetmiştir. Bilinen akrabaları dedesi Miralayzadelerden Abdullah Bey, babaannesi Emine Hanım, dayısı Şeyhülmuallimin Mehmet Rüstem Sungur⁴ (1885-1972)'dur⁵.

1914 yılında doğan Nimet Hanım'ın çocukluğu ve gençliği Sultan Hamamı ve Taş Cami'ye yakın bulunan Gazezler'de geçti⁶. Kız Sanat Okulu'nu bitiren Nimet Uzluk, Konya Sigortalar Kurumu Konya Hastanesi'nin açtığı "Gönüllü Hasta Bakıcılık Kursu"nu da başarı ile bitirdi.

1950 yılında kendisi gibi Mevlâna soyundan gelen⁷ birbirlerini çocukluklarından beri tanıyan ve doktor olan abisinin de arkadaşı olan⁸ Yüksek Mimar, araştırmacı ve kültür adamı Şehabettin Uzluk ile evlendi⁹. O, Cumhuriyet ile birlikte kadınların toplumda etkin bir rol almasını gönülden istiyordu. Eşi

¹ Yakup Şafak, "Kültür İçin Adanmış Bir Ömür", *Selçuk Haber*, Y.1 , S. 8, Konya Eylül-Ekim 1997, s. 10.

² Şafak, a.g.m., s. 10.

³ Emine Karpuz, "Uzluk, Nimet", *Konya Ansiklopedisi*, IX, ed. Muhammet Ali Orak, Konya 2015, s. 30.

⁴ Ahmet Çelik – Serdar Ceylan, "Osmanlıdan Cumhuriyete Öğretmenlerimiz 10, Şeyhülmuallimin Mehmet Rüstem Sungur (1885-1972)", *Akademik Sayfalar*, XVI/ 19, 1 Haziran 2016, Konya 2016, s. 292-297.

⁵ Saim Yardımcı, *Asırlık Bir Çınar*, Konya 2011, s. 142; Emine Karpuz, "Nimet Uzluk (1914-2000)", *Uzluk Ailesi Armağanı*, haz. Haşim Karpuz-Ahmet Çaycı-Serdar Ceylan, Konya 2017, s. 57.

⁶ Şafak, a.g.m., s. 10.

⁷ Emine Karpuz "Feridun Nâfiz Uzluk Bey'in Arşivini Koruyan Bir Konya Hanımefendisi:Nimet Uzluk" makalesinde Nimet Hanım'ın dedesi tarafından Mevlâna soyuna bağlandığını ve hatta dedesinin Mevlâna Dergâhı'nın niyaz penceresi önünde gömülü olduğunu ifade ettiğini bildirmektedir. Bu konuda başka bir belgeye ulaşamamıştır.

⁸ Şafak, a.g.m., s. 10.

⁹ E. Karpuz, "Uzluk, Nimet", s. 30.

Şehabettin Bey de onu bu konuda destekledi. Nimet Uzluk eşinin büyük destek ve gayretleri ile 1973 yılında Türk Anneler Derneği'nin Konya Şubesi'ni¹⁰ kurdu¹¹.

Nimet Uzluk, hayatı boyunca öğrenci yetiştirmek, yoksullara yardım etmek ve anıtları korumak için gayret sarf etti. Çocukların hatta özellikle kız çocuklarının yetiştirilmesine gayret eden Nimet Hanım, derneğin ve çocukların ihtiyaçlarını karşılamak adına pek çok çay, gezi, tiyatro, konser, kermes, sergi ve defile düzenledi. Yanında manevi evlatlar yetiştirdi¹².

Av. Osman Gilistratioğlu'nun (ö. 1970) mirasçuları Türk Anneler Derneği'ne bir arsa¹³ bağışladı. Bağışlanan arsa üzerine 1992 yılı Ocak ayında bir kız yurdu ve bir çocuk yuvası yapımına başlandı. Bu yurt ve yuvanın yapımına gelir elde edebilmek adına defileler düzenlendi ve Barış Manço konseri gerçekleştirildi. Yapılan bu binalar Milli Eğitim Bakanlığına bağışlandı¹⁴.

Türk Anneler Derneği Konya Şubesi'nin kurucusu olan ve başkanlığını yürüten Nimet Uzluk, aynı zamanda eşinin vefatından (1989) sonra Türkiye Anıtlar Derneği Konya Şubesi'nin¹⁵ başkanlığını vefatına kadar üstlenmiştir. Bu süreçte kendisi İplikçi, Alâeddin, Aziziye, Sultan Selim Camileriyle, Beyhekim Mescidi, Sırçalı Mescid, Ali Gav Medresesi, Bulgur Tekkesi, Kadı İzzettin Türbesi, Ateşbaz Veli Türbesi, Şems Türbesi, Dokuzun Hanı, Sahip Ata Buzhaneleri, Zazadın Hanı, Sultan Hanı, Ak Sarnıç, Durunday Ana Sultan Sarnıcı ve daha pek çok tarihî yapının restorasyonunu destekledi. Ayrıca Kızılay, Çocuk Esirgeme Kurumu'nda da görev aldı¹⁶. 1980-1989 yılları arasında Türk Hava Kurumu Konya Şubesi Disiplin Kurulu üyeliği yaptı ve kendisine 16.02.1990 tarihinde Türk Hava Kurumu tarafından rozet beratı (altın rozet) verildi.

¹⁰ Türk Anneler Derneği Konya Şubesi, 21 Mart 1973 tarihinde Nimetullah Uzluk, Öztan Esen, Feriha Uğur ve Aliye Sungur tarafından, 4205139 kütük numarasına kaydolarak kurulmuştur. Kurucu üyeleri ise Mebruke Gültekin, Nuriye Satıroğlu, Rahime Dere, Sare Işık, Makbule Aşçigil, Saime Yardımcı, Hatice Yüzbaşıgil, Nemika Özel ve Kazım Sungur'dur. Şubenin kurucu başkanı Nimetullah Uzluk'dur. Nimetullah Uzluk Hanım vefatına kadar derneğin başkanlığını yapmıştır. Detaylı bilgi için Bkz: *Serdar Ceylan, "40'ıncı Kuruluş Yıldönümünde Türk Anneler Derneği Konya Şubesi", Akademik Sayfalar, XIII/17, 22 Mayıs 2013, Konya 2013, s. 271-272.*

¹¹ Saime Yardımcı ile 12 Eylül 2018 tarihinde yapılan röportaj. Saime Yardımcı, Kabasakal Pasajı'nda yer alan Anneler Derneği Konya Şubesi'nin başkanlığını 2000 yılından itibaren yürütmektedir.

¹² E. Karpuz, "Nimet Uzluk (1914-2000)", s. 57.

¹³ Arsanın adresi: Konya ili, Meram İlçesi, Mahmuriye Mahallesi, Anneler Sokak, No: 4.

¹⁴ *Türk Anneler Derneği Konya Şubesi*, ed. Saime Yardımcı, Konya 2013, s. 14, 38.

¹⁵ *Serdar Ceylan, "Türkiye Anıtlar Derneği", Akademik Sayfalar, XIII/23, 3 Temmuz 2013, Konya 2013, s. 360-364; Haşim Karpuz, "Türkiye Anıtlar Derneği Konya Şubesini Var Eden Uzluk Ailesi", Akademik Sayfalar, XIII/23, 3 Temmuz 2013, Konya 2013, s. 365-368.*

¹⁶ E. Karpuz, "Nimet Uzluk (1914-2000)", s. 57; Yardımcı, *a.g.e.*, s. 142.

Nimet Hanım Konya'nın geleneksel kültürünü korumak adına birçok faaliyette bulundu. Bu kültürü yansıtan pek çok sergi ve etkinlik düzenledi. Nimet Hanım'ın peşkir, çevre, bindallı, oya ve bakır kaplar gibi çok zengin etnografik koleksiyonu vardı. Bunlardan bazılarını Selçuk Üniversitesi Mesleki Eğitim Fakültesi koleksiyonuna bağışladı. Koleksiyonundan kalan diğer parçalar ise ölümünden sonra yeğenleri tarafından paylaşıldı¹⁷.

Hayatını kamu yararına faaliyetlere adayan, hayırsever bir insan olan Nimet Hanım, ölmeden önce evinin kendi hissesini ve eşyalarını, eşi ile birlikte oluşturduğu fotoğraf arşivi ve kütüphanesini Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Merkezi'ne bağışladı¹⁸. El yazmaları ve kitapları ise İl Halk Kütüphanesine bağışladı. Fakat Uzluk Ailesi'nin varislerinden bazıları mahkemeden çıkarttığı bir karar ile bir kısmı Feridun Nafiz Uzluk'a ait olan bu kitaplara el koyarak değerli eşyalardan bir kısmını da vakfa sattı. Geride kalanları da Nimet Hanım 1993 yılında Selçuklu Araştırmaları Merkezi'ne bağışlayarak Araştırma Merkezine maddi ve manevi yardımlarını devam ettirdi¹⁹.

Stadyumun karşısında yer alan Horozlu Han sitesindeki evinin Anıtlar Derneği ve Selçuklu Araştırmaları Merkezi olarak araştırma, Anıtlar derneği ve Kütüphane merkezi olmasını isteyen Nimet Hanım'ın bu vasiyeti mirasçıların anlaşmazlıkları neticesinde yerine getirilemedi²⁰.

Nimet Hanım, kişilik olarak iyi niyetli, herkese sahip çıkan, şefkatli biri idi. Çocukları çok severdi. Milli değerlerine önem verirdi. Hem Anıtlar Derneği hem de Anneler Derneği'nde görev yapan Nimet Hanım, bu iki kurum sayesinde hem Konyalı çocukları korudu kolladı, eğitim öğretimlerine, kızların evlenmelerine destek oldu, hem de kültürel mirasa sahip çıkmak adına eski yapıları restore ettirdi. Bütün bunların yalnızca derneklerin bütçesi ile yapılabilecek şeyler olmadığı ortadadır. Nimet Hanım, derneklere ek gelir olması için yukarıda da değindiğimiz gibi pek çok yardım faaliyetleri düzenlemiştir. Dönemin Konya Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu Müdürü ve aynı zamanda yakın arkadaşlarından olan Ayhan Alp²¹, yardım elinin değdiği kişilerin Nimet Uzluk'a "Nimet Anne" veya "Nimet Hala" şeklinde hitap ettiklerini dile getirmektedir²².

¹⁷ E. Karpuz, "Uzlu, Nimet", s. 30.

¹⁸ E. Karpuz, "Uzlu, Nimet", s. 31.

¹⁹ Yakup Şafak, "Uzlu Ailesi'nin Mevlevilik Araştırmalarına Katkıları", *X. Millî Mevlâna Kongresi Tebliğler*, II, 2-3 Mayıs 2002, Konya 2002, s. 147.

²⁰ H. Karpuz, a.g.m., s. 368.

²¹ Emekli Konya Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu Müdürü

²² Ayhan Alp ile 27 Nisan 2018 tarihinde yapılan röportaj.

Nimet Uzluk, Konya kültürünü çok iyi bilir ve yaşatırdı. Yeğeni Ferhan Hanım, onu yemek yapmayı çok seven, çok da lezzetli yemekler yapan, mutfakta pratik ve hamarat bir Konya hanımefendisi olarak tanımlamaktadır. Ferhan Hanım, halasına dair anılarından bahsederken, *"Bir defasında aniden belli olan bir misafir ziyareti öncesinde hazırlık yapma telaşına düştüm. Panik halinde 'Hala ne yapacağız' diye sorduğunda 'kızım niye panik yapıyorsun, fasulyeyi indir patlıcanı bindir, bir de iki dakikada yanına su böreği yapar hazırız' şeklinde cevap verdi"* diyerek onun pratikliğine ve hamaratlığına vurgu yapmaktadır. Ferhan Hanım, halasının farklı bir yönüne de dikkat çekerek onun Mevlâna soyundan gelmesi hasebiyle Mevlevî usul ve adabına özen gösterdiğini, kullandığı kelimeleri buna uygun seçtiğini dile getirmektedir. Ayrıca sert ve bir o kadar da samimi bir mizaca sahip olan eşi Şehabettin Bey'e büyük sevgi ve saygı duyduğunu, evde tertip ve düzenin hakim olduğunu, örneğin yemek saatlerinin hiç gecikmediğini nakleder²³.

Nimet Uzluk, vefatından iki sene önce hastalandı ve yaklaşık bir hafta hastanede yattı. Sağlığına kavuşmaktan umudunu kesen ve ağır hasta olan Nimet Hanım, evinde ne var ne yoksa hepsini ihtiyaç sahiplerine dağıttı. Ancak iyileşip hastaneden taburcu olunca *"ömrüm varmış demek ki"* diyerek evine yeniden eşya satın aldı. İki sene geçtikten sonra tekrar hastalandı. Buradan sonrasını Ayhan Alp Hanım'ın kendi cümleleriyle aktaralım:

*"Nefes darlığı şikâyetiyle ikinci kez hastaneye yattığında benden sık sık gelmemi istedi. Ben de her gün ziyaretine gittim. Çarşamba günü 'Ayhan ben iyi değilim, ama sana bir şey söyleyeceğim' dedi. 'Genel Merkezi (Türkiye Anıtlar Derneği Ankara Şubesi) ara, Kengerli Hoca'ya (Muhammed Kengerli), Nimet Hanım, Anıtlar Derneğine bu kadar hizmet ettiğini, Cumartesi gününe ise çelengini istiyor dememi istedi. Bu söz üzerine biraz çekimser kaldım, ne yapacağımı bilemedim. Ne yapsam ki diye düşündüm ama vebalini taşımak istemediğim için aradım. Bu duruma Kengerli Bey de şaşırdı, bir anlam veremedi. Öylece telefonu kapattık. Cumartesi sabahı vefat haberi gelince, hemen Ankara'yı aradım, Kengerli Bey'e 'kendi çiçeğini istemiş demek ki' dedim. Muhammed Kengerli, Nimet Hanım'ın cenazesi için çelenk gönderdi."*²⁴

Bu etkileyici olaydan sonra Nimetullah Uzluk, 27 Mayıs 2000 (Cumartesi) tarihinde 86 yaşında iken kaldığı hastanede vefat etti. Üçler Mezarlığı'na, eşi

²³ Ferhan Oğuzer Otman ile 29 Eylül 2018 tarihinde yapılan röportaj.

²⁴ Ayhan Alp ile 27 Nisan 2018 tarihinde yapılan röportaj.

Şehabettin Uzluk²⁵, kayınbiraderi Feridun Nafiz Uzluk²⁶ ve kayınvalidesi Sıdıka Uzluk'un yanına defnedilmiştir.

SONUÇ

Nimet Uzluk 86 yıllık ömrünü Konya kültürünün korunmasına, iyiliğe ve yardımlaşmaya adanarak Türk Anneler Derneği vasıtasıyla özellikle kız çocuklarının ve Konya'daki yardıma muhtaç çocukların yetiştirilmesine, korunup kollanmasına ön ayak olmuştur. Türkiye Anıtlar Derneği'nin başkanlığını üstlendiğinde ise Konya'daki Türk kültür mirasının bakiyelerinden bazılarının restorasyonuna ve korunmasına destek vermiştir. Aynı zamanda Uzluk ailesinden geriye kalan değerli birçok evrakın bugüne gelmesinde önemli bir rol almıştır.

²⁵ 4 Temmuz 1989 Salı günü Sadreddin Konevi mahallesindeki Horozlu sitesindeki evlerinde vefat etmiştir. Detaylı bilgi için Bkz: Serdar Ceylan, "Uzluk, Şehabettin" *Konya Ansiklopedisi*, IX, ed. Muhammet Ali Orak, Konya 2015, s. 31.

²⁶ 27 Eylül 1974 yılında Ankara'da vefat etmiştir. Detaylı bilgi için Bkz: Hasan Özönder, "Uzluk, Feridun Nafiz", *Konya Ansiklopedisi*, IX, ed. Muhammet Ali Orak, Konya 2015, s. 29.

KAYNAKÇA

- CEYLAN, Serdar, "40'ıncı Kuruluş Yıldönümünde Türk Anneler Derneği Konya Şubesi", *Akademik Sayfalar*, XIII/17, 22 Mayıs 2013, Konya 2013, s. 271- 272.
- CEYLAN, Serdar, "Türkiye Anıtlar Derneği", *Akademik Sayfalar*, XIII/23, 3 Temmuz 2013, Konya 2013, s. 360-364.
- CEYLAN, Serdar, "Uzluk, Şehabettin", *Konya Ansiklopedisi*, IX, ed. Muhammet Ali Orak, Konya 2015, s. 31.
- ÇELİK, Ahmet – CEYLAN, Serdar, "Osmanlıdan Cumhuriyete Öğretmenlerimiz 10, Şeyhülmuallimin Mehmet Rüstem Sungur (1885-1972)", *Akademik Sayfalar*, XVI/19,1 Haziran 2016, s. 292-297.
- KARPUZ, Emine, "Nimet Uzluk (1914-2000)", *Uzluk Ailesi Armağanı*, haz. Haşim Karpuz-Ahmet Çaycı-Serdar Ceylan, Konya 2017, s. 57-58.
- KARPUZ, Emine, "Uzluk, Nimet", *Konya Ansiklopedisi*, IX, ed. Muhammet Ali Orak, Konya 2015, s. 30-31.
- KARPUZ, Emine, "Feridun Nâfiz Bey'in Arşivini Koruyan Bir Konya Hanımefendisi: Nimet Uzluk", *X. Millî Mevlâna Kongresi Tebliğler*, II, 2-3 Mayıs 2002 Konya, s. 151-155.
- KARPUZ, Haşim, "Türkiye Anıtlar Derneği Konya Şubesini Var Eden Uzluk Ailesi", *Akademik Sayfalar*, XIII/23,3 Temmuz 2013, Konya 2013, s. 365-368.
- ÖZÖNDER, Hasan, "Uzluk, Feridun Nafiz", *Konya Ansiklopedisi*, IX, ed. Muhammet Ali Orak, Konya 2015, s. 29-30.
- ŞAFAK, Yakup, "Uzluk Ailesi'nin Mevlevilik Araştırmalarına Katkıları", *X. Millî Mevlâna Kongresi Tebliğler*, II, 2-3 Mayıs 2002, Konya 2002, s. 143-150.
- ŞAFAK, Yakup, "Kültür İçin Adanmış Bir Ömür", *Selçuk Haber*, Konya Eylül-Ekim 1997, s.10-11.
- Türk Anneler Derneği Konya Şubesi*, ed. Saime Yardımcı, Konya 2013.
- YARDIMCI, Saime, *Asırlık Bir Çınar*, Konya 2011.

Röportajlar:

- Ayhan ALP ile 27 Nisan 2018 tarihinde röportaj yapılmıştır.
- Saime YARDIMCI ile 12 Eylül 2018 tarihinde röportaj yapılmıştır.
- Ferhan OĞUZER OTMAN ile 29 Eylül 2018 tarihinde röportaj yapılmıştır.

Fotoğraf 3: Nimet ve Şehabettin Uzluk'un nişan törenleri. Ortadaki Şehabettin Uzluk'un annesi Sıdika Hanım (SÜSAM Arşivi)

Fotoğraf 4: Nimet Uzluk'un düzenlediği bir kermesten (SÜSAM Arşivi)

Fotoğraf 5: Türk Hava Kurumu tarafından 1990 yılında verilen "Rozet Berati" (SÜSAM Arşivi)

Fotoğraf 6: Nimet Uzluk'un almış olduğu "Hastabakıcılık Kursu Sertifikası" (SÜSAM Arşivi)

Fotoğraf 7: Nimet - Şehabettin Uzluk (SÜSAM Arşivi)

Fotoğraf 8: Nimet Uzluk'un son zamanları (SÜSAM Arşivi)

Fotoğraf 9: Nimet Uzluk'un son zamanları (SÜSAM Arşivi)

Fotoğraf 10: Nimet Uzluk'un cenaze namazı (SÜSAM Arşivi)

Fotoğraf 11: Nimet Uzluk Üçler Mezarlığında medfûndur.

Fotoğraf 12: Anıtlar Derneği ve Selçuklu Araştırmaları Merkezi'nin düzenlediği "Uzluk Ailesi Anma Programı" Mayıs 2018

ŞEHABETTİN UZLUK'UN MEVLEVÎLİK MEKÂNLARI VE KÜLTÜRÜ HAKKINDA YAPTIĞI ÇALIŞMALAR

SEHABETTIN UZLUK'S STUDIES ABOUT MEVLEVIYEH SPACES AND CULTURE

Mustafa ÇIPAN*

Öz

Hz. Mevlâna ailesine mensubiyeti olan, Konya'daki ilk ve orta tahsilini müteakip Türkiye'de ardından da Almanya'da mimarlık eğitimi gören Şehabettin Uzlu, Konya'ya döndükten sonra aktif mimarlık faaliyetinde bulunmaz, otuz yıl kadar öğretmenlik yapar, Anıtlar Derneği ve Halkevi başkanlıkları görevlerini yürütür.

Hz. Mevlâna'ya karşı beslediği büyük hürmet sebebiyle, mesâî tanımaz bir fedakârlıkla çalışan Uzlu, başta Hz. Mevlâna ve Türbesi olmak üzere Mevlevîlik mekânları ve kültürü, Selçuklu şaheserleri üzerine müstakil kitaplar yazar, makaleler kaleme alır ve tebliğler sunar.

Bu çalışmada özellikle; "Mevlânânın Türbesi, Konya Abideleri, Mevlânânın Ressamları, Mevlevilikte Resim Resimde Mevleviler," isimli eserleri esas alınarak; Mevlâna Türbesi ve tarihî mekânlarla ilgili yapılan çalışmalar, Mevlevîlik kültürü, kitaplarını hazırlarken takip ettiği usûl, yaptığı ikaz, tenkid ve tashihler, kaynaklar ve eserlerinden faydalanmayı kolaylaştıracak hususlar üzerinde durulacaktır.

•

Anahtar Kelimeler

Şehabettin Uzlu, mimar, öğretmen, Hz. Mevlâna, Türbe, Selçuklu Şaheserleri, Türkiye Anıtlar Derneği

•

* Dr. Öğr. Üyesi, Selçuk Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Konya/Türkiye,
mustafacipan@gmail.com.

Abstract

Şehabettin Uzluk, descendent of Mevlana family, went to İstanbul and then Germany for architectural education after finished elementary and middle school in Konya. On his returning to Konya; however, he did not work as an architect. Instead, he worked as a German teacher for thirty years. In addition to this, he was in charge of some institutions as a chairmanship such as the headquarters of People's House and Turkey Monuments Association in Konya.

Due to his great respect for Mevlana, Uzluk sacrificed his time to write books, articles, and make presentations about Mevleviyeh spaces and culture, particularly Mevlana and his mausoleum, and on masterpieces of Seljuk era.

In this study, especially referencing Uzluk's Works titled "Mevlana Mausoleum, Monuments of Konya, Artists of Mevlana, Art in Mevleviyeh and Mevleviyeh in art" it was aimed to focus on points that would make it easier to use his works, the methods that he followed, the objections and criticism he did, the sources he used while he was writing his works on Mevleviyeh culture and preparing his works on Mevlana mausoleum and historical spaces.

•

Keywords

Şehabettin Uzluk, Architect, Teacher, Mevlana, Mausoleum, Masterpieces of Seljuk Era, Monuments Association of Turkey

Konya'nın Ereğli ilçesinde 1900 yılında doğan, Beyşehir Taburuyla gittiği Yemen cephesinde şehit olan yüzbaşı babasını daha çocuk yaşlarında iken kaybeden, ilk ve orta tahsilini Konya'da tamamlayan Şehabettin Uzluk, 1919-1935 yılları arasında önce Türkiye'de ardından da Almanya'da mimarlık eğitimi görür.

Konya'ya döndükten sonra aktif mimarlık faaliyetinde bulunmayan Uzluk, otuz yıl kadar öğretmenlik yapmakla birlikte Anıtlar Derneği ve Halkevi başkanlıkları görevlerinde de bulunur.

Hz. Mevlâna ailesine mensubiyeti, farklı alanları tarayan tecüssü ve mimar olmanın sağladığı vukufla Mevlâna Türbesi başta olmak üzere Mevlevîlik mekânları ve kültürü, Selçuklu şaheserleri ile bunların ustaları üzerine müstakil kitaplar yazar, makaleler kaleme alır ve tebliğler sunar.¹

Bu çalışmada özellikle; "Mevlânânın Türbesi, Konya Abideleri, Mevlânânın Ressamları, Mevlevilikte Resim Resimde Mevleviler," isimli eserleri esas alınarak; Mevlâna Türbesi ve tarihî mekânlarla ilgili yapılan çalışmalar, Mevlevîlik kültürü, kitaplarını hazırlarken takip ettiği usûl, yaptığı ikaz, tenkid ve tashihler, kaynaklar ve eserlerinden faydalanmayı kolaylaştıracak hususlar üzerinde durulacaktır.²

Şehabettin Uzluk, Hz. Mevlâna'ya karşı duyduğu takdir ve hürmet hislerini "Mevlevilikte Resim Resimde Mevleviler" kitabının ithafında şöyle dile getirir.

"30 Eylül 1207 - 30 Eylül 1957

Bu kitap, Türklüğe, İslâmlığa ve insanlığa varlığı şeref olan büyük Mevlânâ'mızın yedi yüz ellinci doğum yıldönümünde aziz ruhuna sunulmuştur."³

"Mevlânânın Türbesi" kitabını ise, ünlü bir tıp doktoru olmakla birlikte Hz. Mevlâna, eserleri ve Mevlevîlik kültürü üzerine çok mühim çalışmalar yapan kardeşine "Dr. Med. F. Nafiz Uzluk'a"⁴ hitabıyla ithaf eder.

¹ Şehabettin Uzluk'un hayatı hakkında geniş bilgi için bkz.: X. Milli Mevlâna Kongresi Tebliğler II, Doğumunun Yüzüncü Yıldönümü Anısına Prof. Dr. Feridun Nafiz Uzluk Armağanı, Selçuk Üniversitesi Yayınları, Konya, 2003; Haşim Karpuz, Ahmet Çaycı, Serdar Ceylan, Uzluk Ailesi Armağanı, Selçuk Üniversitesi Yayınları, Konya, 2017; Serdar Ceylan, "Uzluk, Şahabettin", Konya Ansiklopedisi, c.IX, Konya Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Konya, 2015. s.31.

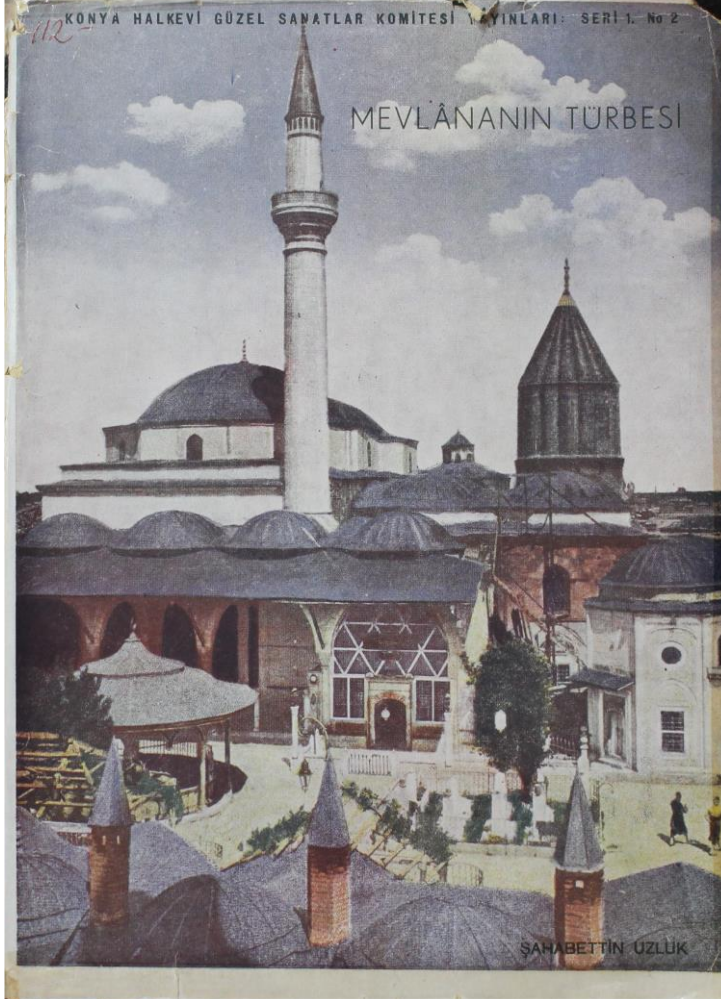
² Şehabettin Uzluk'un eserlerinden yapılan iktibaslarda imlâ ve noktalama işaretleri aynen muhafaza edilmiştir.

³ Şehabettin Uzluk, Mevlevilikte Resim Resimde Mevleviler, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1957, s.V.

⁴ Şahabettin Uzluk, Mevlânânın Türbesi, Konya Halkevi Güzel Sanatlar Şubesi Yayınları, Konya, 1946, s.3.

MEVLÂNANIN TÜRBEŚİ

Şehabettin Uzluk, Mevlânanın Türbesi kitabının baş kısmında Mevlâna Türbesi mevzuuna ilk defa 1924 yılında Anadolu Mecmuasında yazdığı yazılarla başlangıç yaptığını, bu suretle mevzuu ilk defa ortaya attığını, o tarihten itibaren türbe ile ilgili pek çok araştırmalarda bulunduğunu, tarihî vesikaları gördüğünü ve yapı üzerindeki izleri çözmek için uğraştığını, hazırlamış olduğu ilk müstakil eserle türbe mevzuunu bütün vasıflarıyla aydınlattığını ifade eder.⁵ (Fotoğraf:1)

Fotoğraf: 1 “Mevlânanın Türbesi” kitabının kapağı.

⁵ Ş. Uzluk, *Mevlânanın Türbesi*, s.7.

Mevlâna Türbesinin kıymetini ve hakkında yapılan çalışmaları hülâsa ettiği şu cümle mühimdir. “Konya, büsbütün dikkate şayan bir abideye maliktirki, o da Selçukîler tarafından inşa ettirilmiş olan ve Karaman oğlu, Osmanlıların üzerinde çalışdıkları Mevlâna Türbesidir.”⁶

Uzluk, Mevlânânın Türbesi isimli eserini tarihî kronolojiyi dikkate alarak dört başlık altında değerlendirir.

1. TÜRK OĞULLARI VAKTI

Türk mimarisinde türbeler. Muhtelif ülkelerden örnekler. Yapılarda form ayrılıkları. İnşaatta kullanılan malzemeler. Münferit ve mürekkep halinde türbeler. İç ve dış teşekkülleri. Planlarda bulunan değişiklikler. Türk hayatının oynadığı roller. Müslüman olduktan sonraki Türk tesiri. (s.9-31)

2. SELÇUK OĞULLARI VAKTI

Türbenin Konya planındaki mevkii. 1230 yılına kadar vaziyeti. Saraybahçeliğinden çıkması. Hususî bahçe oluşu. Sultan-ül-ülemanın koyduğu isim. Birinci Alâeddin'in yaptırdığı ilk türbe. Mimari tarzı ve şekli. Emir Alemettin Kayser'in genişletme fikri. Mevlâna'nın vefatından sonra türbe. Keşif bedeli ve mimarları. (s.32-72)

3. KARAMAN OĞULLARI VAKTI

Bu yıllarda türbe. Beylerden bazılarının türbeye ait faaliyetleri. Bu yıllarda mütemmim çalışmalar. Alâeddin Halil'in Konya'yı ziyareti. Mevlânaya ait adağı. İkinci Arif Çelebiye istidâsı. Türbedeki hayırseverliği. Bu devir faaliyetlerine iştirak etmiş mimarlar. Çalışma sahaları ve yaptığı eserlerin üzerine düşünceler. (s.73-92)

4. OSMAN OĞULLARI VAKTI

Türbe üzerinde Osmanlı elleri. Sultan Murat II. zamanı tamiri. Fatih Sultan Mehmet'in hayrı. Sultan II. Beyazıt'ın onarması. Sultan I. Selim ve oğlu günündeki faaliyetler. Sultan III. Murat ve II. Mustafa zamanları. Sultan III. Selim, II. Mahmut ve Abdülaziz'in yaptırdıkları. Çelebilerden iştirak etmişler. Ressam ve mimarlar. (s.93-154)

Bu bölümleri takiben, kitabın sonuna büyük emek mahsûlü, dikkat çekici ve eserden faydalanmayı kolaylaştırıcı şu bölümleri ilâve eder:

* Mevlâna Türbesinde muhtelif senelerde yapılmış onarımlarla orada bulunan kitabelerin ve eşyaların tarih sıralarına göre yıllarını gösteren Kronoloji Cetveli (s.155-159);

⁶ Ş. Uzluk, *Mevlânânın Türbesi*, s.95.

* 1 Eylül 1925 tarihine kadar, Mevlâna'nın oğullarından Konya'da Çelebilik Makamında bulunanların doğum ve ölüm yıllarıyla kaç yıl postta oturdıklarını gösterir liste (s.160).

* Âsitanelerin ve zâviyelerin adları, şeyhleri ve yatanları listesi (s.161-163).

* Önemli bir bölümü yabancı olmak üzere zengin bir kaynakça (s.164-165) (50/19)

* Resimler (s.167-168)

* İndeks (s.169-189)

Görüldüğü üzere türbe mimarisi ve gelişimi konusunda çok geniş bir coğrafya ve zengin kaynakları dikkate alarak etraflı bilgiler veren⁷ Uzluk; Türklerin başardıkları kudret ve sanat bilgisiyle ruhlarını pek eski zamanlardan beri, mimarının Türbe mevzuunda ibraz etmiş bulunduklarını, ilk bir tip olan kuleli türbelerin İslâm mimarisine Türkler tarafından idhal edildiğinin bugün artık herkes tarafından tasdik edilmekte olduğunu, ifade eder.

Uzluk'un, "Millî ananeyi, sanat mahsullerine uydurmaktaki muvaffakiyetlerini, hayallerinin yaratıcılığını ve mimari endişelerini ortaya koymuşlardır." tespitiindeki hassasiyet gerçekten dikkat çekicidir.

"Türbe mevzuunun Hinde ait örnekleri üzerindeki tesiri bir Avrupalının iddia ettiği bir İran ve Hind cereyanından ziyade, orada Türk Rönesans mektebinin mensupları tarafından bu hususi form ve inşaatçılığın yapıldığını iddia etmek, herhalde şimdiye kadar, ihmal edilmiş bu noktanın yalnız mevcudiyetini gizlememek olacaktır."⁸

İslâm mimarisindeki değişmelerin Türkler zamanında vuku bulduğunu belirten yazar, bunun plandan başlayarak iç ve dış görünüşü ihtiva ettiği gibi, işçilik bakımından da daha ince bir ifade kuvveti kazandığını, özellikle vurgular.

Mevlâna Türbesinin hangi mimarlara inşa ettirildiği, Selçuklu Sultanları, Karamanoğlu Beyleri ve Osmanlı padişahları tarafından türbede zamanla ne tür ilâveler ve tamiratlar gerçekleştirildiğini teferruatlı bir liste halinde sunar.⁹

Uzluk, Türbede zamanla ihtiyaç duyulan tamirat için Çelebilik makamından -Mevlâna Celâleddin Rumi hazretlerinin harap olan türbe-i şerîfelerinin tamirine padişahın keremle irade buyurmalarını taleble kendilerine duâcı olacakları

⁷ Ş. Uzluk, *Mevlânânın Türbesi*, s.11-30.

⁸ Ş. Uzluk, *Mevlânânın Türbesi*, s.30.

⁹ Ş. Uzluk, *Mevlânânın Türbesi*, s.155-159.

muhtevalı- saraya gönderilen 17 Safer 1305 ile 15 Muharrem 1306 tarihli yazıları da kitabına alarak türbe ile ilgili tamir talebinin usulü hakkında bilgi verir.¹⁰

Bu inşâ, ilâve ve tamir faaliyetleriyle ilgili dikkate değer bilgi, tespit ve ikazlardan bazıları şunlardır:

Bu devir mimarları arasına “Mevlananın babası üstüne kurduğu türbeyle tanıyoruz” dediği Selimü'l-mimar'ı katan Uzluk, zamanın ve insanların mimari eserler üzerindeki tahribini de “Sanatkârın Sultanül-Ulema için yaptığı türbe pek az bir değerde olamazdı. Eğer onu daha önce gayb etmemiş olsaydık bugün Mevlana'nın türbesi yanında görmek kabil olacaktı. Fakat ne yapalım ki zaman ve zamanın insanları onun bize kadar kalmasına müsaade etmemişlerdir.” cümleleriyle anlatır.

“İkinci Mehmet İstanbul'u fethettikten sonra Konya'yı tamamen zapt etmiş ve burada ilk tamirâtı iç kalede yaptırmış ve ondan sonra Mevlâna Türbesini tamir ettirmiştir. Billhassa bu tamirin 872 senesinde vukua gelmiş olmasını kabul edebiliriz. İkinci Bayazıt zamanındaki tamir (895) yılında icra edilmiştir. Senâî dedeye göre bu zamanki tamir mühim kısımların onarması olmaktan ziyade tamamiyle dahilî mimari faaliyete temas etmektedir. Bu tarihteki tamirata hangi mimarın iştirak ettiği tamamiyle malûm olmamakla beraber Konyalı Alâeddin çıraklarından birinin iştirâk etmiş olması yapıdaki mimarî karakterden okunmaktadır.”¹¹

Kitabında bazı bilgileri teyit edemediğini bildiren Uzluk, yeni kaynaklara yönlendirerek, bilgi tashihleri ve ikazlar yaparak, tenkid ve ithamlarda bulunarak okuyucuları ve araştırmacıları bugün de düşünmeye ve çalışmaya sevk eder. Konuyla ilgili birkaç misal şöyledir:

Sultanü'l-ülema'ya türbe yapılmış olduğunu düşündüğünü, bunu daha tafsilatlı haberlerle teyid etmenin mümkün olmadığını belirtir.¹²

Senayi Dede'nin vermiş olduğu bir bilgiyi şöyle tashih eder: “Senayi Dede, Sultan Alâeddin Konya kalesini yaptırdıktan sonra Mevlânanın üzerine yeşil bir kubbe inşa ettirmiş diyor. Halbuki Alâeddin'in vefatı (1237) Mevlânâ'dan evvel olduğu için bu kayıt doğru olamaz. Yalnız bu türbenin Sultan Ülemanın üzerine

¹⁰ Ş. Uzluk, *Mevlânanın Türbesi*, s.152,154.

¹¹ Şehabettin Uzluk, “Türk Mimarisinde Mevlâna Türbesi ve Onun Mimarî Değeri”, *Konya Halkevi Kültür Dergisi -Mevlâna Özel Sayısı*, 1943, s.144-147. (Metinde, İkinci Bayazıt zamanındaki tamir 1095 yılında icra edilmiştir.” cümlesinde tamir tarihi 895 (M.1490) olması gerekirken sehven 1095 olarak yazılmış, makale metninde doğru olan tarih kullanılmıştır.)

¹² Ş. Uzluk, *Mevlânanın Türbesi*, s.33-34.

yapılmış olması kabildir. Binâenaleyh mezkur kaydı bu şekilde kabul etmek daha doğru olabilir.”¹³

Türbenin yaptırılma zamanı ve içinin çini ile kaplanması hususundaki yanlış bilgiyi; “M. Ziya (Bursadan Konyaya Seyahat, s.343)(Konya Rehberi s.21)de Türbenin Alâeddin zamanında yaptırıldığını ve iç süslerin çini kaplama olduğunu yazıyor. Halbuki yazdıkları gibi değildir. Böyle bir usûlün mimari bakımdan çini kaplamağa müsait olmadığını burada tekrara lüzum görüyorum.” diyerek tashih eder.¹⁴

Alâmeddin Kayser ile ilgili geniş bilgi kaynaklarına yönlendirir.¹⁵

Yusuf Akyurt’la ilgili ikazlarda; çalışmaları hakkında, sanat mütalaaları bakımından tenkide muhtaç ve hükümlerinde teknik yanlışlıklar olduğunu belirtir, “Bu hususta okuyacakların dikkatini çekmeye lüzum görüyorum.” der.¹⁶ Zaman zaman da: “Fakat pek acıklı olarak söylemeliyim ki, en büyük yıkmalar, bozmalar Y. Akyurt eliyle olmuştur. Mesela avludaki o güzelim şadırvanın üstünü açtırmak, hücrelerin aralarındaki duvarları yıktırmak, birçok mezar taşlarını yok etmek gibi...”¹⁷ cümlelerle ağır eleştiri ve ithamlarda bulunur:

Abdülvahid bin Selim’in Konyalı olduğu tespiti hakkında, Mevlevî kaynaklarında ve kitabede bir kayıt olmadığı gerekçesiyle: “Bu haber, Y. Akyurt’un kendiliğinden uydurduğu bir yalandır.” der.¹⁸

F. Sarre’nin tespitlerine ve hatalarına da atıfta bulunan Uzluk, “F. Sarre (Reise in Kleinsien, s.30-31)de Sultan-ülemanın ölüm yılını (1233) olarak kabul ediyor ki, yanlıştır. Bilhassa, türbenin 14 üncü asır başlangıçlarında inşa edildiği fikri de doğru değildir. Çünkü yapı, işaret ettiğim tarihte kurulduğu halde bu yıllarda Karaman oğulları tarafından bir tamir icra edilmiştir. Şu halde, zikredilen tarihle türbenin yapıldığını düşünmek, türbenin bir yüz senelik ortada durumunu inkâr etmek oluyor ki, malesef pek büyük bir hatadır.”¹⁹

Cl. Huart ile ilgili olarak da; “Emir Sügürüci Cl. Huart (s.167,168) bu sözü Mehmet Sokkarcı şeklinde okuyor ki, yanlıştır. Veled Çelebi Söğürücü şeklinde okumaktadır.” diyerek okuma yanlışına dikkat çekmektedir.

¹³ Ş. Uzluk, *Mevlânânın Türbesi*, s.38, dn.4’te Sultan Alâeddin’in vefat tarihi 1237 olması gerekirken sehven 1234 olarak yazılmış, makale metinde doğru olan tarih kullanılmıştır.)

¹⁴ Ş. Uzluk, *Mevlânânın Türbesi*, s.47, dipnot:15.

¹⁵ Ş. Uzluk, *Mevlânânın Türbesi*, s.38, dn.6.

¹⁶ Ş. Uzluk, *Mevlânânın Türbesi*, s.40, dn.9.

¹⁷ Ş. Uzluk, *Mevlânânın Türbesi*, s.142-144.

¹⁸ Ş. Uzluk, *Mevlânânın Türbesi*, s.45, dn.14.

¹⁹ Ş. Uzluk, *Mevlânânın Türbesi*, s.49, dn.17. (Daha geniş bilgi için bkz. s.55.)

Selçuklu ile Karamanoğullarını sanatta yaratıcılık ve terkip bakımından; Selçuklu devrindeki büyük ve abidevi yaratıcılık ve terkip kabiliyetinin Karamanoğullarında daha ufak bir sınırı işgal ettiğini belirterek, “Büyük bir zenginliğe karşı, sade bir ölçüde cevap vermeye çalışmaktadır.”²⁰ değerlendirmesiyle mukayese eder.

Ş. Uzluk, Mevlânânın Türbesi'nin kıymetini şu cümle ile dile getirir: “Türk büyüklerinin, Türk zenginlerinin kendi san'atkârlarına yaptırdıkları bu eserlerle Mevlâna türbesi tedkika, tettebbüa lâayık bir müzedir.”²¹

KONYA ABİDELERİ

Şehabettin Uzluk; Camiler(s.1-7), Mescidler(s.8-10), Minareler(s.11-15), Medreseler(s.16-25), Hankahlar(s.26-31), Türbeler(s.32-41), Hamamlar(s.42-47), Süsler(s.48-52) ve Architectler(s.53-59) bölümlerinden oluşan Konya Abideleri kitabını mimari eserlerin iç ve dış görünüş çizimleri, kesitleri ve planları (s.60-68) ile zenginleştirir.²² (Fotoğraf:2)

Fotoğraf: 2 “Konya Abideleri” kitabının kapağı.

²⁰ Ş. Uzluk, *Mevlânânın Türbesi*, s.75.

²¹ Ş. Uzluk, *Mevlânânın Türbesi*, s.118.

²² Architect Şehabettin, *Konya Abideleri*, Babalık, Konya, 1939.

Mevlânânın Türbesi kitabında olduğu gibi, bu kitabında da kıymetli bilgiler veren ve değerlendirmelerde bulunan, bir yapının inşasında, hususiyle yapımı uzun sürenlerde hangi mimarların vazife yaptığını ve birbirlerini anlayarak yapıyı tamamladıklarını özellikle vurgulayan Uzluk, tespit ettiği hataları düzeltir ve ciddî yönlendirmelerde bulunur.

“C. Esad, (Türk San’atı, İstanbul, 1928)de onu çok yanlış anlatıyor. Sözleri tamamıyla uydurmadır. Bilhassa; yapıda ikinci ahşap kubbe tasavvur ediyor ki, orada imkân yoktur. Teknik bakımından çok büyük kusur işliyor.”²³

“Ferid ve Mes’ud (Sahibatâ oğulları ve eserleri İstanbul 1935)de Kelûk bin Abdullah için verdikleri malûmat, Eflâki menakibi ile benim (Türk nakış tarihinde Mevlevîler İstanbul 1927) Millî mecmuada neşrettiğim yazıların kopyalarıdır. Bilhassa, Rumî kelimesini, Rum soyundan gelme şeklinde kabul ediyorlar ki, bağışlanacak kusurlardan değildir.”²⁴

MEVLÂNA’NIN RESSAMLARI

Şehabettin Uzluk 1945 yılında yayınladığı;

I. Selçukiler Devri (s.5-32)

II. Osmanlılar Devri (33-58)

III. Mevlânânın Resimleri (59-80)

Üç kısımdan müteşekkil Mevlânânın Ressamları isimli eserinin sonunda; Yazarken bakılan kitaplar (s.81-82), Kitabın yazıları (s.83), Kitabın resimleri (s.84), İnsan isimleri (s.85), Mahal isimleri (s.90) başlıkları altında bir bakıma “Kaynaklar, İçindekiler ve Dizin” bilgilerine yer verir.²⁵ (Fotoğraf:3)

²³ Architekt Şehabettin Konya Abideleri, s.10, dn.2

²⁴ Architekt Şehabettin Konya Abideleri, s.41.

²⁵ Şehabettin Uzluk, *Mevlânânın Ressamları*, Yeni Kitap Basımevi, Konya, 1945.

Fotoğraf: 3 “Mevlânânın Ressamları” kitabının kapağı

MEVLEVİLİKTE RESİM RESİMDE MEVLEVİLER

Şehabettin Uzluk, 1957 yılında Mevlânânın Ressamları kitabını esas alarak mevcut üç kısma

Avrupa Resminde Mevlevîler kısmını da ilave ederek bir nevi genişletilmiş bir baskı yapar. Her kısmın sonunda “Bibliyografya”ya yer veren yazar, İndeks (Kişi Adları, Yer Adları ve Özel Yerler) ve Resimler listesinin ardından ilâve ettiği fotoğraf, resim, çizim, hat ve minyatürlerle kitabını tamamlar. (Fotoğraf:4)

Fotoğraf: 4 “Mevlevîlikte Resim Resimde Mevleviler” kitabının kapağı

Yazar, Mevlânânın Ressamları ile Mevlevilikte Resim Resimde Mevleviler kitaplarının önsözünde aynen kullandığı ilk dört paragrafta; XIII. Asır sonlarına doğru Selçuklu başşehri Konya’da Mevlâna mensuplarının büyük bir kalabalık teşkil ettiğini, derin zevkli manevî bir âlem içinde halkın, ulu mürşidin saçtığı nurlu fikirler etrafında toplandığını, sufilerden bir zümrenin maddî bir âlemin ince ve geniş sanat örnekleri yaratmaya çalıştıklarını, en büyük sanatkâr ruhuyla Mevlânânın şiir, mûsikî, semâ gibi ruhî vecdlerle dervişlerini yeni bir âleme

sürüklediğini; bu asırda başlayan kuvvetli cereyanın oğlu Sultan Veled ve muakkipleri tarafından ileriye götürüldüğünü, âyin ve usûllerinin tayin edildiğini, her tarafta Mevlevîhaneler uyandırıldığını; Mevlevîhanelerde tasavvuf, edebiyat ve sanat faaliyetlerinin nasıl icra olunduğunu; bu derviş sanatkârların manevî feyzlerini maddî hünerlerle nasıl tamamladıklarını, Türk resim sanatında Mevlevî ressamların hususi bir yeri olduğunu; kendisini o zengin marifet dünyasının ressamlarını bildirmeğe verdiği, dağınık duran, bazen kütüphanelerin köşelerine atılmış olan Mevlevî eserlerini bir bir senelerce aradığını, ifade eder.

Beşinci paragraftan itibaren kitabın genişletilmiş yeni baskısını niçin ve nasıl yaptığı hususunu şöyle anlatır: “Burada, Garb kaynaklarındaki Mevlevîliğe ait bilgileri de birlikte mütâlâa ettim. Bazen bir renk âlemi, bazan bir hat, bir oyma bediası için seve seve günlerimi bağışladım. Onları derin bir aşkın verdiği hazlarla topladım. Bu engin âlemin ruhi heyecanlarını her Türke tattırmak için onu bir kere daha yüze veriyorum. Bugüne kadar, onu (1924)de (Millî Mecmua) sayılarında ve (1945)de ise (Konya)da neşretmiştim. Gerek makale hali ve gerek kitap şekli herhalde bugünkü mevcudiyetini arz edemiyordu.

Bu uğurdaki mesaimi yakından takip eden yakınlarım onu daha geniş bir bilgi ve bütünlük içinde bir üçüncü defa neşretmekliğimi temenni ve arzu etmişlerdi. Ben o yüksek alâkayı yerine getirmek için büyük bir cesaret içinde çalışarak, ufak bir derece daha genişlettiğime, büyüttüğüme inanmış bulunuyorum. İncelemelerimi 4 bölüme ayırarak Doğu ve Batı âlemlerinden Mevlevîliğin resim ve yazı mensuplarını imkân dahilinde tanıtmağa ve bildirmeğe uğraştım. Her bahsi resimle, yazıyla, bibliyografyayla tamamlamaya çalıştım.”

Ş. Uzluk bu açıklamaları müteakip, son paragrafta çalışmaları esnasında yardım gördüğü değerli bilginlere, ölenleri rahmetle, sağ kalanları minnet ve saygıyla anarak teşekkür borçlu olduğunu arz eder. “Merhum Veled Çelebi başta olduğu halde, Galata Mevlevihanesi Şeyhi Ahmet Celâlettin, Yenikapı Mevlevihanesi Şeyhi Aptül-baki, Beyazıt Kütüphanesi müdürü İsmail Sâip, Hüseyin Dâniş, Bursalı Mehmet Tahir, İhsan Mahvi. Sağlardan İbnül-Emin Mahmut Kemâl, Hasan Âli Yücel, Prof.Dr.Ahmet Süheyl Ünver, Prof.Dr.F. Nafiz Uzluk beyleri bir defa daha derin bağlılıklarımınla hatırlıyorum.”²⁶

²⁶ Şehabettin Uzluk, *Mevlevîlikte Resim Resimde Mevlevîler*, Türk Tarih Kurum Basımevi, Ankara, 1957, s.1-3. (Ş. Uzluk, Önsöz'ün dipnotunda, Veled Çelebi, N. Uzluk, Ahmet Avni, R. Yekta, Mithat Bahari ve İ. Mahvi'yi, henüz ödenemeyen büyük uğraşları için bir defa daha saygıyla anar.)

Ana kaynaklarla birlikte pek çok eseri gözden geçiren Uzluk, bir ressamla ilgili olarak; *Dîvân-ı Kebîr* ve *Eflâkî*'deki kayıtların sanatkârın hayatını tamamiyle izah etmekten uzak olduğunu, bunların haricindeki menbaların aynı düşünce ve faaliyeti verdiğini belirttikten sonra, önemli bir bölümü yabancı, özellikle Batılı ilim adamlarına ait eserleri kastederek, "Binaenaleyh, Mevlevî menbalarının dışında pek çok eserleri gözden geçirdiğim halde bu husustaki aradıklarımı bulmuş değilim...." der.²⁷

Kaynaklarda ulaşamadığı bilgiler için mekân araştırmaları yapan Uzluk, bir ressam hakkında hiçbir vesikaya sahip bulunmadığını, Mevlâna civarında ve diğer mezarlıklarda kabrini kaç senedir aradığı halde bulmak kabil olmadığını söyledikten sonra; "Her halde pek umuyorum ki, hayatını, sanat heyecanlarını Mevlâna'nın aşkıyla geçiren bu değerli Mevlevî ressamı, belki de pîrinin ruhunun dolaştığı Konya muhitinden uzakta yatmamaktadır. Fakat nerede, hangi kaybolmuş mezar taşının altındadır."²⁸ şeklinde hisli ifadeler kullanır.

Sanatkârlar hakkında; "Bilhassa duvar süsleriyle meşgul olan ve pek zengin bir seri bırakan Bedreddin Yavaş zikre şayan bir sanatkârdır."²⁹; "Kaluyan, Alâeddin Siryanuş gibi Mevlâna'yı tanıdıktan ve kendisine intisab ettikten sonra İslamiyeti kabul etmiştir."³⁰ cümleleriyle mütalaalarda bulunan Uzluk, aynı yaklaşımı tabîî olarak mimari yapılar hakkında da sürdürür:

"Alaeddin Keykubad köşkünün (kasrının) zengin örneklerinden tamamiyle mahrum olmaklığımıza rağmen, her halde insana hayret verecek bir ölçüde pek kıymetli eserler olabileceğini düşünmekliğime hiçbir engel yoktur."³¹

Tezyinat, hatlar ve bunların sanatkârları ile ilgili de değerlendirme ve tasvirler yapar:

II. Bayezid zamanında, Türk sanatının pek güzel bir şekilde resim şubesinin ilerlemekte olduğunu ve Abdurrahmanü'l-Mevlevî gibi, büyük nakkaşların yüzde bulunduğunu söyleyen Uzluk, sanatkârın en önemli eserlerinden biri olan Konya'da Mevlâna Türbesinin iç süslerini şöyle tarif eder: "Nâzik ve ince bir ruhun hislerini yaşıtan kubbe içi ve duvar yüzleri sanat gözüyle yüksek bir eserdir. Sevimli ve tatlı renkler, dekorlar, üzerinden yıllar geçtiği halde eski tazeliğini, parlaklığını el'an saklıyorlar. İnsan, letafetin, servetin, sabrın bu engin mucizesi altında derin bir vecde dalıyor. Sanatın yüz çeşitli, hünerli hatlarından,

²⁷ Ş. Uzluk, *Mevlânânın Ressamları*, s.20-21.

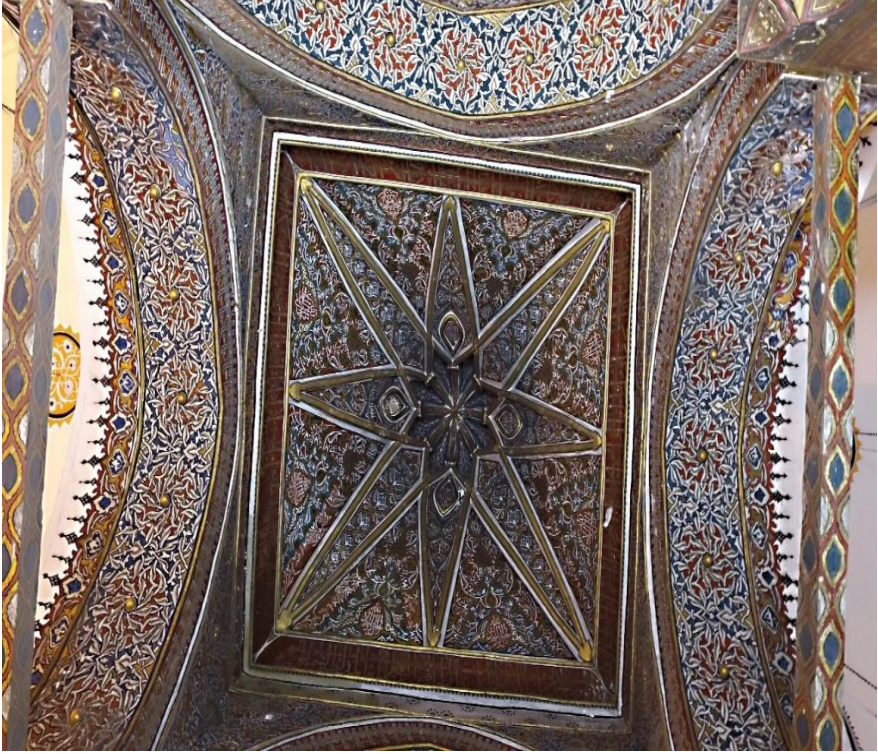
²⁸ Ş. Uzluk, *Mevlânânın Ressamları*, s.17.

²⁹ Ş. Uzluk, *Mevlânânın Ressamları*, s.17.

³⁰ Ş. Uzluk, *Mevlânânın Ressamları*, s.21.

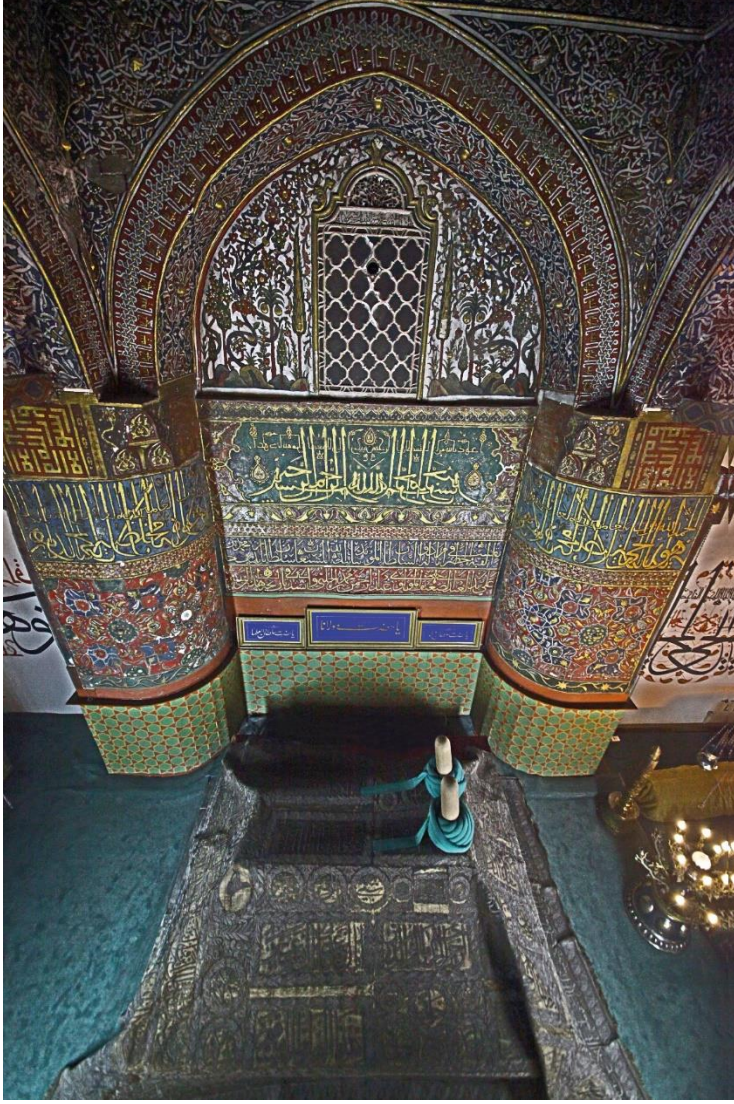
³¹ Ş. Uzluk, *Mevlânânın Ressamları*, s.24.

renklerinden, altun çiçeklerinden gözlere ve kalplere sonsuz bir neş'e akıyor. Sivri kemerlerin içi, kubbe, duvar ve sütunlar ruh okşayan binlerce renkler ve şekillerle dolmuş duruyor.”³² (Fotoğraf:5,6)

Fotoğraf: 5 Hz. Mevlâna ile oğlu Sultan Veled'in kabirleri üzerindeki kubbe içi hat nûmuneleri ve tezyinatı.

³² Ş. Uzluk, *Mevlânânın Ressamları*, s.33.

Fotoğraf: 6 Hz. Mevlâna ile oğlu Sultan Veled'in kabirleri,
kible duvarındaki hat ve tezyinat.

Şehir mikyasında değerlendirme ve tasvirler yapan yazar Selçuklu döneminde, sanat hareketlerinin merkezi sayılan Konya'yı şöyle anlatır: "Türklüğü yücelten bütün bu sanat güzellikleri Konya'ya bir tepeden sağılıyordu. Yanları kalın bir surla çevrilen Alâattin Tepesi, şehrin göğsünde elmas bir taç gibi pırıldıyordu. Tepede, içlerini hünerver Türk üstadların yapıp işledikleri ziynetli saraylar (1156-1188), yanı başında Alâeddin Padişahın ikmal ettirdiği câmi (1209-

1220), iç kaleden hariçde mavi çini kubbe Karatay medresesi (1251-1252), zarif taş işlemler içinde ince minâre (1263), biraz ileride renkler hazinesi Sırçalı medrese (1242-1243), daha ötede Sâhip Ata (1258) birer yıldız gibi parlıyordu.

Geniş yollar üzerinde iki taraflı evler, berrak sular akan çeşmeler, yer yer yükselen türbeler, mavi alevler içinde yanan minareler, kubbeler, yeşil tutluklar ve gül bahçeleri Türk başkentine doyulmaz bir manzara veriyordu. Dev gibi dört tarafı kapatan surlar(ın), üzerinde her vezirin ihtişamını gösterir kuleleriyle heybeti artıyordu. Türk başşehrinin sanat ve siyasi mevkii yanında bir de manevî büyüklüğü vardı.”³³

Konya’daki tarihi eserler ve bilhassa Selçuklu Sarayı ile ilgili mühim çalışmaları bulunan F. Sarre’nin yaptığı yayın ve akıbeti hakkında şu bilgileri verir: “Bu Saraya ait daha bir çok bilgileri kıymetli el yapımları ile birlikte (1936)da (Konya Köşkü) adı altında, pek muhterem dostum F. Sarre yayına vermişti. Ne yazık ki Berlin’e yapılan son hava akınlarından birinde kendisi aramızdan kayboldu.”³⁴

Sivas ve Divriği’deki eserlerde imzasına rastlanan ressam Konyalı Ahmed hakkında yapılan çalışmalar hususunda bilgi veren ve yirmi beş yılı aşan mesaisine rağmen daha etraflıca malumata sahip olamadığını bildiren Uzluk, verilen ilk eserlerden sonra konu hakkında çalışma yapanların onları geçmemelerini ince bir üslûpla tenkid eder: “Bu kayıt yalnız Van Berchem ile H. Edhem’in (Sivas ve Divriği, Kahire, 1910, s.9) da bulunmaktadır. Halbuki aynı şehir üstüne Uzunçarşılı ve R. Nafiz’in (Sivas Şehri, İstanbul, 1928, s.103) veyahut A. Gabriel’in (Anadolu Türk Âbideleri II, Paris, 1934) eserlerinde en ufak bir işarete bile tesadûf etmiyorum. Binaenaleyh birincilerin yorgunluklarını büyük bir takdirle yad ederken berikilerin de aynı kaynaktan faydalanmalarına rağmen, onu geçmemelerine hayret duyuyorum.”³⁵

Şehabeddin Uzluk, yeşil kubbenin iç tezyinatı ve kitabesi hakkında; “Yeşil kubbenin kible duvarında pencere altına düşen dekor ve selvi resimleri altında sanatkarın tezhipler içinde güzel hatları dikkati celbediyor.” dedikten sonra koyu yeşil zemin üstünde altın kabarmasıyla parlayan, hemen altında da kırmızı alevler halinde iki satırın görüldüğünü, ibarenin sonuna dikkati çekerek de; “Burada (hâzî’l-beyteyn) sözünden sonra bulunması gereken beyitler ortada

³³ Ş. Uzluk, *Mevlevilikte Resim*, s.8,9.

³⁴ Ş. Uzluk, *Mevlevilikte Resim*, s.33.

³⁵ Ş. Uzluk, *Mevlevilikte Resim*, s.34.

yoktur. Yalnız biz bu tarihin (887/1482) olduğunu biliyoruz.” diyerek F. N. Uzluk’un notlarına bakılmasını ikaz eder.³⁶

“Bahsimizi bitirmeden Kutbū’n-nâyi ve diğer bazı neyzenler için yapılmış resimlerden de söz açalım.” dedikten sonra on madde halinde sıraladığı değerlendirmeler, nasıl bir dikkat ve mesai tanımaz bir çalışmanın mahsulü olduğunu göstermesi bakımından son derece manidardır.³⁷ Ayrıca her bölümün sonuna koyduğu Bibliyografya, gerçekten de “efrâdını cami ayyarını mani” olmak üzere mümkün olabilen bütün eserleri gördüğünü ifade eder.

Hız. Mevlânânın bir resmine atıfla, bütün gayretlerine rağmen bir başka kaynaktan ifade olunan mecmuayı bulamamasını şöyle anlatır: “Bu portrenin bir fotoğrafisini değerli dostum Dr. A. Süheyl, Konya Halkevinin (1948)de çıkardığı Mevlâna nüshasında pek faydalı bir makale ile yüze vermiştir. (1075)te Nesib Dede Konya’da Mevlâna Türbesinde bir mecmua içinde birçok resimler gördüğünü haber veriyor. Pek çok araştırmalar yaptığım halde, adı geçen mecmuayı görmeğe muvaffak olamadım.”³⁸

“Bu arada S. Nüzhet’in (Mevlâna, s.9) verdiği haberleri teyid edecek vesikaları henüz görmüş olmamakla esefli bulunuyorum.”³⁹ cümlesi manidar bir ifade şekli olarak dikkatleri çekmektedir.

Kitabın sonunda yazdıkları...

“Kitabımız burada bitiyor. Büyük Mevlânânın güzelliğe aşık ruhu, Türk şiirine ve musikisine olduğu gibi Türk resmine de can vermiştir. Yaradanın muhteşem eseri olan bu varlık karşısında duyduğu derin heyecana engel tanımayan tam hür Mevlânamız, kör taassubun cehil yüzünden hapsedmek istediği ve çok kere muvaffak olduğu yaratıcı Türk ruhuna sonsuz fezâlar armağan etmiştir. Bu kadarla da kalmamış, ona nisbetle kurulmuş olan Mevlevîlik müessesesinde güzellik aşığı nice nice olgun canlara ilham kaynağı olmuştur. Tesiri daha da genişlemiş, türlü medeniyet ve kültür mensubu yabancıları, büyük eserine hayran etmiş; onları da bu yolda eser vermeye sevk etmiştir. Türk ve cihan kültürü, Mevlânâımıza çok şey borçludur. Kitabımızla o borcun bir nebzesini ödedikse bize ne mutlu!..”⁴⁰

³⁶ Ş. Uzluk, *Mevlevilikte Resim*, s.48.

³⁷ Ş. Uzluk, *Mevlevilikte Resim*, s.80-81.

³⁸ Ş. Uzluk, *Mevlevilikte Resim*, s.89, dn.32.

³⁹ Ş. Uzluk, *Mevlevilikte Resim*, s.100.

⁴⁰ Ş. Uzluk, *Mevlevilikte Resim*, s.137.

Şehabettin Uzluk'un, yaptığı hizmetlere atfen, borcun bir nebzesini ödemekle mutlu olduğu hissini, biz de kendisinin çalışmalarını okumak ve tanıtmakla yaşamak arzusunda olduğumuzu ifade ile Hz. Mevlâna başta olmak üzere bu yola hizmet eden herkesi rahmet, minnet ve şükranla yâd ediyoruz.

ŞEHABETTİN UZLUK'UN KONU İLE İLGİLİ KİTAP VE MAKALELERİ

(Tarih sırasına göre)

Uzluk, Şehabettin, "Türk Nakış Tarihinde Mevleviler", *Milli Mecmua*, S.42-54, 1925-26.

Architekt Şehabettin, *Konya Abideleri*, Babalık, Konya, 1939.

Uzluk, Şehabettin, "Türk Mimarisinde Mevlâna Türbesi ve Onun Mimarî Değeri", *Konya Halkevi Kültür Dergisi -Mevlâna Özel Sayısı*, 1943, s.144-147.

Uzluk, Şehabettin, *Mevlânânın Ressamları*, Yeni Kitap Basımevi, Konya, 1945.

Uzluk, Şehabettin, *Mevlânânın Türbesi*, Konya Halkevi Güzel Sanatlar Şubesi Yayınları, Konya, 1946.

Uzluk, Şehabettin, "Konya'da Mevlâna'nın Hatıralarını Taşıyan Abideler", *Milli Mecmua*, c.13, S.5, İstanbul, 1952, s.12-13; c.13, S.6, 1952, s.11-12.

Uzluk, Şehabettin, *Mevlevilikte Resim Resimde Mevleviler*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1957.

Uzluk, Şehabettin, "Mevlâna'ya Ait D'apres Nature Portlerin Ressamı", *Türk Yurdu (Mevlânâ Özel Sayısı)*, Yıl: 53, c.3, S.8-9-10, Ankara, 1964, İstanbul Halk Mtb., Temmuz 1964, s.41-45.

Uzluk, Şehabettin, "Mevlevî Hilâfetnâmeleri, Hekimbaşı Yalısı, Konya'da Selimiye Camii", *Vakıflar Dergisi*, 9, Ankara 1971, s.383-401.

Uzluk, Şehabettin, "Eflâkî Menakıbında Yazılı Mevlâna'nın 20 Resmi Ne Oldu?", *I. Milli Mevlâna Kongresi*, 1985, s.275-278.

Uzluk, Şehabettin, "Mevlâna'nın Tabibleri: Ekmeleddin Müeyyed – Beyhekim ve Gazanfer, (Mevlâna's Phsycians: Ekmeleddin Müeyyed (Chiefphysicians) and Gazanfer)", *I. Milletlerarası Mevlâna Kongresi*, 1987, s.211-213.

Uzluk, Şehabettin, "Mevlâna'nın Ölümü ve Yeşil Kubbe", *SÜ 2. Millî Mevlâna Kongresi (Tebliğler)* 3-5 Mayıs 1986, Konya, 1987, s.57-60.

Uzluk, Şehabettin, "Galata Mevlevîhânesi ve Şeyh Ahmed Celâleddin Baykara Dede Efendi", *III. Milli Mevlâna Kongresi*, 1988, s.297-300.

KAYNAKÇA

- Architekt Şehabettin, *Konya Abideleri*, Babalık, Konya, 1939.
- Ceylan, Serdar, “Uzluk Şahabettin”, *Konya Ansiklopedisi*, c.IX, Konya Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Konya, 2015, s.31.
- Karpuz Haşim, Çaycı Ahmet, Ceylan Serdar, *Uzluk Ailesi Armağanı*, Konya, Selçuk Üniversitesi Yayınları, 2017.
- Uzluk, Şehabettin, “Türk Mimarisinde Mevlâna Türbesi ve Onun Mimarî Değeri”, *Konya Halkevi Kültür Dergisi -Mevlâna Özel Sayısı*, 1943.
- Uzluk, Şehabettin, *Mevlânânın Ressamları*, Yeni Kitap Basımevi, Konya, 1945.
- Uzluk, Şehabettin, *Mevlânânın Türbesi*, Konya Halkevi Güzel Sanatlar Şubesi Yayınları, Konya, 1946.
- Uzluk, Şehabettin, *Mevlevilikte Resim Resimde Mevleviler*, Türk Tarih Kurum Basımevi, Ankara, 1957.
- X. Milli Mevlâna Kongresi Tebliğler II, *Doğumunun Yüzüncü Yıldönümü Anısına Prof. Dr. Feridun Nafiz Uzluk Armağanı*, Selçuk Üniversitesi Yayınları, Konya, 2003.

UZLUK ARŞİVİ'NDEKİ MEKTUPLAR VE NOTLAR IŞIĞINDA FERİDUN NÂFİZ UZLUK'UN TAHSİL HAYATI VE GENÇLİK YILLARI

FERIDUN NAFİZ UZLUK'S EDUCATIONAL BACKGROUND AND EARLY LIFE IN THE LIGHT OF LETTERS AND NOTES IN THE UZLUK ARCHIVE

Yakup ŞAFAK*

Öz

Prof. Dr. Feridun Nâfiz Uzluk (1902-1974) ülkemizde tıp tarihinin önde gelen simalarından biridir. Aynı zamanda Türk kültürü, tarihi, sanatı ile Mevlâna ve Mevlevîlik konularında pek çok kitap ve makale yazmış; ağabeyi Yüksek Mimar Şahabeddin Uzluk'la birlikte bu alanlarda çeşitli sosyal ve kültürel etkinlikler gerçekleştirmiş; önemli teşebbüslerde bulunmuştur.

Bu çalışmamızda onun henüz ayrıntılarıyla yazılmamış olan tahsil hayatı ve gençlik yılları üzerinde durulacaktır. Yararlandığımız ana kaynaklar, Uzluk kardeşlerin Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Merkezi Uzluk Arşivi'nde bulunan matbû veya gayr-ı matbû yazıları, eserleri ve mektupları olacaktır.

•

Anahtar Kelimeler

Feridun Nâfiz Uzluk, Şahabeddin Uzluk, Uzluk Arşivi, Mevlevîlik, Türk Kültürü

•

Abstract

Prof. Dr. Feridun Nâfiz Uzluk (1902-1974) was one of the important people in the history of medicine in our country. He also wrote several books and articles on Turkish culture, history, art and Mawlânâ and Mawlawiyah; he conducted various social and cultural activities in these fields with his brother certificated engineer Şahabeddin Uzluk and made important attempts.

* Dr. Öğr. Üyesi, Kırıkkale Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Doğu Dilleri ve Edebiyatları Bölümü, Kırıkkale/Türkiye, yakupsafak@hotmail.com.

In this study, his educational background and early life, which have not been written in detail yet, will be analyzed. Our main sources are their printed or non printed writings, studies and letters which are kept in the Uzluk Archive in Selcuk University, Seljuk Researches Centre.

•

Keywords

Nâfiz Uzluk, Şahabeddin Uzluk, Uzluk Archive, Mawlawiyah, Turkish Culture

Ülkemizin ve Konya'nın önemli ilim ve fikir adamlarından tıp tarihçisi ve Mevlevîlik müntesibi Feridun Nâfiz Uzluk, bilindiği üzere Subay Ahmed Hamdi Bey'le Mevlâna soyundan Ali Çelebi'nin kızı Ayşe Sıdika Hanım'ın iki çocuğundan biridir. Kendisi 1902, ağabeyi Şahabeddin Uzluk 1900 yılında dünyaya gelmişlerdir.¹

Ahmed Hamdi Bey, görevli olarak bulunduğu Konya Ereğlisi'nden Beyşehir taburu ile Yemen'e görevli olarak gitmiş ve 1905 yılında 28 yaşında iken burada şehit düşmüştür. Sıdika Hanım, çocuklarıyla Konya'ya dönmüş; bir daha evlenmeyerek eşinden kalan miras ile çocuklarını yetiştirmeye koyulmuştur.² Bir süre kirada oturan aile, daha sonra Şems Mahallesi'nde satın aldıkları evde ikamet etmişlerdir.

Küçük yaştan itibaren annelerinin himâyesinde yetişen ve daha sonra mümkün olduğu ölçüde, onu yalnız bırakmayan³ Uzluk kardeşler, ilk ve orta tahsillerini Konya'da başarıyla tamamlamışlardır. Onlar, aynı zamanda buradaki Mevlevî muhitinin manevî atmosferinde yetişmiş; soyca mensubu bulundukları yolun âdap ve erkânını öğrenmişler; bu yıllarda Abdülhalim Çelebi, Veled Çelebi ve Âmil Çelebi'nin postnişinliklerini idrâk etmişlerdir.⁴

Anlaşılan o ki gerek küçük yaşta babadan mahrum kalmaları, gerekse çocukluk ve gençlik çağlarında Balkan ve Birinci Dünya Savaşları ortamını yaşamış olmaları, Uzluk kardeşleri küçük yaşta sorumluluk duygusuna itmiştir. Zaten ülkede milliyetçilik duygusunun yoğun olarak yaşandığı bu yıllarda, Konya'da ciddi bir fikrî ve kültürel atmosfer bulunuyordu. Onların aynı zamanda arkadaşları arasında iftihar edecekleri vasıtalar da vardı. Öncelikle bütün toplumun saygı duyduğu Hz. Mevlâna'nın torunuydular. İkinci olarak babaları

¹ Uzluk Ailesi ve Arşivi hakkında bkz. *X. Milli Mevlâna Kongresi Tebliğler II*, Konya, 2003.

² Sultan Veled, *Divân-ı Sultan Veled*, Ankara, 1941, s.91 (F.Nafiz Uzluk'un Giriş yazısı).

³ Anneleri hakkında bkz. Süheyl Ünver, "Selçuklulardan Kalan Bir Nine", *İstanbul Gazetesi*, 17.2.1974.

⁴ Mevlâna Dergâhı son postnişinlerinin çelebilik makamında görev yaptıkları tarihler şöyledir: 30.9.1907: Abdülhalim Çelebi'nin tayini; 26.6.1910: Abdülhalim Çelebi'nin azli; 15.7.1910: Veled Çelebi'nin tayini; 2.6.1919: Veled Çelebi'nin azli ve Abdülhalim Çelebi'nin ikinci kez tayini; 17.10.1920: Abdülhalim Çelebi'nin soruşturma için görevinden alınıp yerine Âmil Çelebi'nin atanması; 6.6.1921: Abdülhalim Çelebi'nin görevine iade edilip Âmil Çelebi'nin Kastamonu şeyhliğine dönmesi; 2.9.1925: Tekkelerin kararname ile kapatılması; 12.11.1925: Abdülhalim Çelebi'nin vefatı; 30.11.1925: Tekkelerin kanun ile kapatılması.Bkz. Veled Çelebi İzbudak, *Tekke'den Meclis'e Sıradışı Bir Çelebi'nin Anıları*, nşr.Yakup Şafak-Yusuf Öz, İstanbul, 2009, s.118; Yakup Şafak, "Mehmed Âmil Çelebi", *Konya Ansiklopedisi*, C.VI, s.275, Konya, 2014.

din ve vatan uğruna canını feda etmişti. Üçüncüsü hayat boyu en büyük hâmleri olan Celâlettin (İmer) Bey, ülke savunmasında gösterdiği yararlılıklar sebebiyle altın madalya almış ve “vatanperver” lakabını kazanmış bir kahramandı.⁵

Uzluk kardeşlerin, yüksek öğrenim için Konya’dan ayrıldıkları tarihten sonraki tahsil hayatıyla ilgili ayrıntılar derli toplu olarak yazılmadığından, onların tahsil hayatı ve gençlik yıllarını aydınlatmak için kendilerinin ifadelerine baş vuracağız. Yararlandığımız başlıca kaynaklar, Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Merkezi’ne bağlı Uzluk Arşivi’nde bulunan Uzluk kardeşlerin matbû veya gayr-ı matbû yazıları, eserleri ve mektupları olacaktır.⁶

1.F.Nâfiz Uzluk, Abdülhalim Çelebi’nin torunu Celâleddin Çelebi’ye (öl.1996) yazdığı 22.2.1973 tarihli mektupta, yüksek tahsil için Konya’dan ayrılış hikâyesini ve sonrasını şöyle anlatmaktadır:

“Abdülhalîm-i sâni 1337/1919’de makâm-ı ceddine, ramazân-ı mağfiret-nişanda gelmiş idi. Kadir Gecesi âyiniyle, (amcanız) Abdülvâhid’in mübtedî mukâbelesi de icrâ edilmişti. Teyzemin zevci olan Şems Türbedârı Hacı Rıza Dede, semâzenbaşılık vazifesini ifa eylediği gibi, biz iki kardeş dahi semâ-safâya tennûre-bend olarak iştirak etmiştik.

Mukâbeleden sonra makâm-ı kutbiyyet sâhibi Hazret-i Çelebi-yi kerrûbiyânın nâil-i iltifâtı olmuş idik. Yüksek tahsilimizi İstanbul’da, nerede ikâmetle yapacağımız istifsar buyurulduğunda, “İcadiye Ermeni Mahallesi’nde, bizleri omuzunda büyüten Gazar Agayı (?) isimli emektar bir zâtın akrabasının evinde istikrâ edeceğimiz bir mahalde kalacağımızı” arzettiğimizde, kulzüm-i semâhatları cûşa gelip “Mevlevîhânelerimiz varken bir yerde kalmaya lüzum yoktur” diyerek fakir için Üsküdar Mevlevîhânesi’ni, birader için Galata Mevlevîhânesi’ni tensip buyurup kâtib-i reşâdet-penâhî Hacı Said Efendi’ye dikte ettirdikleri iki ayrı mektup inâyet eylemişlerdi.

İşte onun berekâtıyla fakir, 6 sene hem Haydarpaşa Tıp Fakültesi’ne devam ederek 1924’te tabip diplomasına nâil oldum, hem biraderim Galata Mevlevîhânesi’nden yürüyerek Cağaloğlu’ndaki Sanâyi-i Nefise denilen şimdiki Güzel Sanatlar Yüksek Akademisi olan müesseseye devam etmiş; bilâhare Konya Vilâyeti hesabına Almanya’nın München şehrindeki meşhûr-ı âlem Technischen Hochschule’ye devam eyleyerek yüksek mimarlık diplomasını almaya muvaffak olmuş; bendeleri de kendi hesabıma, 8 sene hekimlik yapıp para kazandıktan sonra, bu parayı İş Bankası’na koyarak onunla Almanya’ya gitmiş, 8 yıl kimseye

⁵ Yakup Şafak, “İmer, Celâlettin Ali”, *Konya Ansiklopedisi*, C.IV, s.338, Konya, 2012.

⁶ Kaynak olarak kullandığımız mektuplar, bu çalışmanın yapıldığı tarihlerde tasnif numarası verilmemiş olduğundan, sadece tarihleri ile zikredilecektir.

minnet etmeden, hem kendim hem biraderim, bu uğurlu paradan harcanarak rahat, huzur içinde tahsillerimizi, ben ihtisasımı ikmâl ederek Tropenarzt denilen sıcak memleketler hekimi ünvanını bildiren diplomayı kazanmaya nâil ve müyesser oldum. Birçok orientalistler tarafından Hz. Mevlâna'nın hafîd-i saîdi diye hürmet, itibara nâil oldum. (...) Şükründen âcizim. Bunların hepsini inâyet eden, ancak Hazret-i Pîr'im, dü cihanda destgîrim Cenâb-ı Mevlâna ve mevle'l-ârifin Efendimiz'dir."

2.Zikredilen mektupta belirtildiği gibi Uzluk kardeşler yüksek tahsil için 1919'da İstanbul'a gitmişler, Şahabettin Bey, öğrenimi sırasında Galata Mevlevîhânesi'nde kalmış; oranın son şeyhi Ahmed Celâleddin Dede'den (öl.1946) feyiz almıştır. Şahabettin Bey, A.Celâleddin Dede hakkında sunduğu bir tebliğinde şu bilgileri vermektedir: "Mevlevîhâne'nin Beyoğlu'nda oluşu, büyük faaliyetlere yol açıyordu. Dergâh'ın mevcut dervişleri arasında yüksek tahsil için gelmiş genç çelebiler de eksik değildi. Bunlardan semâzenler bulunduğu gibi, sanatla meşgul olanlar da bulunuyordu. Bilhassa mutribda müzikle uğraşanlar ayrı dikkat çekiyordu. Ben de orada, tahsilim için misafir olarak kalıyordum. Şeyh Efendi, günlerini Üsküdar'da, Cuma günlerini de Galata Mevlevîhânesi'nde geçiriyordu. Orada, genç talebe çelebilere ney, âyin ve Mesnevî-i Şerîf öğretiyordu."⁷

3.Yine Şahabettin Bey, Uzluk Arşivi'ndeki notlarında şu bilgileri veriyor: "İstanbul'da 1919'dan 1924 yılı sonuna kadar geçirdiğim yüksek tahsil hayatımda, bu feyizli mevlevîhâne de ikamet ettim. Pek değerli bir âlim olan şeyhin *Mesnevî* takrirlerini dinledim. Cuma mukâbelelerine semâzen olarak iştirak ettim. Bu esnada İstanbul'un memleket çapındaki yüksek şahsiyetlerini yakından tanıdım; çeşitli sohbetlerinden ve bilgilerinden faydalandım."⁸

Aynı notlarda o, bir münasebetle kardeşi F. Nâfiz için şu bilgileri verir: "(Hafız Dede), 1919-1925 yıllarında Üsküdar Mevlevîhânesi'nde Şeyh Ahmed Remzi Efendi'nin şeyhliğinde türbedar ve imamlık görevini yaptı. Adı geçen tarihlerde ben de Galata Mevlevîhânesi'nde bulunuyordum. Cuma günleri mukâbeleden sonra kardeşimi Üsküdar'da ziyarete giderdim. Cumartesi günleri Dergâh'ta yapılmakta olan mukâbelelere iştirak ederdim. Kardeşim orada,

⁷ Şahabettin Uzluk, "Galata Mevlevîhânesi ve Şeyh Ahmed Celaleddin Baykara Dede Efendi", *III.Millî Mevlâna Kongresi-Tebliğler*, Konya, 1989, s. 298-299

⁸ Şahabettin Uzluk, *Notlar (Mevlâna'nın Gördüğü ve Konakladığı Yerler)*, Selçuk Ün. Ktp. Uzluk Arşivi, BY1, s.80.

mukâbelelerde duâgûluk, aynı zamanda semâzenbaşılık⁹ görevlerini birlikte yapardı.”¹⁰

4.F. Nâfiz Bey de gerek yazılarında, gerekse notlarında kendisinden feyiz aldığı, son devrin önde gelen mevlevîlerinden, âlim, şair ve fâzıl Ahmed Remzi Dede’yi daima saygıyla anmakta; her vesileyle kendisine teşekkür etmektedir. Dede’nin 1944 yılında vefatı üzerine, meslektaşlarından ve en yakın dostlarından biri olan Ord. Prof. Dr. Süheyl Ünver’e yazdığı mektupta o, şunları söylemektedir: “Remzi Dedemizin ölümü büyük bir kayıptır. Çünkü eski usûlün yetiştirdiği güzîdelerin neciplerinden birisi idi. (...) Rahmetullâhi aleyh. Müşârun ileyhın irtihâli, fakiri pek sarstı. Çünkü pek severdim. Hulâsa: *Elden ne gelir ağlamadan gayri bu hâle.*”¹¹

Ahmed Remzi Efendi de daima F. Nâfiz Bey’e sevgi ve saygı duymuş, ona rehberlik etmiş ve kendisiyle işbirliğini ve irtibatını ömür boyu sürdürmüştür.

5.F.Nâfiz Bey, notlarında, çeşitli vesilelerle Üsküdar’daki ikametine değinir: “Üsküdar Mevlevîhânesi’nin tamirinde râkımû’l-hurûf dahi orada konuk idim. 6 yıl oturdum. Tıp Fakültesi’ne devam ettim. Çok feyiz elde ettim.”¹²

6.Aynı konuda bir diğer anekdot: “Üsküdar Mevlevîhânesi’nde 6 sene semâzenbaşılık ve duacılık vazifesini yaptığım zaman...” ve “40 yıl önce Üsküdar Mevlevîhânesi’nde kaldığım zaman (...) Buharalı Abdülhâdi Akişan (...) etrafımda ölü kemikleri, önümde Fransız anatomisti Testut’un kitabı olduğu halde ders çalıştığımı görür, “Çelebi Feridun! Sabahların sahibinden özür dileyelim” diye söze başlar, dâvudî sesiyle Mesnevi’den 9 beyit okur; hem kendi ağlar, hem de beni ağlatırdı.”¹³

7.F.Nâfiz Bey’in aynı zamanda Türk tarihi, kültürü ve sanatı konularıyla yakından ve iştiyakla ilgilendiğini görmekteyiz. Şahabettin Bey’in şu sözleri, konuyu bütün açıklığıyla aydınlatır:

“Daha İstanbul’dayken Çallı İbrahim, (Feyhaman), Ruhi Bey gibi Türk ressamlarının müsâhabelerinde bulundu ve uzun müddet onların eserlerini İstanbul ve Ankara’da açılan sergilerde takip etti. Bilhassa Türk sanat şubelerinden resim, mimarî, yazı ve müzikte büyük bir anlayışı olduğu gibi,

⁹ Fuat Yöndemli, *Mevlevilikte Semâ Eğitimi* isimli eserinde (Ankara, 1997, s.24) F.Nâfiz Uzluk ve Tâhirü’l-Mevlevî’nin (öl. 1951) son devrin en iyi iki semâzeni olarak nitelendirildiklerini kaydeder.

¹⁰ Şahabettin Uzluk, *Notlar*, BY1, s.92.

¹¹ Ahmed Remzi, *Divân* (Ahmed Remzi Akyürek ve Şiirleri adıyla) nşr. Hasibe Mazıoğlu, Ankara, 1987, s.18 (Mukaddime).

¹² Ahmed Remzi, *Mecmûa*, Selçuk Ün. Ktp, Uzluk Arşivi, Y52, s.40.

¹³ F.Nâfiz Uzluk, *Notlar* (Mevlâna, Mesnevî ve Mevlevîlik), Selçuk Ün. Ktp, Uzluk Arşivi, BY2, s.24, 60.

genel ve özel sanat tarihi bilimini de Avrupa'da yaptığı stajlar arasında kuvvetlendirdi. Bir mimar kadar âbidelerden ve bir hattat kadar yazı çeşitlerinden anlardı. Mevlevihâne'de geçen hayatı esnasında da, en güçlü âyinlerin makamlarını tefrîke muktediri. Hattat, ressam, mimar, heykeltıraş ve müzisyenlerden birçok ölmüş ve sağ ahabları vardı. Abdülhak Hamid, Süleyman Nazif, Rıza Tevfik... gibi tanıdıklarla yıllarca yüzyüze geldi, sohbetle bulundu. ¹⁴

Nitekim Uzluk Arşivi'ndeki mektupların listesine göz attığımızda, bu gayretin izlerini görürüz. Zikredilen dönemde mektuplaştığı kişilere örnek olarak hepsi de zamanın önemli ilim, fikir ve sanat adamları olan Necib Âsım (11.8.1922), Ahmed Tevhid (21.8.1923 vd.), Mehmed Refik (22.9.1923 vd), Veled Çelebi (22.10.1923 vd.), Bursalı Mehmed Tâhir (23.4.1925), Mehmed Muhlis (Koner) (26.5.1925 vd.), İsmâil Sâib Efendi (21.6.1925), Ahmed Remzi Efendi (26.11.1925 vd.), Ahmed Celâleddin Efendi (21.12.1925 vd.), Nâci Fikret (Baştak) (18.10.1926 vd.), Fahreddin Kerim (Gökay) (5.12.1927), Mazhar Osman Bey'i (aynı tarihlerde) zikredebiliriz.

8.Kâğıt ve kalemi çok seven ve kendisini, meslekî çalışmalarının yanısıra memleketimizin kültür ve irfan hayatına adayan F.Nâfiz Bey, Sayın Aykut Kazancıgil'in hazırladığı yayın listesine göre, ilk makalesini Tıp Fakültesi 3.sınıf öğrencisi iken İstanbul'da çıkan Peyâm-i Sabah gazetesinde yayınlamıştır. Konya'da öğretmenlik yapan değerli şair Ayaşlı Şâkir Efendi hakkındaki bu yazı, 17.6.1922 ve 8.7.1922 tarihlerinde neşredilmiştir.¹⁵ 1922-1924 yıllarında kaleme aldığı yazıları bazen Peyâm-i Sabah, İkdâm, Millî Mecmua, Mahfil gibi İstanbul'un seçkin dergi ve gazetelerinde, fakat çoğunlukla Konya'nın en değerli yayın organlarından biri olan Babalık'ta neşrediyordu. Ele aldığı konular ise tıp ve tıp tarihiyle ilgili konular, tarihî mevzular, Konya, Mevlâna ve Mevlevîlik, bazende gündemle ilgili sosyal meselelerdi. Anlaşılan, İstanbul kültür muhiti onu etkilemişti ve Konya'daki değerli fikir adamları ve gazeteciler de kendisini teşvik ediyorlardı.

9.Yine bu yıllarda genç doktorun ufkunu ve hedeflerini göstermek üzere, her biri birer ilim ve kültür menbaı olan mektuplardan birkaç alıntı yapmak uygun olacaktır.

¹⁴ Şahabettin Uzluk, *Notlar*, BY1, s.92.

¹⁵ F.Nâfiz Bey de kendi hazırladığı listede yazılarından "Tıbbı, tıp tarihine, tasavvufa, edebiyata, güzel sanatlara dair İstanbul ve Anadolu gazetelerinde yayınlanmış yüzleri aşan makaleler (1922-1971)" şeklinde bahsetmektedir. Bkz. X. *Milli Mevlâna Kongresi Tebliğler II*, s.159.

Ankara Hazine Müdürü Mehmed Refik Bey'in 22.9.1923 tarihli mektubundan:

"Aziz Doktor,

Eski Türk hekimleri hakkındaki iştigâlâtınız, her türlü takdire sezâdır. Bu babdaki tedkîkâtınızı teshîl etmek bir vecîbedir.(...) İstanbul'a avdetinde bu babdaki emr ü arzûnuzu hemen yerine getirmeye çalışacağımı şimdiden vadeder ve şu vesileyle takdîm-i ihtirâmât eylerim efendim."

Konya Mevlâna Dergâhı sâbık postnişini, sonradan milletvekili Veled Çelebi'nin 30.1.1924 tarihli mektubundan:

"Nûr-i Uyûn-ı İftiharımız Oğlum Efendim,

Hanedanımıza medâr-ı iftihar olarak yetişmekte olan siz iki kardeşe karşı kalbimin inşirahı, nâkâbil-i tahdittir. Hak, erenler feyzinizi müzdâd etsin. Size her nev müzaheret-i ibraz edenlerin Hak, erenler destgîri olsun."

Üsküdar Mevlevîhanesi postnişini, sonradan Selimağa Kütüphanesi Müdürü Ahmed Remzi Efendi'nin 21.2.1926 tarihli mektubundan:

"Rûh-ı Pür-Fütûhum,

Âfiyetnâmenizi kemâl-i mahzûziyetle aldım. Meşguliyetinizin kesretinden bahsediliyor. Zannedersem bu hal, muntazar idi. Senelerce geceyi gündüze katarak kazanılan kemâlât ve malûmatın mahalline sarfı zamanı geldi. İnşaallâhü'l-hakîm vesâtat-ı hâzıkânenizde nev'-i beşerden mübtelâ-yı ilel ü emrâz olan birçok kimse kesb-i sıhhat ve âfiyet ederler."

Sonraları önemli devlet adamları arasına katılan Fahreddin Kerim Bey'in 5.12.1927 tarihli mektubundan:

"Aziz Kardeşim,

Hakkımda derin teveccüh ve muhabbetlerinizi taşıyan kıymetli mektubunuzu aldım. Tahassüslerimin arz ve iblâğında biraz geciktiysem son günler zarfındaki kesret-i meşgûliyetime bağışlarsınız. (...) Artık sizi İstanbul'da görmek istiyoruz. Bâkî, gözlerinizden tahassürle öperim."

10.Öte yandan Sanâyi-i Nefise Mekteb-i Âlîsî'nin Mimarlık Bölümü'nden mezun olan Şahabettin Bey, 1924 yılında kendi imkanları ile mesleki bilgi ve görgüsünü artırmak üzere Almanya'ya gitmiş; mimarlık ve sanat tarihi tahsili yaparak yüksek mimarlık diploması almış; daha sonra Berlin'e giderek Ankara şehrinin mimarisini hazırlayan H.Jansen'e 4 yıl asistanlık yapmış ve orada yaklaşık 12 sene kalmıştı.

1924 yılında Tıp tahsilini bitirmiş olan F. Nâfiz Bey ise önce Üsküdar Toptaşı Akıl Hastanesi'nde, sonra 1925'te Gülhâne Hastanesi'nde yedek subay olarak askerlik vazifesini ifa etmişti.

Onun, sonraki Konya belediye başkanlarından değerli âlim ve mütefekkir Muhlis Koner'e yazdığı 26.5.1925 tarihli mektup, bu dönemdeki meşgûliyetini ve ufkunu güzel bir şekilde aydınlatır:

"Pek Muhterem Beyefendim,

İstanbul'a muvâsalete dair takdîmi îcab eden arîzayı bugüne kadar te'hirimden nâşi afvımı rica ederim.

Sabahları pek erken hastaneye gitmek, orada akşamın saat altısına kadar uğraşmak, ertesi günü servis tabibine takdim edilecek hasta ve hastalık hakkında Fransızca kitaplardan not toplamak...sizin gibi çok muhterem ve her manasıyla fâzıl ve zî-kıymet zevâta mektup yazmak şerefinden mahrum eden en mühim mâniadır. Bu cihetle mazeretim sizce de kabul edilecektir.

Konya'da doğmuş, büyümüş, orada tahsil etmiş, Avrupa meşâhirinden bir kısmı gibi kendi kendisinin üstâdı olmuş bahtiyar bir insan da şüphe yok ki sizsiniz. Konya gibi çorak, kurak (...) muhitte felsefe ve rûhiyyât ile ciddî olarak uğraşan, her vechile tebrike şayestedir.

Konya şehrini pek harap bulmakla beraber sizlerin, ticaret namı altında meşrû soygunculuğa ve spekülasyona sülûk ve iştirak etmeden dimağ yoran, sıhhati bozan bir şeyle uğraşmanız, Konya muhiblerine de bir medâr-ı tesellî oluyor."

F.Nâfiz Bey'in, 1925 sonlarında Ordu'ya (o zamanlar Şarkî Karahisar'a) bağlı Mesudiye Kazası hükümet tabibi olarak tayini çıkmıştı. Çoğu melevîler gibi tarikatlerin kapanışını (2.9.1925) buruk bir tevekkülle karşılayan Uzluklar, bu tarihten sonra da hem meslekî çalışmalarını yürüttüler, hem de yoğun bir şekilde Türk kültürü, tarihi, sanatı, Mevlâna ve melevîlik üzerindeki faaliyetlerini sürdürmeye çalıştılar. Sonraki yıllarda birçok sosyal ve kültürel etkinliğe öncülük edip mensup oldukları ocağa vefa borçlarını ödemeye gayret ettiler. Bundan sonra, Ankara Üniversitesi'ne tıp tarihi profesörü olarak atanıncaya kadar olan hayatını hayatını şöyle özetleyebiliriz:

F.Nâfiz Uzluk, Mesudiye Kazası hükümet tabibi olarak 3 yıl çalıştıktan sonra 1928 yılında Konya Memleket Hastanesi Dahiliye asistanlığına tayin olur, oradan da Konya Sıtma Mücadele Merkez Tabipliğine geçer. Bir yıl sonra tayin olduğu Aksaray ve Havalisi Sıtma Mücadele Teşkilâtı'nda 3 yıl başarılı hizmetler yapar. Mahallî gazetede tıbbî, tarihî, edebî yazılar yazar.¹⁶

¹⁶ Ayhan Yücel, "Prof. Dr. Feridun Nafiz Uzluk ve Adına Kurulan Kütüphanesindeki Tıbbi Yazma Eserlerin Listesi", *II. Türk Tıp Tarihi Kongresi*, Ankara, 1999, s.174.

1932 yılında ihtisas yapmak üzere, kendi imkanlarıyla Almanya'ya gider. Münih Tıp Fakültesi II. Dahiliye Kliniği'nde Prof. Dr. Friedrich Von Müller'in fahri asistanlığını yapar ve ondan sertifika alır. Prof. Dr. Kisskalt'ın yanında Hijyen Enstitüsü'nde ve Devlet Bakteriyolojik Tahliller Enstitüsü'nde çalışarak bakteriyoloji ihtisas sertifikası alır.(1934)¹⁷

Bu sıralarda Devlet Kütüphanesi'nde İslâm kültürüne ait pek çok eseri görüp inceleme fırsatı bulur. Müsait zamanlarında Fakülte'nin şarkiyat hocalarıyla görüşüp kendi kültürü ve tarihi konusunda bilgisini artırır, bu konularda da ufkunu açılır.

Daha sonra Hamburg'a geçerek Sıcak Memleketler Hastalıkları Enstitüsü'nde 1 yıl çalışır; sınava girerek "Sıcak Memleketler Tabipliği" diplomasını alır. Yine Hamburg'ta Eppendorf Hastanesi'nde Prof. Dr. Schottmüller'in yanında çalışarak bilgi ve tecrübesini artırır; ayrıca Prof. Dr. Degkwitz'ten de istifade eder.

Bir müddet Berlin ve Viyana'da bulunur. 1935 yılı Mayıs ayında Türkiye'ye döner. Edirne'de Trakya Umum Müfettişliği'ne bağlı salgın hastalıklar uzmanı olarak bir yıl kadar çalışır ve sonra Refik Saydam Hıfzıssıhha Enstitüsü'ne çiçek aşısı mütehassısı olarak tayin edilir.

F.Nâfiz Bey, yurt dışında kazandığı perspektif, moral ve millî şuurla mesleki çalışmalarının yanısıra Mevlâna, Mevlevîlik, Konya, Türk tarihi, kültürü ve benzeri konularda yoğun bir mesaiye ve neşriyata başlar. İlk olarak Selçuklu tarihi ve Mevlevîlik üzerine kitaplar yayınlar.¹⁸ Ankara'da beraber olduğu bir grup idealist arkadaşıyla beraber Türk tarihiyle ilgili bazı kaynak eserleri gün ışığına çıkarır; tercüme ve neşrederler. Hatta kitapların İstanbul'daki basım işinin zora girmesiyle Ankara'da bir matbaa kurar ve bu faaliyetler, yayın işi aksamakla birlikte, üniversiteye intisap ettiği 1946 yılından sonra da devam eder. Hiç evlenmemiş olan ve Ankara Bahçelievler semtinde annesiyle birlikte yaşayan F.Nâfiz Uzluk, 27.9.1974 tarihinde vefat ederek Konya'daki Üçler Mezarlığı'na defnedilir.

Ağabeyi Şahabeddin Bey, 4.7.1989 tarihinde vefat etmiş, ömürlerini ilim ve kültür yoluna adayan bu ailenin son temsilcisi olan ve Uzluk Arşivi'ni Selçuk Üniversitesi'ne bağışlayan Nimet Uzluk Hanım da 27 Mayıs 2000 Cumartesi günü Hakk'ın rahmetine kavuşmuş; başta o zamanki S.Ü. Selçuklu Araştırmaları

¹⁷ Arslan Terzioğlu, "Ünlü Tıp Tarihçisi Prof. Dr. Feridun Nâfiz Uzluk ve Mevlâna Celâleddin Rûmî Araştırmalarına Katkıları", *X. Milli Mevlâna Kongresi Tebliğler II*, Konya, 2003, s.92.

¹⁸ Yakup Şafak, "Mevlevîlikle İlgili Bir Yayın Projesi", Uzluk Ailesi Armağanı, Konya, 2017, s.89-91.

Merkezi Müdürü Haşim Karpuz Bey olmak üzere sevenleri ve yakınları tarafından Üçler mezarlığına defnedilmiştir.¹⁹

Sonuç olarak her iki kardeş de dergah terbiyesi almış, özellikle çocukluk ve gençlik yıllarını Mevlevî muhitlerinde geçirmiş ve ömürleri boyunca da Mevlevî şahsiyetlerle irtibatlarını aktif olarak sürdürmüşlerdir.

Uzluk kardeşler genç yaştan itibaren meslekî çalışmalarının yanı sıra yoğun bir şekilde Türk kültürü, tarihi, sanatı, Mevlâna ve Mevlevîlik üzerindeki faaliyetlerini sürdürmüşlerdir. Sonraki yıllarda da birçok sosyal ve kültürel etkinliğe öncülük edip tarihi binaların korunması hususunda takdire değer çalışmalar yapmışlardır.

Her ikisi de tahsil yıllarından itibaren yazı hayatına atılmış, dergi ve gazetelerde yüzlerce makale yayınlamış, eserler neşretmişlerdir. Bugün onlardan geriye değerli bir kütüphane ve arşiv, telif ve tercüme edilmiş pek çok kitap ve makale, onarımı yapılmış tarihi binalar, dernekler vs. kalmıştır. Her iki kardeş de daima yardımlaşarak içinde yetiştikleri kültürü gelecek kuşaklara taşıma yolunda ömür boyu gayretlerini sürdürmüşlerdir.

¹⁹ Ayrıntı için bkz. X. Millî Mevlâna Kongresi – Tebliğler II (FNU Armağanı), Konya, 2003 (Selçuk Ün. yay.), muhtelif yerler; Şafak, “Vefatının 30.Yıldönümünde Prof. Dr. Feridun Nafiz Uzluk'ten Arda Kalanlar”, *Tıp Tarihi Araştırmaları Dergisi*, S.13, s.218-219 (İst., 2005); Hasan Özönder, “Uzluk, Feridun Nâfiz”, TDV İslam Ansiklopedisi, C.42, s.257-258 (İst., 2012).

KAYNAKÇA

- Ahmed Remzi, *Dîvân (Ahmed Remzi Akyürek ve Şiirleri adıyla)* nşr. Hasibe Mazioğlu, Ankara, 1987.
- Ahmed Remzi, *Mecmûa*, Selçuk Ün. Ktp, Uzluk Arşivi, Y52.
- İzbudak, Veled Çelebi, *Tekke'den Meclis'e Sıradışı Bir Çelebi'nin Anıları*, nşr.Yakup Şafak-Yusuf Öz, İstanbul, 2009.
- Özönder, Hasan, "Uzluk, Feridun Nâfiz", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.42, s.257-258 (İst., 2012).
- Sultan Veled, *Dîvân-ı Sultan Veled*, nşr.F.Nâfiz Uzluk, Ankara, 1941.
- Şafak, Yakup, "Mehmed Âmil Çelebi", *Konya Ansiklopedisi*., C.VI, s.275 (Konya, 2014).
- Şafak, Yakup, "İmer, Celâlettin Ali", *Konya Ansiklopedisi*, C.IV, s.338 (Konya, 2012).
- Şafak, Yakup, "Vefatının 30.Yıldönümünde Prof. Dr. Feridun Nafiz Uzluk'ten Arda Kalanlar", *Tıp Tarihi Araştırmaları Dergisi*, S.13, s.218-219 (İst., 2005).
- Şafak, Yakup, "Mevlevîlikle İlgili Bir Yayın Projesi", *Uzluk Ailesi Armağanı*, Konya, 2017, s.89-91.
- Terzioğlu, Arslan, "Ünlü Tıp Tarihçisi Prof. Dr. Feridun Nâfiz Uzluk ve Mevlâna Celâleddin Rûmi Araştırmalarına Katkıları", *X. Milli Mevlâna Kongresi Tebliğler II*, Konya, 2003, s.91-96.
- Uzluk, F.Nâfiz, *Notlar (Mevlâna, Mesnevî ve Mevlevîlik)*, Selçuk Ün. Ktp, Uzluk Arşivi, BY2.
- Uzluk, Feridun Nâfiz, *Toplu Makaleler*, Derl. Ahmet Aciduman, Berna Arda, Ayten Altıntaş, C.I-III, Ankara, 2017.
- Uzluk, Şahabettin, "Galata Mevlevîhânesi ve Şeyh Ahmed Celaledin Baykara Dede Efendi", *III.Millî Mevlâna Kongresi-Tebliğler*, Konya, 1989, s. 297-300.
- Uzluk, Şahabettin, *Notlar (Mevlâna'nın Gördüğü ve Konakladığı Yerler)*, Ünver, Süheyl, "Selçuklulardan Kalan Bir Nine", *İstanbul Gazetesi*, 17.2.1974.
- X. Milli Mevlâna Kongresi Tebliğler II*, Konya, 2003. (Selçuk Ün.yayını)
- Yöndemli, Fuat, *Mevlevilikte Semâ Eğitimi*, Ankara, 1997.
- Yücel, Ayhan, "Prof. Dr. Feridun Nafiz Uzluk ve Adına Kurulan Kütüphanesindeki Tıbbi Yazma Eserlerin Listesi", *II.Türk Tıp Tarihi Kongresi*, Ankara, 1999, s.173-185.²⁰

²⁰ Makalenin kaleme alındığı tarihte Uzluk Arşivi'ndeki mektupların tasnif işlemi devam ettiğinden, yazıda alıntı yapılan mektupların sadece tarihleri zikredilmiştir.

UZLUK AİLESİNİN AZMİ VE HÜZÜNLERİ; SELÇUKLU VE MEVLÂNÂ MİRASI SEVDASI

UZLUK FAMILY'S DETERMINATON AND SADNESS; THE LOVE OF THE HERITAGE OF SELJUKS AND MEVLANA

Adnan KARAİSMAİLOĞLU*

Öz

Bu başlık altında XX. asrın tanığı üç şahsiyetten söz etmek, mümkün olacaktır. Uzluk ailesi Mimar Şahabettin (1900-1989) ve Prof. Dr. Feridun Nâfiz (1902-1974), bir de Şahabettin beyin eşi Nimet Hanımefendi'den (1914-2000) oluşmaktadır. Bu ailede Selçuklu ve Mevlânâ mirası konusundaki çalışmalarıyla öne çıkan merhum Feridun Nâfiz'dir.

Şehit Ahmed Hamdi Bey'in eşi Sıdika Hanımefendi, 5 ve 3 yaşlarındaki iki erkek çocuğuyla hayat mücadelesi vererek, onları özel duygularla donatmıştır.

Bugün Selçuklu ve Mevlânâ mirası hakkında korudukları, yazdıkları ve düşünceleriyle her an yüz yüze geldiğimiz tıp doktoru Profesör Feridun Nâfiz'in tıp tarihiyle ilgili heyecanları ve emekleri konumuzun dışında kalacaktır.

Bu yazıda Merhum Feridun Nâfiz'in kendisinin çeşitli vesilelerle dile getirdiği Selçuklularla, Hz. Mevlânâ ve inancıyla ilgili hislerine ve çabalarına işaret eden, ancak onun hüznü zamanlarını öne çıkaran hususlara öncelikle işaret edilecektir.

Türkiye'de Selçuklu ile Mevlânâ araştırmalarından ve henüz gereği gibi netice alınamayan bu yöndeki çabalardan söz açıldığında Uzluk ailesinden daima bahsedilecektir.

Anahtar Kelimeler

Uzluk Ailesi, Selçuklu Mirası, Mevlana Mirası, Mevlana Enstitüsü

* Prof. Dr., Kırıkkale Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Doğu Dilleri ve Edebiyatları Bölümü, Kırıkkale/Türkiye, adnankaraismailoglu@yahoo.com.

•

Abstract

Under this title, it will be possible to speak of three personalities who witnessed the 20th century. The Uzluk family consists of Architect Sahabbettin (1900-1989) and Professor. Dr. Feridun Nâfiz (1902-1974), and Sahabbettin's wife, Lady Nimet (1914-2000). The one who stands out in this family is the late Feridun Nâfiz who worked on the heritage of Seljuk and Mevlânâ.

Lady Sıdıka, the wife of martyr Ahmed Hamdi, struggled for life with her two sons, 5 and 3 years old, and imbued them with special feelings.

The sensations and works on the history of medicine of the medical doctor Professor Feridun Nâfiz whose writings and thoughts on the heritage of Seljuks and Mevlana we encounter any time currently will not be excluded from our study.

In this article, the matters that indicate the deceased Feridun Nâfiz's feelings and efforts highlighting his sad times related to the Seljuks, Hz. Mevlana and his beliefs which himself expressed on various occasions will be pointed out.

The Uzluk family will always be referred to, whenever the yet-unsuccessful efforts about the studies on Seljuks and Mevlana in Turkey are mentioned

•

Keywords

Uzlu Family, Heritage of Seljuk, Heritage of Mevlana, Institute of Mevlana

Bu başlık altında XX. asrın tanığı ve bu asrın Anadolu'daki macerasını bütün yönleriyle yaşayan üç şahsiyetten söz etmek, mümkün olacaktır. Birbirine destek olan, bildiklerini ve koruduklarını dayanışmayla yeni asra ulaştıran bu üç muhterem zat, bugün birçok yönleriyle anılmaktadır.

28 yaşında Yemen'de şehit olan Yüzbaşı Ahmed Hamdi Bey (1905) ile Hz. Mevlânâ soyundan Mesnevîhan Ali Çelebi'nin kızı Sıdika Hanım'ın (1973) iki oğlu Mimar Şahabettin (1900-1989) ve Prof. Dr. Feridun Nâfiz (1902-1974) ve ilk oğlun eşi vefalı Nimet Hanımefendi (1914-2000) bir aile halkası içinde düşünülmelidir. Bu ailede Selçuklu ve Mevlânâ mirası konusundaki çalışmalarıyla daha öne çıkan merhum Feridun Nâfiz'dir.¹ İlk olarak hayata gözlerini yuman kişi olmasına karşılık, 2000 yılına kadar hatırası önce ağabeyi, sonra yengesi tarafından canlı tutulmuştur. Her birinin varlığı ve güzel anısı artık bilim ve kültür çevrelerinin sorumluluğundadır. Bu yazıyı kaleme alan kişi, aileden sadece Nimet Uzluk hanımefendiyi yakından tanımış, hatıralarını dinlemiş ve sakladığı yazılı aile emanetlerini görüp muhafazasında naçizane az da olsa çaba göstermeye çalışmış biridir.

Bugün Selçuklu ve Mevlânâ mirası hakkında korudukları, yazdıkları ve düşünceleriyle her an yüz yüze geldiğimiz tıp doktoru Profesör Feridun Nâfiz'in tıp tarihiyle ilgili heyecanları ve emekleri konumuzun dışında kalacaktır. Ancak aşağıda sunulacak olan tercihleri ve düşünceleri bu alanda da nasıl bir özelliğe sahip olduğunu hissettirecek özelliktedir elbette.

Anadolu'da 1900 ile başlayan yıllarda doğanların yaşadıkları şartlar ve acılar günümüzde galiba gereğince hatırdadır değildir. Yemen'i (1904-1905), Seferberliği (İlan tarihi: 2 Ağustos 1914), Rus işgalini (Doğu Karadeniz 1916-1918), İstanbul'un işgalini ((13 Kasım 1918-6 Ekim 1923) ve Millî Mücadeleyi büyüklerinden dinleyenler hâlâ vardır. Uzluk kardeşler bu şartlarda şehit eşi fedakâr anneleriyle çocukluk, gençlik ve tahsil yıllarını geçirmiş, büyük bir kararlılıkla maziye bağlanmış ve ümitle mücadele etmişlerdir.

İstanbul'un İngilizlerin öncülüğündeki işgal yıllarında iki kardeşten büyüğü Senâyi'-i Nefîse-i Âlî'de, küçüğü ise Tıbbiye'de 1919 yılında öğrenciliğe başladı.

¹ Merhum Feridun Nâfiz Uzluk hakkında çok sayıda yazı kaleme alınmıştır. Örnek olmak üzere şu iki yayın öne çıkarılabilir: X. Millî Mevlânâ Kongresi- Tebliğler, Cilt II, Doğumunun Yüzüncü Yıldönümü anısına Prof. Dr. Feridun Nâfiz Uzluk Armağanı, Selçuk Üniversitesi, 2-3 Mayıs 2002, Konya, 2003; Feridun Nâfiz Uzluk'a Gönderilen Mevlevî Mektupları, haz. Dr. Yakup Şafak-Dr. Yusuf Öz, Konya 2007.

Üsküdar Mevlevîhânesi Feridun Nâfiz için, Galata Mevlevîhânesi Şahabettin bey için mesken oldu. Böylece yüksek tahsil yanında Mevlevîhane'nin manevi havasından, neşesinden ve imkânlarından, Mevlevî mukabelelerinde de görev alarak nasiplendiler. Üsküdar Mevlevîhânesi şeyhi Ahmed Remzî Dede, bu arada Feridun Nâfiz'in hayatında özel bir yer edinmiş oldu.

Bu yazıda Merhum Feridun Nâfiz'in kendisinin çeşitli vesilelerle dile getirdiği Selçuklularla, Hz. Mevlânâ ve inancıyla ilgili hislerine ve çabalarına işaret eden, ancak onun hüznü zamanlarını öne çıkaran hususlara öncelikle işaret edilecektir. Zikredilen konulardaki hissiyatını, kendisinin ve onu sevenlerin yazılarından takip etmek kolaylıkla mümkündür. 2017 yılında Türk Tarih Kurumu tarafından yayımlanan "*Toplu Makaleler*"i, bu imkânı artırmıştır.² Bazı yazılarında Hekîm Şifâî ve İbn-i Mevlânâ adlarını kullanan F. N. Uzluk'un yazı hayatına 20 yaşında "*Şâkir Efendi*" başlıklı yazıyla başladığı anlaşılmaktadır.³

Şehit Ahmed Hamdi Bey'in eşi Sıdika Hanımefendi, 5 ve 3 yaşlarındaki iki erkek çocuğuyla hayat mücadelesi vererek, onları özel duygularla donatmış ve dünya ömrünü F. N. Uzluk oğlunun Ankara Bahçelievler'deki evinde tamamlamıştır. Bu muhterem zevatı, 1900 yılı civarından 1973 yılına kadar süren anne hikâyesiyle birlikte kendilerinin ve Anadolu'nun macerasını göz önünde tutarak anlamaya çalışmak zaruridir. Hayatı yuva kuramadan sadece annesiyle ve hedefleriyle dolduran Merhum F. N. Uzluk'un satırlarını bu dikkatle okumak çok etkileyicidir.

Tercüme edip tıpkıbasımıyla birlikte yayınladığı *Anadolu Selçukluları Devleti Tarihi III* kitabında Selçukluların büyük babası Lokman'la ilgili kısımdaki çeviri cümleleri şöyledir:

"Onun evlenmesine şu sebep olmuştu. Bir gün Tanrı Yalvacı Peygamberin S.A. "*Nikâh sünnetimdir, kim evlenmekten yüz çevirir, kadın almazsa o benim ümmetimin değildir*" hadisini büyük bir kişiden işitmişti."

Bu ifadelere düştüğü dipnottaki cümleler, Merhum F. N. Uzluk'un hissiyatıyla dolu bir yakarıştır:

"Peygamberimizin kutlu sözü pek yerindedir. Tabiat dahi insanları evlenmeye icbar etmektedir. Bir kimsenin açlık, sefalet yüzünden katil olduğu, hırsız olduğu işitilmemiştir. Ama cinsi arzularını yerine getirmek için adam öldürdüğü her gün görülen şeylerdir. Müslümanlıkta ruhbanlık yoksa da, yine bazı yüce kişiler tam bir feragatle derviş

² Uzluk, Feridun Nafiz, *Toplu Makaleler*, I-III (I. Cilt I ve II. kitap: Tıp Tarihi: II. cilt: Mevlânâ, Mevlevîlik ve Türk Dili; III. cilt: Gazete Yazıları) haz: Prof. Dr. Ahmet Acıduman- Prof. Dr. Berna Arda- Prof. Dr. Ayten Altıntaş, Ankara, 2017 (Türk Tarih Kurumu).

³ *Peyâm-ı Sabâh*, 20 Şevval 1340/ 17 Haziran 1922; bk. Uzluk, Feridun Nafiz, *Toplu Makaleler*, III, 1-5.

olmuşlar ve dünyanın her şeyine tekme vurmuşlardır. Bunlar aynı zamanda evlenmemişlerdir. Sırf millet ve yurt hizmetini nefsanî arzularının üstünde tutan bu fedakârlara da Peygamber efendimizin şefaati buyuracağı şüphesizdir.”⁴

Merhum Feridun Nâfiz’in kendi halini de içeren bu samimi niyazına gönülden âmin dememek mümkün müdür? Yetiştigi çevrenin izleri ve şahsî kararlığı şu ifadelerinde mevcuttur:

“Babamızı henüz ilk mektebe başlamamış iki çocuk olan kardeşimle pek erkenden kaybettik, fakat bütün tahsilimizi burada ve Avrupa’da kendi paramızla yaptık, son yıllarda neşir alanına çıkardığım 3 kitabı da kendi paramla bastırdım. Paramızı babamızın bıraktığı servetten, feyzimizi vatan toprağının yetiştirdiği kâmil insanlardan aldık.”⁵

Bu bölümü Haydarpaşa Tıbbiyesi’nde okurken, teneffüs ettiği manevi havayı anlatan şu alıntıyla tamamlayalım: “Üsküdar Mevlevîhânesi’nde 6 sene Semâzenbaşılık ve Duacılık vazifesini yaptığım zaman...”⁶

O, bu öğrencilik dönemini (1919-1924), 1915-1918 yıllarında Suriye-Filistin cephesine Mücâhidîn-i Mevlevîyye Alayı’na katılıp İstanbul’a dönmüş olan ve Üsküdar Mevlevîhanesi şeyhi bulunan Ahmed Remzi Dede’nin (1872-1944) himayesinde ve rehberliğinde geçirmiştir.

Onun ilk ailevi üzüntü ve ayrılıklarına, her halükarda 1925 yılında tekke ve zaviyelerin kapatılmasına dair kanunla Mevlevîhanelerin de faaliyetine son verilmesi eklenmiştir. Şu ifadeler onu yakından tanıyan birinin yazısındanadır:

“Hiç kuşkusuz Feridun Nâfiz bu olaya derinden üzülmüş, bir yerde kalbi kırılmıştır. Ancak bunun geçerli bir olasılık olduğunu kabul eder... Aslında tekkelerin kapatılmasıyla beraber hakikaten birer kültür yuvası olan Mevlevîhanelerin, türbelerin düştükleri perişan durumu hiçbir şekilde kabul etmez ve anlamaz.”⁷

Merhum F. N. Uzluk’un gözlerden uzak kalan bir unvanını bu olay için göz önünde tutmak gerekir. Merhum Süheyl Ünver’den (1898-1986) şu cümle aktarılmaktadır:

“Abdülğani Tevfik Dede muhterem hocamıza (F. N. Uzluk) mesnevîhanlık icazesini Nisan 1344/1928 tarihinde vermiştir.”⁸

⁴ Anadolu Selçukluları Devleti Tarihi III, çev. Prof. Dr. Feridun Nâfiz Uzluk, Ankara, 1952, s. 2.

⁵ *Divanı Sultan Veled*, F. Nâfiz Uzluk yönünden bastırıldı (Veled Çelebi’nin takrizi, F. N. Uzluk’un mukaddimesi, Selçuklu büyükleri hakkındaki tarihî gazellerin tercemesi), Ankara 1941 (Uzluk Basımevi), önsöz s. 91.

⁶ Uzluk, Feridun N., “Başlarım Ulu Tanrı’nın Adıyla”, Yayına haz. Nuri Şimşekler, *Mevlânâ Araştırmaları* -2-, Editör: Adnan Karaismailoğlu, Ankara, 2008 (Akçağ Yay.), s. 323.

⁷ Kazancıgil, Aykut (Prof. Dr.), “Prof. Dr. Feridun Nâfiz Uzluk (1902-1974) Hayatı-Çalışmaları”, X. Millî Mevlânâ Kongresi- Tebliğler, Cilt II, s. 65-89, s. 66.

⁸ Kazancıgil, Aykut, agm., s. 67.

Merhum F. N. Uzluk'un hayatındaki büyük arzu ve heyecanlardan birisi Selçuklu ve Mevlânâ mirasına ait eserleri basacak bir matbaa kurmaktır. 1940 yılında Ankara Kaledibi semtinde bunu kendi imkânlarıyla gerçekleştirdi. Burada bastığı kitaplardan *Divanı Sultan Veled*'in kapak tasarımı dahi onun hissiyatını ortaya koymaktadır. Türkçe kapakta sol üstte "Anadolu Selçukîleri gününde Mevlevî Bitikleri 3", ortada "Divanı Sultan Veled", altında muhteva ile ilgili dört satır açıklama, altta daire içinde iki eliyle demir daireyi başı üstünde bükten, bir ayağı ileride kaslı, güçlü ve yandan görünen bir erkek adam figürü, altta UZLUK Basımevi ve altında "1941". Farsça kapakta ise, sağ üstte Arap harfleriyle Arapça olarak "el-Âsârü'l-Mevlevîye fî'l-edvâri's-Selçûkîye", ortada Farsça "*Dîvân-i Sultân Veled*", sayfanın alt kısmında ise daire içinde Selçuklu kartalı ve onun altında Osmanlı Türkçesiyle "İslâmbol - 1358". Tırnak işaretleri dikkate alınmadan bu yazılar ve tasarım göz önüne getirilerek, 1941 yılının siyasi şartları hayal edilmelidir. Merhum F. N. Uzluk'un önsözün 93. sayfasındaki şu kaydını da bu satırlara ekleyelim, "*Ankara'da eski harfleri bulmak imkansızlığı...*"

Bu eserin önsözündeki şu ifadeler, bakışını ve azmini göstermektedir:

"... büyük sofinin (Sultan Veled) divanını 20'inci medeniyet asrının kan ve kin kokan, her şeyi pahalılaştıran ağır şartlarına rağmen bastırmak cesaretini veren onun Türk diline olan derin samimi aşkıdır." ⁹

Merhum, önsöz sonunda adıyla birlikte basımevinin adresini şöyle vermektedir: Ankara, "Uzluk Basımevi" Kooperatif İnisi 35. 1.1.1941 Feridun Nafiz Uzluk

Büyük bir heyecanla ve kendi imkânlarıyla kurduğu bu Uzluk Basımevinin yıktırılmasının ve ona bir yer gösterilmemesinin onda yarattığı tesir çok büyük olmuştur:

"S. Veled Divanı(nı) tarafımdan 1941'de o tarihte yaşamakta olan Uzluk Basımevi adlı matbaamda basmıştım. Matbaamı yıkanı Tanrı yıktı. Fakat ben de bittim." ¹⁰

Bu nedenle yaşadığı üzüntüyü şu satırlar bize duyurmaktadır:

"Hatırasını daim andığım zaman büyük acılar duyduğum Ankara'nın memurlar kooperatifi inişindeki Basın Yayın Turizm dairesinin köşe başında bulunan Uzluk Basımevinde cumartesi günleri öğleden sonra toplantılar yapıyorduk... Matbaamın 1942 sonlarında yerinin yıktırılması, buna rağmen bize bir çalışacak yer gösterilmemesi üstüne cemiyetimizin bağı da kopmuş oldu." ¹¹

⁹ *Divanı Sultan Veled*, Önsöz s. 92.

¹⁰ *Anadolu Selçukluları Devleti Tarihi III*, s. 43.

¹¹ Uzluk, Feridun N., "Başlarım Ulu Tanrı'nın Adıyla", s. 306.

Yıllarca kendisiyle irtibatlı bulunan meslektaşı Prof. Dr. Aykut Kazancıgil bu durumu gözlemleriyle şöyle anlatıyor:

“Sonuçta ilahlar kızdılar. Ve anlaşılma bir emirle hiçbir açıklama yapmadan bir gün matbaa binası yıkıldı. Yüzlerce harf klîşesi dağıldı gitti, aletler kırıldı ezildi. Bu korkunç olay Feridun Nâfiz Uzluk’u kalbinin en derin noktasından yaralamıştı. İlk defa büyük bir kırgınlık yaşadığı 1925 yılında böyle bir sarsıntı duymamıştı... Ama bu anlaşılma bir kaba güç gösterisiydi. Diyorlardı ki “Sen artık sus” ve ayrıca “Bir şey yapma” diyerek uyarıyorlardı.”¹²

Meslektaşı, bu cümlelerinden önce Asım Köksal’ın İslâm İlmihali’nin¹³ bu matbaada 10.000 adet basılıp, hızla Anadolu’ya yayılmasını kaydettikten sonra sözü merhum Süheyl Ünver’e bırakmaktadır: *“Eserin 1941’de Ankara’da Uzluk matbaasında basılması ayrıca bir hadisedir.”* Yine bu sayfalarda bu olay üzerine Merhum Uzluk’un yazdıklarından aktarılanlar arasında şu dertli mısralar vardır:

“Zalim yine bir zulme giriftar olur ahir

Elbette olur ev yıkanın hanesi viran”

“Derelerden akan bulanık seller

Derdim içerdedir ne bilsin eller”

Yine şu satırlardaki kararlılığına ne demek gerekir: *“Fakat bu acıklı olay dahi benim cesaretimi sarsamazdı, o halde derhal işe başlamanın zamanıydı...”*

Sultan Veled Divanı için yaptığı ve yaptırdığı çalışmalarını anlattıktan sonra söyledikleri çok anlamlıdır:

“Alman müsteşriklerinin Alman Maarif nezareti adına bastırmak için vaki olan tekliflerini nazikâne reddettim; bunu, soyuma, dilime, yurduma olan derin bağlılığımdan yaptım. İran’a göndermekliğim için teşvikatta bulunanlara da menfi cevap verdim. İyi, doğru, nefis bastırmak için çalıştım. Bu kitapta çok emeğim vardır.”¹⁴

Anadolu Selçukluları Devleti Tarihi III isimli kitabın bir dipnotunda Sultan Veled’in İbtidânâme isimli mesnevisinden söz ederken hüznünü de barındıran şu satırları ilave etmektedir:

“Biz bu mühim kitabı da terceme etmiş bulunuyoruz. S. Veled’in Rebanname, İntihaname isimli mesnevileri keza terceme edilmiş yanımızda himmetimizi beklemektedir. Gün bize bir türlü güler yüz göstermiyor, değilse onların yayın alanına çıkmaları saat işidir.

¹² Kazancıgil, Aykut, “Prof. Dr. Feridun Nâfiz Uzluk (1902-1974) Hayatı-Çalışmaları”, s. 69.

¹³ Mustafa Asım Köksal (1913-1988) merhumun bu eseri kaynaklarda Peygamberler adıyla yer almaktadır. bk. “Köksal, Mustafa Âsım”, Köksal, A. Cüneyt, TDV İslâm Ansiklopedisi, Cilt 26, s. 235-236.

¹⁴ Divanı Sultan Veled, Önsöz s. 91.

Hak'tan ümid kesmemedir kâr-i âgehi" ¹⁵

Merhum Uzluk, çeşitli tabiplik görevlerinden sonra 1946 yılında atandığı Ankara Tıp Fakültesi Tıp Tarihi Kürsüsünden 1960'da Milli Birlik komitesinin 147'ler uygulamasıyla uzaklaştırılmış ve yine büyük bir üzüntü yaşamıştır. Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel'e hitaben yazdığı 21.11.1960 tarihli mektuptan birkaç paragraf burada yer almalıdır:

"1946'da Ankara Tıp Fakültesi'ne Tıp Tarihi Profesörü seçildim. O tarihten bu yana 15 senedir bu dersi okutuyorum..."

Şimdiye kadar 22 kitap yayınladım. İran hükümeti tarafından önce gümüş, sonra altın maarif nişanı ile taltif edildim. Bekârim, bütün vakitlerimi Enstitü'ye hasretmekteyim. Dışarıda muayenehanem olmadığı gibi şimdiye kadar hiçbir siyasi partiye de girmiş değilim.

27 Ekim 1960'da yayınlanan 114 numaralı Üniversite Kanunu ile vazifemden - bilmediğim bir sebep dolayısıyla- affedildim...

Henüz çalışacak bir yaştayım. Milletler Arası Tıp Tarihi Cemiyeti'nde dahi aza bulunuyorum.

Türk Tıp adaylarının dersleri boşa geçmekte, maruz kaldığım hareket bendenizi son derece üzmettedir..." ¹⁶

O, 1962 yılında döndüğü bu görevden kendisini üzen çeşitli olaylardan sonra 1972 yılında emekliye ayrılmıştır.

Uzluk ailesi Selçuklu ve Mevlânâ mirası için verdikleri mücadelede dernekler kurup yönetmiş, ülke kamuoyunu harekete geçirmeye çalışmış ve bu uğurda varlıklarını bağışlamışlardır. Bu amaç ve gayretleri sebebiyle hayatta birçok üzüntüyle karşılaşmışlardır. Merhum F. N. Uzluk'un maziyle ilgili ve özellikle Selçuklu ve Konya hakkındaki hissiyatına örnek olarak birkaç cümlesi burada yer almalıdır:

"Biliyorsunuz ki 1923'te Türkiye Cumhuriyeti adını alan hükümetimizin temelleri, Orta Asya'da "Cend" şehri dolaylarında kurulmuştur." ¹⁷

"Selçukiler Anadolu'yu pek severlermiş, en başta hükümdardan, en küçük millet ferdine kadar hepsi bu kutlu ülke için canlarını feda etmişlerdir. İnsan ömrünün kısalığını pek iyi sezen atalarımız, bu topraklarda öyle medenî bir dünya yaratmışlar ki yüz ve yüz yılların bütün tabiat şiddetlerine, bunların fevkinde biz oğullarının lakayt ve

¹⁵ "Bilgili insanların işi, Hak'tan ümit kesmemektir": *Anadolu Selçukluları Devleti Tarihi* III, s. 43.

¹⁶ Şafak, Yakup, "Prof. Dr. Feridun Nâfiz Uzluk Biyografisine Katkılar (I)", *Tıp Tarihi Araştırmaları*, S. XV, s. 202-207.

¹⁷ Uzluk, Feridun Nafiz, *Toplu Makaleler*, III, 386.

ihmalllerine göğüs geren taştan, tuğladan, çini ve nakıştan hendesî abideleri hâlâ bakanları hayran etmektedir.”¹⁸

“Anadolu topraklarını ikinci vatan olarak seçen, burada Bizans, Haçlı ordularını yenmek suretiyle kahramanlıklarını bütün dünyaya gösteren, bizlere bu ülkeyi ebediyen başışlayan Selçuklu dedelerimiz, medeniyet cihanının adları önünde -binaları karşısında- hayret ve hürmetle eğildikleri abideleri yapmışlar...”¹⁹

Konya Uzluk ailesi için bir merkezdi, sadece doğup büyüdüğü yer değildi. F. N. Uzluk’un mesleki hayatında Ankara merkezli fiziki bir hayatı olsa da, Şahabettin ve eşi Nimet Uzluk gibi o da adeta Konya’daydı ve Konya için ortak düşünce planları vardı. Başka yazılarda yer alması gereken bu konunun manevî duyusu şu satırlarda dile gelmektedir:

“Konya, yalnız ölümü için ağlanan büyük bir şahsiyet gibi değil, yaşayan, yaşamakta olan, yaşayacak olan bir varlık gibi mütalaa olunmalıdır. Konya’yı tekrar tarihindeki yerine kavuşturmalıdır.”²⁰

Merhum F. N. Uzluk’un Sultan Veled’in eserlerinde bulamadığı iki beytin çevirisine dipnot düşerek yazdıkları, Konya’ya bir güzelleme, zalimlereyse bir meydan okumadır. Söz konusu beyitleri Sultan Veled, Moğol Argun tarafından Anadolu’ya vezirlikle gönderilen ve zalimliğiyle bilinen Kazvinli Sahib Fahreddin’e yolda karşılaştığında söylemişti:

Konya’da yaptığın zulümlere son vermelisin
Sen Konya’yı küçük bir şehir olarak sayma,
Burada adalet yapan kimse kurtuldu,
Zulüm yapan ise domuz gibi geberdi²¹

O, dipnotta Sultan Veled, “...halkın çektiği ıstırapları günün en büyük kodamanına korkup yılmadan açıkça söyleyebiliyor” izahını yaparak, tenkidi yaşadığı yıllardaki en yetkili zevata getirmekte, sonra Konya için şöyle demektedir:

“Konya şehri hakkında fenalık edenlerin sonunda perişan olacağı inancına gelince şimdiye kadar Konya’ya kötülüğü dokunanlar, türlü vesilelerle belaya uğramıştır, biz bunları daima görmüşüzdür. O cihetle bu kıta o bakımdan dahi değer kazanır.”²²

¹⁸ Mevlânâ’nın Mektupları, M. F. Nafiz Uzluk yönünden bastırıldı (Kastamonu Sayı 1 Veled İzbudak’ın Mukaddimesi, Nafiz Uzluk’un Önsözü, bir levha, bir resimle birlikte), İstanbul, 1937, s. 2.

¹⁹ Uzluk, Feridun Nafiz, *Toplu Makaleler*, III, 384.

²⁰ Uzluk, Feridun Nafiz, *Toplu Makaleler*, II, 49.

²¹ از قوتیه زحمت همی باید برد / مشمار تو این قوتیه را شهرک خرد / زیرا که هر آنکه عدل کرد زینجا رست / و آن کس که ستم نمود چون خوک مرد

²² Anadolu Selçukluları Devleti Tarihi III, s. 52-53.

1952 yılında basılan bu kitabın bir başka dipnotunda, “Zira Peygamberimiz bir hadisinde: Bir devlet küfürle payidar olur, ama zulümle yıkılır buyurmuştur” izahını yapıp, eklemektedir:

“Küfrü, zulümden hafif tutmak hayrete şayandır. Gerçek de budur. Zulümle hiç, ama hiçbir hükümet ve şahıs uzun müddet hüküm süremez.”²³

Bir sonraki dipnotta bir zalim idareciye halk tarafından verilen ders sadedinde de, “Zulmü yeryüzünden kaldırmağa gerçi imkân yoktur. Fakat zalimi tepelemek lazımdır” cümlesini yazma ihtiyacını duymaktadır.

Hiz. Mevlânâ’yla ilgili düşünce ve arzular, Uzluk ailesi için özel bir yere sahipti. Yüksek tahsil yıllarını Galata Mevlevîhanesi’nde geçiren Şahabettin Uzluk, *Mevlânânın Türbesi* (Konya, 1946) adlı kitabını hissiyatını yakından izlediği kardeşine, “Dr. Med. F. Nafiz Uzluk’a” ithaf ederken, *Mevlânânın Ressamları* kitabında bir vesile bularak şu kelimeleri onun için dizmiştir: “Bu üstün Rubainin Türkçesini veren N. Uzluk’u burada büyük bir sevgi ile geçerim.”²⁴

Bu asil ailenin Mevlâna araştırmalarına olan iştiağını ve Mevlânâ Enstitüsü kurma veya kurulması hayalini, bu uğurdaki fedakârlıklarını birlikte anmak gereklidir. 40 yıldır uğraştığını ve doğuda batıda basılmış nice kitabı bir araya getirdiğini, aile çevresinde saklanmış nice belgenin ve Veled Çelebi İzbudak’ın bütün kitap ve vesikalarının kendisinde olduğunu sıraladığı 19 Aralık 1955 tarihli, “Mevlânâ Enstitüsü” başlıklı yazısındaki şu ifadeler sadece bir örnektir:

“Büyük bir bütçeye ihtiyaç göstermeyen bu enstitünün kurulması şerefli 3’üncü Adnan Menderes Kabinesi’ne nasip olmalıdır. Şahsen hiçbir para istemeyerek bu vazifede sevine sevine çalışacağım.”²⁵

Merhum F. N. Uzluk’un hususen Mevlâna Enstitüsüyle ilgili yol gösterici çeşitli yazıları elde bulunmaktadır. 1963 yılında Yeni Konya Gazetesi’nde tefrika halinde 15 gün süren “Konya’da Mevlâna Enstitüsü” yazısı bunların içerisinde en ayrıntılı olanıdır. Şu cümleleri, burada tekrar edilmelidir:

“Bunlardan başka hepsini açıklamak istemediğim şahsıma ait menkul, gayrimenkul mallarımla, bankadaki paramı, nail olduğum gümüş, altın nişan ve madalyaları, hülâsa şahsıma ait ne varsa bunların hepsini Mevlâna Enstitüsüne hibe edeceğim.”²⁶

Şu ifadeleriye Ocak 1967 tarihlidir:

²³ Anadolu Selçukluları Devleti Tarihi III, s. 46.

²⁴ Uzluk, Şahabettin, *Mevlânânın Ressamları*, Konya, 1945.

²⁵ Uzluk, Feridun Nafiz, *Toplu Makaleler*, III, 463.

²⁶ Karaismailoğlu, Adnan, “Konya’da “Mevlana Araştırmaları Merkezi”, *Yeni İpek Yolu* (Konya Ticaret Odası Dergisi, Sayı 178, Aralık 2002, s. 24-28.

“Efendi merhumun (Mehmed Bahaeddin Veled Çelebi İzbudak) büyük emeklerle topladığı o güzel yazısı ile bize armağan ettiği bulunmaz hazineler, müşarunileyhin vasiyeti üzerine ailesince bana verilmiştir. Ben de onları büyük bir dikkat, itina ile saklıyorum, Konya’da açılmasını istediğim bütün mallarımı, az çok paramı vereceğim Mevlâna Enstitüsünde bunları dünyanın istifadesine arz edeceğim.”²⁷

Yine merhum F. N. Uzluk, 19 Aralık 1969 günlü makalesinde şöyle yazmaktadır:

“Mevlâna konusu hâlâ işlenmemiş bir mevzudur. Bununla uğraşmak bizim için millî bir borçtur. Bizim bu konuda yani kardeşimle beraber ikimiz en azından 50 yıldan beri uğraştığımızı söylersem, mübalağa ettiğimizi övündüğümüzü sanmasınlar.”²⁸

Bu son paragraflara yansıyan evrak, kitap, maddi varlık ve her türlü birikimin bir çatı altında tutulamadığını, dağıldığını, maceralar yaşandığını bilmenin acısı ve üzüntüsü artık omuzlarda ağır bir yükür. Nimet Uzluk Hanımefendi sayesinde Prof. Dr. Haşım Karpuz aracılığıyla Selçuk Üniversitesi’ne ulaşabilen bu mirasın küçük bir kısmından onlarca makale ve kitap yayımlanmış olması küçük bir tesellidir. Türkiye’de Selçuklu ile Mevlânâ araştırmalarından ve henüz gereği gibi netice alınamayan bu yöndeki çabalardan söz açıldığında Uzluk ailesinden daima bahsedilecektir.

²⁷ Uzluk, Feridun Nafiz, Toplu Makaleler, II, 470.

²⁸ Uzluk, Feridun Nafiz, Toplu Makaleler, III, 535.

KAYNAKÇA

- Anadolu Selçukluları Devleti Tarihi III*, çev. Prof. Dr. Feridun Nâfiz Uzluk, Ankara, 1952,
Feridun Nâfiz Uzluk'a Gönderilen Mevlevî Mektupları, haz. Dr. Yakup Şafak-Dr. Yusuf Öz,
Konya 2007.
- Fürûzânfer, B. (Prof. Dr.), *Mevlâna Celâleddin*, Prof. Dr. Feridun Nafiz Uzluk (Çeviri 1956'da
tamamlanmış, çevirinin önsözündeki tarih 1961, ilk baskı 1963), İstanbul, 1986.
- Karaismailoğlu, Adnan, "Konya'da "Mevlana Araştırmaları Merkezi", *Yeni İpek Yolu*
(Konya Ticaret Odası Dergisi, Sayı 178, Aralık 2002, s. 24-28.
- Kazancıgil, Aykut (Prof. Dr.), "Prof. Dr. Feridun Nâfiz Uzluk (1902-1974) Hayatı-
Çalışmaları", *X. Millî Mevlâna Kongresi- Tebliğler*, Cilt II, s. 65-89.
- Köksal, A. Cüneyt, "Köksal, Mustafa Âsım", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 26, s. 235-236.
- Mevlânâ, *Mevlânâ'nın Mektupları*, M. F. Nafiz Uzluk yönünden bastırıldı (Kastamonu
Saylavı Veled İzbudak'ın Mukaddimesi, Nafiz Uzluk'un Önsözü, bir levha, bir
resimle birlikte), İstanbul, 1937, s. 2.
- Sultan Veled, *Divanı Sultan Veled*, F. Nâfiz Uzluk yönünden bastırıldı (Veled Çelebi'nin
takrizi, F. N. Uzluk'un mukaddimesi, Selçuklu büyükleri hakkındaki tarihî
gazellerin tercemesi), Ankara 1941 (Uzluk Basımevi).
- Şafak, Yakup, "Prof. Dr. Feridun Nâfiz Uzluk Biyografisine Katkılar (I)", *Tıp Tarihi*
Araştırmaları, S. XV, s. 202-207.
- Uzluk, Feridun N., "Başlarım Ulu Tanrı'nın Adıyla", Yayına haz. Nuri Şimşekler, *Mevlânâ*
Araştırmaları -2-, Editör: Adnan Karaismailoğlu, Ankara, 2008 (Akçağ Yay.), s. 293-
324.
- Uzluk, Feridun Nafiz, *Toplu Makaleler*, I-III (I. Cilt I ve II. kitap: Tıp Tarihi: II. cilt: Mevlânâ,
Mevlevîlik ve Türk Dili; III. cilt: Gazete Yazıları) haz: Prof. Dr. Ahmet Acıduman-
Prof. Dr. Berna Arda- Prof. Dr. Ayten Altıntaş, Ankara, 2017 (Türk Tarih Kurumu).
- Uzluk, Şahabattin, *Mevlânânın Ressamları*, Konya, 1945.
- Uzluk, Şahabattin, *Mevlevilikte Resim Resimde Mevleviler*, Ankara, 1957.
- X. Millî Mevlâna Kongresi- Tebliğler, Cilt II, *Doğumunun Yüzüncü Yıldönümü anısına Prof. Dr.*
Feridun Nâfiz Uzluk Armağanı, Selçuk Üniversitesi, 2-3 Mayıs 2002, Konya, 2003

PROF. DR. FERİDUN NAFİZ UZLUK'UN TIP TARİHİ YÖNTEMBİLGİSİ ÜZERİNE DÜŞÜNCELERİ*

PROF. DR. FERIDUN NAFİZ UZLUK'S OPINIONS ON THE METHODOLOGY OF HISTORY OF MEDICINE

Ahmet ACIDUMAN**

Öz

Bu çalışmada Prof. Dr. Feridun Nafiz Uzluk'un, halen tıp tarihi üzerine araştırma yapacak ve yazı yazacak olanlara yol gösterici olabileceği düşünülen, tıp tarihi yöntem bilgisi ile ilgili düşüncelerinin ve saptamalarının sunulması hedeflenmiştir. Bu amaçla Uzluk'un bazı makaleleri incelenmiş ve sonuçlar paylaşılmıştır.

•

Anahtar Kelimeler

Feridun Nafiz Uzluk, Tıp tarihi, Yöntembilgisi

•

Abstract

The aim of this study is to present Prof. Dr. Feridun Nafiz Uzluk's opinions and determinations on the methodology of history of medicine, which would be the guide to researchers and authors related to history of medicine. Therefore, some articles by Uzluk were examined and results were shared.

* Bu yazı "Sivas Dârüşşifâsının 800. Yılı Anısına" 18-21 Ekim 2017 tarihleri arasında Sivas'ta düzenlenen XIII. Türk Tıp Tarihi Kongresi'nde sunulan ve Yaşayan Konya Hafızası – İkinci Sohbetleri kapsamında 29 Eylül 2018 tarihinde düzenlenen "Feridun Nafiz Uzluk ve Uzluk Ailesini Anma Programı"nda tekrarlanan sözlü bildiriye temel almaktadır.

** Prof. Dr., Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi, Tıp Tarihi ve Etik Anabilim Dalı, Ankara/Türkiye, aciduman@medicine.ankara.edu.tr; ahmetaciduman@yahoo.com.

•

Keywords

Feridun Nafiz Uzluk, History of medicine, Methodology

GİRİŞ

Türk tıp tarihi araştırmalarının önemli isimlerinden ve Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi, Tıp Tarihi Enstitüsü (Tıp Tarihi ve Etik Anabilim Dalı)'nın kurucusu Prof. Dr. Nafiz Uzluk (1902-1974) öğrenciliği döneminden başlayarak tıp, tıp tarihi, Türk dili, Mevlevilik gibi çeşitli konularda hayatı boyunca çok sayıda eser vermiştir. Prof. Dr. Uzluk'un yukarıda adı geçen konular üzerine yazdığı makaleleri ve gazete yazıları, yayım için¹ toplandıktan, düzenlenme ve dizgileri yapıldıktan sonra, kontrol için okunmaları sırasında, Uzluk'un bazı makalelerinde tıp tarihi metodolojisi ile ilgili oldukça önemli bilgiler verdiği ve okuyucusuyla paylaşımlarda bulunduğu görülmüştür. Bu yazı ile Uzluk'un, halen tıp tarihi üzerine araştırma yapacak ve yazı yazacak olanlara yol gösterici olabileceği düşünülen, tıp tarihi yöntembilgisi ile ilgili düşüncelerinin ve saptamalarının sunulması amaçlanmış ve bunun için Uzluk'un bazı makaleleri ele alınarak incelenmiştir.

Türk Tarihi²

İlk örneğimiz, bir eserde kullanılan bir bilgi ya da bir resim için “kaynak gösterilmesi” konusunda Uzluk'un hassasiyetini göstermektedir.

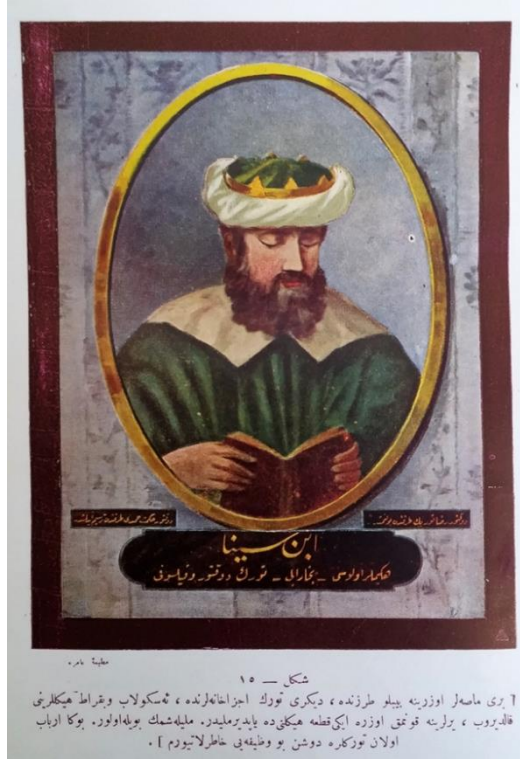
1924 yılında Konya *Babalık Gazetesi*'nde Bibliyografya köşesinde Dr. Rıza Nur'un *Türk Tarihi* adlı eserini tanıttığı yazısına koyduğu dipnotta, eserde yer alan İbn-i Sînâ resminin³ (Şekil 1) kaynağını göstermediği için kitabın yazarını açık bir şekilde eleştirmektedir: “İbn-i Sînâ, yalnız Şark'ın ve Türk'ün değil, cihan-ı münevverenin muazzam dâhilerinden mümtaz bir şahsiyettir. Şark'ta “eş-şeyh” “er-reis” gibi isimlerle yâd edilen büyük hekim ve büyük filozof, Avrupalılarca “Avisen” namıyla söylenir ve Fransızca tıp tarih-i umumilerinde Türk doktorlarının hükümdarı diye yazıldığını iftiharla okuyoruz. Türk Tarihi'ndeki fotoğrafisinin altında şunlar okunuyor: “Doktor Rızâ Nûr Bey tarafından bulunmuştur,” diğer köşede “Doktor Hikmet Hamdî

¹ Feridun Nafiz Uzluk, *Toplu Makaleler I. Cilt-I. Kitap: Tıp Tarihi, I. Cilt-II. Kitap: Tıp Tarihi, II. Cilt: Mevlânâ, Mevlevilik ve Türk Dili, III. Cilt: Gazete Yazıları*, yay. haz. Ahmet Acıduman, Berna Arda, Ayten Altıntaş, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2017.

² Feridun Nafiz, “Türk Tarihi”, *Babalık*, 25 Ramazan 1342 / 28 Nisan 1340 [28 Nisan 1924], Yıl: 14, S. 1485, s.2.

³ Adı geçen resmin aslı siyah-beyaz bir gravür olup, bu gravürün bir örneği (“İbni Sina 981-1038”) *Türk Tıp Tarihi Arşivi* (Yıl: 1, Sayı: 1, Mart 1935) dergisinde yayınlanmıştır. Adı geçen gravür Georg Paul Busch (ö. 1756) tarafından yapılmış ve 1720 yılında yayınlanmıştır. Georg Paul Busch, “Bildnis des Avicenna”, *Digitaler Portrait Index*, <http://www.portraitindex.de/documents/obj/33702103>, Erişim tarihi: 12 Kasım 2018.

tarafından tersim edilmiştir.” Başında yeşil bir takke, üzerinde beyaz ince bir sarık, siyah top sakal, gülğün bir sima, gözleri elleriyle yarı açık tuttuğu kitaba bakıyor. Yeşil cübbesinin yakası devrik ve beyaz bir kısımla çevrilmiştir. İlmî ve fennî bütün bahislerde mehzaz göstermek birinci şart iken mühmel bir kayıt ile açık bırakılan bu güzel tablo acaba nerede, Asya’da mı, Avrupa müzelerinde mi bulundu, bunu tasrih etmeleri icap etmez mi idi?”^{4,5}

Şekil 1. İbn-i Sînâ - Hekimler ulusu – Buḥārālî – Türk doḡtör ve feylesöfi (Doḡtör Rızâ Nūr, *Türk Tāriḡi, Resimli ve Ḥarīḡalı*, Cild I, Maṭba‘a’-i ‘Āmire, İstanbul 1924 M, 1342 H.)

Bir Türk Hekimi ve Tıbbā Dair Manzum Bir Eseri⁶

Feridun Nafiz Uzluk 1937 yılında Hasan Âli Yücel tarafından yayınlanan *Bir Türk Hekimi ve Tıbbā Dair Manzum Bir Eseri*⁷ adlı kitabın eleştirisini yaptığı yazısında tarih/tıp tarihi metodolojisi açısından önemli bilgiler vermektedir.

⁴ Feridun Nafiz, *a.g.m.*, s.2.

⁵ Uzluk, Toplu Makaleler, C. III, s.77-78.

⁶ Feridun Nafiz Uzluk, “Bir Türk Hekimi ve Tıbbā dair Manzum Bir Eseri”, *Türk Tıp Tarihi Arkivi*, II/6 (1937), ss.45-52.

Yazının başında kitabın tanıtımını yaparken, sunulan bu tıbbi manzum eserin naşir [H. A. Yücel] tarafından IX. hicri yüzyılın ünlü şairlerinden Germiyanlı Sinan adı ile tanınmış olan Şeyhî'ye izafe edildiğini bildiren Uzluk, kitabın unvanının naşir tarafından *Kenzu'l-menâfi' fî ahvâli'l-emzice ve't-ṭabâyi'* (Mizacların, tabiatlerin hallerini bildiren menfaatler hazinesi) adıyla Bursalı Tahir Bey'in *Osmanlı Müellifleri* (C. 2., s. 255) adlı eserinde görüldüğünü^{8,9} söylemektedir.

Bundan sonra *Osmanlı Müellifleri* adlı eserin güvenilirliği konusunda bazı açıklamalar yapan Uzluk, bu eseri kendisinin de daha önce gördüğünü ve okuduğunu (ki Tahir Bey'in bu dönemde sağ olduğunu bildirmektedir), *Kenzu'l-menâfi'* nin eski dönemlerin, Germiyanlı Şeyhî zamanının fikir mahsulü olmadığını, adı geçen eserin İstanbul'da yerleşmiş herhangi bir kişinin hicri XI. yüzyılın ilk üçte birlik döneminde yazdığı bir manzume olduğunu iddia etmektedir.¹⁰ Yazının bundan sonraki kısmında da bu iddiasının delillerini ortaya koymaktadır.

Öncelikle Tahir Bey'e bu fikrini söylediğinde Tahir Bey'in kendisine “*Esasen kitabımızda böyle sehivler, zuhuller çokdur. İkinci tab'ında düzeltiriz*” dediğini, fakat emeline kavuşmadan vefat ettiğini bildirmektedir.¹¹ Uzluk, Tahir Bey'i “*ülkemizde bugün yine hiç değişmeyen eleştirisiz anlayışın zorlamasıyla telifini ortaya koyduğu, her kitaptan, her isimden, her devirden şüphe göstermesini bilmediği ve bu nedenle de eseri hatalarla dolu olduğu*”¹² için eleştirmektedir.

Eserin “*tasavvufa, şiire, edebiyata, tarihe ait kısımlarının belki doğru olduğunu, ama tıbbî kısmının çok tehlikeli olduğunu*” bildiren Uzluk, tıp tarihi ile uğraşan arkadaşlarına “*daima Tahir Bey'in düşünsel tutsaklığında yaşadıkları için, onun hatalarını doğru gibi makalelerinde tekrar ettikleri*” eleştirisini de getirmekte¹³ ve Hasan Âli Yücel'in de Tahir Bey'in yanlısına kandığını, bu

⁷ Hasan Âli Yücel, *Bir Türk Hekimi ve Tıbbı Dair Manzum Bir Eseri*, Devlet Basımevi, İstanbul 1937.

⁸ Feridun Nafiz, *a.g.m.*, s.45.

⁹ “*Şi'r ve inşâda şöhreti “Şeyhî”, ṭababetde şöhreti de (Hakîm Sinân) dır. Kenzu'l-Menâfi' fî Ahvâli'l-Emzice ve't-Ṭabâyi' isminde bir eser-i tıbbîsi vardır. 804 târihinde istinsâh itdiği “Ney-nâme” (Beşiktaş) da (Yahyâ Efendi) Kütüphânesindedir. Bir de “Dureru'l-'Akâ'id ve Ğureru kulli sâ'ik ve kâ'id” isminde Türkçe menşûr bir eseri vardır ki bir nüshası Hâlis Efendi Kütüphânesinde mevcûddur.*” Bursalı Mehmed Tâhir, ‘*Osmanlı Mü'ellifleri*, İkinci Cild, Matba'a-i 'Âmire, İstanbul 1333, s.255.

¹⁰ Uzluk, *a.g.m.*, s.45.

¹¹ Uzluk, *a.g.m.*, s.45.

¹² Uzluk, *a.g.m.*, s.45.

¹³ “*Abbasî devri etibbasından hiristıyan Ali Bin İsai, Nizamüledoıye sahibi Sakızlı İsa efendinin babası göstermek, Konyalı hacı paşanın teshil ve müntahibi şifa kitaplarını gâh lâtince ve gâh Almancaya tercüme edilmiş diye yazmak ve daha buna mümasil hayli şeyler Osmanlı müelliflerinin göze çarpan büyük yanlışlarıdır.*” Uzluk, *a.g.m.*, s.46. Ayrıca, “*5 – Teshil – Şifâ'dan küçük Türkce tıbbi bir eser olub bunun da nüshaları mezkûr kütübhânelerde mevcûddur. Bu iki eser-i tıbbîniñ Almancaya terceme idildiği elisine -i*

nedenle de Germiyanlı Sinan Şeyhî'den iki yüzyıl sonra yazıldığı muhakkak bir eseri ona atfettiğini bildirmektedir.¹⁴

"Bu tıbbî manzume Germiyanlı hekimin değildir. Çünkü" diyerek yazdığı gerekçeler "tarihte tenkit (intikad-kritik)" ile bunda izlenen iki yol "dış tenkit" ve "iç tenkit" için örnek oluşturacak niteliktedir: *"Bulunan üç nüshanın hiç birisinin başında Kanz al Mana'fi fi ahval al amzicati va t tabayi li şeyhii Germiyani tabiri yoktur [Yazar adının saptanması]; nüshalardan yalnız İsmail Saib'e ait yazmanın tarihi vardır, o da 1096'dır [Yazım tarihi]; diğer iki yazma tarihsizdir. Her üçünün yazısı da yeni Osmanlı hattıdır [Yazım tarihi-Yazının karakteri]; yazıdan, tarihten, her şeyden daha mühim bir vasıf var ki değişmez: Üslûb, kelimeler, bir tek sözle şive [Eserin dili, üslubu]; Germiyanlı Şeyhi'ye yanlış olarak izafe edilen bu eser iki padişaha ithaf edilmiş olarak bulunmaktadır. Nüshanın birisindeki hükümdarın adı Ahmed, diğer ikisinin ki Murad'dır [Eserin sunulduğu kişinin saptanması]."*¹⁵

Uzluk, Hasan Âli Yücel'in Şeyhî'nin Çelebi Mehmed ve Murad II zamanlarında yaşadığını göz önünde bulundurduğunu, Ahmed adına ithaf edilen nüshada adı geçen Ahmed'in Bağdad hükümdarı Celâyerlerden Uveys oğlu Ahmed ya da Sivas Sultanı Kadı Burhaneddin Ahmed olduğunu iddia ettiğini, ama bunun yanlış olduğunu öne sürmekte, eserlerin ithaf edildiği kişiler olan Murad ve Ahmed'in kim olduklarını sorgulamaktadır. Uzluk'un yanıtı Ahmed'in Sultan I. Ahmed, Murad'ın da Sultan IV. Murad olduğudur.¹⁶

Uzluk, *"kitabın muhteviyatı ile hiç meşgul olmayacağım"*¹⁷ demekle birlikte, az da olsa bir "iç tenkit" yapmaktadır: *"Esasen nazımı, tıbbî kitablardan okumuş, yine kitablardan bu manzumeyi derlemiş. Yani tıbbın yalnız nazârî kısmını yalan, yanlış hecelemiş. Umumî tıbdan hiç söz açmıyor bile, zaten bu namda bir tabib bizim de meçhulümüzdür."*¹⁸ Bir karşılaştırma yapılabilmesi için Sultan I. Ahmed döneminde yazılmış Lârendeli Derviş Siyahî'nin manzum risalesinden örnekler veren Uzluk, Siyahî'yi Şeyhî'ye bakarak daha üstün tutmakla birlikte, İbn-i Sînâ ile karşılaştırıldıklarında her iki kitabın içeriğinin de yüz güldürücü olmadığını bildirmekte, bilimin yaşayan bir şey olmasına karşın, bu iki eserde de canlı bir şey bulunmadığını söyleyerek¹⁹ yazısını şöyle sonlandırmaktadır: *"Türk tıbbını tetkik*

şarkıyye vâkıflarından Doktör (Hans Bart) cümle '-i ifâdâtındandır." Bursalı Mehmed Tâhir, 'Osmanlı Mü'ellifleri, Üçüncü Cild, Matba'a-i 'Âmire, İstanbul 1342, s.212.

¹⁴ Uzluk, a.g.m., s.46.

¹⁵ Uzluk, a.g.m., s.46.

¹⁶ Uzluk, a.g.m., s.46.

¹⁷ Uzluk, a.g.m., s.46.

¹⁸ Uzluk, a.g.m., s.46-47.

¹⁹ Uzluk, a.g.m., s.51.

edenlere, edecek olanlara hitab ediyorum: Emeklerinizin boşa gitmemesini istiyorsanız bulduğunuz kitabın müellifini iyice araştırınız. Onun kütüphanelerde müteaddid nüshalarını mukabele ediniz. Hükümlerinizde aceleci olmayınız. Ağır fakat metin adımlarla ilerleyiniz. Kitabın muhteviyatında fevkalade bir şey buluyorsanız İbni Sinanın Kanununda, Razinin eserlerinde, علی ابن ربان الطبری [‘Alī ibn Rabbān eṭ-Ṭaberī] kitabında o mesele hakkında ne yazdıklarını araştırınız. Yeni muharrir onlar kadar bile meseleyi anlayamamış ise anlatamamış ise mukallid müellifi bırakınız, kütüphanelerin tozlu raflarında varsın duraklasın.”²⁰

Ölümünden 9 Yıl Sonra Ordu Hekimbaşısı Yapılan Bir Tabibimiz²¹

Uzluk bu makalesine Hamidiye Etfal Hastanesi’nin Sâlnâmelerini yayınlayan Dr. İbrahim Paşa’nın adı geçen eserlerde “Osmanlı tababetinin öğüneceği şeyler” başlığı altında tıp tarihi ile ilgili yazdığı makalelerine atıfta bulunarak başlamaktadır. Paşa’nın V. Seneye ait 1904 Sâlnâmesinde (s. 14-36) Hekim Abbas Efendi ile ilgili bir yazısını ele alan Uzluk,²² “İbrahim Paşa’nın Abbas Vesim için yazdığı methiyelerin ciddi tenkide tahammül edemeyecek kadar zayıf ve çürük”²³ olduğunu belirtmekte, “İbrahim Paşa’nın bütün saf, ilahi arzularına rağmen Tıp Tarihimiz esaslı temeller üzerine kurulamadı. H. Remzi, H. Hulki, Nuri Can, Osman Nuri, Galip Atalar bu önemli alanın hep kenarında dolaşılar”²⁴ diyerek hem İbrahim Paşa’ya hem de tıp tarihi ile uğraşan önemli yazarlara ciddi bir eleştiri getirmektedir.

Eleştirisini daha da ileri götüren Uzluk, Osman Şevki Uludağ’ın İbrahim Paşa’dan çok etkilendiğini bildirerek ve Uludağ’ın *Beşbuçuk Asırlık Türk Tababet Tarihi* (İstanbul, 1925, s. 59) adlı eserinde Abbas Vesim Efendi hakkında verdiği bilgileri eleştirerek, bu bilgilerin hangi kaynaklardan elde edildiğini sorgulamaktadır.²⁵

Yine Osman Şevki Uludağ’ın verdiği Abbas Vesim’in ölümünün 1175 yılı olduğu bilgisini kabul etmediğini bildiren Uzluk, Abbas Vesim’in ölüm tarihinin 29 Şevval 1173 = 13 Haziran 1760 olduğunu söyleyerek kanıtını da ortaya koymaktadır.²⁶ Uzluk, İbrahim Paşa’nın 1904 Hamidiye Etfal Sâlnâmesinin 19. sayfası satır 3 ve 4’ten alıntı yaptıktan sonra, Osman Şevki’nin İbrahim Paşa’nın

²⁰ Uzluk, a.g.m., s.51.

²¹ Feridun Nâfiz Uzluk, “Ölümünden 9 Yıl Sonra Ordu Hekimbaşısı Yapılan Bir Tabibimiz”, *Dirim*, XXVI/1-2, (1951), ss.18-25.

²² Uzluk, a.g.m., s.18.

²³ Uzluk, a.g.m., s.19.

²⁴ Uzluk, a.g.m., s.19.

²⁵ Uzluk, a.g.m., s.20.

²⁶ Uzluk, a.g.m., s.21.

bu yazısından ilham alarak *Beş Buçuk Asırlık Türk Tababet Tarihi*'nde²⁷ şu satırları yazdığını bildirmektedir: “*Vesim Abbas efendi, Dizanterinin sari olduğunu tamamen izah etmişti. Mağfur üstad, bu kanaatini bilhassa 1182=1769 senesinde vuku bulan (Türk-Rus) muharebesi takviye etmişti.*”²⁸

Uzluk, aynı eserin 206. sayfasına atıfla²⁹ şu bilgiyi de vermektedir: “*Abbas Vesim efendinin Reisületibba olduğu Türk ordusu, 1182 Hicrî senesinde Ruslarla sıkı bir harbe tutuşmuş idi.*”³⁰ Sonra da şu kritik soruyu yöneltmektedir: “*Peki, kıymetli kitabınızın s. 169 keزالik irtihali 1175 Şevvalinde göster[il]diğine nazaran...*”³¹ dediğinize göre ve bunun böyle olduğu yüzde yüz muhakkak iken nasıl oluyor da ölmüş bir adamı 7 sene sonra diriltip Ordu hekimbaşısı yapıyorsunuz. Hayret üstüne hayret! (Uzluk).”³²

Uzluk daha sonra “*Abbas Vesim Efendi 1173 yılında öldüğüne göre, vefatından 9 sene sonra 1182 Hicri tarihinde nasıl oluyor da Ordu Hekim başısı tayin ediliyor?*”³³ sorusunu kendisine sorarak araştırmakta ve şöyle söylemektedir: “*Ben İbrahim Paşanın Hamidiye Etfal Hastanesi Salnamesi 1104 senesi nüshasındaki bu kaydın sebebini araştırdım. Elde ettiğim sonuç Tıp Tarihimizle uğraşan ve uğraşacaklara ibret dersi teşkil eder bir durumdadır.*”³⁴

Uzluk İbrahim Paşa'nın neden yanıldığını araştırarak, Vesim Abbas'ın *Düstür*'unun İstanbul'da iki yerde nüshası olduğundan bahisle, İbrahim Paşa'nın Beyazıt Umumi Kütüphanesi 4097 numaralı nüshasını tetkik ettiğini, bu nüshanın vaktiyle Gevrekzade Tabip Hasan Efendi'nin kitapları arasında bulunduğunu bildirmekte³⁵ ve “*Düsturun “Elkism al salis fi fesadi dafiati al miaiyye, al fasli al avval fi dosenterya” varak 195a illet bahsi varak 196 kenarında fotoğrafisini sunduğum haşiye notu var ki asıl metin yazısından başka bir hatla yazılmıştır. İşte Paşa bunu metinden*

²⁷ “*Vesim ‘Abbās Efendi, dizānteriniñ sārī olduğunu tamamen izāh itmişti. Mağfur üstāz, bu kanā’atini bi’l-ħaṣṣa 1182 hicrî senesinde vukū’ bulan (Türk-Rus) muħārebese takviye etmişti.*” ‘Osmān Şevkî, *Beş Buçuk ‘Asırlık Türk Tabābet Tārīhi*, Matba’a-i ‘Āmire, İstanbul 1341 – 1925, s.67.

²⁸ Uzluk, a.g.m., s.23.

²⁹ “*Vesim ‘Abbās Efendi’niñ re’isü’l-eṭibba olduğu Türk ordusu 1182 hicrî senesinde Ruslarla sıkı bir harbe tutuşmuş idi.*” ‘Osmān Şevkî, a.g.e., s.206.

³⁰ Uzluk, a.g.m., s.24.

³¹ “*58 – Vesim ‘Abbās. – Kanbur Vesim diye meşhurdur. Pederi ‘Abdu’r-raḥman bin ‘Abdu-llah olub Dersa’ādet’de tevellüd itmiştir. Terceme-i hāl, kitāblarından tārīḥ-i vilādeti aīlaşlamamıştır. Ancağ (Düstür-ı Tıbb) ħātimesinde Dersa’ādet’de kırk sene icrayı tabābet eylemiş olduğu bi’z-zāt yazdığına ve o vaktlerde ‘ilm-i ṭibbıñ otuz yaşından evvel ikmāl-i taḥşili mümkün olamayacağına, keزالik irtihālî 1175 senesi Şevvāl’inde gösterildiğine nazaran 1100 tārīhinde tevellüd itdiği mülāhaza olunabilir.*” ‘Osmān Şevkî, a.g.e., s.169.

³² Uzluk, a.g.m., s.24.

³³ Uzluk, a.g.m., s.24.

³⁴ Uzluk, a.g.m., s.24.

³⁵ Uzluk, a.g.m., s.24.

sanarak makalesine almış, onu aynen kopya eden O. Ş. Uludağ bu suretle tezada düşmüştür.”³⁶ Uzluk bu konuda bir de şunu eklemiştir: “Gevrek Zade bu not’un altına ayrıca imzasını atmak suretiyle benim işimi hayli kolaylaştırmış oldu. Bundan başka İbrahim Pş., Gevrek Zadenin ta’lik kırması yazısında okuyamadığı bazı kelimeleri de benzeterek garip şeyler yazmış. Et bulamıyan askere midye vermek gibi. Düsturun Koca Ragıp Pş. Kitaplığında bulunan 946 numaralı nüshasında 1182 senesine aid bu haşiye yoktur.”³⁷

Yazının bundan sonraki kısmında Dr. İbrahim Paşa hakkından saygıdan başka bir hissi olmadığı gibi, Dr. O. Ş. Uludağ ile de herhangi bir ihtilafı olmadığını vurgulayan Uzluk, 3 /5 /1950 tarihinde genç bir tabipten aldığı mektuba atıf yaparak³⁸ hem Bursalı Tahir Bey’e³⁹ hem de O. Ş. Uludağ’ın *Türk Tababeti Tarihi*’ne (s. 155)⁴⁰ göndermede bulunmakta, “tamamile asıl ve esastan uzak” bir bilginin tekrar tekrar kopya edildiğini bildirmektedir.⁴¹ Uzluk, yazısını şu sözlerle sonlandırmaktadır: “Yazılacak makalelerin şundan bundan kopye değil, bizzat şahsî araştırmalarla meydana gelmesini istemek gibi meslek bağlılığım bu satırların yazılmasına vesile oldu. Huz mâ safâ, da’ mâ keder.”⁴²

Hekimbaşı Mustafa Behçet ve Eserleri⁴³

Feridun Nafiz Uzluk bu makalesinde de bir yazıda kullanılmak üzere “bir kaynaktan alınan ve tekrarlanan” bilginin doğruluğunun sınanması gibi tarih metodolojisi açısından çok önem taşıyan bir uygulama ile ilgili önemli bir örnek sunmaktadır.

³⁶ Uzluk, a.g.m., s.25.

³⁷ Uzluk, a.g.m., s.25.

³⁸ “ ‘VI-Birgi’nin Hızırlık mevkiinde medfun bulunan aslen Konyalı olup Hacı Pş. namile maruf Celâlüddin Hızır, Mısırdaki tahsil görenek Aydın iline gelmiş, İsa bey devrinde yükselen büyük Hekimlerimizden olup Müntahap al Şifa, Teshil namındaki iki eseri Almancaya terceme edilerek Alman Üniversitesinde (fakat bu Üniversitenin adını yazmıyor) okunduğuna gör bu kitapları Almancasından okuyarak mı öğrenelim’ demektedir.” Uzluk, a.g.m., s.25.

³⁹ “5 – Teshil – Şifâ’dan küçük Türkçe tıbbî bir eser olup bunun da nüshaları mezkûr kütüphânelerde mevcûddur. Bu iki eser-i tıbbîniñ Almancaya terceme idildiği elsinê’-i şarkıyye vâkıflarından Doktör (Hans Bart) cümle’-i ifâdâtındandır.” Bursalı Mehmed Tâhir, a.g.e., C. III, s.212.

⁴⁰ “Teshil-i Şifa – Türkçe yazılmış küçük bir eserdir. Hattı destiyle muharrer bir nüshası Umumî Kütüphanededir. Hans Barth tarafından Almancaya terceme edilmiştir.” Uzluk, a.g.m., s.25. Ayrıca, “2 – Teshil-i Şifâ. – Türkçe yazılmış küçük bir eserdir. Hattı-ı dest-ile muharrer bir nüshası Kütübhâne’-i ‘Umûmîdedir. Doktör (Hans Bart) tarafından Almanca’ya terceme olunmuşdur.” ‘Osman Şevkî, a.g.e., s.155.

⁴¹ Uzluk, a.g.m., s.25.

⁴² Uzluk, a.g.m., s.25.

⁴³ Feridun Nâfiz Uzluk, “Türk Tıbbiyesinin 748 inci Yıldönümü Dolayısıyla Hekimbaşı Mustafa Behçet ve Eserleri”, *Dirim*, XXIX/5-6 (1954), ss.142-150.

Uzluk, Besim Ömer Paşa'nın *Nevsâl-i 'Âfiyet* adlı eserinde (Yıl II, Sene 1316/1900, s. 113) Mustafa Behçet Efendi'nin 90 yaşında öldüğünün bildirildiğini,⁴⁴ buna karşın Mustafa Behçet Efendi'nin hicri hesapla 61, miladi tarihle 60 yaşında öldüğünü bildirerek,⁴⁵ bu yanlışın nedenini sorgulamaktadır.

Uzluk, Besim Ömer Paşa'nın *Nevsâl-i* ine bu bilgileri yazan kişinin Fatin'in *Şairler Tezkiresi* (1271/1855, s. 29-30)'nde yazan "sinni vasılı selâse ve sittin oldukta..."⁴⁶ bilgisinden yola çıkarak 60 anlamına gelen "sittini," 90 manasına gelen "tisin" şeklinde okuduğunu ve genç ölen hekimbaşını daha 30 yıl yaşlandırdığını⁴⁷ düşünmektedir.

Dr. Rıza Tahsin Bey'in *Mir'ât-ı Mekteb-i Tıbbiyye* (İstanbul, 1328/1912, C. 1. s. 5) adlı eserinde de aynı bilginin kullanılarak Mustafa Behçet Efendi'nin 90 yaşında öldüğünün⁴⁸ bildirilmesinden yola çıkarak,⁴⁹ Dr. Rıza Tahsin Bey'i ciddi olarak eleştirmektedir.⁵⁰ Tıp tarihi disiplininin eline kalem alan herkesin yazı yazabileceği bir alan olmadığını, böyle olduğunda bunun sonuçlarının vahim olacağını ileri sürmektedir.⁵¹ Bir başka deyişle Uzluk'un tıp tarihinin profesyonel bir alan olduğu yönünde görüşü olduğunu söylemek mümkün görünmektedir: "Şu halde ilk Tıp tarihçilerimizden olan rahmetli Tahsin Bey de *Nevsâl-i Afiyet'ten* göçürdüğü kısmı kontrole tabi tutmuş. Malûm ya, Tıp Tarihi bu memlekette orta malı

⁴⁴ "1249 sene '-i hicriyyesinde 90 yaşında olduğu hâlde: "Hakîm başı idi Behcet Efendi gitdi 'uqbâya" mısra'ın nââtık olduğu vechle ircâ'ı emr-i celîline lebbeyk-zen icâbet olarak dâru-hâne'-i ebedîye nakl-i vücûd eylemiştir." Besim Ömer, *Nevsâl-i 'Âfiyet - Sâlnâme'-i Tıbbî*, İkinci Sene, 451 Resm ve Şekli Hâvidir, 'Âlem Matba'ası - Ahmed İhsan ve Şürekâsı, İstanbul 1316, s.113.

⁴⁵ Uzluk, a.g.m., s.147.

⁴⁶ "sinin-i 'ömri hadd-ı selâse ve sittine yakın olduğu hâlde iki yüz kırk tokuz senesi şehri-zî'l-hiccesinde Hakîm başı idi Behcet Efendi gitdi 'uqbâya mısra'ı nââtık olduğu vechle tekbir-zen 'arafât vefât olarak ruh-ı şerîfi mahmiyye'-i Üsküdar'da vâkı' kutbu'l-'ârifin Şeyh Naşûhî Efendi türbesinde muntazır-ı rahmet bî-gâyât olmuştur" Faîin, *Tezkire-i Hâtîmeti'l-Eş'âr*, İstihkâm Alâyları Liğöğrafya Dest-gâhı, [İstanbul] 1271, s.30.

⁴⁷ Uzluk, a.g.m., s.147.

⁴⁸ "ve 1249 târihinde toksan yaşında olduğu hâlde "Hakîm başı Behcet Efendi gitdi 'uqbâya" mısra'ın nââtık olduğu vechle vefat eylemiştir." Rızâ Tahsîn, *Mir'ât-ı Mekteb-i Tıbbiyye*, Kader Matba'ası, Dersa'adet 1328, s.5.

⁴⁹ Uzluk, a.g.m., s.147.

⁵⁰ Mustafa Behçet Efendi'nin yaşı ile ilgili olarak verilen *Mir'ât-ı Mekteb-i Tıbbiyye*, de verilen yanlış bilgi, eserin Prof. Dr. Aykut Kazancıgil tarafından eklerle yayına hazırlanan *Tıp Fakültesi Tarihçesi* (*Mir'ât-ı Mekteb-i Tıbbiyye*) adlı baskısında, ilgili yere eklenen dipnotla düzeltilmiştir. "Son derece önemli bir kişi olan Mustafa Behçet Efendi (1774-1834) 90 yaşında vefat etmemiştir. Burada bir hesap yanlışları vardır. Hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. F. N. Uzluk: Hekimbaşı Mustafa Behçet Efendi Ankara 1954. Yine önemli kişiliği dolayısıyla bkz. Ek-I." Binbaşı Elhaç Rıza Tahsin, *Tıp Fakültesi Tarihçesi* (*Mir'ât-ı Mekteb-i Tıbbiyye*), Cilt I-II, eklerle yayınlayan: Prof. Dr. Aykut Kazancıgil, Özel Yayınlar, İstanbul 1991, C. I, s.4.

⁵¹ Uzluk, a.g.m., s.148.

olmuş, her eline kalem alan bu sahada yazı yazmaya kendinde yetki ve etki görmüştür. Bunun feci neticeleri birçoklarını yanıltmış, faraza 1173 yılı Şevvali sonunda = Haziran 1760 da ölen Hekim Abbas Vesim'i tam 9 yıl sonra diriltip Ordu Hekimbaşı olarak takdim eden bir Tıp Tarihi elimizdedir."⁵²

Bundan sonra "tıp tarihi" ile uğraşan gençlere "ikincil kaynaklardan" aldıkları bilginin doğruluğunun kontrolü için "asıl" ya da "primer" kaynakları incelemelerini öğütlemektedir: "Bu satırlarla ne Besim Paşa'nın Nevsal'ine o bilgiyi Fatin'den aktaran zate çatmak, ne de Rıza Tahsin gibi her gün müracaat ettiğimiz pek değerli kitapları yazan üstada söz söylemek isteriz. Hayır onlara karşı yalnız saygı ile bağlıyım. Ancak sevinçle görüyorum ki gençlerimizden Tıp Tarihimize merak edenler, yeni çıkan Tıp Dergilerinde bu alana dair makale yayınlayanlar var. İstiyorum ki bugünün şartlarını, zihniyetini taşımayan o kitaplardan bilgi alırken, acaba bir yanlışlık var mı diye asıl kaynakları incelemeyi de unutmasınlar."⁵³

SONUÇ

Feridun Nafiz Uzluk, eleştirel bir düşünce yapısına sahiptir. Kitap ya da makale okurken bunu eleştirel bir şekilde yapmakta, bunun sonucunda, varsa, kitap ya da makalede olan anomalileri/yanlışları fark etmektedir. Çok okumuş olması, pek çok konuda bilgi sahibi olması, tarih/tıp tarihi metodolojisi bilgisine hâkim olması, yazıları metodolojik olarak değerlendirmesinde ona yardımcı olmuş olmalıdır.

Bilimsel yazılarda kaynak gösterimine çok önem veren Uzluk, kaynaksız bilgiyi ciddiye almamakta ve böyle bir durumu eleştirmekte ve eleştirilerini de kaynak göstererek yapmaktadır. Alıntı yapılırken mutlaka alınan bilgilerin doğruluğunun kontrol edilmesi gerektiğini bildiren Uzluk, bu kontrol yapılmadan alınan bilginin kullanılmasını da ciddi bir şekilde eleştirmektedir. Bu yazı hazırlanırken Uzluk'un verdiği kaynaklar ile sayfa numaraları kullanıldığında, onun bahsettiği bilgilere ulaşma olanağının bulunduğu görülmüştür.

Türk Tıp Tarihi'yle uğraşan kişilerin "alanın profesyoneli" olması gerektiğini düşünen Uzluk'un en büyük temennisi Türk Tıp Tarihi'nin sağlam temeller üzerine yapılması ve gelişmesidir.⁵⁴ Ortaçağ Eczacılık Tarihine Kısa Bir Bakış ve İlk Bitkisel Droglar Hakkında⁵⁵ başlıklı eser için kaleme aldığı eleştiri yazısında⁵⁶

⁵² Uzluk, a.g.m., s.147-148.

⁵³ Uzluk, a.g.m., s.148.

⁵⁴ Uzluk, "Ölümünden sonra", s.20.

⁵⁵ Sarım Çelebioğlu ve Ö. Turhan Baytop, Ortaçağ Eczacılık Tarihine Kısa Bir Bakış ve İlk Bitkisel Droglar, Farmakognozi Enstitüsü Yayınları, İbrahim Horoz Basımevi, İstanbul 1948.

asılsız, yanlış ve abartılı bilgi içeren yayınların “*Türk Tıp tarihimiz için faydalı sonuç vermeyeceği*”⁵⁷ kanısında olan Uzluk’un, bu nedenle suskun kalmadığını, bunlara karşı itirazlarını ve düzeltmelerini açık olarak bilimsel makalelerle yapma yoluna gittiğini söylemek olanaklı görünmektedir.

⁵⁶ Feridun Nafiz Uzluk, “Orta Çağ Eczacılık Tarihine Kısa Bir Bakış ve İlk Bilgisel Droglar Eseri Hakkında”, *Dirim*, XXIII/12 (1948), ss.277-280.

⁵⁷ Uzluk, a.g.m., s.279.

KAYNAKÇA

- [Akalin] Besim 'Ömer, *Nevsâl-ı 'Âfiyet - Sâlnâme'-i Tıbbî*, İkinci Sene, 'Âlem Matba'ası - Ahmed İhsân ve Şürekâsı, İstanbul 1316.
- Binbaşı Elhaç Rıza Tahsin, *Tıp Fakültesi Tarihçesi (Mir'ât-ı Mekteb-i Tıbbiye)*, Cilt I-II, (eklerle yayınlayan: Prof. Dr. Aykut Kazancıgil), Özel Yayınlar, İstanbul 1991.
- Busch, Georg Paul, "Bildnis des Avicenna", *Digitaler Portrait Index*, <http://www.portraitindex.de/documents/obj/33702103>, Erişim tarihi: 12 Kasım 2018.
- Bursalı Mehmed Tâhir, 'Osmanlı Mü'ellifleri, İkinci Cild, Matba'a-i 'Âmire, İstanbul, 1333.
- Bursalı Mehmed Tâhir, 'Osmanlı Mü'ellifleri, Üçüncü Cild, Matba'a-i 'Âmire, İstanbul 1342.
- Çelebioğlu, Sarım ve Baytop, Ö. Turhan, *Ortaçağ Eczacılık Tarihine Kısa Bir Bakış ve İlk Bitkisel Droglar*, Farmakognozi Enstitüsü Yayınları, İbrahim Horoz Basımevi, İstanbul 1948.
- Faṭn, *Tezkire-i Hâtimeti'l-Eş'âr*, İstihkâm Alâyları Liṭöğrafyâ Dest-gâhı, [İstanbul] 1271.
- "İbni Sina 981 - 1038", *Türk Tıp Tarihi Arkivi*, c. I, Mart 1935, S. 1, s.-.
- Rızâ Nûr, *Türk Tārīhî, Resimli ve Harîtalı*, Cild I, Matba'a-i 'Âmire, İstanbul 1924.
- Rızâ Taḥsîn, *Mir'ât-ı Mekteb-i Tıbbiyye, Kader Matba'ası, Dersa'âdet* 1328.
- [Uludağ], 'Osman Şevki. *Beş Buçuk 'Aşırlık Türk Tabâbet Tārīhi*, Matba'a-i 'Âmire, İstanbul 1341 - 1925.
- [Uzluk], Feridun Nafiz, "Türk Tarihi", *Babalık*, 25 Ramazan 1342 / 28 Nisan 1340 [28 Nisan 1924], Yıl: 14, S. 1485, s. 2.
- Uzluk, Feridun Nafiz, "Bir Türk Hekimi ve Tıbbıa dair Manzum Bir Eseri", *Türk Tıp Tarihi Arkivi*, c. II, 1 ci Teşrin 1937, S. 6, s.45-52.
- Uzluk, Feridun Nafiz, "Orta Çağ Eczacılık Tarihine Kısa Bir Bakış ve İlk Bilgisel Droglar Eseri Hakkında", *Dirim*, c. XXIII, Aralık 1948, S. 12, s.277-280.
- Uzluk, Feridun Nâfiz, "Ölümünden 9 Yıl Sonra Ordu Hekimbaşı Yapılan Bir Tabibimiz", *Dirim*, c. XXVI, Ocak - Şubat 1951, S. 1 - 2, s.18-25.
- Uzluk, Feridun Nâfiz, "Türk Tıbbiyesinin 748 inci Yıldönümü Dolayısıyla Hekimbaşı Mustafa Behçet ve Eserleri", *Dirim*, c. XXIX, Mayıs - Haziran 1954, S. 5 - 6, s.142-150.
- Uzluk, Feridun Nafiz, *Toplu Makaleler I. Cilt-I. Kitap: Tıp Tarihi, I. Cilt-II. Kitap: Tıp Tarihi, II. Cilt: Mevlânâ, Mevlevilik ve Türk Dili, III. Cilt: Gazete Yazıları*, (yay. haz. Ahmet Aciduman, Berna Arda, Ayten Altıntaş), Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2017.
- Yücel, Hasan Âli, *Bir Türk Hekimi ve Tıbbıa Dair Manzum Bir Eseri*, Devlet Basımevi, İstanbul 1937.

FERİDUN NÂFİZ UZLUK'UN SELÇUKLU TARİHÇİLİĞİNE KATKILARI

FERIDUN NAFİZ UZLUK'S CONTRIBUTIONS TO THE HISTORIOGRAPHY OF SELJUK

Abdullah BURGU*

Öz

Türkiye'de Selçuklu tarihçiliği çeşitli safhalara ayrılabilir. Başlangıç safhasının tarihçileri arasında yer alan M. Fuad Köprülü, M. Halil Yinanç gibi müelliflerin yaptıkları çalışmalarla Selçuklu tarihçiliğinin şekillenmesi adına önemli adımlar atılmıştır. Fakat bu dönemde dikkat çeken husus müstakil bir Selçuklu tarihçiliğinin henüz ortaya çıkmamış olmasıdır. Bu çalışmada Selçuklu tarihçiliği üzerine yapılan müstakil çalışmaları etkileyen çeşitli faktörler üzerinde durulmuştur. Özellikle Anadoluculuk hareketinin Selçuklu tarihyazımına nasıl bir etkiye sahip olduğu açıklanmaya çalışılmıştır. Bu hareketin içerisinde yer alan ve esas mesleği hekimlik olan F. Nâfiz Uzluk'un neşrettiği kaynaklar ve tercüme ettikleri eserlerle Selçuklu tarihi, kültür ve medeniyetinin yazımına nasıl ve ne tür katkı sağlamış olduğu incelenmiş, F. Nâfiz Uzluk'un araştırmalarının Selçuklu tarihçiliğinin gelişimine etkisi ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler

Selçuklu, Feridun Nâfiz Uzluk, Selçuklu Araştırmaları

Abstract

The Seljuk historiography in Turkey can be divided into various phases. In the beginning phase, important steps have been taken in the name of the shaping of Seljuk historiography with the works of writers such as M. Fuad Köprülü and M. Halil Yinanç, who were among the historians of the beginning phase. However; a noteworthy development is that, an independent Seljuk historiography had not been founded in that

* Arş. Gör., Selçuk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Konya/Türkiye, aburgu@selcuk.edu.tr.

phase. In this study, different factors which had influenced the independent studies related to the Seljuk historiography were emphasized. Especially the Anatolianism (Anadoluculuk) movement's influence on the Seljuk historiography were tried to explain. The works and translations of F. Nâfiz Uzluk; who was a part of this movement and a Doctor of Medicine, were reviewed and these works' contributions to the Seljuk history, culture and civilization were evaluated. Also, the influence of the F. Nâfiz Uzluk's researches on the Seljuk historiography were utilized.

•

Keywords

Seljuk, Feridun Nâfiz Uzluk, Seljuk Researches

GİRİŞ

Türkiye’de Selçuklu tarihçiliğinin başlangıcı Osmanlı İmparatorluğu’nun son devirlerine kadar inmektedir. Bu dönemde Türk tarihçilerini Selçuklu tarihi üzerine araştırmalar yapmaya sevk eden çeşitli sebepler vardır. Mesela eğitimde yapılan yenilikler, basın ve yayın alanında görülen gelişmeler ve ilmî kurumların yapılandırılması veya yeniden oluşturulması gibi birçok yenilik hareketleri bilimsel çalışmaların başlamasına öncülük etmiştir¹. Tarih-i Osmanî Encümenî gibi bilimsel bir yapının oluşturulması bunun güzel bir örneğidir. Tarih-i Osmanî Encümenî’nin yayın faaliyetleri ve ele aldığı konular Türk tarihçiliğinin yeni bir şekil almasına zemin hazırlamıştır². *Tarih-i Osmanî Encümenî Mecmuası* (TOEM) adıyla yayınlanan dergide başta Osmanlı Devleti olmak üzere Türk tarihi ile ilgili ilmî makalelere yer verilmiştir³. Bu da, o zamana kadar süregelen klasik vakanüvis tarihçiliğın yerini modern tarihçiliğe bırakmasında etkili olmuştur. Tarih-i Osmanî Encümenî, Osmanlı tarihinin yazımı için bir program yapmıştır. Selçuklular bu programda Osmanlılarla ilişkileri boyutunda ele alınmıştır⁴. *Osmanlı Tarihi* ismi verilen eserin medhal kısmında Anadolu Selçuklularının yıkılış dönemi konu edinilmiştir⁵. Dolayısıyla encümenin bu çalışması, müstakil olmasa da, Selçuklu tarihçiliği için önemli bir adım olarak nitelendirilebilir.

Cumhuriyetin ilanıyla birlikte, Atatürk’ün emriyle ulusal tarih bilincini oluşturmak için Türk Tarih Encümeni, Türk Tarih Kurumu, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi kurulmuştur⁶. Türk Tarih Encümeni’nin ilmî heyeti içerisinde

¹ Türk modernleşmesinin eğitim, öğretim ve bilimsel faaliyetlere etkisi için bk. Niyazi Berkes, *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, haz. Ahmet Kuyaş, İstanbul 2010, s. 229-244.

² Hasan Akbayrak, *Milletin Tarihinden Ulusun Tarihine, İkinci Meşrutiyet’ten Cumhuriyet’e Ulus-Devlet İnşa Sürecinde Kurumsal Tarih Çalışmaları*, İstanbul 2009, s. 49, 67.

³ Bunlardan mesela Selçuklularla ilgili olarak şunlar dikkat çeker; Ahmed Tevhid Ulusoy, “Rum Selçukî Devletinin İnkırazıyla Teşekkül Eden Tavaif-i Mülük”, *TOEM*, No 1, 1 Nisan 1326, s. 35-40; a. mlf., “Selçuk Hatun Sultan”, *TOEM*, no: 15, 1 Ağustos 1328, s. 957-961; Halil Edhem, “Anadolu’da İslâmî Kitabeler”, *TOEM*, No: 27, 1 Ağustos 1330, s. 135-158; a. mlf., “Anadolu’da İslâmî Kitabeler”, *TOEM*, No: 32, 1 Haziran 1331, s. 449-467; a. mlf., “Anadolu’da İslâmî Kitabeler”, *TOEM*, No: 33, 1 Ağustos 1331, s. 513-523; a. mlf., “Anadolu’da İslâmî Kitabeler”, *TOEM*, No: 34, 1 Teşrin-i Evvel 1331, s. 577-591; a.mlf., “Anadolu’da İslâmî Kitabeler”, *TOEM*, No: 35, 1 Kanun-i Evvel 1331, s. 641-662; a.mlf., “Anadolu’da İslâmî Kitabeler”, *TOEM*, No: 36, 1 Şubat 1331, s. 728-753.

⁴ Akbayrak, *a.g.e.*, s. 93.

⁵ Akbayrak, *a.g.e.*, s. 97.

⁶ Bernard Lewis, *Modern Türkiye’nin Doğuşu*, çev. Boğaç Babür Tuna, Ankara 2009, s. 557-558.

bulunan Ahmed Tevhid, Halil Edhem, Z. Velidi Togan, F. Köprülü gibi isimler Türkiyât Enstitüsü'nün teşekkülüne de öncülük etmişlerdir. F. Köprülü, "Yunus Emre"⁷, "Ahmed Yesevî Çağatay ve Osmanlı Edebiyatları Üzerine Tesiri"⁸, "Selçukîler Devrinde Anadolu'da Türk Medeniyeti"⁹, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*¹⁰ ve "Anadolu'da İslâmiyet"¹¹ gibi çalışmalarıyla erken tarihte Selçuklu tarihçiliği için büyük bir adım atmıştır¹². Ayrıca Türkiyat Enstitüsü ve Evkâf Matbaası aracılığıyla neşredilen Esterâbâdî'nin *Bezm-u Rezm* isimli Farsça eserine bir mukaddime yazmıştır¹³.

F. Köprülü'nün bazı müsteşriklerin çeşitli iddialarına karşı tenkit niteliğinde eserler kaleme alıp, yayınlaması da Selçuklu tarihçiliği için mühim bir aşamayı işaret eder. Mesela Selçukluların ve Hazarların menşei ile ilgili oryantalistlerin ortaya attığı iddiaların¹⁴ tenkidi açısından F. Köprülü'nün, "Anadolu'da İslâmiyet" ve "Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri Hakkında Bazı Müle hazalar"¹⁵ ve "Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu"¹⁶ isimli çalışmaları

⁷ M. Fuad Köprülü, "Yunus Emre", *Türk Yurdu*, V, İstanbul 1329/1913, s. 667-678.

⁸ M. Fuad Köprülü, "Ahmed Yesevî Çağatay ve Osmanlı Edebiyatları Üzerine Tesiri", *Bilgi Mecmuası*, I, İstanbul 1330/1914, s. 611-645.

⁹ M. Fuad Köprülü, "Selçukîler Devrinde Anadolu'da Türk Medeniyeti", *Millî Tettebbûlar Mecmuası*, II, İstanbul 1331/1916, s. 293-332.

¹⁰ M. Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Matbaa-i Amire, İstanbul 1918.

¹¹ *Edebiyat Fakültesi Mecmuası*, S. 4, İstanbul 1922, s. 281-311; *Edebiyat Fakültesi Mecmuası*, S. 5, İstanbul 1922, s. 385-420; *Edebiyat Fakültesi Mecmuası*, S. 6, İstanbul 1922, s. 457-486. Bu çalışmalar daha sonra kitap olarak yayımlanmıştır: M. Fuad Köprülü, *Anadolu'da İslâmiyet*, Ankara 2012.

¹² Sefer Solmaz, "Dünden Bugüne Türkiye'de Selçuklu Tarihçiliğinin Aşamaları ve Değişimler", *Türk Yurdu*, Yıl: 347, S. 347, Ankara 2016, s. 56.

¹³ Anadolu Türklerine Aid Tarih Menbâları I: Aziz b. Erdeşir Esterâbâdî, *Bezm u Rezm*, haz. Kilisli Rifat, İstanbul 1928, s. 1-21; Tahsin Yazıcı, "Esterâbâdî, Aziz b. Erdeşir", *DİA*, C. 11, İstanbul 1995, s. 438.

¹⁴ Ünlü oryantalist Franz Babinger 1921 yılında "Der Islam in Klein Asien" adıyla verdiği konferans *Zeitschrift der Deutschen Morgenlaendischen Gesellschaft* dergisinde makale olarak yayımlanmıştır. Bu makale Râgıp Hulusi tarafından tercüme edilerek *Edebiyat Fakültesi Mecmuası*'nda "Anadolu'da İslâmiyet" adıyla yayımlanmıştır. Köprülü de Babinger'i tenkit için aynı dergide ismi geçen makalesini yayımlamıştır. Köprülü özetle Babinger'i kaynaklar noktasında derinlemesine araştırma yapmamak ve Oğuz Türkmenlerinin dinî anlayışlarını bir bütün halinde ele almamakla eleştirir. Mesela Babinger'e göre Türkiye Selçukluları Şii idi. Ahilik Osmanlılar döneminde teşekkül etmişti. Köprülü buna benzer görüşler noktasında Babinger'i tenkit eder. Bk., Köprülü, *Anadolu'da İslâmiyet*, s. 13, 22-23, 48.

¹⁵ *Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası*, I, 1931, s. 165-313. Çalışma daha sonra kitap halinde yayımlanmıştır: M. Fuad Köprülü, *Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri*, İstanbul 1986.

¹⁶ Bu makale, Köprülü'nün 1934 yılında Osmanlı Devleti'nin kuruluşu hakkında Fransa'da Sorbonne Üniversitesi'nde vermiş olduğu üç konferanstan oluşmaktadır. Köprülü, burada H. A. Gibbons'un *Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu* (Ankara 1988) adlı eserinde öne sürdüğü

örnek verilebilir. Yine Z. V. Togan'ın, V. V. Barthold'un bir makalesinde¹⁷ Selçuklulara isyan eden Oğuzların Hristiyan olduğuna dair ileri sürdüğü fikirleri çürütme amacıyla kaleme aldığı "Oğuzların Hristiyanlığı Meselesine Aid"¹⁸ adlı makalesini de burada zikretmek mümkündür¹⁹.

Selçuklu tarihçiliğinin müstakil bir araştırma alanı haline gelmesinde rol oynayan bir diğer etken de Anadoluçuluk hareketi adı verilen fikrî birlikteliktir. Bu fikir hareketinin yayım faaliyetleri, F. Nâfiz Uzluk ile ilişkisi açısından önem ihtiva etmektedir. Bu nedenle aşağıda Anadoluçuluk hareketinin Selçuklu tarihçiliğine katkıları da kısaca ele alınmıştır.

I. Selçuklu Tarihçiliğinde Bir Dönüm Noktası: Anadoluçuluk Hareketi

Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde Anadolu'yu ön planda tutan ve kendilerine Anadoluçular adını veren bir grup bilim, sanat ve fikir adamı Anadoluçuluk adı altında toplanmıştır. Bunlar Anadolu odaklı bir düşünce sistemiyle Türk milletinin yeniden her alanda canlanacağına dair bir inanca sahiptiler. İçlerinde tarihçi, sanat tarihçi, edebiyatçı, felsefeci ve siyasetçi gibi çok farklı ve renkli özelliklere sahip kişiler vardı. Anadoluçular sanatta, fikirde, tarihte, arkeolojide ve siyasette her şeyin ortak kaynağını Anadolu olarak görüyorlardı.

Anadoluçular esasında, imparatorluğun çöküşüne çözüm getiremeyen diğer büyük düşünce hareketlerine²⁰ karşı bir tepki olarak ortaya çıkmışlardı. Bu hareketin ilk tohumu Türk Ocağı içinde büyük Türkçülüğe karşı küçük Türkçülük veya Türkiyecilik şeklinde 1917'de atılmıştı. Bu tarihten iki yıl sonra Mülkiye sıralarında Anadolu'yu Türk kültürünün gerçek kaynağı olarak gören bir akım doğmuştur²¹. Bu bağlamda Anadolu toprağının Türklerin gerçek ve tek vatanı olduğunu ifade ederek, Anadolu coğrafyasını Türk kimliğinin temel

Osmanlı Devleti'nin büyük oranda putperest Türkler ile Hristiyan Rumların karışımıyla meydana gelen yeni bir kavim tarafından kurulduğu şeklindeki görüşünü tenkit ederek, Osmanlı Devleti'nin Müslüman Türk unsurlar (Kayı Boyu) tarafından kurulduğunu ortaya koymuştur (Solmaz, a.g.m., s. 56). Makale daha sonra kitap olarak yayımlanmıştır: M. Fuad Köprülü, *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu*, Ankara 1959.

¹⁷ V. V. Barthold, "Orta Asya'da Moğol Fütuhatına Kadar Hristiyanlık", *Türkiyat Mecmuası*, I, İstanbul 1928, s. 47-100.

¹⁸ Zeki Velidi Togan, "Oğuzların Hristiyanlığı Meselesine Aid", *Türkiyat Mecmuası*, II, 1928, s. 61-68.

¹⁹ Türkiye'de Selçuklu tarihçiliğinin gelişimine dair kısa bir değerlendirme için bk. Abdullah Burgu, "Selçuklu Tarihçiliğinin 10 Üstadı", *Derin Tarih Selçuklular Özel Sayısı*, ed. Muharrem Kesik, S. 12, İstanbul 2018, s. 164-171.

²⁰ Anadoluçuluk, İkinci Meşrutiyet'in Osmanlıcılık, İslamcılık ve Turancılık şeklindeki üç yaygın ideolojiye tepki olarak memleketçilik adıyla doğmuştu. Hilmi Ziya Ülken, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, İstanbul 2017, s. 712.

²¹ Ülken, aynı yer.

kurucu unsuru olarak görmüşlerdir.²² Buna göre Anadoluçuluk, Anadolu'nun tüm uygarlıkların beşiği olduğu ve Batı uygarlığının da Anadolu'dan beslendiğini iddia etmektedir. Anadoluçuluk, "biz kimiz, nereye aitiz" sorularına cevap bulma çabasıdır. Bundan dolayı tarih, vatan, ulus, uygarlık, kimlik gibi temel kavramlar yeniden tanımlanmaya çalışılmıştır²³.

Cumhuriyetin ilanı ile da farklı Anadoluçu yaklaşımlar ortaya çıkmıştır²⁴. Bunların içerisinde Remzi Oğuz Arık²⁵, Hilmi Ziya Ülken²⁶, Mükrimin Halil Yinanç²⁷, Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu²⁸ gibi tarihçi ve düşünürler yer alıyordu.

²² Etienne Copeaux, *Türk Tarih Tezinden Türk-İslam Sentezine*, çev. Ali Berkay, İstanbul 1998, s. 273.

²³ Köksal Alver, "Anadoluçuluk ve Nurettin Topçu", *Hece Dergisi Nurettin Topçu Özel Sayısı*, S. 109, Ankara 2006, s. 258.

²⁴ Alver, aynı yer.

²⁵ Remzi Oğuz Arık, Adana'nın Kozan ilçesinde doğdu. İstanbul muallim mektebinden mezun oldu. Edebiyat Fakültesi Felsefe bölümünü bitirdi. 1926 yılında arkeoloji ve sanat tarihinde ihtisas yapmak üzere Fransa'ya gönderildi. 1931'de arkeoloji uzmanı olarak görevlendirildi. 1939'da Ankara Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi arkeoloji profesörlüğüne tayin edildi. 1945'te de Ankara Arkeoloji ve Etnografya Müzesi müdürlüğüne getirildi. *Çığır* ve *Millet* dergilerinde kültüre dayalı milliyetçilik konularında yazılar yazdı. 1949'da Ankara İlahiyat Fakültesi İslâm sanatları tarihi profesörlüğüne atandı. 3 Nisan 1954 yılında vefat eden Remzi Oğuz Arık, Alâeddin Tepesi'ni kazan ilk arkeologdur. Anadolu milliyetçiliği ile ilgili görüşleri bu hareketin temelini oluşturmuştur. H. Emin Sezer, "Ank, Remzi Oğuz", *DİA*, C. 3, İstanbul 1991, s. 357-358; Ülken, *Çağdaş Düşünce*, s. 724-728.

²⁶ İstanbul'da doğan Hilmi Ziya Ülken 1921 yılında Mülkiye'den mezun oldu. Daha Mülkiye'de eğitim gördüğü yıllarda Anadolu kültürü ile ilgili yayımlar yapmaya başladı. 1933'te yeni kurulan İstanbul Üniversitesi'ne Türk medeniyeti doçentliğine tayin edildi; ardından araştırma yapmak üzere Berlin'e gönderildi. Döndüğünde üniversitede Türk tefekkür tarihi, mantık, değerler teorisi, İslâm felsefesi, ahlâk, sistematik felsefe ve sosyoloji okuttu. 1941'de profesörlüğe yükseltildi. 1949'da Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'ne geçti; bu fakültede emekli oluncaya kadar mantık ve sistematik felsefe kürsüsünde ders verdi. 5 Haziran 1974'te vefat eden Hilmi Ziya Ülken 1923-1924 yıllarında bir grup arkadaşıyla birlikte *Mihriban* ve *Anadolu Mecmuası*'nı çıkarmış; *Dergâh*, *Türk Yurdu*, *Ülkü*, *Hareket*, *İstanbul*, *Kültür Haftası*, *Millî Mecmua*, *Şarkiyat Mecmuası*, *Türk Düşüncesi*, *Türk Folklor Araştırmaları*, *Türkiyat Mecmuası* ve imtiyaz sahibi olduğu *Galatasaray* dergisiyle *Mülkiye* dergisinde yazılar yazmıştır. Ülken'e göre Türk kültürü deyince, Orta Asya'da temelleri atılmakla beraber X. yüzyıldan beri Türkiye'de gelişmekte olan kültür anlaşılmalıdır. Türk düşünce hayatı Uzakdoğu'dan Avrupa içlerine kadar yayılmış, üç medeniyet çevresinden geçmiştir. Bu kültür, Orta Asya'dan Anadolu ve Rumeli'ye doğru aralıklarla birkaç yüzyıl süren Türkmen göçlerinden sonra İslâm medeniyeti içinde teşekkül etmiş ve son yüzyılda Batı medeniyetinin etkisiyle hayli değişmiştir. Eyyüp Sanay, "Ülken, Hilmi Ziya", *DİA*, C. 42, İstanbul 2012, s. 291-293.

²⁷ İlk Selçuklu tarihi uzmanı olan M. H. Yinanç, memleketi Elbistan'ın kadim Türkmen/aşiret çevresinden ve köklü Müslüman geleneğinden etkilendi. Babası Halil Kâmil Efendi'nin kadılık vazifesinden dolayı Malatya, Mardin, Diyarbakır gibi yerlerde öğrenim gördü. Bu bölgelerin kültürel etkisi zihninde çok önemli bir yer tutmuş olmalıdır. Zira Ülken'e göre, Yinanç'ın Ortaçağ tarihi çalışmalarını ve kuvvetli milliyetçiliğini besleyen unsurlar, Elbistan'ın dış tesirlere uzak olan Türkmen muhitinin hatıra ve inançlarının ona hayal ve heyecan zenginliği katmasıdır.

Bunların her biri kendi fikirlerini savunuyorlardı. Özellikle R. O. Arık ve Nurettin Topçu²⁹ çalışmaları, yazıları ve konferansları ile her alanda milli tarih mevzuunu işliyorlardı. M. H. Yinanç ise tarihçi olması nedeniyle Anadoluculuk düşüncesinin tarih anlayışını şekillendiriyordu. Burada ifade edilmesi gereken bir husus da, bir dönem sonraki Selçuklu tarihçileri içinde Anadolucularla ilişkisi olan isimlerin olmasıdır. Mesela Osman Turan ilk çalışmalarını Anadolucu bir özelliğe sahip olan Hareket yayınlarından çıkarmıştır³⁰. Bunun tesadüfî olmadığı kesindir. Çünkü eserin adı ve içeriği tam da Anadolucuların tarih anlayışlarıyla örtüşüyordu.

Anadolucular kendi düşüncelerini sağlamlaştırıp aktarabilmek amacıyla Anadolu tarihini ön planda tutan bir tarih tasarımı ortaya koydular. Eserlerinde ve yazılarında bunu işlediler. Onlara göre Türk tarihi, ortak kader birliğinin yapıldığı Anadolu'da başlıyordu ve bu ortak kader birliğinin temelleri 1071

M. H. Yinanç, daha Mülkiye yıllarında (1918-1921) araştırmalarını yalnız bir nokta üzerinde, Anadolu Selçukluları ve Beylikler dönemi üzerinde yoğunlaştırmıştır. Ayasofya, Nuri Osmaniyeli, Ali Emiri (Millet), III. Ahmed ve Süleymaniye kütüphanelerindeki Selçuklular ve Beylikler tarihi ile ilgili nadir nüshaları inceleyip, istinsah etti. *Anadolu Mecmuası*'ndaki çalışmalarından sonra Paris'te Bibliothèque Nationale yazmalarında ve İstanbul Vakıf Kütüphanelerinde araştırmalar yaptı. Ömer Hakan Özalp, *Tarihe Adanmış Bir Ömür Ord. Prof. Mükrimin Halil Yinanç*, İstanbul 2012, s. 20, 23, 28, 33, 34.

²⁸ Erzurum'da doğan Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu İstanbul Üniversitesi Felsefe Bölümü'nde eğitim aldı. 1930 yılında Fransa'ya felsefe eğitimi almaya gitti. Hem akademik ve öğretim faaliyetleri, hem de teşkilâtçı çalışmalarıyla Türk folkloru alanındaki araştırmacıların da önde gelen isimlerindendir. Fındıkoğlu da milliyetçiliği ve millî şuurun uyanmasını milletlerarası barış ve adaletin en önemli şartı olarak görmüş, kültür milliyetçiliğinin önemi üzerinde durmuştur. Mustafa E. Erkal, "Fındıkoğlu, Ziyaeddin Fahri", *DİA*, C. 13, İstanbul 1996, s. 28-30; Ülken, *Çağdaş Düşünce*, s. 720-723.

²⁹ 7 Kasım 1909'da İstanbul Süleymaniye'de doğdu. 1922'de Büyük Reşid Paşa Numune Mektebi'ni bitirdi. Orta öğrenimine Vefa İdâdisi'nde devam etti; Lise tahsilini yaptığı İstanbul Erkek Lisesi'nde felsefeye meylectti ve 1928'de bu okuldan mezun oldu. Eğitim için gittiği Fransa'da Sorbonne Üniversitesi'nde felsefe doktorası veren ilk Türk oldu. Tezini bitirdikten sonra Fransa'da kalması yönündeki teklifleri kabul etmeyip 1934 yazında Türkiye'ye döndü ve Galatasaray Lisesi'nde felsefe öğretmeni olarak göreve başladı. Anadoluculuk hareketine yön veren *Hareket Dergisi*'ni kurdu. Nurettin Topçu'nun coğrafya olarak Anadolu'yu, tarih ve kültür olarak Selçuklu-Osmanlı tecrübesini merkeze alan, buradan en geniş ve belirleyici daire olarak İslâm'a ve özellikle tasavvufa itikal eden, Batı dünyasına ve insanlık tecrübesine uzanan bütüncül bir düşünce dünyası vardır. Kendisinden önce başlayan Anadolucu milliyetçiliğini İslâm bir muhtevaya taşımış, bunu yaparken Turancılığı, ırkçılığı ve topraktan tamamen kopuk milliyetçilikleri, İslâmcılığı eleştirmiş, modernizmin katı ölçütlerine boyun eğmeden Batı, Doğu ve İslâm medeniyetlerini mukayeseli şekilde ele almayı denemiştir. İsmail Kara, "Topçu, Nurettin", *DİA*, C. 41, İstanbul 2012, s. 248-250.

³⁰ Bk. Osman Turan, *Türkler Anadolu'da*, Hareket Yayınları, İstanbul 1973. Bu eserde özellikle yayınevinin sunuş yazısına dikkat edilmelidir. Bk. *a.g.e.*, s. 5-16.

Malazgirt zaferi ile atılmıştı. Malazgirt Zaferi, “*Anadolu tarihini ikiye bölen bir kılıçtır*” ve bu kılıç hâlâ Türk’ün belinde sallanmaktadır. Bu tarihten itibaren günümüze kadar bu vatanda yaşananların tamamı bir zincirin halkaları gibidir. Anadolu milleti, eskinin üzerine birikerek ve eklenerek bir süreklilik halinde bugüne ulaşmıştır³¹.

Anadolucular, görüşlerini temellendirebilmek için, Cumhuriyet dönemi fikir hareketlerinin temel tartışma alanlarının dışında kalarak Anadolu arkeolojisine, sanatına ve tarihine yoğun bir ilgi duydular. Türk tarihini Anadolu’nun fethi ile başlatmalarına rağmen Anadolu’da medeniyet kuran ve medeniyet olgusuna sahip olan her türlü malzeme ile ilgilendiler. Hitit mirası üzerine çalıştılar ve arkaik veriler toplayarak Anadolu’ya ait orijinal bir sanatın kaynaklarını aradılar³².

Anadoluculuğun Selçuklu tarihi ile olan genel ilişkisine bakıldığında ise şöyle bir varsayımda bulunmak mümkündür: Anadoluçuluk kendine özgü bir tarih, coğrafya, sanat, edebiyat anlayışı ortaya koyduğu için bunları temellendirecek ana argüman kaynağını Anadolu tarihinden almalıydı. Hem Anadolu’nun Türk vatanı haline gelişi hem de Anadolu’da Türk tarihinin başlangıcı Selçukluların mücadele ve çabaları ile olduğu için Selçuklular onlar için oldukça mühimdi. Dolayısıyla Selçuklu tarihinin her yönüyle araştırılması Anadoluçular için büyük bir öneme haizdir.

A. Anadoluçuluk Hareketinin Yayın Organı: *Anadolu Mecmuası*

Anadolucular, *Anadolu Mecmuası*³³ adıyla çıkardıkları yayın organıyla Anadolu’yu sosyo-kültürel ve tarihî açıdan inceleyen makaleler yazmışlardır³⁴. Ahmet Hamdi Tanpınar, Şehabettin Uzluk ve F. Nâfiz Uzluk derginin kadrosunda yer alan isimlerdir³⁵. Uzluk kardeşlerin bu dergide yazması önemlidir. Hayatlarının büyük bir kısmını Selçuklu tarihi, medeniyeti ve kültürüne hasretmişlerdir. F. Nâfiz Uzluk, derginin 1924 yılında çıkan ikinci sayısında Selçuklu hekimlerine dair ilk yazısını yayımlamıştır³⁶. Aynı şekilde

³¹ Metin Çınar, *Anadoluculuk Hareketinin Gelişimi ve Anadoluçular İle Cumhuriyet Halk Partisi Arasındaki İlişkiler (1943-1950)*, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2007, s. 70.

³² Bu hususa dair ileri sürülen fikirleri Remzi Oğuz Anık’ın çalışmalarında bulmak mümkündür. Bk. Remzi Oğuz Anık, *Coğrafyadan Vatana*, Ankara 1990, s. 199-202, 204.

³³ Türk Tarih Kurumu tarafından 2011 yılında *Anadolu Mecmuası*’nın 12 sayısını da içeren bir eser yayımlanmıştır. Bk. *Anadolu Mecmuası*, haz. Arslan Tekin-Ahmet Zeki İzgöer, Ankara 2011.

³⁴ Abdullah Uçman, “*Anadolu Mecmuası*”, *DİA*, C. 3, İstanbul 1991, s. 144.

³⁵ Çınar, a.g.t., s. 66.

³⁶ Feridun Nâfiz, “*Türk Tebabeti Tarihi, Selçuk Tabipleri*”, *Anadolu Mecmuası*, S. 2, İstanbul 1924.

Şehabettin Uzluk da derginin ikinci ve üçüncü sayılarında Konya'yla ilgili mimarî makalelere yer vermiştir³⁷.

Anadolu Mecmuası H. Z. Ülken tarafından daha önce elyazma şeklinde 1918-1919 yılları arasında 12 sayı çıkarılmıştır. 1924'ten sonra Anadoluculuğun kültürcü Anadoluculuk ve ideolojik Anadoluculuk³⁸ şeklinde ikiye ayrılmasıyla tekrar 10 sayı daha yayınlanmıştır. Bu dergide çoğunlukla Anadolu kültürünü yansıtan yazılara yer verilmiştir³⁹.

Anadolu Mecmuası'nın yazar kadrosu içerisinde bulunan M. H. Yinanç, H. Z. Ülken gibi isimlerin Selçuklu tarihi ile ilgili yazdığı makaleler Selçuklu tarihyazımına katkı sağlaması açısından önemlidir. Derginin birinci sayısında M. H. Yinanç, Anadolucuların Türk tarih tezini ortaya koyan "Milli Tarihimizin İsmi"⁴⁰ adlı bir yazı kaleme almıştır. Yinanç bu yazısında Selçuklu Türk'ü, Osmanlı Türk'ü gibi tabirlere karşı çıkarak, Türk tarihini "Anadolu Tarihi" olarak belirtiyordu. Esas meselesi, hanedan isimlerinden uzak durulmasıdır; bunun için de önerisi "Anadolu Türkleri Tarihi" ifadesidir⁴¹. H. Z. Ülken de aynı sayıda Haçlılara karşı verilen mücadeleyi "İznik Destanı" ile ifade ediyor; kültür Anadoluculuğunu da "Anadolu Örfü ve Destanlar" yazısında ele alıyordu.⁴² Z. F. Fındıkoğlu'nun ise Anadolu folkloruna dair yazılar yazdığı görülmektedir⁴³.

³⁷ Şehabettin Uzluk, "Konya'da Yeşil Kubbe I", *Anadolu Mecmuası*, S. 2, İstanbul 1924, s. 69-72; a. mlf., "Konya'da Yeşil Kubbe II", *Anadolu Mecmuası*, S. 3, İstanbul 1924, s. 104-109.

³⁸ Ülken'e göre Anadoluculuk hareketinin dayandırılacağı temel iki farklı görüşte gündeme gelmiştir. Bunlardan ilki Anadolu'yu kültürün kaynağı ve hedefi olarak gören kültürcü Anadoluculuk, ikincisi ise harekete siyasi ve fiilî bir şekil vermek isteyen ideolojik Anadoluculuktu. Yine Ülken'e göre, ideolojik Anadoluculuk Monroe'nin "Amerika Amerikalılarının" düsturunu örnek alıyordu (Ülken, *Çağdaş Düşünce*, s. 713). Dolayısıyla kültürcü Anadoluculuğun, Anadolu kültürünün kaynağını araştırma gibi bir işlevi olduğu sonucuna ulaşmak mümkündür. Bu durum, Selçuklular döneminde şekillenen kültürel olguların da incelenmesine öncülük etmiştir. Bizzat H. Ziya Ülken'in Anadolu kültürüne dair çalışmaları vardır. Bk. Hilmi Ziya Ülken, *Anadolu Kültürü ve Türk Kimliği Üzerine*, İstanbul 2006.

³⁹ Ülken, *Çağdaş Düşünce*, s. 712-713.

⁴⁰ Mükrimin Halil Yinanç, "Milli Tarihimizin İsmi", *Anadolu Mecmuası*, S. 1, İstanbul 1924, s. 1-6.

⁴¹ Cemal Kafadar, *Kendine Ait Bir Roma, Diyar-ı Rum'da Kültürel Coğrafya ve Kimlik Üzerine*, İstanbul 2017, s. 49.

⁴² H. Z. Ülken burada Oğuz Destanı'nın Türkmenlerin ilk efsanesi olduğunu fakat Oğuzların Anadolu'ya Müslümanlaşarak geldiğini bu yüzden Hazreti Ali, Battal Gazi, Şah İsmail, Köroğlu, Tahir ile Zühre, Kerem, Aşık Garip, Nasreddin Hoca gibi destanların Anadolu örfünün hakiki örnekleri olduğunu belirtir. Bk. H. Ziya Ülken, "Anadolu Örfü ve Destanlar" *Anadolu Mecmuası*, S. 1-2, İstanbul 1923.

⁴³ Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, "Milliyet Meselesi", *Anadolu Mecmuası*, S. 5, Ağustos 1340, s. 178-189; a. mlf., "Anadolu Kadınlığı", *Anadolu Mecmuası*, S. 9-11, Eylül 1341, s. 337-341.

Bu araştırmanın konusunu oluşturan F. Nâfiz Uzluk ve ailesinden diğer kişilerin de, hiç olmazsa bir dönem Anadoluçuluk düşüncesiyle ilgilendikleri söylenebilir. Nitekim F. Nâfiz Uzluk ve Şehabettin Uzluk ilk yazılarını yukarıda belirtildiği gibi *Anadolu Mecmuası*'nda yayımlamışlardır. Bu anlamda onların Selçuklu tarihine katkılarını Anadoluçuluk hareketi üzerinden okumak mümkün görünmektedir. Aşağıda görüleceği üzere yaptıkları çalışmalar ve katkılar da bu iddiayı güçlendirecek özelliğe sahiptir.

II. Feridun Nâfiz Uzluk: Selçuklu'ya Vakfedilen Ömür

F. Nâfiz Uzluk gençlik yıllarından itibaren tamamen kendi çabalarıyla tıp ve kültür tarihi ile çok yakından ilgilenmiş güçlü bir Farsça ve Arapça yanında Fransızca ve Almanca öğrenmiştir⁴⁴. Almanya'da olduğu sıralarda mesleğini bir araştırma tarihine hasretme temayülü taşıdığı bilinmektedir. Bu ruh halinin etkisiyle daha o zamanlardan itibaren Selçuklu tabâbetini de içeren tıp tarihine dair kitap ve bilgi toplamıştır⁴⁵. Zaten soy isim olarak aldığı "Uzluk" kelimesi eski Türk töresinin değişilmez ilkesi arasında yer alan "iyilik ve faydalılık" anlamını ihtiva etmektedir⁴⁶. Türk Dil Kurumu'nun sözlüğüne göre ise "işinin eri olma durumu" ve "ehliyet" anlamlarına gelmektedir⁴⁷. Bu bağlamda F. Nâfiz Uzluk'un ismiyle müsemma bir şahsiyet olduğu söylenebilir.

F. Nâfiz Uzluk'un çalışmalarını "tıp tarihi", "genel tarih" ve "Mevlâna ve Mevlevilik" şeklinde⁴⁸ üç ana başlık halinde ele almak gerekir⁴⁹. Bu tasnife, belirtilen konuların haricinde "Selçuklu tarihini" de eklemek mümkündür. Diğer

⁴⁴ Aykut Kazancıgil, "Prof. Dr. Feridun Nâfiz Uzluk (1902-1974) Hayatı-Çalışmaları", *X. Millî Mevlâna Kongresi Tebliğler*, C. II, (Doğumunun Yüzüncü Yıldönümü Anısına Prof. Dr. Feridun Nâfiz Uzluk Armağanı), Konya 2003, s. 67.

⁴⁵ İhsan A. Karaağaç, "Dr. Feridun Uzluk'un Yaşamı ve Tıp Tarihi-Tıbbî Deontoloji Öğretisinin Mevlevilik Araştırmalarına Katkıları", *X. Millî Mevlâna Kongresi Tebliğler*, C. II, (Doğumunun Yüzüncü Yıldönümü Anısına Prof. Dr. Feridun Nâfiz Uzluk Armağanı), Konya 2003, s. 12-13.

⁴⁶ Ali Ahmetbeyoğlu, *Sorularla Eski Türk Tarihi*, İstanbul 2015, s. 290.

⁴⁷ http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5beabc7345fc17.28161857 (Erişim Tarihi: 13.11.18).

⁴⁸ F. Nâfiz Uzluk'un esas mesleği hekimlikti. Tıp eğitimi almıştı. İhtisasının gereği olarak tıp tarihi ile ilgili çalışmalar yapması normaldir. Türk Tıp Tarihi Kurumu'nun kurucu üyeliğinde de bulunmuştur. Kendisi Mevlana soyundan geldiği ve Mevlevî bir çevrede yetiştiği için Mevlevilik tarihi ile ilgili de çeşitli araştırmalar yapmaya müsait bir müktesebatı vardı. Dolayısıyla Farsça'yı çok iyi biliyordu ve Mevlevî terbiyesi almıştı. Bu bağlamda Uzluk'un yayım faaliyetleri ve incelemelerinin büyük bir kısmını Mevlevilik ve tıp tarihi oluşturmaktadır. Ömrünün yaklaşık 50 yılını bu çalışmalara hasretmiştir. Bk. Hasan Özönder, "Uzluk, Feridun Nâfiz", *DİA*, C. 42, İstanbul 2012, s. 257-258.

⁴⁹ Berna Arda, "Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Deontoloji Anabilim Dalı'na Yaptığı Katkıları Açısından Prof. Dr. Feridun Nâfiz Uzluk", *X. Millî Mevlâna Kongresi Tebliğler*, C. II, (Doğumunun Yüzüncü Yıldönümü Anısına Prof. Dr. Feridun Nâfiz Uzluk Armağanı), Konya 2003, s. 21.

yandan F. Nâfiz Uzluk için Mevlâna Celâleddin Rumî ve oğlu Sultan Veled'in eserlerini araştırmak ve o devrin, yani Selçukluların zamanına kadar bilinmeyen elyazma tarihlerini Avrupa ve Türkiye'deki kütüphanelerde keşfederek yayınlamak, hayatı boyunca büyük bir tutku olarak kalmıştır⁵⁰. Bugün, Mevlevîlik üzerine araştırma yapan bilim adamları ve popüler araştırmacılar bu tutkunun sonuçlarından istifade etmektedirler.

F. Nâfiz Uzluk'un "Anadolu Selçukîleri Gününde Mevlevî Bitikleri"⁵¹ adıyla başlattığı yayım faaliyetleri Mevlevîlik araştırmalarının kaynak alanında önemli adımlarını oluşturmaktadır. Bu neşir çalışmaları beş seriye ulaşmıştır. "Anadolu Selçukîleri Gününde Tarih Bitikleri" projesiyle de Selçuklular devri kaynaklarının neşri için çalışmalar başlatılmıştır. Buna göre, F. Nâfiz Uzluk, daha önce M. Th. Houtsma tarafından neşredilen⁵² Bedrettin Yahya tarafından kısaltılan İbn Bîbî'ye ait mufassal *Selçukname*'nin Türkçe tercümesini 1940'da Ankara'da kurduğu Uzluk Matbaası'nda *Selçukî Devleti Tarihi* adıyla yayımlamıştır⁵³ (Fotoğraf-1). Yine *Anonim Selçuknâme*'yi de Necati Lugal'ın yardımıyla tercüme edip neşreden kişi de F. Nâfiz Uzluk'tur⁵⁴ (Fotoğraf-2). Ayrıca, Kerimeddin Mahmud Aksarayî'nin *Musameretü'l-Ahbâr* isimli eserinin tercümesini basmak istediğini bizzat kendisi dile getirir. Hatta eserin bir nüshasını Kilisli Muallim Rifat Bilge'ye 1939 yılında istinsah ettirmiştir. 1943 yılında bu yazmanın tercümesi Nuri Gençosman tarafından yapılarak yayımlanmıştır⁵⁵ (Fotoğraf-3). F. Nâfiz Uzluk, esere giriş yazıp, notlandırma yapmıştır. Esterâbâdî'nin *Bezm-u Rezm*⁵⁶ adlı eseri de F. Nâfiz Uzluk'un yayımlanmasında yardımcı olduğu Selçuklu kaynaklarından (Fotoğraf-4). F. Nâfiz Uzluk, *Anonim Selçuknâme*'yi yayımlarken, Niğdeli Kadı Ahmed'in *El-Veledü's-Şefîk ve'l-Hâfidü'l-Halîk* isimli Selçuklu kaynağının tek nüshasının Fatih

⁵⁰ Arslan Terzioğlu, "Ünlü Tıp Tarihçisi Prof. Dr. Feridun Nâfiz Uzluk ve Mevlâna Celâleddin Rûmî Araştırmalarına Katkıları", X. Millî Mevlâna Kongresi Tebliğler, C. II, (Doğumunun Yüzüncü Yıldönümü Anısına Prof. Dr. Feridun Nâfiz Uzluk Armağanı), Konya 2003, s. 92.

⁵¹ Mevlânâ'nın Yedi Öğüdü ve Mektubatı ile Sultan Veled'in Divanı ve Ulu Arif Çelebi'nin Rübaileri Anadolu Selçukîleri Gününde Mevlevî Bitikleri 1, 2, 3, 4 diye yayımlanmıştır. *Mevlânâ'nın Yedi Öğüdü* (Mecalis-i Sab'ay-ı Mevlânâ, çev. M. Hulusi, İstanbul 1937; *Mevlânâ'nın Mektupları*, İstanbul 1937, *Divanı Sultan Veled*, Ankara 1941; *Ulu Arif Çelebi'nin Rübaileri*, İstanbul 1949.

⁵² *Historie des Seljoucides d'Asie mineure, d'après İbn Bibi*, Paris 1902.

⁵³ *Anadolu Selçuklu Devleti Tarihi*, Ankara 1941.

⁵⁴ Bk. *Anadolu Selçukluları Devleti Tarihi III*, Ankara 1952 (F. N. Uzluk eserin içerisine *Tarih-i Selçuk Der Anadolu* adıyla tıpkıbasımını da eklemiştir).

⁵⁵ *Selçuklu Devleti Tarihi*, Ankara 1943.

⁵⁶ Aziz b. Erdeşir Esterâbâdî, *Bezm u Rezm*, haz. Kilisli Rifat, İstanbul 1928.

Kütüphanesi'nde tercüme ve neşrinin beklediğine dikkat çekmektedir⁵⁷. Söz konusu eserin 2015⁵⁸ yılında yayımlandığı göz önünde bulundurulur ise, F. Nâfiz Uzluk'un Selçuklu tarihi araştırmalarına katkısının ne derecede olduğu ortaya konulabilir.

F. Nâfiz Uzluk bir hekim olarak tıp tarihi ile ilgili araştırmaları bir tutku ile yapmıştır. Çünkü onun gayret ve özverisi bu sonucu ortaya koymaktadır. Bugün hâlâ Türkçe'ye tercüme edilmemiş olan, İslâm müellifleri tarafından yazılan tıp tarihinin ve Selçuklu tabâbetinin ana kaynaklarından İbn Ebû Useybia'nın *Uyunu'l-Enba fi Tabakatu'l-Etibba* isimli eserini ve İbnü'l-Kıftî'nin *Tarihü'l-Hükemâ*'sını Arapça'dan Türkçe'ye tercüme etmiştir. Fakat bu çevirileri yayınlamaya ömrü müsaade etmemiştir⁵⁹. Ayrıca bu çeviriler, Selçuklu Araştırmaları Merkezine intikal eden Uzluk arşivi içerisinde değildir. Her iki eserin de Konya'da Mevlâna Kütüphanesi'nde olduğu belirtilmektedir⁶⁰.

F. Nâfiz Uzluk'un Selçuklu tabâbeti ile ilgili araştırmalarından birisi de keşif mahiyetindedir. Selçukluların Konya'da bir darüşşifası olup olmadığı hususunda araştırmalar yapan F. Nâfiz Uzluk, *Milli Mecmua*'da yayınladığı "Konya Darüşşifası"⁶¹ başlıklı yazısında, bu darüşşifanın İnce Minare Medresesi ile Karatay Medresesi arasında yer aldığını, yeni edindiği *Tezkîre-i Aksarayî*'ye göre Müinüddin Pervane'nin oğlunun⁶² Selçuklu ümerasından biriyle muharebe edip bu darüşşifada istihkâma çekilmiş olduğunu belirtir. Bu istihkam nedeniyle Selçuklu darüşşifalarının tıpkı kervansaraylar gibi kale özelliğinde müstahkem yapılar olduğu kanaatine ulaşır⁶³. Yine aynı yazıda Selçuklular dönemi tıp tarihi ile ilgili vurguladığı husus, Beyhekim nâmıyla bilinen kişinin bu darüşşifada tabiplik yapmış olma ihtimalidir. Ahmed Eflâkî'nin *Menâkıbu'l-Ârifin* isimli eserinde geçen Emir Tabib Ahmed'in ve Selçuklu saray tabipleri Tabip

⁵⁷ *Anadolu Selçukluları Devleti Tarihi III*, s. XI, ("Başlantı" adıyla verilen tanıtım kısmı).

⁵⁸ Bk. Ali Ertuğrul, *Niğdeli Kadı Ahmed'in El-Veledü's-Şefik ve'l-Hâfidü'l-Halik'ı* (Anadolu Selçuklularına Dair Bir Kaynak), C. I, İnceleme-Tercüme, Ankara 2015; *Niğdeli Kadı Ahmed'in El-Veledü's-Şefik ve'l-Hâfidü'l-Halik'ı* (Anadolu Selçuklularına Dair Bir Kaynak), C. II, Farsça Metin, haz. Ali Ertuğrul, Ankara 2015.

⁵⁹ Feridun Nâfiz Uzluk, "Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Tıp Tarihi Enstitüsünün 25 Yıllık Bilimsel Çalışması Prof. Dr. Feridun Nâfiz Uzluk'un Basılmış, Basılacak Kitapları", X. *Millî Mevlâna Kongresi Tebliğler*, C. II, (Doğumunun Yüzüncü Yıldönümü Anısına Prof. Dr. Feridun Nâfiz Uzluk Armağanı), Konya 2003, s. 162-163; Terzioğlu, "Ünlü Tıp Tarihçisi Prof. Dr. Feridun Nâfiz Uzluk ve Mevlâna Celâleddin Rûmi Araştırmalarına Katkıları", s. 95.

⁶⁰ Terzioğlu, aynı yer.

⁶¹ Feridun Nâfiz Uzluk, "Selçukiler Devrinde: Konya Darüşşifası", *Milli Mecmua*, S. 1, 1924, s. 222-223.

⁶² Konuyla ilgili bk. Nejat Kaymaz, *Pervâne Mu'înü'd-dîn Süleyman*, Ankara 1970, s. 96, dipnot 7.

⁶³ Uzluk, "Selçukiler Devrinde: Konya Darüşşifası", s. 222.

Ekmelü'd-dîn ve Gazenfer'in de bahsi geçen darüşşifada tabiplik yapmış olmaları olasılığı üzerinde durur⁶⁴.

F. Nâfiz Uzluk yurtdışında bulunduğu yıllarda Hollanda'nın Leiden şehrindeki kütüphanede çalışırken Selçuklularla ilgili birçok mecmuayı görme imkânına sahip olmuştur. Yine Bibliothèque National'de bulunan eserler hakkında araştırmalarda bulunmuştur. Burada tespit ettiği yazmaların bir kısmını fotokopi ve fotoğraflama yoluyla Türkiye'ye getirtmiştir⁶⁵. Mesela F. Nâfiz Uzluk'un yayınladığı *Anonim Selçuknâme* dönemin Paris büyükelçisi Numan Menemencioğlu vasıtasıyla elde edilmiştir⁶⁶. Leiden Kütüphanesi'nde kayıtlı 1094 numaralı Selçuklu hattıyla yazılı Cönk şeklindeki mecmuanın fotokopisine de aynı şekilde ulaşılmıştır⁶⁷.

Mevlânâ'nın Mektubatı (Fotoğraf-5) ve Yedi Öğüdü (Fotoğraf-6) ile Sultan Veled'in Divanı (Fotoğraf-7) ve Ulu Arif Çelebi'nin Rübaileri (Fotoğraf-8) F. Nâfiz Uzluk tarafından neşredilmiştir. Mevlânâ'nın Bediüzzaman Furûzanfer tarafından kaleme alınan biyografisinin de, yine F. Nâfiz Uzluk tarafından tercüme edildiğini ifade etmek gerekmektedir⁶⁸.

F. Nâfiz Uzluk'un, İran Devleti tarafından Selçuklu kültürüne ve tarihine hizmetleri ve Farsça'yı çok iyi bilmesi nedeniyle 1937 yılında gümüş, 1956'da da altın maarif nişanları ile taltif edildiği bilinmektedir⁶⁹ (Fotoğraf-9 ve 10). Yine aynı şekilde Türkiye Anıtlar Derneği tarafından muhtelif vesilelerle altın madalya ile ödüllendirilmiştir (Fotoğraf-11 ve 12)⁷⁰. F. Nâfiz Uzluk'un Selçuklular döneminin kültürel mirasının günümüze intikaline vesile olması meşhur tarihçi A. Z. Velîdî Togan'ın da dikkatini çekmiştir. Bu iki değerli bilim insanının birbiriyle mektuplaştıkları görülmektedir. Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Merkezi'nde Uzluk Arşivi'nde bulunan mektuplardan anlaşıldığına göre Z. V. Togan, F. Nâfiz Uzluk'a üç tane mektup göndermiştir. Z. V. Togan bu mektuplarında F. Nâfiz Uzluk'un tıp tarihine ve Selçuklu kültür tarihine katkılarını heyecanlı bir dille över. Z. V. Togan özellikle 17.6.1941 tarihli

⁶⁴ Uzluk, "Selçukîler Devrinde: Konya Darüşşifası", s. 223. Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bk. A. Süheyl Ünver, *Selçuk Tebabeti*, Ankara 1940, s. 65-69.

⁶⁵ *Anadolu Selçukluları Devleti Tarihi III*, s. VII-IX, ("Başlantı" adıyla verilen tanıtım kısmı).

⁶⁶ *Anadolu Selçukluları Devleti Tarihi III*, s. VII, ("Başlantı" adıyla verilen tanıtım kısmı).

⁶⁷ *Anadolu Selçukluları Devleti Tarihi III*, s. IX, ("Başlantı" adıyla verilen tanıtım kısmı).

⁶⁸ Bedi'uz-zaman Furûzanfer, *Mevlâna Celâleddin*, çev. F. N. Uzluk, İstanbul 1963.

⁶⁹ Terzioğlu, "Ünlü Tıp Tarihçisi Prof. Dr. Feridun Nâfiz Uzluk ve Mevlâna Celâleddin Rûmi Araştırmalarına Katkıları", s. 94; Hasan Özönder, "Uzluk, Feridun Nâfiz", *DİA*, C. 42, İstanbul 2012, s. 258.

⁷⁰ F. Nâfiz Uzluk'a çeşitli vesilelerle verilen madalyalar S.Ü. Selçuklu Araştırmaları Merkezi'nde bulunmaktadır.

üçüncü mektubunda doğrudan İbn Bîbî ve Aksarayî tercümelerini sorup, mektubu yazdığı ayın sonunda yüz yüze gelip bu konuları etraflıca konuşmak arzusunda olduğunu ifade eder⁷¹. Selçuklu tarihçiliğinin büyük otoritelerinden olan O. Turan da çeşitli vesilelerle F. Nâfiz Uzluk'un gayret ve çabasını takdir etmiştir. Ayrıca oryantalistlerden K. Süsseim ile L. Massignon da Uzluk'un gayretlerini takdir eden kişilerdendir⁷².

F. Nâfiz Uzluk'un basılmaya hazır kitaplarını diyerek tanıttığı çalışmalar içerisinde İslâm tıp tarihi ve Selçuklu kültür ve medeniyetine dair çeşitli tercümelere ve neşirlere rastlanmaktadır. Mesela bunlardan E. G. Browne'nin dört konferanstan oluşan *Arabian Medicine=La Medecine Arabe*⁷³, Tamara Talbot Rice'nin *The Seljuks in Asia Minor*⁷⁴, Kurt Erdmann'ın *Das Anatolische Kâravansaray des XIII. Jahrhunderts*, Friedrich Sarre'nin, *Seldchukische Kleinkunst*, Max van Berchem ve Halil Edhem'in müşterek hazırladığı *Troisième Partie Asie Mineure Tome Premier – Sivas, Divrigi* eserleri dikkat çeker.

F. Nâfiz Uzluk 1951-1974 yılları arasında yirmi üç yıl boyunca Türkiye Anıtlar Derneği⁷⁵ (TAD) genel başkanlığı da yapmıştır. Bu derneğin Konya şubesi başkanlığını da bir dönem Şehabettin Uzluk (1952-1989) ve bir dönem de eşi Nimet Uzluk (1989-2000) yapmıştır. Derneğin Selçuklu mirasını koruma adına yapmış olduğu bakım, onarım ve restorasyon çalışmaları dikkate değerdir. Yaklaşık yirmi beşe yakın Selçuklu eseri dernek vasıtasıyla koruma altına alınmıştır⁷⁶.

⁷¹ Bu mektuplarla ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Bayram Ürekli, "Zeki Velidî Togan'ın Feridun Nâfiz Uzluk'a Gönderdiği Mektuplar", *Uzluk Ailesi Armağanı*, haz. Haşim Karpuz-Ahmet Çaycı-Serdar Ceylan, Konya 2017, s. 141-153.

⁷² Terzioğlu, "Ünlü Tıp Tarihçisi Prof. Dr. Feridun Nâfiz Uzluk ve Mevlâna Celâleddin Rûmî Araştırmalarına Katkıları", s. 95.

⁷³ Eserin farklı çevirisi için bk. Edward G. Browne, *İslâm Tıbbı*, çev. Enise Anaş, İstanbul 2012. Çevirmen maalesef kitabın daha önceki çevirileri hakkında bilgi vermemektedir.

⁷⁴ Eserin yayınlanmış çevirisi için bk. Tamara Talbot Rice, *Anadolu Selçuklu Tarihi*, çev. Tuna Taştan, Ankara 2015. Maalesef çevirmen daha kitap müellifi tarafından yayınlanır yayınlanmaz F. N. Uzluk ve Ş. Uzluk tarafından yapılan söz konusu çeviri hakkında bir bilgi vermez. Hatta çevirmen Tamara Talbot Rice'i konu edinen master çalışmasında dahi bu konu hakkında bir yorumda bulunmaz. Bk. Tuna Kaan Taştan, *Tamara Talbot Rice: Hayatı, Eserleri, "Küçük Asya Selçukluları" Adlı Eserinin Anadolu Selçuklu Tarihi Bakımından Yeri ve Önemi*, (Ankara Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Ankara 2014.

⁷⁵ Dernek hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Serdar Ceylan, "Kuruluşunun 70. Yılında Türkiye Anıtlar Derneği", *Uzluk Ailesi Armağanı*, haz. Haşim Karpuz-Ahmet Çaycı-Serdar Ceylan, Konya 2017, s. 59-71.

⁷⁶ Konuyla ilgili detaylı bilgi için bk. Haşim Karpuz-Mustafa Çetinaslan, "Türkiye Anıtlar Derneği'nin Konya'da Onarımını Yaptırdığı veya Onarımına Katkıda Bulunduğu Yapılar", *Uzluk Ailesi Armağanı*, haz. Haşim Karpuz-Ahmet Çaycı-Serdar Ceylan, Konya 2017, s. 93-128.

F. Nâfiz Uzluk'un Selçuklu tarihçiliğine en önemli katkısı şüphesiz S.Ü. Selçuklu Araştırmaları Merkezi'ne bağışladığı Uzluk arşividir. Esasında bu arşivden bugün pek bir şey kalmamıştır. F. Nâfiz Uzluk büyük bir koleksiyoncudur. Bu özelliği sayesinde birçok seçkin tıp yazması toplamıştır. A.Ü. Tıp Fakültesi Deontoloji Anabilim Dalı kitaplığında bulunan 15 bin cildin üzerindeki kitap, bir bölümü XII. yüzyıla kadar tarihlendirilen son derece değerli yazma eserler ve aynı zamanda Anadolu'nun çeşitli tarihsel dönemlerine ilişkin cerrahî aletlerin oluşturduğu eşsiz koleksiyon F. Nâfiz Uzluk'un emek ve çabalarıyla son halini almıştır⁷⁷. Onun böyle hassas ve titiz arşiv metodu Uzluk arşivciliğinin önemini göstermesi açısından dikkate değerdir.

F. Nâfiz Uzluk'un Selçuklu tarihine ve Türk kültürüne katkılarının bir başka boyutu da dolaylı veya dolaysız yetişmesinde etkili olduğu araştırmacılar ve hekimlerdir. Bunlardan birisi olan tıp tarihçisi Prof. Dr. Ali Haydar Bayat'tır. Bayat, çalışmalarında Prof. Dr. F. Nâfiz Uzluk'tan ilham aldığını belirtmektedir⁷⁸. Yine Ankara Üniversitesi'nden ve İstanbul Üniversitesi'nden tıp tarihi üzerine araştırmalar yapan Prof. Dr. Ahmet Acıduman, Prof. Dr. Berna Arda ve Prof. Dr. Ayten Altıntaş tıp tarihine dair çalışmaları ile F. Nâfiz Uzluk'un manevi talebelerindendirler⁷⁹.

F. Nâfiz Uzluk'un Anadolu tarihini ve kültürünü ön plana alan bir araştırma ve bilim metodolojisi geliştirdiği söylenebilir. O, *Anonim Selçuknâme'ye* yazdığı takdim yazısında sözlerini Selçuklu tarihinin, beylikler tarihinin, hatta memleketlerin ve şehirlerin hususi tarihlerinin ilmî metotlarla liselerde okutulup, hepsinin yaygınlaşması gerektiği ile bitirir ve memlekete hizmet için işbirliği içinde bunların yapılmasını vurgular⁸⁰.

SONUÇ

F. Nâfiz Uzluk'un Selçuklu tarihine katkılarını nâsir, mütercim ve araştırmacı olarak kategorize etmek mümkündür. Zaten çalışmaları

⁷⁷ Arda, "Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Deontoloji Anabilim Dalı'na Yaptığı Katkıları Açısından Prof. Dr. Feridun Nâfiz Uzluk", s. 21; a. mlf., "Kurucu, Koleksiyoner ve Araştırmacı Kişiliğiyle Prof. Dr. Feridun Nâfiz Uzluk", *Uzluk Ailesi Armağanı*, haz. Haşim Karpuz-Ahmet Çaycı-Serdar Ceylan, Konya 2017, s. 77; Kazancıgil, "Prof. Dr. Feridun Nâfiz Uzluk (1902-1974) Hayatı-Çalışmaları", s. 71.

⁷⁸ Bk. Ali Haydar Bayat, "İlk Atasözü Kitaplarımızdan Oğuznâme'nin Berlin Nüshası ve Feridun Nâfiz Uzluk'un Bir Derlemesi", *X. Millî Mevlâna Kongresi Tebliğler*, C. II, (Doğumunun Yüzüncü Yıldönümü Anısına Prof. Dr. Feridun Nâfiz Uzluk Armağanı), Konya 2003, s. 25-39.

⁷⁹ Yukarıda ismi geçen bu araştırmacılar Feridun Nâfiz Uzluk'un toplu makalelerini de yayımlamışlardır. Bk. Feridun Nâfiz Uzluk, *Toplu Makaleler*, C. I-II-II-II, haz. Ahmet Acıduman-Berna Arda-Ayten Altıntaş, Ankara 2017.

⁸⁰ *Anadolu Selçukluları Devleti Tarihi III*, s. XII.

incelendiğinde bu üç sonuç ortaya çıkar. Ama esas vurgulanması gereken husus, onun müstakil bir Selçuklu tarihçiliğinin olmadığı dönemde göstermiş olduğu gayret ve çabalarıdır. Nitekim daha Selçuklu tarihinin Osman Turan, İbrahim Kafesoğlu, Mehmet Altay Köymen gibi büyük üstad ve otoriteleri yokken F. Nâfiz Uzluk esas mesleği olmadığı halde ömrünün büyük bir kısmını Selçuklu tarihine vakfetmiştir. Sadece Selçuklu tarihi ile de sınırlı kalmayarak, muhtelif çalışmalarıyla İslam tıp tarihi ve Mevlevîlik araştırmalarına da önemli katkılarda bulunmuştur.

Çalışmanın başında değinilen Anadolu milliyetçiliği ve bu fikir hareketinin Selçuklu tarihçiliğine katkıları ele alındığında F. Nâfiz Uzluk'un çalışma ve gayretini etkileyen hususun başında Anadolu gelir. O, görüldüğü gibi tüm çalışmalarını Anadolu ve milleti için yapmıştır ve bunu da çeşitli vesilelerle dile getirmiştir. Anadolu'nun fethini, İslâmlaşması ve Türkleşmesini sağlayan Selçuklularla ilgili herhangi bir mütevazı çalışma bile çok büyük bir adımdır. F. Nâfiz Uzluk, Selçuklularla ilgili çalışmaların çok az yapıldığı bir ortamda bu gayretlerini göstermiştir. Bunun yanı sıra F. Nâfiz Uzluk'un hem yazılarında hem de Selçuklu tarihçiliğine olan katkılarında Anadoluculuk fikrinden etkilendiği sonucuna ulaşmak mümkündür.

KAYNAKÇA

- Ahmetbeyoğlu, Ali, *Sorularla Eski Türk Tarihi*, Yeditepe yay., İstanbul 2015.
- Akbayrak, Hasan, *Milletin Tarihinden Ullusun Tarihine, İkinci Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Ulus-Devlet İnşa Sürecinde Kurumsal Tarih Çalışmaları*, Kitabevi yay., İstanbul 2009.
- Alver, Köksal, "Anadoluculuk ve Nurettin Topçu", *Hece Dergisi Nurettin Topçu Özel Sayısı*, S. 109, Hece yay., Ankara 2006, s. 258-265.
- Anadolu Selçuklu Devleti Tarihi*, haz. F. N. Uzluk, Uzluk Matbaası, Ankara 1941.
- Anadolu Selçukluları Devleti Tarihi III*, haz. F. N. Uzluk, Uzluk Matbaası, Ankara 1952.
- Arda, Berna, "Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Deontoloji Anabilim Dalı'na Yaptığı Katkılar Açısından Prof. Dr. Feridun Nâfiz Uzluk", *X. Millî Mevlâna Kongresi Tebliğler*, C. II, (Doğumunun Yüzüncü Yıldönümü Anısına Prof. Dr. Feridun Nâfiz Uzluk Armağanı), Selçuk Üniversitesi Basımevi, Konya 2003, s. 19-24.
- _____, "Kurucu, Koleksiyoner ve Araştırmacı Kişiliğiyle Prof. Dr. Feridun Nâfiz Uzluk", *Uzluk Ailesi Armağanı*, haz. Haşim Karpuz-Ahmet Çaycı-Serdar Ceylan, Selçuk Üniversitesi Matbaası, Konya 2017, s. 75-83.
- Arık, Remzi Oğuz, *Coğrafyadan Vatana*, Kültür Bakanlığı yay., Ankara 1990.
- Bayat, Ali Haydar, "İlk Atasözü Kitaplarımızdan Oğuznâme'nin Berlin Nüshası ve Feridun Nâfiz Uzluk'un Bir Derlemesi", *X. Millî Mevlâna Kongresi Tebliğler*, C. II, (Doğumunun Yüzüncü Yıldönümü Anısına Prof. Dr. Feridun Nâfiz Uzluk Armağanı), Selçuk Üniversitesi Basımevi, Konya 2003, s. 25-39.
- Berkes, Niyazi, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, haz. Ahmet Kuyaş, Yapı Kredi yay., İstanbul 2010.
- Ceylan, Serdar, "Kuruluşunun 70. Yılında Türkiye Anıtlar Derneği", *Uzluk Ailesi Armağanı*, haz. Haşim Karpuz-Ahmet Çaycı-Serdar Ceylan, Selçuk Üniversitesi Matbaası, Konya 2017, s. 59-71.
- Copeaux, Etienne, *Türk Tarih Tezinden Türk-İslam Sentezine*, çev. Ali Berktaş, İletişim yay., İstanbul 1998.
- Çınar, Metin, *Anadoluculuk Hareketinin Gelişimi ve Anadolucular İle Cumhuriyet Halk Partisi Arasındaki İlişkiler (1943-1950)*, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2007.
- Erkal, Mustafa E., "Fındıkoğlu, Ziyaeddin Fahri", *DİA*, C. 13, İstanbul 1996, s. 28-30.
- Esterâbâdî, Aziz b. Erdeşir, *Bezm u Rezm*, haz. Kilişli Rifat, Evkâf Matbaası, İstanbul 1928.
- Fürûzanfer, Bedi'uz-zaman, *Mevlâna Celâleddin*, çev. F. N. Uzluk, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1963.
- Kafadar, Cemal, *Kendine Ait Bir Roma, Diyar-ı Rum'da Kültürel Coğrafya ve Kimlik Üzerine*, Metis yay., İstanbul 2017.
- Kara, İsmail, "Topçu, Nurettin", *DİA*, C. 41, İstanbul 2012, s. 248-253.
- Karaağaç, İhsan A., "Dr. Feridun Uzluk'un Yaşamı ve Tıp Tarihi-Tıbbî Deontoloji Öğretisinin Mevlevilik Araştırmalarına Katkıları", *X. Millî Mevlâna Kongresi Tebliğler*, C. II, (Doğumunun Yüzüncü Yıldönümü Anısına Prof. Dr. Feridun Nâfiz Uzluk Armağanı), Selçuk Üniversitesi Basımevi, Konya 2003, s. 11-17.
- Karpuz, Haşim, -Mustafa Çetinaslan, "Türkiye Anıtlar Derneği'nin Konya'da Onarımını Yaptırdığı Veya Onarımına Katkıda Bulunduğu Yapılar", *Uzluk Ailesi Armağanı*, haz. Haşim Karpuz-Ahmet Çaycı-Serdar Ceylan, Selçuk Üniversitesi Matbaası, Konya 2017, s. 93-128.

- Kaymaz, Nejat, *Pervâne Mu'înüd-dîn Süleyman*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi yay., Ankara 1970.
- Kazancıgil, Aykut, "Prof. Dr. Feridun Nâfiz Uzluk (1902-1974) Hayatı-Çalışmaları", *X. Millî Mevlâna Kongresi Tebliğler*, C. II, (Doğumunun Yüzüncü Yıldönümü Anısına Prof. Dr. Feridun Nâfiz Uzluk Armağanı), Selçuk Üniversitesi Basımevi, Konya 2003, s. 65-89.
- Köprülü, M. Fuad, *Anadolu'da İslâmiyet*, Akçağ yay., Ankara 2012.
- _____, M. Fuad, *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu*, Akçağ yay., Ankara 1999.
- Lewis, Bernard, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, çev. Boğaç Babür Tuna, Arkadaş yay., Ankara 2009.
- Özalp, Ömer Hakan, *Tarihe Adanmış Bir Ömür Ord. Prof. Mükrimin Halil Yinanç*, İstanbul 2012.
- Özönder, Hasan, "Uzluk, Feridun Nâfiz", *DİA*, C. 42, İSAM yay., İstanbul 2012, s. 258.
- Sanay, Eyyüp, "Ülken, Hilmi Ziya", *DİA*, C. 42, İstanbul 2012, s. 291-293.
- Sezer, H. Emin, "Anık, Remzi Oğuz", *DİA*, C. 3, İstanbul 1991, s. 357-358.
- Solmaz, Sefer, "Dünden Bugüne Türkiye'de Selçuklu Tarihçiliğinin Aşamaları ve Değişimler", *Türk Yurdu*, Yıl: 347, S. 347, Ankara 2016, s. 55-65.
- Sönmez, Erdem, *Annales Okulu ve Türkiye'de Tarih yazımı*, Tan yay., Ankara 2010.
- Terzioğlu, Arslan, "Ünlü Tıp Tarihçisi Prof. Dr. Feridun Nâfiz Uzluk ve Mevlâna Celâleddin Rûmi Araştırmalarına Katkıları", *X. Millî Mevlâna Kongresi Tebliğler*, C. II, (Doğumunun Yüzüncü Yıldönümü Anısına Prof. Dr. Feridun Nâfiz Uzluk Armağanı), Selçuk Üniversitesi Basımevi, Konya 2003, s. 91-96.
- Turan, Osman, *Türkler Anadolu'da*, Hareket yay., İstanbul 1973.
- Uçman, Abdullah, "Anadolu Mecmuası", *DİA*, C. III, İSAM yay., İstanbul 1991, s.
- Uzluk, Feridun Nâfiz, "Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Tıp Tarihi Enstitüsünün 25 Yıllık Bilimsel Çalışması Prof. Dr. Feridun Nâfiz Uzluk'un Basılmış, Basılacak Kitapları", *X. Millî Mevlâna Kongresi Tebliğler*, C. II, (Doğumunun Yüzüncü Yıldönümü Anısına Prof. Dr. Feridun Nâfiz Uzluk Armağanı), Konya 2003, s. 159-174.
- _____, "Selçukîler Devrinde: Konya Darüşşifası", *Milli Mecmua*, S. 1, 1924, s. 222-223.
- Uzluk, Şehabettin, "Konya'da Yeşil Kubbe I", *Anadolu Mecmuası*, S. 2, İstanbul 1924, s. 69-72.
- _____, "Konya'da Yeşil Kubbe II", *Anadolu Mecmuası*, S. 3, İstanbul 1924, s. 104-109.
- Ülken, Hilmi Ziya, "Anadolu Örfü ve Destanlar" *Anadolu Mecmuası*, S. 1-2, İstanbul 1923.
- _____, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, Ülken yay., İstanbul 2017.
- Ünver, A. Süheyl, *Selçuk Tebabeti*, TTK yay., Ankara 1940.
- Ürekli, Bayram, "Zeki Velidî Togan'ın Feridun Nâfiz Uzluk'a Gönderdiği Mektuplar", *Uzluk Ailesi Armağanı*, haz. Haşim Karpuz-Ahmet Çaycı-Serdar Ceylan, Selçuk Üniversitesi Matbaası, Konya 2017, s. 141-153.
- Yazıcı, Tahsin, "Esterâbâdî, Azîz b. Erdeşîr", *DİA*, C. 11, İSAM yay., İstanbul 1995, s. 438.
- Yinanç, Mükrimin Halil, "Milli Tarihimizin İsmi", *Anadolu Mecmuası*, S. 1, İstanbul 1924, s. 1-6.

http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5beabc7345fc17.28161857 (Erişim Tarihi: 13.11.18).

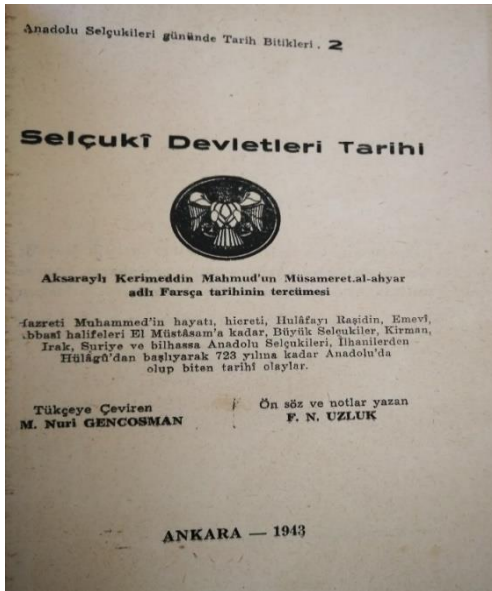
EKLER

Fotoğraf-1

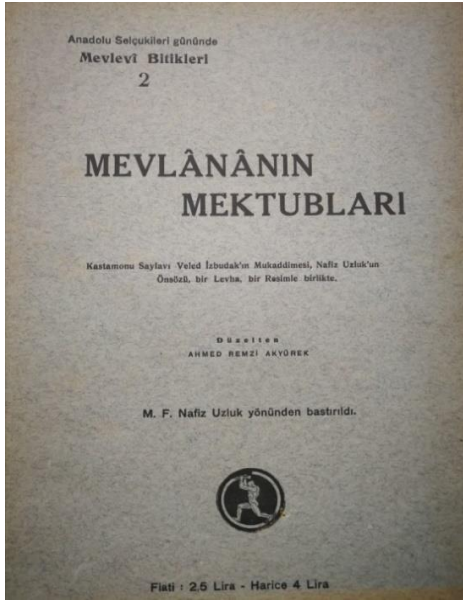
Fotoğraf-2

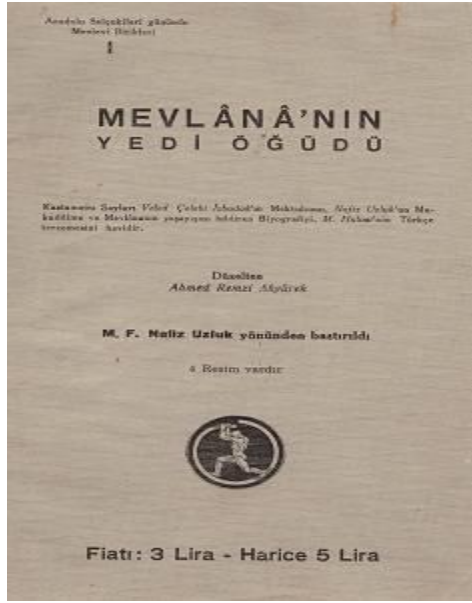
Fotoğraf-3

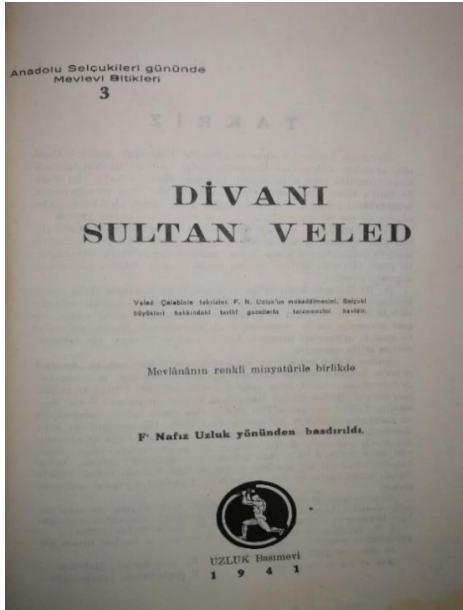
Fotoğraf-4

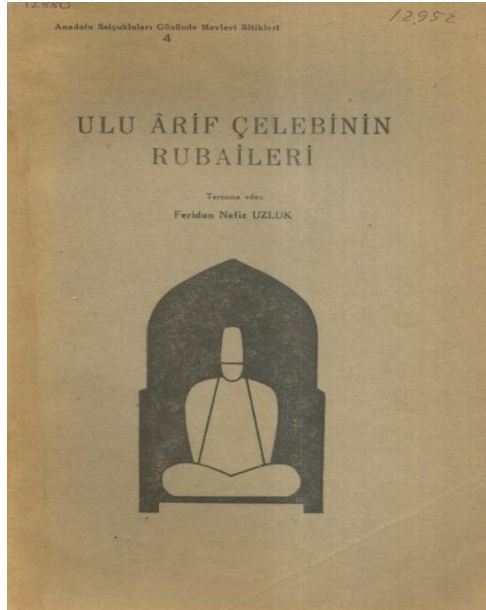
Fotoğraf-5

Fotoğraf-6

Fotoğraf-7

Fotoğraf-8

A photograph of a medal with a red, white, and green striped ribbon, featuring a central emblem of an elephant on a blue circular background, surrounded by a sunburst design, resting on a pink velvet surface.

A gold-colored circular medallion featuring the coat of arms of the Republic of China (Taiwan). The design includes a central sun with rays, flanked by two lions, and a base with a dragon and a phoenix.

Fotoğraf-12

ŞEHABETTİN UZLUK'UN KONYA TARİHİ ÜZERİNE ÇALIŞMALARI*

SEHABETTIN UZLUK'S STUDIES ON THE HISTORY OF KONYA

Neslihan ÇIPAN**

Öz

Erken Cumhuriyet Döneminin iyi yetişmiş ve iyi eğitim almış mimarları arasında sayılabilecek Şehabettin Uzluk, dönemi konu alan mimarlık tarihi yazınında oldukça sınırlı yer bulan bir isimdir. Bunda, Uzluk'un mimarlık mesleğini yapmaması ve hayatını Konya'da sürdürmesi etken olmuş olmalıdır. Ancak Uzluk, mimarlık mesleğini yapmamasına rağmen hayatı boyunca mimarlıktan uzaklaşmamış, yaptığı çalışmalarla mimarlık ve sanat alanında üretmeye devam etmiştir. Bu çalışmada, oldukça geniş bir konu yelpazesinde yazılar kaleme alan Uzluk'un hayatı hakkında bilgi verildikten sonra Konya ve Konya'daki tarihi eserler üzerine yazdıkları incelenecek ve Konya şehir tarihine katkıları anlatılmaya çalışılacaktır.

•

Anahtar Kelimeler

Şehabettin Uzluk, Mimar, Konya Anıtları, Konya Şehir Tarihi

•

Abstract

Şehabettin Uzluk, one of the well-educated architects of the Early Republican Period in Turkey, received very little recognition in the literature of architectural history. The fact that he did not work as an architect and lived in Konya might have caused this less recognition. However, although he did not work on his profession of architecture, he did not completely stay away from architecture during his life, and he continued to produce in the field of architecture and art with his studies. In this study, after biographical information was given on Uzluk who wrote in a large scale of topics,

* Bu çalışma, yazarın, İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü'nde, Doç. Dr. V. Gül Cephanecigil danışmanlığında hazırladığı yüksek lisans tez çalışmasından yararlanılarak oluşturulmuştur.

** Arş. Gör., Necmettin Erbakan Üniversitesi, Mühendislik Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü, Konya/Türkiye, ncipan@konya.edu.tr.

his historical and architectural writings on Konya were examined aiming to contribute to the city history of Konya.

•

Keywords

Şehabettin Uzluk, Architect, Monuments of Konya, City History of Konya

ŞEHABETTİN UZLUK HAKKINDA

Şehabettin Uzluk, Mevlevî bir ailenin ilk çocuğu olarak, nüfus kaydına göre 5 Mayıs 1900 yılında Konya'da doğar. Çocukluğunu babasının görevi sebebiyle gittikleri Ereğli'de geçirir. Babasının 1905 senesinde Beyşehir taburuyla birlikte görevlendirildiği Yemen'de şehit düşmesinin ardından annesi ve kardeşiyle birlikte Konya'ya dönerler.¹ Uzluk, Konya İdâdîsi'ni bitirdikten sonra 1919 yılında Sanâyi-i Nefîse Mektebi Mimarlık şubesine kaydolar ve 1923 yılına kadar burada mimarlık eğitimi alır.²

1924 yılında Almanya'ya giden Uzluk; Münih Teknik Okulu'nda mimarlık ve şehircilik; Weimar'da resim heykel dersleri alır. Berlin Teknik Okulu'nda Hermann Jansen'in³ yanında dört yıl asistanlık yapar ve burada başka çalışmalarla birlikte Ankara şehir planının çizimlerinde de görev alır.⁴ 1935 yılında Wismar Mühendislik Akademisi'nden mimarlık diplomasını alarak Türkiye'ye döner.

Uzluk, Türkiye'ye döndüğünde Urfa İmar müdürlüğüne tayin olur⁵ ancak göreve başlamadan istifa eder ve Konya'da Askeri Ortaokul'da ve Konya Ortaokulu'nda Almanca öğretmenliği yapar.⁶ Aktif olarak mimarlık yapmayan Uzluk, otuz yılı aşkın süre devam ettirdiği öğretmenlik görevinin yanı sıra Türkiye Anıtlar Derneği Konya şubesi kurucu başkanlığı, Konya Halkevi başkanlığı ve Konya Halkevi Güzel Sanatlar Kolu başkanlığı yapar.⁷ Şehabettin Uzluk'un 1952'den vefatı 1989 yılına kadar başkanlığını yürüttüğü Türkiye Anıtlar Derneği Konya Şubesi, Konya'da aktif olarak faaliyetlerini sürdürdüğü

¹ Karpuz, Haşim; Odabaşı, Sefa; Karaoğlu, Alaybey, *Konya Ticaret Odası Sergi Kataloğu*, Konya Ticaret Odası Yayını, Konya 1996, s. 2.; Şafak, Yakup, "Uzluk Kardeşlerin Mevlevilik ve Çelebilik Yönleri", *Tıp Tarihi Araştırmaları*, 14, İstanbul 2006, s. 178.

² Şafak, Yakup, "Şahabettin Uzluk'un Notlarında Son Dönemde Yaşamış Konyalı Mevlevîler", *Akademik Sayfalar* (Merhaba Gazetesi eki), C.8, S.8, Konya 12 Mart 2008, s. 119.

³ Hermann Jansen (1869-1945), mimar, şehir plancısı. Achen Teknik Üniversitesi'nde Mimarlık eğitimi alan Hermann Jansen, 1920 1945 yılları arasında Berlin Teknik Üniversitesi'nde şehircilik dersi verir. 1927'de açılan Ankara imar planı yarışmasını kazanır ve planları 1932'ye kadar uygulanır. Berlin ve pek çok Avrupa kentinin yanında Türkiye'deki bazı kentlerin de imar planlarını hazırlar.

⁴ Şafak, Yakup, "Şahabettin Uzluk'un Notlarında Son Dönemde Yaşamış Konyalı Mevlevîler", s. 119.

⁵ Karpuz, Haşim; Odabaşı, Sefa; Karaoğlu, Alaybey, *Konya Ticaret Odası Sergi Kataloğu*, s. 3.

⁶ Şafak, Yakup, "Şahabettin Uzluk'un Notlarında Son Dönemde Yaşamış Konyalı Mevlevîler", s. 119.

⁷ Karpuz, Haşim, vd., *Türkiye Anıtlar Derneği Konya Şubesi Çalışmaları*, Selçuk Üniversitesi Basımevi. Konya, 1998, s. 3-4.

gibi Şehabettin Uzluk'un da mimarlığın proje veya uygulama alanlarında olmasa da koruma alanında etkinlik göstermesine imkân sağlar.

Uzluk'un başkanlığını yaptığı dernek vasıtasıyla içerisinde cami, mescit, medrese, tekke, türbe, han, hamam ve sarnıçların bulunduğu elliye yakın tarihi eserin korunması, onarımı, tamiri sağlanmış, bazı yeni camilerin yapımına da destek olunmuştur.⁸ Dernek tarafından onarımı yapılan yapılar arasında; 1954'te Şems Türbesi ve Camii, 1957'de Şeyh Sadreddin Konevi Camii ve Türbesi, 1958'de Şeyh Osman Rumi Türbesi, 1958 ve 1969'da Zenguri Mescidi ve Cemal Ali Dede Türbesi, 1961'de Hoca Ahmed Fakih Camii ve Türbesi bulunmaktadır⁹ ve Uzluk bu yapıların onarımında bizzat mimarlığını üstlendiğini ifade eder.¹⁰ Dernek üyelerinden Hasan Özönder, Şehabettin Uzluk'un bu alandaki faaliyetlerini şu sözlerle dile getirir:

Konya'daki gerek Selçuklu ve gerekse Osmanlı dönemine ait birçok tarihi eserin kapısı üzerindeki onarım levhalarında Derneğin adı; kubbesinde, duvarında veya penceresinde Şehabettin Bey'in ve onun etrafında sanat aşkıyla toplanan vefakâr mesai arkadaşlarının el emeği, alın teri, göz nuru ile bezledilen emek ve gayretlerinin izleri vardır.¹¹

Tasarım veya uygulama alanında herhangi bir üretimine ulaşamayan Uzluk'un çalışmalarının en önemli kısmını mimari, şehircilik, resim, sanat gibi pek çok konuda yazmış olduğu çok sayıdaki telif ve tercüme yazılar oluşturur. Uzluk'un 1924'ten vefat ettiği 1989 yılına kadar kaleme aldığı yazılarda başlangıçta ilgisinin daha çok resim ve tezyini sanatlar üzerine olduğu; 1930 yılından 1936 yılına kadar şehircilik, 1936 ile 1952 aralığında Mimar Sinan ve Türk mimarlığı, 1940'lı yıllardan vefatına kadar ise, Konya başta olmak üzere, korumanın gerekliliği ve tarihi eserlerin durumları hakkında yazdığı görülmektedir. Bütün yazılarında zamana göre değişmeyen iki konu Selçuklu mimarlığı ve Mevlâna olmuştur.

Konya, şehir tarihi yazınında genellikle, Selçuklu başkentliği yapmış olması ve içerisinde Selçuklu dönemine ait önemli eserler bulundurması ile Mevlâna'ya

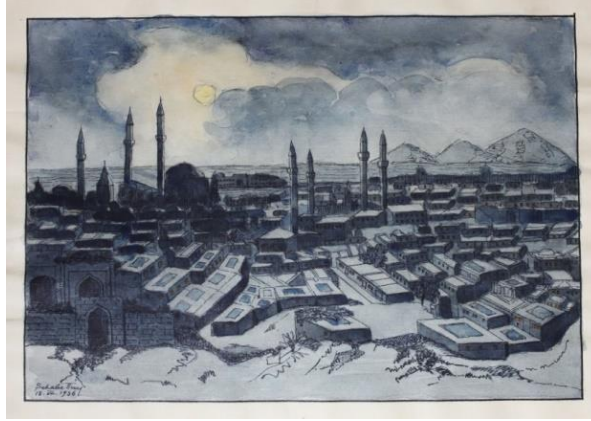
⁸ Karpuz, Haşim, vd., *Türkiye Anıtlar Derneği Konya Şubesi Çalışmaları*, Selçuk Üniversitesi Basımevi, Konya 1998, s. 7-16.; S. Ceylan, "Türkiye Anıtlar Derneği", *Merhaba Akademik Sayfalar*, Konya 3 Temmuz 2013, s. 361-364.

⁹ Türkiye Anıtlar Derneği Konya Şubesi'nin yaptığı onarımlarla ilgili daha geniş bilgi için bkz. Karpuz, Haşim; Çetinaslan, Mustafa, "Türkiye Anıtlar Derneği'nin Konya'da Onarımını Yaptığı veya Onarımına Katkıda Bulunduğu Yapılar", *Uzluk Ailesi Armağanı, içinde*, Selçuk Üniversitesi Matbaası, Konya 2017, s. 93-128.

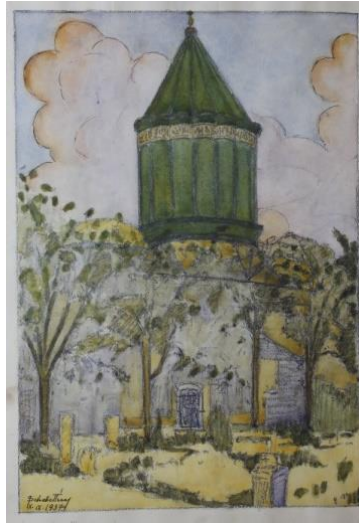
¹⁰ Şafak, Yakup, "Şahabettin Uzluk'un Notlarında Son Dönemde Yaşamış Konyalı Mevlevîler", s. 120.

¹¹ Karpuz, Haşim, vd., *Türkiye Anıtlar Derneği Konya Şubesi Çalışmaları*, s. 12.

ev sahipliği yapması ve Mevlevîliğin idare merkezi olan Mevlâna Dergâhı'nı barındırıyor olmasıyla öne çıkar. Uzluk da Konya'nın bu özelliklerini konu edinen yazılar kaleme alır. Bununla birlikte, Konya'yı ve Konya'daki tarihi eserleri konu alan pek çok resim de yapar (Resim 1, Resim 2).

Resim 1. Uzluk'a ait 1936 tarihli resim, 19.yy başlarında Alâaddin Tepesinden Konya'nın doğu görünüşü (SÜSAM Arşivi).

Resim 2. Uzluk'a ait 1937 tarihli resim, Yeşil Kubbe ve Niyaz Penceresi (SÜSAM Arşivi).

Uzluk, Konya şehri üzerine yazılarında Konya'nın daha çok Selçuklu olmak üzere, Karamanoğulları ve Osmanlı dönemlerini ele alır. Bunu gerçekleştirirken sadece bir Konya tasviri yapmakla kalmaz bir Türk tarihi anlatısı kurgular ve Konya örneklerini bu anlatı içerisinde verir. Bunun haricinde tek tek ele aldığı, mimarını anlatırken dolaylı olarak incelediği ya da süslemelerini anlatmak için mimari eserleri konu edindiği pek çok makalesi vardır.

Resim 3. Şehabettin Uzluk'a ait bir fotoğraf (SÜSAM Arşivi).

UZLUK'UN MEVLÂNA İLE İLİŞKİLENDİRDİĞİ YAPILAR HAKKINDA YAZDIKLARI

Mevlâna Türbesi ile ilgili ilk çalışmaları, -oldukça erken bir tarihte- 1924 yılında Anadolu Mecmuası'ndaki yazılarıyla başlayan Uzluk'un 1946 yılında *Mevlâna'nın Türbesi* isimli konuyla ilgili geniş kapsamlı bir kitabı yayımlanır. Kendi yaptığı çizimlerle desteklediği metni bir mimarlık tarihi, hatta tarih metni olarak nitelendirilebilir. Uzluk, bu konunun daha önce kimse tarafından çalışılmamış olması ve kendisinin türbeyi hem mimari hem tarihi yönden bütün

vasıflarıyla anlatıyor olması sebebiyle önemli bir eser ortaya çıkardığını ileri sürer.¹²

Uzluk kitabını, Türk Oğulları Vakti, Selçuk Oğulları Vakti, Karaman Oğulları Vakti ve Osman Oğulları Vakti başlıklarıyla kurgular. İlk bölüm türbe yapısının ortaya çıkışı ve çeşitli ülkelerden örnekleri; biçim, plan ve malzeme özellikleri; Türklerin türbe mimarisinde oynadığı rollerin anlatıldığı daha çok bir mimarlık tarihi metnidir. Diğer bölümlerde Mevlâna Türbesinin yeri, türbenin ilk inşası, yaptıranı, mimari özellikleri, geçirdiği değişimler ve onarımlar, türbe yapımında ve onarımlarında görev alan mimarlar, Osmanlı sultanlarının türbede yaptıkları onarımlar ve hayırlar anlatılır.¹³

Uzluk, Mevlâna'nın bir sebeple bulunduğu ve ziyaret ettiği rivayet edilen yapıları da "Konya'da Mevlâna'nın Hatıralarını Taşıyan Abideler" adıyla iki makale olarak yayımlar. Makalelerde Mevlâna'nın bulunduğu yapılar, o yapı içerisinde geçen, çoğunluğunda kaynak olarak Eflâkî'yi gösterdiği,¹⁴ hikayelerle birlikte aktarılmaktadır. Mevlâna'nın bulunduğu yere ondan bilgi edinmek için gelenlerin aktardıkları hikayeler, Mevlâna'nın Alâaddin'in sarayına iade-i ziyaretlerde bulunması, sık kullandığı Türbe hamamı, dersler verdiği ve şiirlerinde de ismi geçen Akıncı Medresesi;¹⁵ Mevlâna'nın vaaz ettiği Alâaddin Camii, Sincariye Mescidi, Altın Boğa Medresesi, İplikçi Camii, Küçük Karatay (Kemaliye) Medresesi, Mevlâna'nın Şems ile karşılaştığı ve Maracü'l-Bahreyn (iki denizin birleştiği yer) olarak adlandırılan Penbe Fûrûşân (Şeker Fûrûş) Hanı önündeki mevkiyi hikayeleriyle anlatır.¹⁶ Bu yazılarında amacı bir şehir tarihi gelişimi anlatmak değil, şehirle bütünleşmiş önemli bir şahsiyet olarak görülen Mevlâna'nın hayatından hikayeler anlatırken onun bulunduğu yapıları ortaya çıkarmaktır. Uzluk'un Mevlâna hakkında yazdıkları mimarlık tarihine olduğu kadar Mevlevîliğe olan ilgisinin de sonucu olarak görülebilir.

UZLUK'UN KONYA'DAKİ TARİHİ YAPILAR, MİMARİ PARÇALAR VE YAPILAR ÜZERİNDEKİ SÜSLEMELER HAKKINDA YAZDIKLARI

Uzluk'un şehir tarihi yazımı anlamında tek ve konuyu bütün olarak ele aldığı kitabı 1939 tarihli *Konya Abideleri*'dir. Bu kitabın genel anlamda Konya'daki

¹² Uzluk, Şehabettin, *Mevlâna'nın Türbesi*, Konya Halkevi Güzel Sanatlar Komitesi Yayınları, Konya 1946, s. 7.

¹³ a.g.e. s. 11-165.

¹⁴ Ahmed Eflâkî, *Menâkıbü'l-Ârifin* (Çev. Tahsin Yazıcı), 2 cilt, Milli Eğitim Yayınları, Ankara, 1953.

¹⁵ Uzluk, Şehabettin, "Konya'da Mevlâna'nın Hatıralarını Taşıyan Abideler I", *Millî Mecmua*, Cilt: XIII, Sayı:150/5, İstanbul 1952d, s. 12-13.

¹⁶ Uzluk, Şehabettin, "Konya'da Mevlâna'nın Hatıralarını Taşıyan Abideler II", *Millî Mecmua*, Cilt: XIII, Sayı:151/6, İstanbul 1952e, s. 11-12.

Selçuklu, Karamanoğulları ve Osmanlı dönemi eserlerinin yapı türlerine göre sınıflandırılarak anlatıldığı bir metin olduğu söylenebilir. Ancak yapılan sınıflandırma tam olarak yapı türleri özelinde ya da bütün yapı türlerini kapsayıcı nitelikte değildir. Kitap; Camiler, Mescitler, Minareler, Medreseler, Hankahlar, Türbeler, Hamamlar, Süsler ve Architectler bölümlerinden oluşur. Uzluk, kitabında her ne kadar İslâm mimarisi bütününe değiniyor olsa da asıl amacının bu olmadığını, sadece Türk eserlerini, onların içinden de Konya'daki Selçuklu, Karamanoğulları ve Osmanlı dönemi Türk eserlerini anlatmak olduğunu kitabın ilk bölümünde açıklar.¹⁷ Her bölümün başında o yapı türünün nerede ve ne şekilde ortaya çıktığından, ilk örneklerinin neler olduğundan başlayarak kendi belirlediği çeşitleri ve isimleriyle Türk mimarisi içinde gelişimini anlattığı yapı türüne ait Konya'dan örnekler verir.

Uzluk'un Konya'daki Selçuklu eserlerini konu alan bir tercüme kitabı da vardır. *Konya Selçuklu Abideleri* isimli bu kitap Sarre'nin 1921 yılında yayımlanan *Konia, Seldschukische Baudenkmäler* [Konya Selçuklu Anıtları] kitabı aynı zamanda da Sarre'nin 1910 tarihli *Denkmäler Persischer Baukunst* [İran Yapı Sanatı Anıtları] kitabının dördüncü bölümüdür. Kitap, Anadolu Selçuklu tarihi ve Konya ile başlayarak Sarre'nin Anadolu'yu gezerken incelediği Konya'daki bazı Selçuklu eserleriyle devam eder ve Max Deri'nin yazdığı, Selçuklu eserlerindeki süslemeler bölümüyle biter. Uzluk çeviri kitaba yazdığı önsözde "...bu yüksek değerli Almanca kitabın Türkçe'nin dışında kalmasına gönlüm bir Konyalı olarak razı olmadı... Prof. F. Sarre'nin aziz hatırasını saygıyla yâd etmek borcunu duyuyorum."¹⁸ sözleriyle kitabı çevirme amacını dile getirir.

Uzluk, kent tarihini kimi zaman bir resim üzerinden yapıları tespit etmek şeklinde de yazabilmektedir. Örneğin bir yazısında "16. yy romantik Konya'sını" resmettiğini ifade ettiği Matrakçı Nasûh'un Konya minyatüründeki yapıları tespit eder (Resim 4). Bu zamana gelemeyen yapılar ve yapıların nasıl yok oldukları hakkında bilgi verir.¹⁹ Başka bir örnekte, 1854 yılında Konya'ya gelen Ressam Hüsnü Yusuf'un (1917-1861) yaptığı bir Konya resmindeki yapıları tek tek tespit eder ve o günkü durumlarını anlatır (Resim 5).²⁰

¹⁷ Uzluk, Şehabettin, [Architekt Şehabettin]. *Konya Abideleri*, Babalık Basımevi, Konya 1939, s. 2.

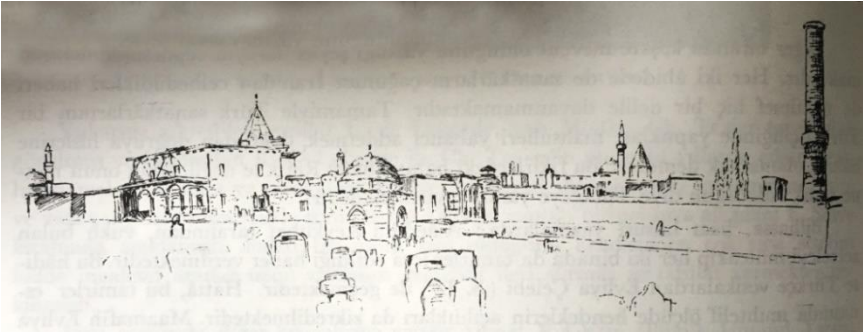
¹⁸ Sarre, Friedrich, "Konya Selçuklu Abideleri", (Çev. Şehabettin Uzluk, Ali Osman Öztürk), Yeni İpek Yolu (Ayrı Basım), Aralık 1999, s. 128.

¹⁹ Uzluk, Şehabettin, "Felekabad Sarayı Konya'nın Neresinde İdi, Kim İnşa ettirdi, Çatısını Hangi Mimar Çattı?", VII. Türk Tarih Kongresi 25-29 Eylül 1970, Ankara 1972, c. I, s. 374-380.

²⁰ Uzluk, Şehabettin, "Ressam Hüsnü Yusuf'un Konya Panoramasındaki Yapıları", Konya Halkevi Dergisi, Sayı: 108-109-110, Konya, Ekim-Kasım-Aralık 1947, s. 1-2.

Resim 4. Matrakçı Nasûh'un Konya minyatürü (Matrakçı, 1976, Levha: 17a).

Resim 5. Ressam Hüsnü Yusuf'un Konya resmi, 19. Yüzyılda Hz. Şems Türbesi önünden Alâaddin Tepesine bakış (Sarre, 1967).

Uzluk'un Konya'daki Selçuklu sarayını konu alan *Selçukîlerin Konya Sarayı* isimli kitabı 1936 tarihli dir. Uzluk metninde, daha önce saray üzerine araştırma yapanların verdiği bilgileri kendi incelemelerini ekleyerek onaylar ya da bu

bilgilerdeki yanlışları açığa çıkarır. Böylece saray ile ilgili o güne kadar oluşturulan doğu ve batı literatürünü de dahil ederek -doğru- bir metin ortaya koymak ister. Bu kitapta Uzluk, ilk olarak Türk saray yapıları ve bu yapıların nasıl gelişim gösterdiklerini anlatır. Eski Türk saray yapılarından örnekler vererek düzgün olmayan saray biçimlerinin zamanla, tecrübe edilerek düzgün şekillere ulaştığını söyler ve bu yapılar için bir gelişim şeması çizer. Örneğin Atilla'nın sarayı dairevidir. Aydogot'un sarayı ve Çin'de bundan sonra yapılan saraylar ise muntazam şekillerden oluşur. Ona göre Batı'da Ortaçağ'da bu saraylar genişler ve zengin örnekler verir. İdeal tipler ise Rönesans döneminde ortaya çıkar ve Barok döneminde bozulmaya başlar.²¹

Bu genel tarihi bilgilerin yer aldığı giriş bölümünden sonra konuyu; sarayın yeri, yapım tarihi, planı, görünüşü, süslemeleri, benzerleriyle karşılaştırma, o günkü durumu, yapım malzemesi ve tekniği başlıkları altında ele alır. Uzluk, sarayın yerini Şikârî'nin notlarından tespit ederek açıklar. Saraya ait Alâaddin Sarayı ya da Cimcime Köşkü isimlerinin²² nereden geldiğini ve aslında neden yanlış olduklarını belirtir. Bu verilere göre Saray Alâaddin'den çok daha öncesine dayanmaktadır ve saray yapısı tek bir bloktan oluşmayan çok parçalı bir yapı grubudur.

Dönem literatüründe sarayın inşa tarihiyle ilgili farklı düşünceler mevcuttur. Uzluk bu farklı düşünceleri aktardıktan sonra kitabeyi kaynak göstererek yapı topluluğunun Kılıçarslanlar zamanında yapıldığını ancak sarayın doğu parçasının IV. Kılıçarslan değil II. Kılıçarslan zamanında inşa edildiğini ifade eder.²³ Uzluk'a göre saray, Asya Türk şehirlerindeki saray yapılarının gelişmiş, düz hatlı örneklerdendir. Uzluk, Konya'yı muhtelif zamanlarda ziyaret etmiş ve saray üzerine de bazı bilgiler vermiş olan Nasûhî, Niehbur, Texier, Sarre, Huart, Krecke'ın gözlemlerinden hareketle sarayın 15.yy'dan 20.yy başlarına kadarki durumunu anlatır.²⁴ Uzluk'un metni konuyla ilgili literatüre yer vermekle birlikte kendisinin yerinde yaptığı incelemelerden edindiği bilgileri içerir. Bu yaklaşım, Uzluk'un bilgiyi doğrulama şeklinin yapı üzerinde birebir araştırma yapmak olduğunu düşündürür.

²¹ Uzluk, Şehabettin, [Architekt Şehabettin]. *Selçukîlerin Konya Sarayı*, Babalık Basımevi, Konya 1936, s. 1-2.

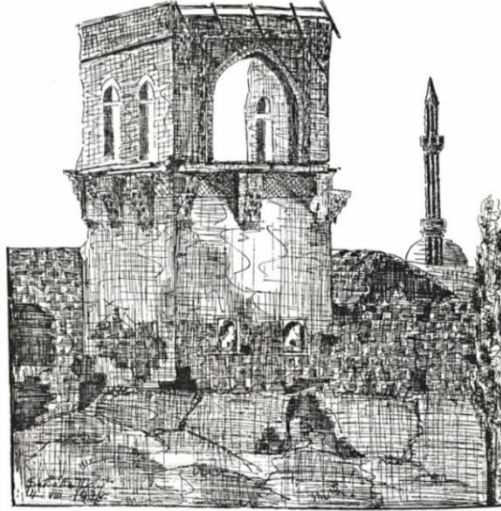
²² Uzluk, "Alâaddin Sarayı" isminin, Alâaddin'in hükümdarlığında kendisi için sarayda bir köşk yaptırmasından ve sarayı tamir ettirmesinden ileri geldiğini, Sultan Cem'in Konya'da valilik yaptığı zamanlarda bu sarayda oturduğunu, bu yüzden Cimcime adının takıldığını aktarır.

²³ a.g.e, s. 6.

²⁴ a.g.e, s. 7-16.

Uzluk, saray üzerine Sarre'nin yaptığı *Der Kiosk von Konia* (1936) çalışmasını da *Konya Köşkü* adıyla Türkçeye çevirir. Sarre'nin Uzluk'a gönderdiği 1934 tarihli mektubunda kitabın Türkçe baskısında yer almak üzere otuz kadar fotoğraf gönderdiği ve Uzluk'a çevirisi için kolaylıklar dileyerek teşekkür ettiği görülmektedir.²⁵ Bir anlamda Sarre, kitabının Türkçe çevirisi için bütün yetkiyi Uzluk'a bırakmaktadır. Sarre'nin bu çalışması daha çok köşkün çini ve mermer süslemeleri üzerine odaklanmaktadır.

Bu çeviri kitapta dikkati çeken Uzluk'un yaptığını söylediği, neredeyse Sarre'nin metninden daha fazla olan eklemelerdir. Uzluk, kitaba Sarre'nin yazdıklarına "Sarre'ye Karşıklar" başlığıyla dipnotlarla ilaveler yapar. Bununla birlikte, Sarre ve yayınları, Türk saray inşaatçılığının tarihçesi, Köşkün üstündeki Arapça kitabe, Eflâkî'deki Konya kapıları ve Türklerin Müslüman olduktan sonra yaptıkları medrese ile saray ve sivil yapıların yer aldığı altı bölüm ekler.²⁶ İçerik olarak Selçukilerin Konya Sarayı çalışmasına benzemekle birlikte bu kitaba çeşitli yerlerden aldığı görsellerin yanında kendi çizimlerini de ilave eder (Resim 6).

Konya, köşk ince minare ile birlikte (tarafından çizilmiştir)

Resim 6. Uzluk'un Konya Köşkü çizimi (Sarre, 1967).

²⁵ Sarre, Friedrich, *Konya Köşkü*, (Çev. Şehabettin Uzluk), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1967, s. 121.

²⁶ a.g.e, s. 69-130.

Uzluk'un sarayı ve köşkü konu edinen bu yazıları kaleme almasının en önemli sebebi, Selçuklu eserlerinin en önemlilerinden biri olan Konya'daki bu sarayın yıkılmış olmasıdır denilebilir. Uzluk, "Konya'da Ata izerleri²⁷ serisinin en yıkığı, en bitiği, en kıyılanı" olarak nitelediği bu sarayın unutulmamasını ve aynı zamanda doğru hatırlanmasını istemektedir. Sarayın yok olmuş olmasına duyduğu üzüntüyü şu sözlerle dile getirir:

Yusuf bin Abdulgaffar, eserinin tazeliği daha uçmadan, insan elleriyle öyle parça parça olacağını acaba aklından geçirmiş midir? Yapısı başına gelenlerin, kendi başına gelmediğini kim iddia edebilir. Eserlerinden anlatmadığım daha ne güzellikler kaybolmuştur. Gül vücudu gibi, yapılarının taşları, toprakları hangi belirsiz köşelere savrulmuş, çamurundan hangi kübik yapılar kurulmuştur?²⁸

Alâaddin Tepesi ve saray üzerine yeterince araştırma yapılmıyor oluşunu eleştiren Uzluk, Türk Tarih Kurumu tarafından 1941 yılında Alâaddin Tepesinde yapılan kazının İslamiyet'ten önceki çağı incelemek için yapıldığını, ancak asıl Selçuklular ve ondan öncekilerin bıraktıkları izler üzerinde araştırma yapılması gerektiğini savunur. Uzluk, tarihî yapıların onarımına dair hiçbir çaba harcanmıyor oluşunu bu eserleri bırakanların torunlarının gönüllerinde "soy sevgisinin" olmayışıyla açıklar ve "benim de ne kara yazgım varmış ki, bugün bir avuç toprak olmuş başında, tek başıma ağlıyorum..." sözleriyle yazısına son verir.²⁹

Uzluk'un 1953'te, Konya'daki Selçuklu yapılarının süslemelerini konu alan bir dizi yazısı yayımlanır. Uzluk, yazılarında bu süslemeleri teknik bakımdan tuğla mozaik, çini mozaik, mermer taş ve madendeki süslemeler olarak üçe ayırır. Uzluk'a göre yapı inşaatında olduğu gibi süslemede de Türkler yerleştikleri yerlere kendi sanatlarını da beraberlerinde getirmişler ve kendi ustalarını yeni malzeme ve mekânla tanıştırmak için yeni bir sanat üretmişlerdir. Yani Türk süsleme sanatı mekân ve malzeme farklılıklarıyla değişiklik gösterir ancak bu, sanatın Türk oluşunu değiştirmez. Örneğin Sâhip Ata Külliyesi yapıldığı tarih itibarıyla diğerlerinden daha geç bir döneme rastlar, bu tarih farkı yapının süslemelerinden anlaşılabilir. Ancak bu fark Sâhip Ata'nın süsleme unsurlarının Türklüğünden bir şey kaybettirmemektedir.³⁰

²⁷ Ata izerleri kavramı; külliyyat, eserlerin tümü anlamında kullanılmış olmalıdır.

²⁸ Uzluk, Şehabettin, [Architekt Şehabettin]. *Selçukîlerin Konya Sarayı*, Babalık Basımevi, Konya 1936, s. 18-19.

²⁹ a.g.e. s. 19.

³⁰ Uzluk, Şehabettin, "Konya ve Civarı Abidelerinin Süsleri I", Millî Mecmua, Cilt:13, Sayı:153/8, İstanbul 1953a, s. 10-11.; Uzluk, Şehabettin, "Konya ve Civarı Abidelerinin Süsleri IV", Millî Mecmua, Cilt:13, Sayı:157/12, İstanbul 1953b, s. 9-10.

Uzluk, Millî Mecmua'da 1927'de yayımlanan bir dizi makalesinde de Çini'nin tarihinden sonra Türk Çini işçiliğini teknik yönünden ele alarak örneklerle anlatmaktadır. Uzluk, Sırçalı Medrese Mihrabı, Alâaddin Camii Mihrabı ve Sâhip Ata Türbesi duvarlarında kakma çini işçiliği; Konya İnce Minareli Medrese minaresi, Konya Sahip Ata Cami mihrabı, İznik'te Yeşil Camii minaresinde düz çini işçiliği; Konya Karatay Medresesi, Bursa Yeşil Camii, İstanbul Çinili Köşk'te kesme çini işçiliği uygulanmış olduğunu anlatır.³¹ Sâhip Ata Camii minaresi çini tekniği bakımından sadece Selçuklu devrinde ve Konya'da görülen bir örnektir. Uzluk, Sırçalı Medrese'nin süslemelerini renk, biçim, teknik yönleriyle anlatırken süslemelerde Doğu etkisi görülüyor olsa da süslemeleri yapan sanatçının Sarre'nin söylediği gibi Acem değil bilakis Diez'in söylediği gibi "Türkoğlu Türk" olduğunu da ilave eder.³²

Uzluk makalesinde, 1924 yılında Karatay Medresesi'ne yaptığı ziyarette karşılaştığı manzarayı da üzümlere anlatır. Uzluk'un ifadesiyle "henüz mala tutmasını bilmeyen" bir nakkaş Karatay Medresesi kubbesinde düşen ve kaybolan çinileri taklit etmektedir. Uzluk bu duruma büyük üzüntü duyar ve engel olmak ister ancak bir sonuç alamaz.³³

Uzluk için büyük yapılar kadar minare, çeşme, mihrap gibi mimari parçalar da çok kıymetlidir. Ama kıymetlerinin yanında Uzluk'un yazılarına konu olma sebepleri, yok olmaları ya da yok olmak üzere olmalarıdır. 1952 yılında Millî Mecmua'da birbiri ardına yayımlanan yazıları bu düşüncesini anlatır. Örneğin, Uzluk'a göre Kelük bin Abdullah'ın yaptığı minare plan ve süslemeleri bakımından benzerlerinden ayrılmakta, özel bir mimari değer taşımaktadır. Yıldırım düşmesi sonucu yıkılan ve sonrasında da uygun olmayan onarımlar geçiren İnce Minareli Külliye mescidi minaresinin o günkü durumu Uzluk için büyük üzüntü sebebidir.³⁴

Benzer şekilde, Beyhekim Mescidi ve mihrabı da yazılarında yer bulur. Mescidin yapılış tarihi, kim tarafından yaptırıldığı, Beyhekim'in kim olduğu gibi

³¹ Uzluk, Şehabettin, "Selçuki ve Osmanlı Çinileri İşçiliği", Millî Mecmua, c. 8, nr. 91, İstanbul 1 Ağustos 1927a, s. 1467-1468.; Uzluk, Şehabettin, "Selçuki ve Osmanlı Çinileri İşçiliği", Millî Mecmua, c. 8, nr. 94, İstanbul 15 Eylül 1927b, s. 1515-1517.; Uzluk, Şehabettin, "Selçuki ve Osmanlı Çinileri İşçiliği", Millî Mecmua, c. 9, nr. 98, İstanbul 1 Kanunuevvel 1927c, ss. 1581-1582.

³² Uzluk, Şehabettin, "Selçuki ve Osmanlı Çinileri İşçiliği", Millî Mecmua, c. 8, nr. 91, İstanbul 1 Ağustos 1927a, s. 1467.

³³ Uzluk, Şehabettin, "Selçuki ve Osmanlı Çinileri İşçiliği", Millî Mecmua, c. 9, nr. 98, İstanbul 1 Kanunuevvel 1927c, s. 1581-1582.

³⁴ Uzluk, Şehabettin, "Konya'da Çifte Şerefeli Üçüncü Minare", Konya Halkevi Dergisi, Konya 1948, S. 112, s. 3-5.; Uzluk, Şehabettin, "Konya'da Çift Şerefeli Üçüncü Minare", Millî Mecmua, Cilt: XIII, Sayı147/2, İstanbul 1952a, s. 3-5.

konularda elindeki bilgilerin yeterli olmadığını söyleyip dönemin diğer eserleriyle karşılaştırarak bazı çıkarımlarda bulunur. Mescidin çok değerli bulunduğu mihrabı ve mihrap üzerindeki süslemeleriyle ilgili bilgiler verir ve bu engin zenginliğin yok olduğunu üzümlere ifade eder.³⁵

Sâhip Ata Camii kapısındaki iki çeşme³⁶ de Uzluk'un yazılarında bahsi geçen bir mimari ögedir. "Çok iyi bir işçilik"le ve "çok iyi bir kompozisyon oluşturularak" yapılan çeşmeler için Uzluk, "Süslü bir kitabın iki sahifesi gibi" ifadelerini kullanır. Kelük bin Abdullah'ın Sivas Gök Medrese kapısında da aynı kompozisyonu oluşturduğunu belirtir. İki yapıda da iki minarenin alt hizasında bulunan çeşmelerin oluşturduğu kompozisyon güçlü bir mimari meydana getirir. Sâhip Ata Camii'nin sol minaresi yıkılmadan önce bu çeşmelerle birlikte oluşturdukları kuvvetli kompozisyonun daha iyi anlaşılabilmesi için kendisinin yıkılan minareyi etüt ettiği çizimini hatırlatır (Resim 7).³⁷

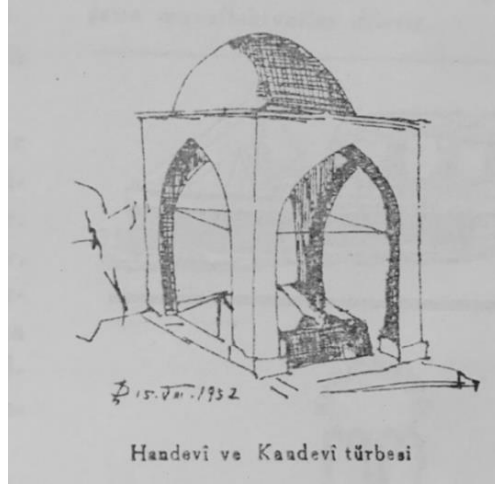
Resim 7. Uzluk'un çizimiyle Sahip Ata Camii'nin yıkılan minaresi (SÜSAM Arşivi).

³⁵ Uzluk, Şehabettin, "Konya'da Beyhekim Camii Mihrabı", Millî Mecmua, Cilt: XIII, Sayı148/3, İstanbul 1952b, s. 9-11.

³⁶ Sahip Ata Camii taş kapısındaki "çeşmeler" Yılmaz Önge tarafından "emzikli sebil" olarak tanımlanmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Önge, Yılmaz, "Türk Sebil Mimarisinin Bulunmayan Örnekleri: Emzikli Sebiller", Lale Dergisi, S. 1, İstanbul 1982.

³⁷ Uzluk, Şehabettin, "Konya'da Sahip Ata'nın Çeşmeleri", Millî Mecmua, Cilt: XIII, Sayı149/4, İstanbul 15 Temmuz 1952c, s. 11-12.

Başka bir yazısında Uzluk, “13. asrın pek kuvvetli üstadı” olarak gördüğü Kelük bin Abdullah’ın bilinmeyen iki eserini gün yüzüne çıkardığını iddia eder. Konu olan, Ilgın Akşehir yolu üzerinde biri tamamen yok olmuş (han), diğeri ayakta (türbe) iki yapıdır. Yapıların inşa tarihleriyle ilgili çıkarımlarda bulunur ve yok olan hanın kesin yerinin bulunabilmesi için yerinde incelemeler yapılmasının gerektiğini bildirir. Uzluk’a göre yapılacak bu incelemelerle 13. asır Türklerine ait bir han etüt edilmiş ve özellikleri ortaya çıkarılmış olacaktır. Kaldı ki bu eserin sadece yerini bilmek bile küçük olmayan bir kazançtır, çünkü şimdiye kadar kimse bununla ilgilenmemiştir. Han yapısı kadar talihsiz olmayan ve hâlâ ayakta olan türbe yapısı (Handevî ve Kandevis Türbesi) ise ufak tefek onarımlar geçirmiş olsa da “... memleketimizdeki eski eserler ve onların korunması konusundaki ‘organsızlık, tekniksizlik, bilgisizlik’ sebebiyle iyi durumda değildir.”³⁸ (Hata! Başvuru kaynağı bulunamadı.8).

Resim 8: Handevî ve Kandevis Türbesi (Uzluk, 1952e).

Bu çalışmada; mimar, ressam, araştırmacı ve yazar olan Uzluk’un daha çok korumacı yönü ve koruma çalışmaları üzerinde durulmuştur. Uzluk, kimi çalışmalarında mimar kimliğiyle tarihi yapı türlerini, o türün tarihi gelişimini örnekleyen yazılar yazmış; kimi çalışmalarında ise yalnızca yapılar üzerine tespit yapmış ve var olan durumları hakkında bilgi vermiş, korunmaları için

³⁸ Uzluk, Şehabettin, “Keluk Bin Abdullah’ın İki Meçhul Eseri”, Millî Mecmua, Cilt: 13, Sayı:152/7, İstanbul 1952f, s. 4-6.

tavsiyelerde bulunmuştur. Türkiye Anıtlar Derneği Konya Şubesi başkanlığını yapmış, bu alanda uğraşlar vermiş ve yazılar yazmış olması Uzluk'un koruma ilgisinin yansımalarıdır. Uzluk, bu alandaki neredeyse bütün yazılarında yok olmuş ya da olmaya yüz tutmuş eserleri ele alır ve yazılarında bir şekilde koruma düşüncesine değinir. Uzluk, "Ben bile çocukluğumdan bu yana, yirmiyi geçen abidenin yol geçirilmek, meydan yapılmak bahanesiyle yıktırıldığını pekiyi hatırlıyorum. Bugün ise: o güzelim ecdat eserlerinin yanında ne olduğu belirsiz beton yapıların sırtkan yüzlerini, çirkin boylarını görmekteyiz." demektedir.³⁹ Uzluk'un bütün bu çalışmalarını, tarihi yapıların unutulmamaları hatta korunmalarını sağlamak için belgelemek, bu yapılarla bir şehir tarihi ortaya koymak amaçlı şehir tarihi yazımı olarak görmek ve bu çalışmalarla memleketi, yaşadığı şehir olan Konya'nın şehir tarihine katkıda bulunduğunu söylemek mümkündür.

³⁹ Sarre, Friedrich, *Konya Köşkü*, (Çev. Şehabettin Uzluk), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1967, s. 105.

KAYNAKÇA

- Ahmed Eflâkî, *Menâkıbü'l-Ârifîn* (Çev. Tahsin Yazıcı), 2 cilt, Milli Eğitim, Ankara 1953.
- Ceylan, Serdar, "Türkiye Anıtlar Derneği", *Merhaba Akademik Sayfalar*, Konya 3 Temmuz 2013, s. 361-364.
- Erdemir, Yaşar; Cirtil, Saim; Özgün, Selda, *Konya Bibliyografyası-Arkeoloji-Sanat Tarihi-Tarih-Mimarlık Tarihi-Etnografya*, T.C. Konya Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, Konya 2003.
- Karpuz, Haşim, vd., *Türkiye Anıtlar Derneği Konya Şubesi Çalışmaları*, Selçuk Üniversitesi Basımevi, Konya 1998.
- Karpuz, Haşim; Çetinaslan, Mustafa, "Türkiye Anıtlar Derneği'nin Konya'da Onarımını Yaptırdığı veya Onarımına Katkıda Bulunduğu Yapılar", *Uzluk Ailesi Armağanı*, içinde, Selçuk Üniversitesi Matbaası, Konya 2017, s. 93-128.
- Karpuz, Haşim; Odabaşı, Sefa; Karaoğlu, Alaybey, *Konya Ticaret Odası Sergi Kataloğu*, Konya Ticaret Odası Yayını, Konya 1996.
- Nasûhü's-Silâhî (Matrakçı). *Beyân-ı Menâzil-i Sefer-i Irâkeyn-i Sultân Süleymân Hân*, haz. Hüseyin G. Yurdaydın, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1976.
- Önge, Yılmaz, "Türk Sebil Mimarisinin Bulunmayan Örnekleri: Emzikli Sebiller", *Lale Dergisi*, S. 1, İstanbul 1982.
- Sarre, Friedrich, "Konya Selçuklu Abideleri", (Çev. Şehabettin Uzluk, Ali Osman Öztürk), *Yeni İpek Yolu* (Ayrı Basım), Konya Aralık 1999.
- Sarre, Friedrich, *Konya Köşkü*, (Çev. Şehabettin Uzluk), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1967.
- Şafak, Yakup, "Şahabettin Uzluk'un Notlarında Son Dönemde Yaşamış Konyalı Mevlevîler", *Akademik Sayfalar* (Merhaba Gazetesi eki), C.8, S.8, Konya 12 Mart 2008, s.116-121.
- Şafak, Yakup, "Uzluk Kardeşlerin Mevlevîlik ve Çelebilik Yönleri", *Tıp Tarihi Araştırmaları*, 14, İstanbul, 2006, s. 178-182.
- Uzluk, Şehabettin, [Architekt Şehabettin], *Konya Abideleri*, Babalık Basımevi, Konya 1939.
- Uzluk, Şehabettin, [Architekt Şehabettin], *Selçukîlerin Konya Sarayı*, Konya 1936, Babalık Basımevi.
- Uzluk, Şehabettin, "Felekabad Sarayı Konya'nın Neresinde İdi, Kim İnşa ettirdi, Çatısını Hangi Mimar Çattı?", VII. Türk Tarih Kongresi 25-29 Eylül 1970 Ankara, Ankara 1972, c. I, s. 374-380.
- Uzluk, Şehabettin, "Keluk Bin Abdullah'ın İki Meçhul Eseri", *Millî Mecmua*, Cilt: 13, Sayı:152/7, İstanbul 1952f, s. 4-6.
- Uzluk, Şehabettin, "Konya ve Civarı Abidelerinin Süsleri I", *Millî Mecmua*, Cilt:13, Sayı:153/8, İstanbul 1953a, s. 10-11.
- Uzluk, Şehabettin, "Konya ve Civarı Abidelerinin Süsleri IV", *Millî Mecmua*, Cilt:13, Sayı:157/12, İstanbul 1953b, s. 9-10.
- Uzluk, Şehabettin, "Konya'da Beyhekim Camii Mihrabı", *Millî Mecmua*, Cilt: XIII, Sayı:148/3, İstanbul 1952b, s. 9-11.
- Uzluk, Şehabettin, "Konya'da Çift Şerefeli Üçüncü Minare", *Millî Mecmua*, Cilt: XIII, Sayı:147/2, İstanbul 1952a, s. 3-5.

- Uzluk, Şehabettin, "Konya'da Çifte Şerefeli Üçüncü Minare", Konya Halkevi Dergisi, Konya 1948, S. 112, s. 3-5.
- Uzluk, Şehabettin, "Konya'da Mevlâna'nın Hatıralarını Taşıyan Abideler I", Millî Mecmua, Cilt: XIII, Sayı:150/5, İstanbul 1952d, s. 12-13.
- Uzluk, Şehabettin, "Konya'da Mevlâna'nın Hatıralarını Taşıyan Abideler II", Millî Mecmua, Cilt: XIII, Sayı:151/6, İstanbul 1952e, s. 11-12.
- Uzluk, Şehabettin, "Konya'da Sahip Ata'nın Çeşmeleri", Millî Mecmua, Cilt: XIII, Sayı:149/4, İstanbul 15 Temmuz 1952c, s. 11-12.
- Uzluk, Şehabettin, "Ressam Hüsnü Yusuf'un Konya Panoramasındaki Yapıları", Konya Halkevi Dergisi, Sayı: 108-109-110, Konya Ekim-Kasım-Aralık 1947, s. 1-2.
- Uzluk, Şehabettin, "Selçuki ve Osmanlı Çinileri İşçiliği", Millî Mecmua, c. 9, nr. 98, İstanbul 1 Kanunuevvel 1927c, s. 1581-1582.
- Uzluk, Şehabettin, "Selçuki ve Osmanlı Çinileri İşçiliği", Millî Mecmua, c. 8, nr. 94, İstanbul 15 Eylül 1927b, s. 1515-1517.
- Uzluk, Şehabettin, "Selçuki ve Osmanlı Çinileri İşçiliği", Millî Mecmua, c. 8, nr. 91, İstanbul 1 Ağustos 1927a, s. 1467-1468.
- Uzluk, Şehabettin, *Mevlâna'nın Türbesi*, Konya Halkevi Güzel Sanatlar Komitesi Yayınları seri 1 no 2, Konya 1946.

KONYA'DA BULUNAN FERİDUN NAFİZ UZLUK ARŞİVİ

THE FERİDUN NAFİZ UZLUK ARCHIVE IN KONYA

Bekir ŞAHİN*

Öz

Bu makalede Konya'da bulunan Nafiz Uzluk Arşivi geniş bir şekilde ele alınarak arşivin son durumu ve bulunduğu yerler anlatılmaya çalışılmıştır. F. Nafiz Uzluk hayatında elde ettiği en küçük bir bilgi kırıntısını dahi not etmiştir. Bıraktığı her kitabın ve her belgenin bir köşesinde hayatından ve düşüncelerinden kesitler vardır. Kâğıt ve kalem onun için adeta bir sırdaş, bir hayat arkadaşı olmuştur. Onların bu faydalı alışkanlıkları sayesinde bu gün gerek Mevlevilik, gerek yerel tarih, gerekse çeşitli şahıslara ait birçok bilgi kaybolmaktan kurtulmuştur.

Nafiz Uzluk arşivinde: Mevlevilik ve Mevlevihanelerle ilgili kitaplar, hat levhalar, fotoğraf ve resimler bulunmaktadır. O, üzerinde bilgi taşıyan hiçbir malzemeyi, bir kâğıt parçasını, bir gazete kupürünü dahi atmayıp saklamak gibi bir özelliğe sahiptir. Bu yüzden onun topladığı bütün müsveddeleri, mektupları, fotoğrafları, Uzluk Arşivi'nde korunmaktadır. Uzluk Ailesi, böyle değerli bir kütüphane ve arşivi geride kalanlara bırakarak Mevlâna ve Mevlevilik araştırmalarına büyük katkı sağlamıştır.

Tıbbî bilimler ve tıp tarihi açısından da Uzluk Arşivi büyük bir öneme sahiptir. Zira bu arşivde sadece Selçuklu ve Osmanlı tababeti ile ilgili bilgi, belge ve doküman bulunmamakta, aynı zamanda Cumhuriyet dönemi tıp tarihi açısından da pek çok değerli malzeme yer almaktadır.

•

Anahtar Kelimeler

Arşiv, Mevlevilik, Tıp Tarihi, El Yazması, Kültür, Kitap, Kütüphane

•

* Konya Yazma Eserler Bölge Müdürü, bekirsahi@gmail.com.

Abstract

In this paper, the Nafiz Uzluk Archive in Konya was analysed in detail and tried to describe its last situation and locations. F. Nafiz Uzluk wrote down even any bit of information he got. There is information about his life and thoughts on each of the books or documents he left. Paper and pen were like his confidant or partner. Because of their beneficial habits, a lot of information on Mawlawiyah, local history and also various people has reached to the present day.

There are books on Mawlawiyah and Mevlevi Lodges, Calligraphy panels, photographs and pictures in the Nafiz Uzluk Archive. He had a characteristic of keeping any materials containing information, a piece of paper and even a press clipping. For this reason, all the notes he took, the letters and photographs are kept in the Uzluk Archive. Uzluk Family made a significant contribution to the researches on Mawlana and Mawlawiyah, leaving this precious library and archive.

The Uzluk Archive also has a great importance for the medical sciences and history of medicine. Because there are not only data, records and documents on Seljuqian and Ottoman arts of medicine, but also various important documents on the history of medicine of the Republic period in this archive.

•

Keywords

Archive, Mawlawiyah, History of Medicine, Manuscript, Book, Library

GİRİŞ

Arşiv kelimesinin kökü, eski Yunanca arkheion kelimesinin Latinceye geçmiş hali olan archivumdur. Arşiv: Kurumların, gerçek ve tüzel kişilerin faaliyetleri sonucunda meydana gelen, idarî, hukukî, kurumsal değeri olan ya da tekrar kullanılmak üzere üretilen her türlü görsel, yazılı, dijital belge ve bilgilerin muhafaza edildiği yerdir¹.

Mana itibarıyla arşiv ise; resmi dairelerin, çeşitli müesseselerin veya kişilerin işlerini yürütürken, muamelesi tamamlanmış ve muhafazası icap eden vesikaların düzenli bir şekilde, belirli kaidelere göre bir araya getirilerek saklandığı yerdir.

Bir şeyin arşiv malzemesi olabilmesi için üzerinden en az 30 yıl geçmesi kaidesi kabul edilmiştir. Türkiye'de arşiv terimi, tariftteki manayı aşan bir biçimde kullanılmakta ve her türlü dokümantasyonu içine alan bir anlam da taşımaktadır.

Arşivler bir ülkenin tapu senedi, bir milletin hüviyet varakası, onun bütün varlığı, hakları ve hususiyetleri ile onu geçmişinden bugüne bugününün yarınlara bağlayan dayanağı ve en değerli kültür ve tarih hazinesidirler. Arşivlerin değerlendirilebilmesi, ancak arşivlerin istifadeye sunulabilmesi ile mümkündür. Arşivlerden gerek bizlerin, gerekse gelecek nesillerin istifade edebilmeleri ise, ancak arşiv malzemesinin sağlıklı bir şekilde korunması ve tahrip olanların da restore edilmesi ile mümkün olacaktır².

Fuat Aziz Göksel, Feridun Nâfiz Uzluk'un ana karakteristiğini *"toplayıcı, koleksiyoncu olan bir bibliyoman"* olarak belirtir. Konya'daki arşiv ile Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Deontoloji Anabilim Dalı'ndaki koleksiyonları günümüze kadar gelmiştir.

Son derece mütevazı şartlarda (varyemez hayatı ile) geçen bir ömürde Feridun Nafiz'un eline geçen her değeri kitaba tahvil edip bu büyük birikim sağlamıştır.

Çok sayıda, nadir diyebileceğimiz tıp yazmasını toplayabilmek bile başlı başına bir başarı olarak görülmelidir. Binlerce kitaptan oluşan zengin arşivinde; el yazma kitaplar, Arap harfli nadir matbu eserler ve ayrı basım, yayına hazırlanmış ve bir kısmı basılmış olan makaleler, çeşitli konularda dosya ve çok sayıda fotoğraf ve mektup ve hat levhalarla birlikte etnografik malzemeler yer

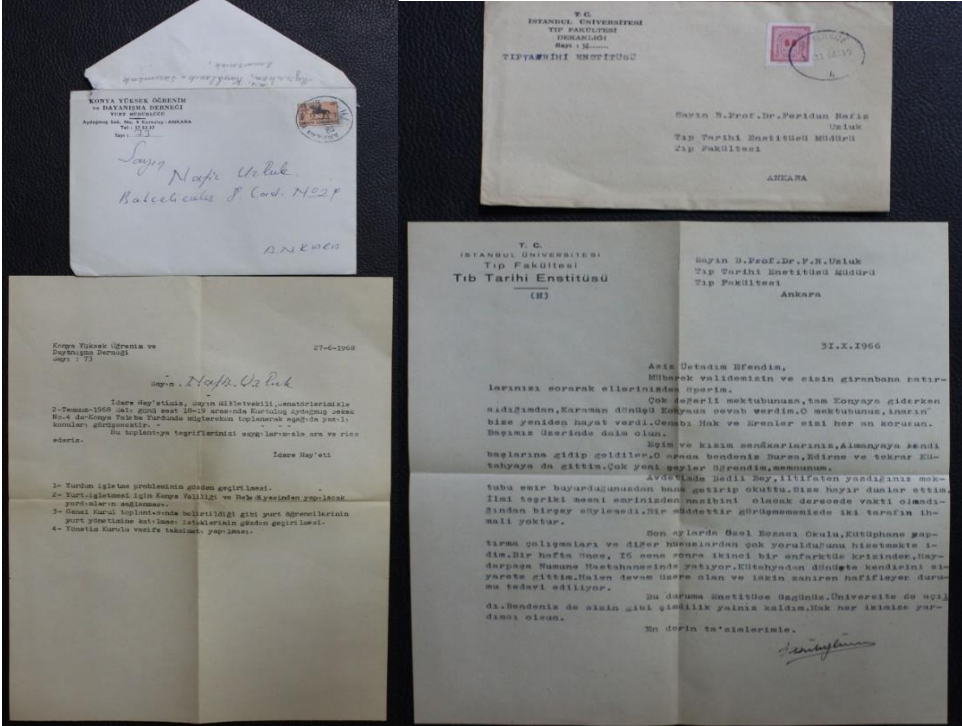
¹ İsmet Binark, *Arşiv ve Arşivcilik Bilgileri*. Ankara 1980, s. 3.

² Bekir Şahin, *Selçuklu'dan Günümüze Konya Belleği, Kent Hafıza Merkezleri, Kent İhtisas Kütüphaneleri, Kent Arşivleri*, Kayseri 2010, s. 28-56.

almaktadır.³

Foto1. SÜSAM Kütüphanesi Sergi Salonu'nda bulunan etnografik parçalar

³ <http://www.sdplatform.com/Dergi/415/Mevlana-asigi-unlu-tip-tarihcimiz-Prof-Dr-Feridun-Nfiz-Uzluk.aspx> Erişim tarihi;24.11.2018.

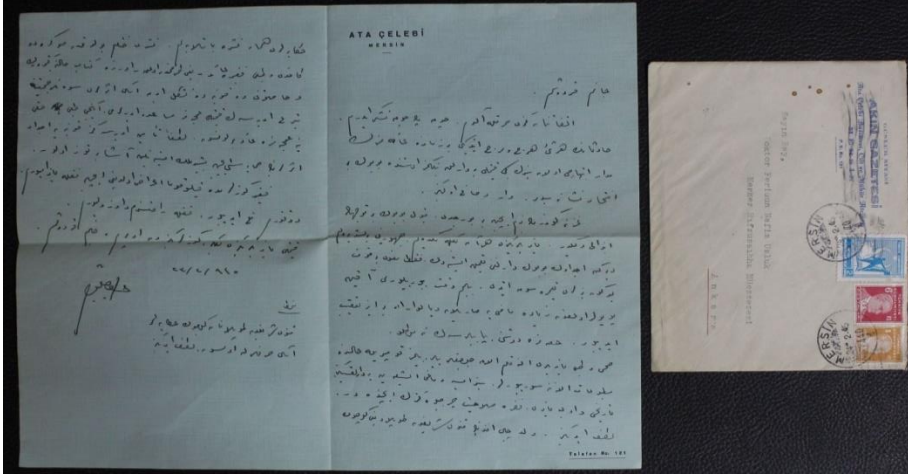

Foto 2. Nafiz Uzluk'a ait Mektuplar.

Nafiz Uzluk'un Hayatı

1902 yılında Konya Ereğli'de doğmuş olan Feridun Nafiz Uzluk, Subay Ahmed Hamdi Bey'in, Mevlana soyundan Ali Çelebi'nin kızı Sıdıka Hanım'la evliliğinden dünyaya gelmiştir. Beyşehir taburu ile Yemen'e görevli olarak giden babası Yüzbaşı Ahmet Hamdi Bey 1905 yılında, 28 yaşında şehit olmuştur.

Mesleki çalışmalarının yanı sıra Türk Tarihi, Eski Türk Edebiyatı, tasavvuf, özellikle Hz. Mevlâna ve Mevlevilik konularıyla da yakından ilgilenmiş, tıp alanındaki araştırmaları yanı sıra zikredilen konularda da telif ve tercüme olarak pek çok yayın yapmıştır. Ayrıca bu alandaki bazı faaliyetlere öncülük etmiş yahut aktif olarak katılmış; hatta kendisi Ankara'da Uzluk Basımevi adında bir matbaa kurup çok değerli eserler yayınlamıştır.

Uzluk gençlik yıllarından itibaren tıp ve kültür tarihi ile yakından ilgilenmiştir. İyi derecede Farsça ve Arapça yanında Fransızca ve Almanca bilmektedir. Erişebildiğimiz kadarıyla ilk yazısı 1922 de Payamı Sabah'ta çıkmıştır. 27 Eylül 1974 yılında vefat eden Uzluk, hiç evlenmemiştir⁴.

Prof. Dr. Feridun Nafiz Uzluk (1902-1974) ve Koleksiyonculuğu

Feridun Nafiz Uzluk; Tıp Tarihi, Mevlâna ve Mevlevilik konusunda her türlü bilgi ve belgeyi biriktirmeyi hedeflemiş, yurt içinde ve yurt dışında gittiği her yerde bu yönde araştırmalarda bulunmuş, yerli yabancı pek çok ilim adamı ile

⁴ Hasan Özönder, "Uzluk Feridun Nafiz", *Konya Ansiklopedisi*, Konya 2015, s. 29, 30.

irtibat kurmuş ve bunun sonucunda gerçekten çok değerli bir arşiv vücuda getirmiştir.

Türk Milleti'nin zengin birikimlerinin bilincinde olan ve ömrünü adayarak bu büyük milletin değerlerini koleksiyonunda toplamaya çalışmıştır. Feridun Nafiz Uzluk Tıp alanındaki maharetine ilâveten, tam bir kültür adamı hüviyetiyle, gerek Tıp Tarihi, gerek Kültür ve Sanat Tarihi, gerekse Mevlâna ve Mevlevîlik ile ilgili pek çok kitabı ve dokümanı arşivinde toplamış, bu uğurda tüm mesaisini ve servetini ortaya koymuştur. Bu şahsî gayretlerin neticesinde ortaya çıkan dev arşivde, değeri tartışılmaz bir kütüphaneyi ve çok sayıda doküman ile sanat eserini görmek mümkündür.

Bu arşiv içerisinde son Mevlevî postnişinlerinden Veled Çelebi'nin kendi yazdığı eserlerle yine ondan kalan son dönem Mevlevilik tarihine ışık tutacak önemli belgeler de yer almaktadır. Bu kitap ve belgeler, Veled Çelebi'nin kızı Devlet İzbudak tarafından ailenin en yakınlarından biri olan Feridun Nafiz Uzluk'a verilmiştir.

Nimet Uzluk ise, vefatından önce evinin kendi hissesini, eşyalarını, eşi ile birlikte oluşturduğu fotoğraf arşivi ve kütüphanesini Selçuk üniversitesi Selçuklu araştırmaları merkezine bağışlamıştır⁵.

Feridun Nafiz Bey'in bir özelliği kâğıt ve kalemi candan bir dost, mahrem bir sırdaş edinmesidir. Hz. Mevlâna ve Mevlevilik sahası, yakın dönem kültür ve edebiyat tarihimize de ışık tutan değerli notlar arasında tıp tarihi ile ilgili notları da önemlidir.

Feridun Nafiz Bey aynı zamanda iyi bir arşivci idi. Onun ölümünden sonra Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Merkezine intikal eden Konya'daki arşivi ile Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Deontoloji Anabilim Dalı'nda oluşturduğu arşiv, bilim tarihi açısından önem arz etmektedir.

F. Nafiz Uzluk'un maddi varlıkları kendisinin ve kardeşi Şahabettin Uzluk'un vefatından sonra varislere intikal etmiş, Şahabettin Uzluk'un eşi Nimet Uzluk kendisine düştüğü kadarıyla –özellikle Mevlâna ve Mevlevîlikle ilgili olanları- S.Ü: Selçuklu araştırma merkezi (SÜSAM)'ne bağışlamıştır. Diğer varisler maddiyatla ölçülemeyecek kadar değerli olan yılların birikimi bazı önemli dokümanları satma yoluna gitmişlerdir⁶.

⁵ Emine Karpuz, "Nimet Uzluk (1914-2000)", *Uzluk Ailesi Armağanı*, haz. Haşim Karpuz-Ahmet Çaycı-Serdar Ceylan, Konya 2017, s. 57, 58.

⁶ Nuri Şimşekler, "Feridun Nafiz Uzluk'a Elli Yıl Sonra Verilebilen Müjde: Mevlana Araştırma Enstitüsü", *Akademik Sayfalar*, 4/20, s. 166.

Nafiz Uzluk’un Konya’daki Koleksiyonları;

Binlerce kitaptan oluşan zengin kütüphanesi ağabeyi Şehabettin Uzluk ve eşi Nimet Uzluk tarafından Mevlâna Enstitüsü’ne hibe edildi. Uzluk kardeşlerin geride bıraktıkları eserlerden Konya İl Halk Kütüphanesi Uzluk Bölümü’ndeki yazma eserlerle bazı sanat ürünü çalışmalar, Bölge Yazmalar Kütüphanesi’ne 24.02.2015 tarihinde devredildi. Diğer bir kısmı da Selçuk Üniversitesi’nin Merkez Kütüphanesi’ne taşınmıştır.

S.Ü. SELÇUKLU ARAŞTIRMALARI MERKEZİ

Ülkemizin kalkınmasına katkı sağlamak, bilim üretmek, bilim ve eğitim kadroları yetiştirmek amacıyla kurulan üniversitelerin görevlerinden biri de kuruldukları bölgenin sosyal, kültürel, sağlık ve teknik alanlarında gelişmesini sağlamak; özellikle sosyal bilimler açısından kültür varlıklarına, şahsiyetlerine sahip çıkıp, bilimsel veriler ışığında bunları araştırmak ve insanlığa tanıtmaktır. Bu manada Selçuk Üniversitesi Rektörlüğü’ne bağlı bir birim olmak üzere 2547 sayılı Yüksek Öğretim Kanununun 7. maddesinin d/2 fıkrası uyarınca ve Yüksek Öğretim Kurulunun 2/5/1985 tarih ve EÖ/07.04.004/1736-6791 sayılı kararı gereğince 1985 yılında “Selçuklu Araştırmaları Merkezi” kurulmuştur. Selçuklu Araştırmaları Merkezi tarafından şimdiye kadar Selçuklu Tarihi ile ilgili ulusal ve uluslararası kongreler, sempozyumlar, paneller ve konferanslar gibi birtakım bilimsel aktiviteler gerçekleştirilmiştir. Ayrıca merkez bünyesinde Farsça ve Arapça dersler de verilmiştir.

Foto 3. SÜSAM Kütüphanesi Cilt Atölyesi girişi.

Merkez, uzun süre Mevlana Dergâhının doğu tarafında Karatay Belediyesine ait Çelebi evleri denilen yerde hizmetini sürdürmüştür. İçerisinde Uzluk koleksiyonunun da bulunduğu Kütüphane Prof. Dr. Nejat Göyünç İhtisas Kütüphanesi olarak hizmet yürütölmüştür⁷.

Merkez’de, geçmişte önemli kişilerce çekilmiş olan Konya ve tarihi ile ilgili fotoğraf, cam negatif ve dıalardan meydana gelen görsel malzeme Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Merkezi Başkanlığı arşivi oluşturulmuş; ayrıca bir ihtisas kitaplığı kurulmuştur. Kitaplıktaki eserlerin çoğu rahmetli Dr. Şehabeddin UZLUK ve kardeşi Feridun Nafiz Uzluk'a ait olup, Sayın Nimet UZLUK tarafından merkeze bağışlanmıştır. İçerisinde kitapların yanı sıra değerli belge ve tabloların da bulunduğu bu bağışlar sayesinde Merkezde, Mevlâna, Mevlevihaneler ve tıp tarihi konusunda zengin bir koleksiyon meydana gelmiştir.

Foto 4. SÜSAM Kütüphanesinden görünüş.

⁷ Bekir Şahin, *Konya’nın Kırk Kütüphanesi*, Konya 2017, s. 86.

Foto 5. SÜSAM Kütüphanesi'nde tasnif çalışmalarından bir görünüş.

Bunlar arasında F. Nafiz Uzluk'un yerli ve yabancı meslektaşlarıyla yaptığı yazışmalar, şahıslar ve olaylar hakkında tuttıkları notlar, fotoğraflar, belgeler, çeşitli yayınlar zikredilmelidir. Tıp alanında yayınlanmış pek çok kitap ve makalesi bulunan Feridun Nafiz Bey, tıp tarihiyle ilgili onlarca eseri de tercüme etmiş; bu eserlere ait çoğu Osmanlı Türkçesi alfabesiyle, bazıları da daktilo edilmiş halde bulunan müsveddeler, halen Merkez Uzluk Arşivi'nde bulunmaktadır.

Bu dokümanlar içerisinde, son Mevlevî postnişinlerinden Veled Çelebi (1867-1953)'nin kendi yazdığı eserlerle, yine ondan kalan son dönem Mevlevîlik tarihine ışık tutacak önemli belgeler de yer almaktadır. Yine Ahmed Remzi Dede ve Tahirü'l-Mevlevî gibi son devrin önemli Mevlevî şahsiyetlerinden intikal eden bazı değerli eserler de Uzluk Arşivi'ndedir.

Yine bu arşivde, tıp ve tıp tarihi ile ilgili kitaplar, broşürler, ayrı basımlar, kupürler, el yazması defterler, dosyalar, makaleler ve fotoğraflar yer almaktadır. Koleksiyonda, müellifi tanınmış ve tıp literatüründe önemli yeri olan tabiplerin ve eserlerin yanında tedavi yöntemlerinin ya da çeşitli terkiplerin listelendiği, küçük uygulamaların anlatıldığı kitapçıkları ve telif ya da istinsah edenin

genellikle meçhul olduğu tıp ile ilgili eserler de bulunmaktadır⁸.

Bu eserler bazen belli bir konu üzerindeki bilgilerin derlemesi olabileceği gibi genellikle tıbbî notlar, ilaç terkipleri, dualar, tılsımlar vb. eski tıbbın kapsamına giren notlardan meydana gelmektedir.

Bu kitapların zahriye sayfalarında, derkenarlarında bulunan Nafiz Uzluk'n özel notları bu koleksiyonu daha da değerli kılmaktadır.

Uzluk ailesine ait aile fotoğrafları, mühürler, aileye verilen ödüller ve madalyalar, daktilolar, Şahabettin Uzluk'un çalışmaları ve tabloları, Feridun Nafiz Uzluk'un kullandığı bazı tıbbî malzemeler Selçuklu Araştırmaları Merkezi'nde sergilenmektedir.

⁸ Haşim Karpuz-Yakup Şafak, "SÜSAM Uzluk Arşivi'nin Mevlevilik ve Tıp tarihi Açısından Önemi", X. Milli Mevlana Kongresi Tebliğler, II, Konya 2003, s. 105-109; Özender, "Uzluk, Feridun Nafiz", s. 29-30.

Foto 6. SÜSAM Kütüphanesi Sergi Salonu'nda sergilenen Uzluk ailesine ait aile fotoğrafları, mühürler, aileye verilen ödüller ve madalyalar, Feridun Nafiz Uzluk'un kullandığı bazı tıbbî malzemeler materyaller.

Uzluk ailesi yazma eserlerini ve çok sayıda matbu Arap harfli ve Latin harfli kitaplarla birlikte fotoğraf koleksiyonunu buraya bağışlamıştır. Bu merkezde Uzluk koleksiyonuna ait 4.846 adet Arap harfli Nadir matbu, Arapça, Farsça, Osmanlı Türkçesi eserlerle birlikte değişik konularda Latin harfli kitaplar da yer almaktadır. Yine bu merkezde Nafiz Uzluk Koleksiyonuna ait olan SÜ Dokümantasyon merkezinde bulunan 2.518. adet yazma eser ve belgenin dijital kopyaları mevcuttur.

TUTANAKTIR

İLGİ: 13.03.2006 tarih ve B.30.2.SEL.070.79.00/216/191 sayılı yazınız.

İlgi yazınızla daha önce istenen merkezimiz arşivindeki çeşitli konulardaki yazma eser ve belgelerin isimleri belirlenip, kataloglanmak üzere dijital ortamda çekimleri yapılmış ve demirbaş kaydedilmiştir. Ekli Listedeki toplam yüz beş (105) sayfa ve ikibin beşyüz on sekiz (2518) demirbaş kayıtlı eser teslim edilmiştir. 28.07.2006

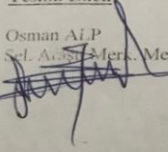
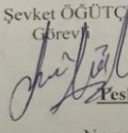
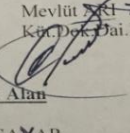
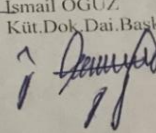
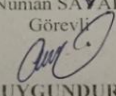
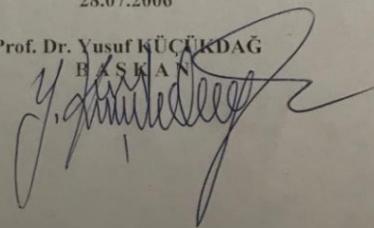
<u>Teslim Eden</u>	<u>Teslim Eden</u>	<u>Teslim Alan</u>	<u>Teslim Alan</u>
Osman AİP Sel. Arş. Mer. Mem. 	Şevket ÖĞÜTCÜ Görevli 	Mevlüt AKI Küt. Dok. Dai. Başk. 	İsmail OĞUZ Küt. Dok. Dai. Başk. Ş.
	<u>Teslim Alan</u> Numan SAYAR Görevli UYGUNDUR 28.07.2006		
	Prof. Dr. Yusuf KÜÇÜKDAĞ BAŞKAN 		

Foto 7. Nafiz Uzluk Koleksiyonu'na ait Tutanak.

2017 yılı Şubat ayında şu anki binasına; Selçuk Üniversitesi Müze Binası 2. katına taşınmıştır. Burada Uzluk ailesinden kalan kitaplar birleştirilmeye çalışılmıştır. Uzluk İhtisas Kütüphanesi öğrencilerin kullanımına açılmıştır. Ayrıca Selçuklu Araştırmaları Merkezi Kütüphanesi oluşturularak ortaçağ tarihi ile kitaplar öğrencilerin kullanımına sunulmuştur. Merkez bünyesinde Konya Bölge Yazma Eserler Bölge Müdürlüğü'nün desteğiyle Cilt Atölyesi kurularak yıpranmış kitapların ciltleri onarılmaktadır. Yaklaşık 2000 kitap yeniden ciltlenerek kütüphane bünyesine kazandırılmıştır.

Foto 8. SÜSAM Kütüphanesi Cilt Atölyesi.

SÜSAM ARŞİVİNDEKİ CAM NEGATİF VE FOTOĞRAF, KARTPOSTALLAR, ÇEŞİTLİ DOKÜMANLAR

1. 18 adet kutuda toplam 285 adet cam negatif.

2. Selçuklu Es I. Kolide Selçuk Es'e ait 2085 film.

3. Selçuklu Es II. Kolide Selçuk Es'e ait 286 cam negatif.

4. Selçuk Es Fotoğrafları 1. dosya 320 adet.

5. Selçuk Es Fotoğrafları II. Dosya 203 adet.

6. Selçuk Es Fotoğrafları III. Dosya 177 adet.

7. Selçuk Es Fotoğrafları IV. Dosya 242 adet.

8. Selçuk Es Fotoğrafları V. Dosya 271 adet.

11. Prof. Dr. Yılmaz Önge sergi fotoğraf 2. dosyası 1004 adet.

12. Türk Tarih Kurumu Mimar Sinan Yapıları 1. cilt külliyeler dosyası 1 adet.

13. Türk Tarih Kurumu Mimar Sinan Yapıları 2. cilt tek yapılar 1 adet.

14. Çerçevesiz Çeşitli Ebatlarda 117 adet resim var.

15. Çerçevesiz 48x37 Ebadında 28 adet resim var.

16. Eski Konya Divaları 772 adet.

17. Konya Panoraması 34 adet.

18. Silsilename'i Aliyye'i adlı dosyada 66 adet.

9. Serat Akkartal'a ait 231 adet film var (Selçuk Es I. Kolinin içinde).

10. Prof. Dr. Yılmaz Önge'nin resim sergisi fotoğraf, 37 adet ve matbu basılmış 11 adet resim.

21. Ahi Şerafeddin Camii ve Türbesi 5 adet resim.

22. 1320 tarihli mahkeme ilanı 4 adet.

23. Mesnevi Ön Sözleri 36 adet.

24. D/218 Mevlânâ ihtifali ile ilgili bir konuşma şahsi bir mektup ve gazete kupürleri dosyası.

25. Hz. Şems Tebrizi Resimden karta baskı 22 adet.

26. Eski Eser dosyası 8 adet resim ve film.

27. Konya Tarihi resimleri 10 adet.

28. Sanat tarihi ile ilgili bazı resimler 25 adet.

29. Mesnevi ile ilgili malzeme 5 adet.

30. Şahabeddin Uzluk resimleri kırk beş (45) adet.

31. Çeşitli Ebatlarda Şahabeddin Uzluk resimleri on üç (13) adet.

32. Yrd. Doç. Dr. Yaşar Semiz fotoğrafları 5 adet.

33. Şerafeddin Sarnıcı ile ilgili fotoğraflar 8 adet.

34. Belediye Başkanları fotoğrafları 19 adet. 35. Türkiye Anıtlar Derneği Şubesi Çalışan üye fotoğraflar 2 adet.

19. Sadreddin Konevi bilgi not dosya 1 adet. Mevlevilikle ilgili resimler 64 adet.

20. Hacı bayram Cami ve İsfahanı Mescidi 10 adet resim.

36. İbrahim Nuri Tongur fotoğrafları 9 adet.

37. Muhtelif 25 adet fotoğraf.

38. Merkez Arşivi isimli zarfta 9 adet fotoğraf.

39. Şahabeddin Uzluk Bey hekim mescidine ait fotoğraflar 11 adet.

40. S. Ü. Rektörler 13 adet.

41. Ahmet Uğur adlı zarfta 1 mektup 1 fotoğraf.

42. Önemli Şahsiyetler (Post nişiler) 8 adet.

43. Doktorlar 9 adet fotoğraf.

44. Belediye Başkanları 25 adet fotoğraf.

45. Can Şahinden alınan fotoğraf kopyaları 32 adet.

46. Üzerinde F. N. Uzluk yazan küçük albümde çeşitli yerlere ait 37 adet fotoğraf.

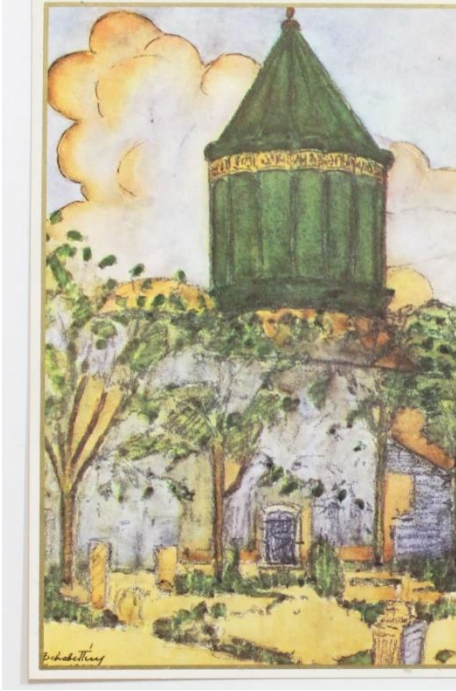
47. Belediye Başkanları Valileri 6 adet.

48. Belediye Başkanları Valileri 6 adet.

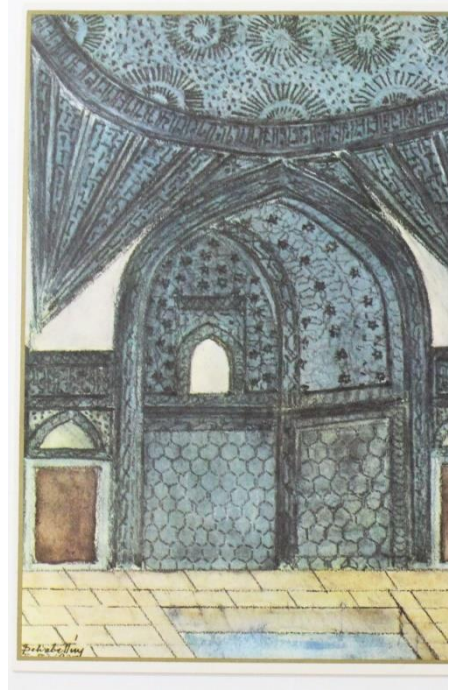
49. Mine Erol isimli zarfta 19 adet kartpostal.

SÜ Selçuklu Araştırma Merkezi'nde; Şahabettin Uzluk'un Türkiye Anıtlar Derneği Konya Şubesi Başkanı olduğu dönemde bastırıp dağıttığı Konya gravürleri, hat örneklerini, Mevlevi minyatürleri de bulunmaktadır.

Mimar Şahabettin Uzluk'un Konya Tarihi Kartpostalları üzerine yaptığı çalışmalarda burada yer almaktadır. Şahabettin Uzluk mimari yapıların ve iç mekândaki formların gerçekçi bir anlatışla resmedildiği, detay ve motiflerinde kendisine has üslubuyla ince bir işçilik içerisinde yer aldığı görülmektedir. Bu gerçekçi ve ayrıntıcı tavırdan dolayı tarihi eserlerin iç ve dış detaylarının zaman içinde yıpranmasına ve yok olmasına karşı bir belgeleme gayreti görülmemektedir. Suluboya tekniği birçok çalışmada kullanılmış ve aynı tekniğin içerisinde tarama kalemleriyle detaylar ve konturlar yer almıştır. Karakalem lavi teknikler de kullanılmıştır⁹.

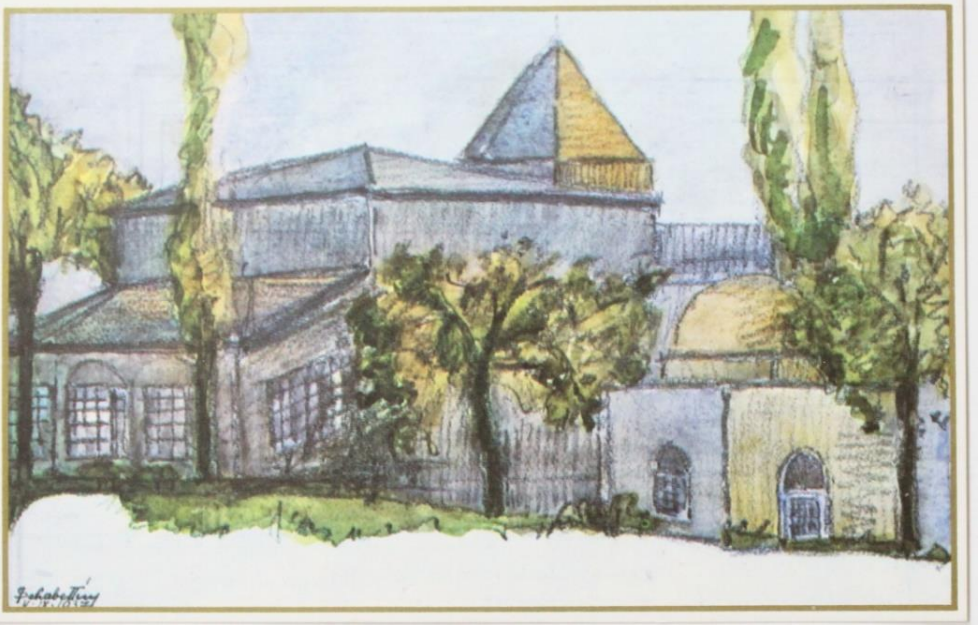

Resim 1. Yeşil Kubbe ve Niyaz Penceresi.

Resim 2. Karatay Medresesi içi.

⁹ Ayşe Zehra Sayın, "Konya Yazma Eserler Kütüphanesi'nde Bulunan Feridun Nafiz Uzluk Koleksiyonu'ndaki Tezhipli Eserler", *Uzluk Ailesi Armağanı*, haz. Haşim Karpuz-Ahmet Çaycı-Serdar Ceylan, Konya 2017, s. 227.

Resim 3. Şemsi Tebrizi'nin Makamı.

Merkez bünyesinde yayımlanan dergi ilk sayısını 1986 yılında Selçuk Dergisi adıyla yayımlamıştır ve 1989 yılına kadar 4 sayı çıkmıştır. Yaklaşık 30 yıl sonra dergi Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Dergisi adıyla 5. sayısı ile 2016 Aralık ayında yeniden yayın hayatına başlamıştır. Yılda iki kere yayımlanan dergi 2018 Haziran'da 8. sayısını çıkarmıştır.

Foto 9. Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Dergisi'nin muhtelif sayıları

Selçuklu Araştırmaları Merkezi bünyesinde şuan Merkez Müdürü Doç. Dr. Mehmet Ali Hacıgökmen, Müdür Yardımcısı Dr. Öğr. Üyesi Sefer Solmaz, Kütüphane ve Cilt Sorumlusu Şevket Öğütçü, Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Dergisi Sorumlusu ve Editör Yardımcısı Selma Dülgeroğlu, Kat Görevlisi Muhammed Mustafa Çelik görev yapmaktadır.

Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Dergisi Editörleri

Doç. Dr. Mehmet Ali Hacıgökmen, Dr. Öğr. Üyesi Sefer Solmaz, Dr. Öğr. Üyesi Zehra Odabaşı, Öğr. Gör. Derya Deniz Gezer (İngilizce Editör)

Editör Yardımcıları

Arş. Gör. Hatice Aksoy, Arş. Gör. Abdullah Burgu, Arş. Gör. Abdul Metin Çelikkilek, Selma Dülgeroğlu

Konya Yazma Eserler Bölge Müdürlüğü

Feridun Nafiz Uzluk arşivinin muhafaza edilip araştırmacıların hizmetine sunulduğu bir başka kurumda Konya Yazma Eserler Bölge Müdürlüğü'dür.

Feridun Nafiz Uzluk'un ailesi tarafından Konya İl Halk Kütüphanesi'ne bağışlanan; 125 adet hat levhası, yağlı boya resimler ve muhtelif fotoğraflar, Konya İl Halk Kütüphanesi Müdürlüğü tarafından Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi Müdürlüğüne 24.02.2015 tarihinde teslim edilmiştir.

Aynı tarihte 3 adet duvar saati, cam fanus üzerine yazılı duvar saati, 2 adet çini porselen tabak ve bir bakır tabak İl Halk Kütüphanesi'ne iade edilmiştir.

Foto 10. Konya Yazma Eserler Bölge Müdürlüğü Hat Reyonundan bir görünüş.

Konya İl Halk Kütüphanesi Nafiz Uzluk Bölümü'nde bulunan toplam 448 cilt içinde bulunan 612 adet yazma eser 03.06.2004 tarihinde Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi'ne devredilmiştir. Yine aynı tarihte 9 adet Latin harfli, 49 adet Arap harfli toplam 58 cilt içinde 70 adet eser teslim edilmiştir. 31.07.1991 tarihli liste ile toplam Yazma; 589, Basma; 3680 olmak üzere toplam; 7618 eserin devri yapılmıştır¹⁰.

Bu eserlerin dillerine göre dağılımı şu şekildedir: Osmanlı Türkçesi; 299, Farsça; 165, Arapça; 125, toplamda 589 cilt¹¹.

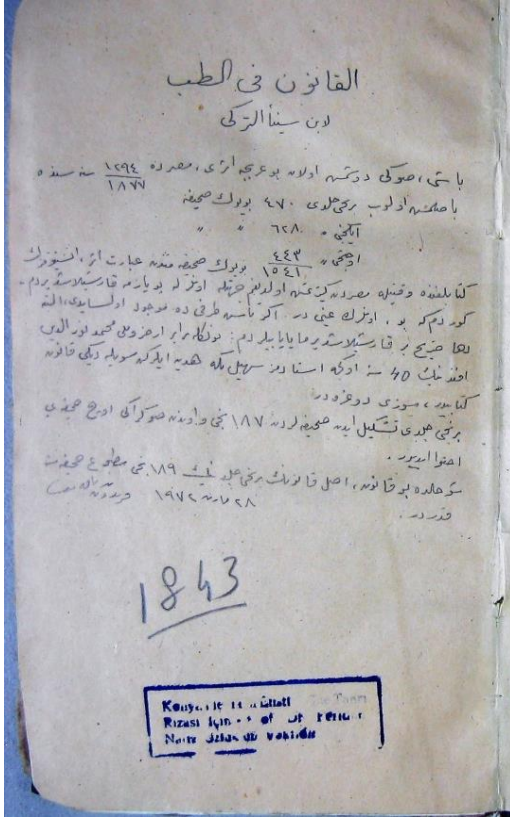
Yazma kitaptan bir kısmı Mevlevîlik ve diğer konular ile alakalı, 61 adet yazma Tıp Tarihiyle ilgilidir. Bu eserlerin içinde klasik İslam tıbbının önemli kaynakları olan müellifi bilinen eserler yanında çeşitli tıbbi bilgilerin kaydedildiği ve kiminin tarafından ve nerede kopya edildiği bilinmeyen mecmualar da bulunmaktadır. Ayrıca yine tıp konusunda yazılmış küçük kitaplar olarak tarif edebileceğimiz risaleler, tercümeleler, çeşitli ders notları ve değişik kütüphanelerde bulunan tıp kitapları katalogları bulunmaktadır.

Bu çalışma, *"Uluları, yutan unutkanlık çukurundan çıkarmak ve cihana ilan etmek bütün hekimlerimize düşen vazifeler arasındadır."* diyen, Prof. Dr. Feridun Nafiz Uzluk koleksiyonundaki tıp tarihi ile ilgili arşivi öne çıkarmaktadır.

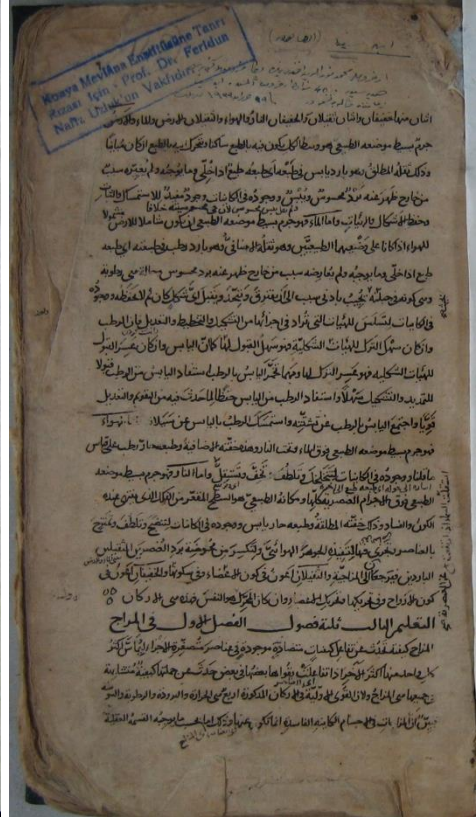
¹⁰ Şahin, *Selçuklu'dan Günümüze Konya Belleği*, s. 28-56.

¹¹ Konya Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü İl Halk Kütüphanesi Müdürlüğü'nün 03.06.2004 tarih ve 672 sayılı Resmi Yazısı ve Ekli Tutanaklar.

T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi Müdürlüğü'nün 15.06.2004 tarih ve 395 sayılı yazıları.

Resim 4. Konya Yazma Eserler Bölge Müdürlüğü Koleksiyonu'nda bulunan Nafiz Uzluk'a ait El-Kanun Fi't-Tıb isimli kitabın zahiriye sayfasına kitapla ilgili Uzluk'un el yazısıyla düştüğü not.

Resim 5. KYEBM 6858 – El-Kanun Fi't-Tıb, İbni Sina, Ebu Ali Hüseyin b. Abdullah

Kültür ve sanat hayatımızda büyük emekleri olan Prof. Dr. Feridun Nafiz Uzluk ve ailesinin de tezhipli eserlerin korunmasında ve günümüze ulaşmasında önemli katkıları olmuştur.

Konya Yazma Eserler Kütüphanesindeki Uzluk koleksiyonunda bulunan yazma eserlerde iyi derecede diyebileceğimiz tezhipler yer almaktadır. Bu tezhipler, çeşitli üslup özelliklerini barındırması sebebiyle tezhip sanatı açısından önem arz etmektedir. Bu kitaplar üslup olarak değerlendirildiğinde; Herat üslubu, Şiraz üslubu, Osmanlı üslubu izlerine rastlanır¹².

¹² Sayın, "Konya Yazma Eserler Kütüphanesi'nde Bulunan Feridun Nafiz Uzluk Koleksiyonu'ndaki Tezhipli Eserler", s. 227.

S.Ü. TIP FAKÜLTESİNDE BULUNAN KOLEKSİYON

Aşağıda isimleri ve adetleri belirtilen 48 (Kırk sekiz) adet Tıp Malzemeleri 09.12.2013 tarihinde S.Ü Tıp Fakültesi Dekanlığı adına Dr. Nedim Akgün (S.Ü. Tıp Fakültesi Halk Sağlığı A.D.)'e teslim edilmiştir.

Türkiye'nin ilk tıpçılarından Feridun Nafiz Uzluk'un bu koleksiyonda, Tıp tarihi araştırmacılarına ışık tutacak. Tıpta kullanılan 50 ile 100 yıllık alet edevatın yanı sıra dünyaca ünlü 45 tıpçının eşsiz fotoğrafları da yer alıyor.

Uzluk'un koleksiyonunu ailesi, yıllar önce Prof. Dr. Refik Soylu'ya emanet etmişti. Tıp tarihine meraklı olduğu için muhafaza eden Soylu, daha iyi muhafazası ve araştırmacılara faydalı olabileceği için SÜ Tıp fakültesine teslim etmiştir. Prof. Dr. Soylu'nun teslim ettiği, koleksiyondaki tıbbi cihazlar Uzluk'un kullandıkları cihazlar olduğunu düşünmekteyiz. Bu cihazlardan Pek çokları bugün kullanılsa da yine özelliğini kaybetmemiştir, kıymetli eserlerdir, tarihi değerleri vardır. Umulur ki tıp tarihi çalışmalarına ışık tutar.

Soylunun SÜ Tıp Fakültesine teslim ettiği eserler arasında; Louis Pasteur, Sigmund Spidzer, Hekimbaşı İsmail Bey, Sigmund Freud, Müşir Hafız Paşa gibi dünyaca ünlü bilim adamları ve tıpçıların da fotoğrafları bulunuyor. Bu fotoğrafların büyük çoğunluğunun nadir olduğunu düşünüyoruz. Bunların bir kısmı Türkiye'de tıp üzerine çalışmalar yapan, bir kısmı da dünya çapında tanınan kişilere aittir."

Foto 11. Nafiz Uzluk'a ait Selçuk Üniversitesi Tıp Fakültesi'nde bulunan tıbbi aletler ve diplomalar

MALZEMELER

1. Bistüri	12. Antiseptik Sabun	23. Manşonlu Tansiyon Aleti (2 Adet)
2. Kemik Testeresi	13. Komperatör	24. Kan Yayma Seti
3. Spatula	14. Alkol Derecesi Tespit Aleti	25. KBB Aynası
4. Refleks Çekici	15. Sütür Malzemesi	26. Civalı Tansiyon Aleti
5. Pens	16. İğne Ucu Seti	27. Delgeç
6. İğne Ucu (6 Adet)	17. Stetoskop Baş (2 Adet)	28. İlk Yardım Çantası
7. Şırınga Tüpü	18. Dişçi Aynası	29. Steril Örtü Mandalı
8. Laboratuvar Tüp (2 Adet)	19. Sülfür Kabı	30. Grafit Kalem Seti (3 Adet)
9. Termometre (7 Adet)	20. Beher	31. Preparat Alma Kabı
10. Stetoskop	21. Cam Balon	32. 28 Parçalık Laboratuvar Deney Malzeme Seti (Çantalı)
11. Enjektör seti	22. Cıva-Oksit Şişesi	

Ayrıca;

- 1.Tıp tarihinde meşhur yerli ve yabancı Tıp Doktorlarına ait Fotoğraflar (42 Adet)
 - 2.Ders Programı (1 Adet)
 - 3.Diploma (2 Adet)
- S.Ü Tıp Fakültesi Dekanlığında bulunmaktadır.

Uzluk ailesine ait arşiv malzemeleri, Selçuklu Araştırmaları Merkezi, SÜ Tıp Fakültesi ve Konya Yazma Eserler Bölge Müdürlüğü Uzluk Arşivi'nde korunmaktadır. Kanaatimizce Uzluk Ailesinin böyle değerli bir Kütüphane ve arşivi geride kalanlara bırakması Mevlâna ve Mevlevilik ile Tıp ve Şehir Tarihi araştırmalarına büyük katkısı olmuştur.

SONUÇ

Nafiz Uzluk arşivinde: Mevlevîlik ve Mevlevîhanelerle ilgili kitaplar, hat levhalar, fotoğraf ve resimler bulunmaktadır. Bu doküman içerisinde, son Mevlevî Postnişinlerinden olan Veled Çelebi (1867-1953)'nin kendi yazdığı eserlerle, yine ondan kalan son dönem Mevlevîlik tarihine ışık tutacak önemli

belgeler de yer almaktadır. Yine Ahmed Remzi Dede ve Tahirü'l-Mevlevî gibi son devrin önemli Mevlevî şahsiyetlerinden intikal eden bazı değerli eserler de Uzluk Arşivi'ndedir.

Koleksiyonda, müellifi tanınmış ve tıp literatüründe önemli yeri olan tabiplerin ve eserlerin yanında tedavi yöntemlerinin ya da çeşitli terkiplerin listelendiği, küçük uygulamaların anlatıldığı kitapçıkları ve yazarın ya da derleyenin genellikle meçhul olduğu tıp ile ilgili eserler de bulunmaktadır.

Bu eserler bazen belli bir konu üzerindeki bilgilerin derlemesi olabileceği gibi genellikle tıbbi notlar, ilaç terkipleri, dualar, tılsımlar vb. eski tıbbın kapsamına giren çok değişik notlardan da meydana gelmektedir.

Bu kitapların zahiriyesayfalarında, derkenarlarında bulunan Nafiz Uzluk 'un özel notları bu koleksiyonu daha da değerli kılmaktadır.

Konya Yazma Eserler Bölge Müdürlüğü kütüphanesinde özellikle Nafiz Uzluk koleksiyonunda Klasik İslam tıbbının önemli eserlerinin nadide örnekleri dikkat çekmektedir. Çeşitli tıbbi mecmualar, ders notları, araştırma raporları vb. çok değişik konulardaki el yazmalarının yanında tıp dışındaki ilimlere ait konularda yazmalar da mevcuttur. Tıp, astronomi, felsefe, tasavvuf, edebiyat, sanat tarihi gibi çok değişik araştırma alanlarında da zengin eserler birçok araştırmamanın konusunu teşkil edecek kadar önemlidir.

KAYNAKÇA

- Binark İsmet,, *Arşiv ve Arşivcilik Bilgileri*. Ankara 1980.
- Karpuz, Emine, "*Nimet Uzluk (1914-2000)*", *Uzluk Ailesi Armağanı*, haz. Haşim Karpuz-Ahmet Çaycı-Serdar Ceylan, Konya 2017, s. 57-58.
- Karpuz, Haşim, Yakup Şafak, "*SÜSAM Uzluk Arşivi'nin Mevlevilik ve Tıp tarihi Açısından Önemi*", *X. Milli Mevlana Kongresi Tebliğler*, II, Konya 2003.
- Özönder, Hasan, "*Uzluk Feridun Nafiz*", *Konya Ansiklopedisi*, Konya 2015, s. 29-30.
- Sayın, Ayşe Zehra, "*Konya Yazma Eserler Kütüphanesi'nde Bulunan Feridun Nafiz Uzluk Koleksiyonu'ndaki Tezhipli Eserler*", *Uzluk Ailesi Armağanı*, haz. Haşim Karpuz-Ahmet Çaycı-Serdar Ceylan, Konya 2017, s. 227-249.
- Şahin, Bekir, *Konya'nın Kırk Kütüphanesi*, Konya 2017.
- Şahin, Bekir, *Selçuklu'dan Günümüze Konya Belleği, Kent Hafıza Merkezleri, Kent İhtisas Kütüphaneleri, Kent Arşivleri*, Kayseri 2010.
- Şimşekler, Nuri, "*Feridun Nafiz Uzluk'a Elli Yıl Sonra Verilebilen Müjde: Mevlana Araştırma Enstitüsü*", *Akademik Sayfalar*, 4/20, s. 166.

BİLİME ADANMIŞ BİR ÖMÜR
FERİDUN NAFİZ UZLUK* VE ARŞİVİ HAKKINDA BİR ARAŞTIRMA**

A LIFE DEDICATED TO SCIENCE
A STUDY ON FERİDUN NAFİZ UZLUK AND HIS ARCHIVE

Sinan TAŞDELEN***

Öz

Aslen bir tıp doktoru olan ancak bunun yanında sanata da yakın ilgisi olan Feridun Nafiz Uzluk XX. yüzyılın önemli Mevlana araştırmacılarından biridir. Kendi ifadesine göre anne tarafından Mevlevî soyundan gelmektedir. Uzluk'u Mevlevîlik alanında çalışmaya iten sebeplerin başında Mevlevîlik soyundan gelmesi ve gençlik yıllarını Mevlevî muhitlerinde geçirerek almış olduğu terbiyedir. Uzluk bu alanda yaptığı çalışmaların Mevlevîlik alanında çalışan araştırmacılara yol gösterici olduğu asla inkâr edilemez. İyi bir arşivci olan Uzluk eline geçen her dokümanı itina ile saklamış ve gelecek nesillere aktarılmasını sağlamıştır. Vefatından sonra Selçuk Üniversitesi'ne bağışlanan arşivinin bir bölümü bugün pek çok araştırmacıya yol gösterdiği şüphesiz bir gerçektir. Bu çalışma hem Feridun Nafiz Uzluk'un Selçuklu Araştırmaları Merkezi'ne bağışlanan kütüphanesi hakkında tarihe bir not düşmek, hem de çeşitli alanlarda arşivci ve müellif olarak önemli hizmetler yapmış olan birinin tanıtımına mütevazî bir katkıda bulunmak amacıyla hazırlanmıştır.

•

Anahtar Kelimeler

* F. Nafiz Uzluk hakkındaki bütün bilgiler yazarın SÜSAM'daki arşivinde bulunan belge ve eserlerine dayanmaktadır. Ayrıca bkz. Uzluk, Ş., s. 92; TDEA, VIII. C., s.481; Türk Kültürü, Yıl 13, Sayı 146, s. 119-120.

** Bu makale Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde 2001 yılında Dr. Öğr. Üyesi Yakup ŞAFAK danışmanlığında tamamlanan Cumhuriyet Döneminde Mevlevîlik Üzerine Araştırma Yapan İlim Adamları ve Feridun Nafiz Uzluk başlıklı Yüksek Lisans Tezinden üretilmiştir.

*** Dr. Öğr. Üyesi, Selçuk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Fars Dili ve Edebiyatı Bölümü, Konya/Türkiye, tasdelensinan@hotmail.com.

Feridun Nafiz Uzluk, Mevlevilik, Konya

•

Abstract

Feridun Nafiz Uzluk, who was a medical doctor in fact and interested in art, was one of the most important researchers of Mawlana in the 20th century. As to him, he descended of Maulawi through the maternal line. The main reason why Uzluk studied on Mawlawiyah was that he had descended of Maulawi and the education he had got in his youth in the Mawlawiyah circles. It is irrefutable that Uzluk's studies in this field guide the researchers who study on Mawlawiyah. Uzluk who was a good archivist, kept all the documents he got and let them to be handed down the next generations. It is undoubted fact that a part of his archive which was donated to Selcuk University after his death, guides lots of researchers currently. This study has been prepared in order both to make an entry in history about Feridun Nafiz Uzluk's library which was donated to Seljuk Researches Centre, and to make a small contribution for the introduction of someone who did important things as an archivist and author in various fields.

•

Keywords

Feridun Nafiz Uzluk, Mawlawiyah, Konya

GİRİŞ

Kendi beyanlarına göre anne tarafından Mevlâna soyundan gelen ve şehit subay Hamdi Bey'in oğlu olan Feridun Nafiz Uzluk, 1902 yılında Konya'da doğmuştur. Bu şehirde ilk tahsilini Konya Tatbikat İlkokulu'nda yaptıktan sonra (1911) Konya İttihat ve Terakki İdâdi'sini bitirmiş (1919), 1924 yılında da İstanbul Tıp Fakültesinden mezun olmuştur. Askerlik hizmetini Gülhane Tıp Akademisinde yedek subay olarak ifa ettikten sonra mecburi hizmetini yapmak üzere Ordu'nun Mesudiye kazası hükümet tabipliğine atanmış (1925) ve burada üç sene çalışmıştır. 1928 yılında Konya Memleket Hastanesi dâhiliye asistanlığına tayin edilmiş olan Uzluk, buradan Konya Sıtma Mücadele Merkez Tabipliğine geçmiş, 1929 yılında da Aksaray ve Havalisi sıtma Mücadele Teşkilatında çalışmıştır.

1932 yılında ihtisas yapmak üzere kendi imkânlarıyla Almanya'ya gitmiş. Münih Tıp Fakültesi 2. Dahiliye Kliniğinde fahri asistan olarak Prof. Dr. Friedrich Von Müller'in yanında çalışmış; Higien Enstitüsü'nde ve daha sonra Hamburg Sıcak Memleketler Hastalıkları Enstitüsü'nde bir yıl çalışarak diploma almayı başarmıştır. Bir süre Eppendorf Hastanesinde Prof. Dr. Schottmüller'in yanında çalışan Dr. Uzluk, 1935'te Türkiye'ye dönmüş, burada Trakya Umum Müfettişliği'ne bağlı salgın hastalıklar uzmanı olarak çalışmış, bir yıl sonra da Refik Saydam Hıfzısıhha Enstitüsü'ne girmiştir. Enstitüde Çiçek Aşısı Şubesi mütehassıslığına verilen Uzluk, Boğazlıyan, Kırşehir, Mucur, Niğde ve Aksaray'da çıkan salgın hastalıklarla mücadele için adı geçen şehir ve kazalarda teşkilat kurmuştur.

Dr. Feridun Nafiz Uzluk, Refik Saydam Hıfzısıhha Enstitüsü'nde çalışırken Ankara Tıp Fakültesi Tıp Tarihi ve Deontoloji profesörlüğüne seçilmiştir (1946). Türk Tıp Tarih Kurumu kurucu üyesi, Uluslararası Histoire de la Medicine Cemiyeti Türk delegesi ve Türkiye Anıtlar Derneği genel başkanı olan Uzluk, Almanya (1932-35), Fransa (1949-35), İngiltere (1949), Hollanda (1950), Libya (1956), İran (1957) ve Avusturya'da çeşitli tetkiklerde bulunmuştur. Türk tarihi, eski Türk edebiyatı, tasavvuf, özellikle Mevlâna ve Mevlevîlik konularıyla da yakından ilgilenmiş, tıp alanındaki araştırmaları yanısıra zikredilen konularda da telif ve tercüme olarak pek çok yayın yapmış ve bu alandaki bazı faaliyetlere öncülük etmiş yahut aktif olarak katılmış; hatta kendisi Ankara'da Uzluk Basımevi adında bir matbaa kurup çok değerli eserler neşretmiştir. 27 Eylül 1974 yılında vefat eden Uzluk, hiç evlenmemiştir.

Ağabeyi Şahabettin Uzluk, kardeşi F.Nafiz Bey hakkında şunları söylemektedir:

“Daha İstanbul’dayken Çallı İbrahim, Fehiman, Ruhi Bey gibi Türk ressamlarının musahabelerinde bulundu ve uzun müddet onların eserlerini İstanbul ve Ankara’da açılan sergilerde takip etti.

Bilhassa Türk sanat şubelerinden resim, mimari, yazı ve müzikte büyük bir anlayışı olduğu gibi genel ve özel sanat tarihi bilimini de Avrupa’da yaptığı stajlar arasında kuvvetlendirdi. Bir mimar kadar abidelerden ve bir hattat kadar yazı çeşitlerinden anlar, Mevlevîhane’de geçen hayatı¹ esnasında da en güçlü ayinlerin makamlarını tefriye mukteditir. Hattat, ressam, mimar, heykeltıraş ve müzisyenlerden birçok vefat etmiş ve sağ ahabları vardı. Abdülhak Hamid, Süleyman Nazif, Rıza Tevfik... gibi tanıdıklarla yıllarca yüz yüze geldi, sohbetinde bulundu.

Yalnız sanat muhitine inhisar etmeyen gücü, aynı derece ve derinlikte İslam ve Türk tıp, felsefe, tasavvuf, kimya, fizik dallarında da çok geniş bilgiye sahipti. Ana dili yanında müteaddit dilleri okur, anlar, yazar ve konuşurdu. Bu arada Mevlâna bilgiçliği ötekilerin yanında kat kat üstündür. Mevlâna’nın mesnevîlerini, gazellerini ana dili gibi anlar ve anlatır, başka illerde sanı çağrılan iftiharımız bir ulu kişidir.”²

F. Nafiz Bey, uğruna ömrünü verdiği bir konuda ciddi bir adım atılmasını istiyor, Konya’da bir Mevlâna Tetkikleri Enstitüsü kurulmasını çok arzu ediyordu. Böyle bir Enstitü kurulduğu takdirde maddi desteğinin yanı sıra sahip olduğu bütün kitaplar, belge, fotoğraf, tablo ve muhtelif aletleri buraya hibe edeceğini 1963 ve 1966 yıllarında kamuoyuna duyuruyordu. Yetkililerden, bu yönde hazırlıklar yapıldığını öğrenince ilgisini buraya yöneltti. 1973 yılında Enstitü için Mevlâna Müzesi karşısında yer alan eski İl Halk Kütüphanesi binası tamamlandıysa da arzu edilen hizmete geçemedi ve maalesef o, bu mutluluğa ermeden hayata gözlerini yumdu. Vefatından sonra Şehabeddin Bey, kardeşinin arzusu doğrultusunda bütün kitaplarını tablo, saat vs. aletlerini söz konusu Enstitü’ye, yani Mevlâna Dokümantasyon Merkezi’ne bağışladı.

Onun da 4.7.1989 tarihinde vefatından sonra eşi Nimet Hanım, Şahabettin Bey’in kendi kitapları ile elinde kardeşinden kalan muhtelif belge ve dokümanları Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Merkezi’ne bağışladı. Değerli el yazmaları ve kitapları ise İl Halk Kütüphanesi’nde Uzluk Bölümündeki koleksiyona ilave etmek istedi. Eserler paketlenip kütüphaneye gönderildi. Ancak Şehabeddin Bey’in varislerinden biri, nöbetçi mahkemeden çıkarttığı bir kararla

¹ Kendi notlarına göre F. Nafiz Bey, İstanbul’da tıp tahsili esnasında Üsküdar Mevlevîhanesi’nde kalmış ve oranın şeyhi Ahmed Remzi Dede’nin terbiyesi altında yetişmiştir.

² Uzluk, Ş., s. 92; TDEA, VIII. C., s.481; Türk Kültürü, Yıl 13, Sayı 146, s.119-120.

bir kısmı F. Nafiz Bey'e ait olan bu kitaplara el koymuş ve çok değerli yazma eserlerden iki bavul dolusu kitabı alıp bir vakfa satmıştır. Bu sebeple Enstitüden geri alınan kitap ve malzemedan arta kalanları da Nimet Hanım 1993 yılında adı geçen Merkeze bağışlamış, daha sonra da Merkezle ilgisi, maddi ve manevi yardımları devam etmiştir.

(Ömürlerini ilim ve kültür yoluna adayan bu ailenin son temsilcisi Nimet Uzluk Hanım da 27 Mayıs 2000 Cumartesi günü Hakk'ın rahmetine kavuştu. Başta S.Ü. Selçuklu Araştırmaları Merkezi Başkanı Prof. Dr. Haşım Karpuz olmak üzere sevenleri ve yakınları tarafından Üçler Mezarlığı'na defnedildi.)

Gerek Selçuklu Araştırmaları Merkezi'nde bulunan notlarına, gerekse bilen ve tanıyanların ifadelerine göre her iki kardeş de dergâh terbiyesi almış, özellikle çocukluk ve gençlik yıllarını Mevlevî muhitlerinde geçirmiş ve ömürleri boyunca da Mevlevî şahsiyetlerle irtibatlarını aktif olarak sürdürmüşler, bütün sosyal ve kültürel faaliyetlerini bu derin bağlılık hissiyle yapmışlardır.

Her ikisi de genç yaştan itibaren yazı hayatına atılmış, dergi ve gazetelerde yüzlerce makale yayınlamış, eserler neşretmişlerdir ki bunlar arasında Mevlâna ve Mevlevîlik konusunda yazmış oldukları eserler, çalışmamızın önemli bir bölümünü teşkil etmektedir.

F. Nafiz Uzluk gibi aslen Tıp alanında ordinaryüs profesör olup Türk kültürü ve sanatına kendisi adanmış olan özellikle F. Nafiz Bey'in en yakın dostlarından biri bulunan Süheyl Ünver, Uzluk kardeşlerin çalışmalarını şöyle vasıflandırır:

"Yalnız Mevlevîlerin değil onlara karşı duyulan ruhen yakınlığın tesiri ile Mevlevîliğe bağlılıkları samimi olanların hizmetlerini de asla unutmamalıyız. (Yeniden ele aldığımız) bu mevzuda eşsiz Mevlâna'mız cetleri tesiri altında kalarak, emsalsiz ailevi içgüdüleri ile duydukları yakınlığı dile getiren iki mübarek torun, Mevlevî kültürünün tesiri ile noksansız büyüyerek olgunlaşan Yüksek Mimar Şehabettin Uzluk ve kardeşi Prof. Dr. Feridun Nafiz Uzluk (Hamuş-u Hamuş-u Alişan) el ele vererek en güzel yayınlarda bulundular.

*Birisi cetlerinin izleri ile san'ata tesiri tarafını işledi, bir diğeri Mevlevî kültürünü asli güzelliği ile ele aldı ve dikkatimizi çektiler. Ne bildiler ve öğrendilerse cömertlikle sundular. Bunlar ne zaman daimi tazelikleri içinde ele alınacaksa, kendilerine minnetle teşekkür etmek yerinde olacaktır. Onları üstad Abdülbâki Gölpınarlı, Mehmet Önder, Feyzi Halıcı, Üstadımız Celâleddin Çelebi ve diğer kıymetli dostlarımız takip etmektedir. Değerli çalışmalarından ötürü diğerleri gibi bu şahıslar da asla unutulmayacaktır."*³

³ Mevlâna Sevgisi, Konya, 1981, s. 11.

Süheyl Ünver Beyin de değindikleri gibi Şehabeddin Bey daha ziyade konunun sanat yönüyle ilgilenirken Feridun Nafiz Bey, Mevlâna ve Mevlevîlik konusunda her türlü bilgi ve belgeyi toplamayı hedeflemiş, yurt içinde ve yurt dışında gittiği her yerde bu yönde araştırmalarda bulunmuş, yerli yabancı pek çok ilim adamı ile irtibat kurmuş ve bunun soncunda gerçekten çok değerli bir arşiv vücuda getirmiştir.

Bu arşiv içerisinde, son Mevlevî postnişinlerinden olup yakın dönem kültür ve edebiyat tarihimizin önde gelen simalarından olan Veled Çelebi'nin kendi yazdığı eserlerle yine ondan kalan son dönem Mevlevîlik tarihine ışık tutacak önemli belgeler de yer almaktadır. Bu kitap ve belgeler, Veled Çelebi'nin kızı Devlet İzbudak tarafından ailenin en yakınlarından biri olan F. N .Uzluk'a verilmiştir.

Ayrıca Tıp tarihi için çok değerli malzemeyi ihtiva eden zengin bir arşiv malzemesi de yine adı geçen Merkezin Uzluk Bölümü'nde bulunmakta ve araştırmacılarımızın ilgisini beklemektedir.

F. Nafiz Uzluk'un iki önemli özelliği göze çarpmaktadır. Birincisi elde ettiği bir bilgi kırıntısını dahi not etmiştir. Bıraktığı her kitabın bir köşesinde hayatından ve düşüncelerinden kesitler vardır. Kâğıt ve kalem onun için adeta bir sırdaş, bir hayat arkadaşı olmuştur ki bu özellik bir dereceye kadar Veled Çelebi'de de görülür. Onların bu faydalı alışkanlıkları sayesinde bugün gerek Mevlevîlik, gerek yerel tarih, gerekse çeşitli şahıslara ait birçok bilgi kaybolmaktan kurtulmuştur. Mevlâna ve Mevlevîlik sahası kadar, yakın dönem kültür ve edebiyat tarihimize de ışık tutan bu değerli notlar, karşısındaki bir dostuna ya da öğrencisine bu bilgileri emanet edercesine kaleme alınmıştır.

İkincisi O, üzerinde bilgi taşıyan hiçbir malzemeyi, bir kâğıt parçasını, bir gazete kupürünü dahi atmayıp saklamak gibi bir özelliğe sahiptir. Bu yüzden onun bütün müsveddeleri, mektupları, fotoğrafları, Selçuklu Araştırmaları Merkezi Uzluk Arşivi'nde korunmaktadır. Kanaatimizce Uzluk Ailesinin Mevlâna ve Mevlevîlik araştırmalarına en büyük katkısı, böyle değerli bir kütüphane ve arşivi geride kalanlara bırakmak olmuştur.

UZLUK ARŞİVİ

Merhum Uzluk, Konya’da bir Mevlâna Tedkikleri Enstitüsü kurulmasını çok arzu etmiş, böyle bir Enstitü kurulduğu takdirde maddi desteğinin yanısıra sahip olduğu bütün kitap, belge, fotoğraf, tablo ve muhtelif aletleri, buraya hibe edeceğini 1963 ve 1966 yıllarında kamuoyuna duyurmuştur. Prof. Uzluk’un kardeşi Şehabettin Bey’in eşi Nimet Uzluk Hanımefendi’nin verdiği bilgilere göre Konya’da böyle bir Enstitü kurulması yönündeki hazırlıkların yetkililer tarafından ifade edilmesi üzerine merhum Uzluk ilgisini buraya yöneltir. 1973 yılında Enstitü binası tamamlanırsa da hizmete geçemez. Onun vefatından sonra 1978 yılında bütün kitapları, tabloları, aletleri vs. kardeşi Şahabettin Bey tarafından söz konusu Enstitü’ye bağışlanır.

Şahabettin Bey’in 4.7.1989 tarihinde vefatından sonra eşi Nimet Hanım, Şahabettin Bey’in kitap ve müsveddeleriyle F. Nafiz Bey’den kalan malzemenin bir bölümünü, özellikle tıp tarihi dosyaları, ayrı basımlar ve karışık dokümanları Merkez’e verdi. Değerli el yazmaları ve kitapları ise İl Halk Kütüphanesi’ne Uzluk Bölümü’ndeki koleksiyona ilave etmek istedi.

Eserler paketlenip kütüphaneye gönderildi. Ancak Şehabeddin Bey’in varislerinden biri, nöbetçi mahkemeden çıkarttığı bir kararla önemli bir kısmı F. Nafiz Bey’e ait olan bu kitaplara el koymuş ve çok değerli yazma eserlerden iki bavul dolusu kitabı alıp bir vakfa satmıştır. (Mahkemeye konu olan bu kitapların bir listesi Merkezde bulunmaktadır.) Bu sebeple Enstitüden geri alınan kitap ve malzemeden arta kalanları da Nimet Hanım 1993 yılında Merkez’e bağışlamış, daha sonra da Merkez’le ilgisi, bağışları, maddi ve manevi yardımları devam etmiştir. (1914 doğumlu olan Nimetullah Uzluk Hanımefendi de 27.5.2000 tarihinde vefat etmiştir. Bu şekilde Uzluk ailesi son bulmuştur.)

Sayın Nimet Uzluk Hanımefendinin bağışladığı kitaplar arasında;

Merhum Veled Çelebi’nin notları, Mevlevîhaneler ile ilgili kayıtlar, Selçuklu Tarihi ile ilgili belgeler, el yazma ve basılı kitaplar, fotoğraflar, tıp tarihi ile ilgili kitaplar ve fotoğraflar bulunmaktadır.

Feridun Nafiz Uzluk’un yazma ve basma eserleriyle, tablo, eski saat vs. den oluşan kütüphane ve arşivi eski Konya İl Halk Kütüphanesi’nin giriş katında bulunan Mevlâna Dokümantasyon Merkezi’nde yer almaktaydı. Buradaki kitaplıkta yaklaşık 600 yazma ve 6500 civarında matbu eser bulunmaktaydı.

Yeri gelmişken **Selçuklu Araştırmaları Merkezi’**nden de söz etmek uygun olacaktır. Selçuklu tarih, kültür ve medeniyeti ile Mevlâna Celâleddin-i Rumî hakkında araştırmalar yapmak amacıyla 1985 yılında Selçuk Üniversitesi bünyesinde kurulmuş Selçuklu Araştırmaları Merkezi, bu tarihten itibaren

amaçları doğrultusunda çeşitli kültürel etkinliklerde ve yayın faaliyetlerinde bulunmakta; düzenli olarak Selçuklu Seminerleri ve Mevlâna kongre, sempozyum ve panelleri tertip ederek bu bilimsel toplantıların sonuçlarını neşretmektedir.

Merkezde, geçmişte çeşitli kişilerce çekilmiş olan Konya ve tarihi, Mevlevîlik ve Selçuklu abideleri ile ilgili fotoğraf, cam negatif ve diyalardan meydana gelen bir görsel malzeme arşivi oluşturulmuş; ayrıca bir ihtisas kitaplığı kurulmuştur.

Uzluk Ailesinin yaptığı bağışlar sayesinde Merkezde Mevlâna, Mevlevîhaneler, Selçuklu ve Osmanlı tarihi ve Tıp tarihi konusunda zengin bir koleksiyon meydana gelmiştir. Bağışların içerisinde kitapların yanı sıra değerli belge ve tablolar da bulunmaktadır. Selçuklu Araştırmaları Merkezi bütün bunlara ilaveten; 1990 yılından itibaren Konya ve çevresinde Selçuklu tarihi ve yapıları konusundaki araştırma kazı ve restorasyon çalışmalarını sürdürmektedir. Arşivin tasnif çalışmaları sürmektedir. İmkânlar sınırlı olduğu içi bu çalışmalar yavaş ilerlemektedir. Dokümanların halen kaba tasnifi tamamlanmış ve tıp tarihi ile ilgili malzemeler ayırt edilmiştir.

Selçuklu Araştırmaları Merkezi'nde, Prof. Dr. Haşim Karpuz Bey'in başkanlığında, O'nun teşvik ve yardımlarıyla başlatılan çalışmalar bugün Doç. Dr. Mehmet Ali HACIGÖKMEN Bey'in başkanlığında sürdürülmektedir. Bazı belgeler ve eserler de yayınlanmaya başlanmıştır. Kanaatimizce buradaki değerli eserler ve belgeler gün ışığına çıkarıldığında, ilim âlemi önemli kazanımlar elde edecektir.

PROF. DR. FERİDUN NAFİZ UZLUK'UN ESERLERİ

I- MEVLÂNA VE MEVLEVÎLİK İLE İLGİLİ OLANLAR

A- KİTAPLAR

1. **Mecalis-i Seba-i Mevlâna** : "Mevlâna'nın Yedi Öğüdü". Farsça metin ve Türkçe tercümesi, Mevlâna'nın hal tercümesi ile birlikte 23x17 ebadında, 428 sayfa, 3 adet resimle, İstanbul, Bozkurt Basımevi, 1937.

2. **Mektubat-ı Mevlâna** : "Mevlâna'nın Mektupları". 144 mektubun Farsça metni, gereken izahlarıyla birlikte, 30x21 ebadında, 179 sayfa, Sebat Basımevi, İst., 1937.

3. **Divan-ı Sultan Veled** : Mevlâna'nın oğlu S. Veled'in 14.000 beyitli Rumca, Farsça, Arapça, Türkçe şiirlerinin metinleri, 100 sayfa gazellerin tercümeleri, 30x21 ebadında 628+100 = 728, Ankara, Uzluk Basımevi, 1941.

4. **Ulu Ârif Çelebi'nin Rubailer** : Mevlâna'nın torunu Ârif Çelebi'nin 80 rubaisinin Farsça metinleriyle bunların tercümesi, onun hal tercümesi, 24x17 ebadında, 128 sayfa, İstanbul, Kurtulmuş Basımevi, 1949.

5. Mevlâna ve Mesnevi İle İlgili Notlar: *Mesnevî*'nin yazılışı, en eski nüshalarının nerede olduğu, dünya dillerindeki tercümeleri, şerhleri, okunması, okutulması, VII. cilt *Mesnevî*'nin niceliği ve niteliği hakkında Veled Çelebi İzbudak'ın yazdığı es-Seyfü'l-kâti' fi'r-reddi ale'l'l-cildi's-sâbi' "yedinci cildin reddi hakkında keskin kılıç" adlı monografisi; Şems-i Tebrizi'nin akıbeti, onun kaç yerde makamı olduğu, Konya'da şimdi gösterilen türbenin kime ait olduğu; Tekke ve zaviyelerin dolayısıyla Mevlevîhanelerin 4 Eylül 1925/16 Sefer 1344 Cuma günü kapatılması, Ahmet Remzi Akyürek'in (1872-1914) bulduğu tarihler, bu olayı anlatan Farsça 126 beyitli manzumesi, tercümesi; Mevlevîhaneler 1667'de kapandığında Mevlâna makamında I. Abdülhalim Çelebi bulunmakta idi. Bu son kapanışında o makamda bulunan zatın adı yine Abdülhalim Çelebidir. Ayrıca hiçbir yerde rastlanmayan pek kıymetli bilgiler verilmiştir. Baskıya hazırdır, resimlidir.

6. Mevlâna Celaleddin : İran İlahiyat Fakültesi Dekanı Profesör Bediüzzaman Furuzanfer tarafından, 1936 ve 1954 yıllarında olmak üzere iki defa Tahran'da "Risâle der Tahkik-i Ahval ve Zindegân-ı Mevlâna Celaleddin-i Muhammed meşhur be Mevlevî" ünvanı ile basılan, bu konuda bütün dünyada büyük itibar kazanan eserin, Milli Eğitim Bakanlığı emri ile F. N. Uzluk tarafından gereken katkılarla birilikte dilimize Mevlâna Celâleddin adıyla tercümesidir. 319+XXXV sayfa olup, klasikler için yardımcı eserler başladığı altında, Milli Eğitim Basımevinde 1963 yılında, İstanbul'da basılmıştır.

7. İbtidânâme : Sultan Veled'in 7 Mart 1291'de başlayıp, 13 Haziran 1291'de yani 98 günde nazmetmiş olduğu ve 8854 beyitten meydana gelen bu koca manzum kitap, başta dedesi Sultan-ul Ulemâ olmak üzere Seyyid Burhaneddin Muhakkık-ı Tirmizî, Şemseddin-i Tebrizî, Selahaddin-i Zerkubî, Çelebi Hüsameddin, Kerimeddin-i Bektemir gibi 7 ulu kişinin ibadetlerini, sohbetlerini güzel hikâyeler içerisinde anlatmaktadır. F. N. Uzluk bu kitabı Veled Çelebi İzbudak ile birlikte çevirmiştir. Eserde 81 Türkçe beyit vardır.

B- MAKALELER, ANSİKLOPEDİ MADDELERİ, TEBLİĞLER, VS.

1. "Mevlâna Celaleddin-i Rumi", Ankara, 1960. (Ansiklopedi Maddesi)
2. "XIV. Yüzyıl Mevlevi Şairlerinden Eflâki Dede'nin 600. Ölüm Yıldönümü Dolayısıyla Ahmet Eflâki Dede", Türk Dili Araştırmaları Yıllığı, Belleten, 1961'den Ayrıbasım, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1962.
3. "Şair Mu'inî Mustafa'nın Mesnevi Çevrisi Mesnevi-i Muradî", X. Türk Dil Kurultayında Okunan Bilimsel Bildiriler, s.113-142, Ankara, 1964.
4. "Erzurum ve Mevlevi Kitaplarındaki Ona Dair Hikayeler", Bütün Yönleriyle Erzurum, s.285-287, Ankara, 1968.

5. "M. Bahaeddin Veled Çelebi İzbudak", Bütün Yönleriyle Erzurum, s. 199-201, Ankara 1968.

II- SELÇUKLU VE OSMANLI TARİHİYLE İLGİLİ OLANLAR

A- KİTAPLAR

1. **Tarih-i Âl-i Selçuk der Anatoli** : "Anadolu Selçuklu Devleti Tarihi", İstanbul, Kemal Matbaası, Ankara Örnek Basımevi, 188 s., 1952. (Farsça aslının faksimilesi ve Türkçe'ye tercümesi).

2. **Fatih Devrinde Karaman Eyaleti Vakıflarının Fihristi** : 155 s., Ankara, 1958.

3. **Düzmece Nazariyesi İflas Etmiştir** : İstanbul, 1940.

4. **Anadolu Selçuklu Devleti Tarihi** : Ank., Uzluk Basımevi, 1941. (Farsça'dan tercüme)

5. **Selçuklu Devleti Tarihi** :384 s., Ank.,Recep Ulusoglu Bas.,1943 (Farsça'dan tercüme)

6. **Das Anatolische Karavansaray des XIII. Jahrhunderts** : (Almanca'dan tercüme)

7. **İstanbul Sarayında Batılı Sanatkârlar**

8. **Ein Weiteres Sultansbild von Gentile Bellini?** : "Gentile Bellini'nin Yaptığı Başka Fatih Resmi Mevcut mu?" (Almanca'dan tercüme).

9. **Seldschukische Kleinkunst** : (Almanca'dan tercüme).

10. **Pour un Corpus Inscriptionum Arabicarum Troisieme Partie Asie Mineure Tome Premier-Siwas, Diwrigi** : (Fransızca'dan tercüme)

11. **Les Peintres du Bosphore au Dix-Huitieme Siecle** : "XVIII. Yüzyılda Boğaziçi Ressamları". (Fransızca'dan tercüme)

12. **Anadolu Selçuklu Devleti Tarihi** :Uzluk Basımevi,Ank.,1941.(Almanca'dan tercüme)

B- MAKALELER, ANSİKLOPEDİ MADDELERİ, TEBLİĞLER, VS.

1. "Büyük Annemden Dinlediğim Ata Sözleri", Ankara, 1960.

2. "Karamanoğulları Hakkında İki Ağıt", Ankara, 1960.

3. "Taş Yazıtlarda Türkçe Vakfiyeler, Arapça Yazıtlarda Türkçe Söz ve Şiirler", Ank., 1964.

4. "Kayseri Şehri İçin Hatıralar", Ankara, 1966.

5. "Erzurum Şehri ve Orada Yetişen Büyüklerden Bazıları", Ankara, 1968.

6. "XVIII. Yüzyıl Fikir Adamlarından Erzurumlu İbrahim Hakkı", Ankara, 1968.

7. "Süleyman Çelebi Mevlidi ve Kaynakları", Ankara, 1968.

8. "Dr. Necmeddin Arif Bey", Ankara, 1968.

9. "Marifetnâme Nüshaları", Ankara, 1968.
10. "İskenderiye Kütüphanesi Müslümanlar Tarafından Yakılmamıştır", Ankara, 1970.
11. "Kanuni Sultan Süleyman'ın Yahudi Baş Hekimi", Ankara, 1970.

III- TIP VE TIP TARİHİYLE İLGİLİ OLANLAR

A- KİTAPLAR

1. A Medical History of Persia and The Eastern Caliphate : (Tercüme)
2. Anatominin Orta Çağda Tarihi : (Tercüme).
3. Asklepiades von Bithynien : (Tercüme).
4. Asurlular –Babillilerin Tıp Tarihi : (Fransızca'dan tercüme).
5. Aşılar ve Serumlar : Ankara, 1948.
6. Bakteriyoloji Tarihi
7. Böbrek ve Mesane Taşlarının Tedavisi : (Tercüme).
8. Bür'üssae = La guerison en une heure = Bir Saatte Tedavi : (Tercüme).
9. Büyük Adamlar : (Fransızca'dan tercüme).
10. Çiçek ile Kızamık Hakkında Kitap : (Tercüme).
11. Die Augenheilkunde des Aetius aus Amida : (Almanca'dan tercüme).
12. Die Berühmten Aertze = Les Medcins Celebres : (Tercüme).
13. Diş Tababeti Tarihi : (Tercüme)
14. Doğumunun 1400. Yıldönümü Dolayısıyla Fransız Tıp Akademisine Göre Hz. 31. Muhammed (A.M.)'ın Şuuru Tamdır : 1970 (Fransızca'dan tercüme).
15. Eczacılık Tarihi
16. Exercitatio Anotomica de Motu Cordis et Sanguinis in Animalibus : (Tercüme).
17. Fatih Sultan Mehmet Zehirlendi mi, Eceli İle mi Öldü? : 1965 (Almanca'dan tercüme).
18. Frenginin Manzum Tasvifi : 1969 (Fransızca'dan tercüme).
19. Genel Tıp Tarihi I : Ankara, 1959.
20. Hekim Başı Mustafa Behçet, Zatı Eserleri Hakkında Bilgi : Ankara, 1953.
21. Hippocrate ve Salerno Tıp Mektebinin Aphorismaları : 1962.
22. Hippocrate'ın Andı : Ankara, 1958.
23. İbn An-Nafis et la Decouverte de la Circulation Pulmonaire : (Fr.'dan tercüme).
24. İpecacuanha (Altın kökü) Üstüne Ali Münşi'nin Monografisi : Ankara, 1954.

25. **İslam Tıp Tarihi** : 1962 (Tercüme).
26. **Kırım Harbi** : (Fransızca'dan tercüme).
27. **Kırım Savaşının Sağlık Tarihi** : (Almanca'dan tercüme).
28. **Kur'an'da Tababet** : 1971 (Almanca'dan tercüme).
29. **Laborantlara Bakteriyolojik Araştırmalarda Kılavuz** : Ankara, 1947.
30. **Les Doctrines Medicales Leur Evolution** : (Tercüme).
31. **Levha Şeklinde Genel Tıp Tarihi** : (Almanca'dan tercüme).
32. **Oeuvres Choiesies D'Hippocrate** : (Fransızca'dan tercüme).
33. **Salgın Hastalıklar** : Ankara, 1950.
34. **Sünnet** : (Tercüme).
35. **Şâni Zâde Ataullah Efendi** : Ankara, 1951.
36. **Tarihül Hukema** : (Tercüme).
37. **Tecrübeye Dair** : (Tercüme).
38. **Tıbbi Bir Buluşun Hikayesi** : 1963.
39. **Traite de Metapsychiquez** : (Tercüme).
40. **Tüberküloz Tarihi** : (Fransızca'dan tercüme).
41. **Türkiye'de Anatominin Gelişmesi ve Teşrihçi Mazhar Paşa** : Ankara, 1953.
42. **Türkiye'de Tababet, Batıl İnançlar ve Cinsel Hayat. Komşu İslam Memleketleri İle, Eski Türkiye Uyruklusu Balkan Prenslikleri Hakkında Mülâhazalar, Özel Bildiriler, Toplanmış Raporlar** : (Almanca'dan tercüme)
43. **Türk-Rus Savaşında Sağlık Durumu** : (Almanca'dan tercüme).
44. **Urcuze** : (Fransızca'dan tercüme)
45. **Uyunul Enba fi Tabakatil Etibba** : (Tercüme).
46. **Üretme Yerleri ve Boyalar** : Ankara, 1943.
47. **XXV. Ölüm Yıl Dönümü, Atatürk Çağında Sağlık Hizmetleri ve Eğitiminde Gelişmeler**: 1964.
- B- MAKALELER, ANSİKLOPEDİ MADDELERİ, TEBLİĞLER, VS.**
1. "14 Mart Tıp Bayramının Mânâ ve Değeri (Türk Tıp Tarihine Umumi Bir bakış) 744. Tıp Bayramı", 1950, Ankara.
2. "Anadolu Selçukluları Hekimlerinden Zeki Oğlu Ebubekir Sadr-ı Konevi", 1947, Ank.
3. "Anatominin Gelişmesi, İbn-in-Nefis'in Küçük Dolaşımı Bulması", 1952, İstanbul.
4. "Anestheze'den önceki Cerrahlık", Dr. Henry E. Siquist, Ter: Dr. F. Nafiz Uzluk Ankara, 1968.

5. "Basma İlk Türk Tıp Kitabı ve Şanizade Tabib Ataullah", Dirim, Sayı 5, (Ayrı Baskı).
6. "Bir Sertifika", 1943, Ankara.
7. "Bursalı Hekim Ali Münşi Efendi", 1950, Ankara, (Türkçe ve Almanca bir arada).
8. "Cerrahinin Taş Devri", Ankara.
9. "Charles Richet (1850-1935)", Ankara, 1966.
10. "Cholera Risalesi"
11. "Cholere Asiaticanın Epidemiy Tarihi Üstüne Bir Araştırma", (Almanca ve Türkçe bir arada).1948, Ankara
12. "Diplomat Bir Tabip" 1966, İstanbul.
13. "Diyarbakırlı büyük hekim Aetios", Neşter, Yıl 7, Sayı 1 (Ayrı basım), 1963.
14. "Ebubekr der Sohn des Zeki, ganant Sadr Konevi, Arzt aus der Zeit des anatolischen Seldschuk keneiches", 1949, Ankara.
15. "Edirne Kitaplığındaki Tıp Yazmaları", 1965, Ankara.
16. "Girid'in Hanya şehrinde Kola-Azar'la Mücadele Usulleri", (Çeviri) 1939.
17. "Habeşistan'daki Askeri Harekat Sırasında Kıtaların Sıhhi Teşkilatı ve Sağlık Durumu", 1968, Ankara, (İtalyanca'dan Almanca'ya çeviren Heinrich Müller, Almanca'dan Türkçe'ye çeviren Dr. F. Nafiz Uzluk).
18. "Harp Sağlık Raporları Bunların Önemleri", Ankara, 1968.
19. "Hattat Olarak Sabuncuoğlu Şerafeddin", 1951, Ankara.
20. "Hekimbaşı Mustafa Behçet Efendinin Bilinmeyen Bir Eseri", Ankara, 1970.
21. "Hekimbaşı Mustafa Behçet Zati Eserleri Hakkında Bilgi" 1954, Ankara.
22. "İlaçların ve Zehirlerin Farmakolojik Muayeneleri Hakkında", Prof. Dr. Paul Pülevka Çeviren: Dr. Nafiz Uzluk. 1943, Ankara.
23. "İlk Açılan Tıbbiyemiz-Şanizade'nin Anatomi Kitabı", 1967, Ankara.
24. "İlk Hristiyan Hastaneleri ve Sağlık Tesisleri", Ankara 1969.
25. "İpecacuanha Über das Heilmittel İpecacuanha van Ali Munschi aus Bursa", 1954, Roma Salerno B. 20 Settembre.
26. "İstanbul Tıbbiyesi İçin Avrupa'dan Getirilen İlk Ecnebi Hekim", Dirim, Sayı 6, Haziran 1937. (Ayrı Baskı)
27. "Lekeli Tifo teşhisi Hakkında", (Türkçe ve Almanca bir arada) 1946, Ankara.
28. "Les Bases D'histoire de le Medecine Turque", 1951 Prof. Dr. Süheyl Ünver-Prof. Dr. F.Nafiz Uzluk.

29. "Ord. Prof. Dr. Tevfik Salim Sağlam", 1963, Ankara.
30. "Ord. Prof. Server Kâmil Tokgöz 1881-1943", 1944, Ankara.
31. "Salerno Okulunun Aphorismeleri", 1962, Ankara.
32. "Serment D hipporcaret", 1958, Ankara.
33. "Şani Zade Mehmet Ataullah" 1951, Ankara.
34. "Şerif Oğul Yadigarı", Dr. Med., F.Nafiz Uzluk.
35. "Tıp tarihini niçin okuyoruz", 1948, Ankara
36. "Turquie et le Docteur Emmanuele Timonis", Atina, 1960.
37. "Türkiye'de Anatominin Gelişmesi ve Teşrihçi Mazhar Paşa" 1953, Ankara.
38. "Türkiye'deki Tropik ve Subtropik Hastalıklar Hakkında Hamburg Tropeninstitut'da Verilmiş İki Ders" 1950, Ankara.
39. "Ülkümüz", İbni Sina Dergisi, Yıl 1, Sayı 1, 1950, Ankara. (Sultan Mahmut'u Ali'nin Vefatı hakkında Hekimbaşının Raporu)
40. "XIX. Asrın Başında Mısır Maarifi ve İlk Tıp Mektebi", Dirim, Sayı 8, Ağustos 1937. (Ayrı Baskı)
41. "XVIII. Yüzyıl Türk Hekimlerinden Bursalı Ali Münşi'nin İpecacuanha Monografisi", 1954, Ankara.

KAYNAKÇA

Feridun Nafiz Uzluk hakkındaki bütün bilgiler yazarın SÜSAM'daki arşivinde bulunan belge ve eserlerine dayanmaktadır. Ayrıca bkz.:

Uzluk, Şehabeddin, s. 92; TDEA, VIII. C., s.481

Türk Kültürü, Yıl 13, Sayı 146, s. 119-120

Uzluk Ailesi Armağanı, (haz. Haşim Karpuz - Ahmet Çaycı - Ahmet Ceylan), Konya, 2017

HÜLÂGÛ HAN DÖNEMİNDE ANADOLU'DA GÖREV YAPAN MOĞOL KOMUTANLARI

MONGOL COMMANDERS IN ANATOLIA DURING THE RULE OF HULAGU KHAN

Mustafa AKKUŞ*

Büşra BAĞCI **

Öz

Moğolların 1251 yılında düzenledikleri büyük kurultayda Batu Han'ın da desteğini alarak Büyük Han seçilen Mengü Han (1251-1259), idareyi ele aldıktan sonra ülkesinde yeni düzenlemeler yapmıştır. Mengü Han; merkezi otoriteyi güçlendirmek ve doğuda da batıda da sınırları genişletebilmek için kardeşlerinden Kubilay'ı Çin'e, Hülâgû'yü Batı'ya İslam Dünyası üzerine göndermiştir. Türkistan ve İran topraklarını geçerek Bağdat önlerine gelen Hülâgû, Abbasi Halifeliğini yıkarak İran, Irak, Azerbaycan ve Suriye topraklarının bir kısmını da içine alan geniş bir coğrafyada İlhanlı devletini kurmuştur. Büyük Han'a bağlı olan İlhanlı Devleti, Mısır dışında kalan tüm İslam toprakları üzerinde hâkimiyetini sağlamıştır. Daha önce Moğol istilasına uğrayan Anadolu da ise Moğol tahakkümü şiddetini arttırmıştır. Hülâgû Han'ın Suriye'de hâkimiyet mücadelesi daha önce istila edilen Anadolu'daki Moğol etkisinin uc bölgelere kadar hissedilmesine sebep olmuştur. Hülâgû Han Anadolu'ya atadığı komutanlar ve vergi memurları ile burada İlhanlı hâkimiyetini tesis etmiştir.

Türkiye Selçuklu Devleti'nde Moğol tahakkümünün başlamasıyla birlikte, İlhanlılar tarafından Anadolu'ya birçok komutan gönderilmiştir. Komutanlar bulundukları bölgede Moğol karşıtı gruplarla mücadele ederek, İlhanlı hâkimiyetini tesis etmişler, halkı Moğollara itaat etmeye zorlamışlardır. Bu amaçla da Moğol karşıtı birçok kişiyi katledip, şehir ve bölgeleri yağma ve talandan geri kalmamışlardır. Bu çalışmamızda; öncelikle Anadolu'nun istilasında görev alan Moğol komutanları; Çurmagun Noyan, Elçigiday Noyan, Baycu Noyan, Yasavur Noyan, Hoca Noyan, Engürek Noyan gibi önemli Moğol Noyanların faaliyetlerini anlattık. Akabinde ise Hülâgû Han döneminde Anadolu'ya gönderilen veya burada görev yapan Alıncak Noyan, İlkan Noyan,

* Dr. Öğr. Üyesi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal ve Beşerî Bilimler Fakültesi, Tarih Bölümü, Konya/Türkiye, makkus@konya.edu.tr.

** Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Öğrencisi Konya/Türkiye, busraabagci93@gmail.com.

Nabşi Noyan ve Uruktu Noyan hakkında dönemin kaynaklarının sunduğu bilgilerle ayrıntılı zikredilmeye çalışılmıştır. Bu komutanların Anadolu'da yapmış olduğu faaliyetlerine, zulümlerine, katliamlarına ve yağmalarını ele aldık. Ayrıca Anadolu Selçuklu Devleti'nin idari, askeri ve ekonomik alandaki yöneticiler ve emîrlerin birlikte yürüttüğü faaliyetler zikredilerek, bu durumun Anadolu Selçuklu devleti ve Müslüman Anadolu halkı üzerindeki etkilerine değinilmiştir.

Anahtar Kelimeler

Moğollar, İlhanlılar, Hülâgû Han, Anadolu, Moğol Komutanları

Abstract

Möngke Han (1251-1259) who was selected as the leader of Mongols after the death of Chingis through a great kurultay with Batu Khan's support in 1251 launched new regulations all across the country. He assigned his brothers to different regions in order to expand the territories towards west and strengthen the central authority such as Kublai Khan of China and Hulagu of Near East. Hülâgû, who came to the front of Baghdad by crossing Turkestan and Iranian lands, destroyed the Abbasid Caliphate and established the Ilkhanids in a wide geography including some parts of Iran, Iraq, Azerbaijan and Syria. Ilkhanids, which was led by the Great Khan, had dominated all the Islamic lands outside of Egypt. In Anatolia, where Mongol invasions were inflicted, the violence of Mongol domination increased as Hülâgû established the Ilkhanids. The establishment of Ilkhanids and the struggle of Hülâgû khan's dominance in Syria caused the Mongol influence in Anatolia to be felt as far as the frontiers. Hülâgû Han established the control of Ilkhanids with the commanders and tax officers he assigned to Anatolia.

After the Mongol rule have inflicted over the Anatolian Seljuks, many Ilkhanid commanders were sent to Anatolia. The commanders were fighting against Mongol groups in the region where they were established, and forced the people to obey the Mongols. To this end, many of the anti-Mongolian people were killed and the cities and regions were looted and plundered. In this study; the Mongol commanders, who were primarily involved in the invasion of Anatolia are investigated regarding the important Mongol Noyans, such as Çurmagun Noyan, Elçigiday Noyan, Baycu Noyan, Yasavur Noyan, Hoca Noyan, Engürek Noyan. Subsequently, we tried to elaborate on the information provided by the sources of the period about Alıncak Noyan, İlkan Noyan, Nabşi Noyan and Uruktu Noyan who were sent to or served in Anatolia during the period of Hülâgû Han. We discussed the activities, persecutions, massacres and plundering of these commanders in Anatolia. In addition, the activities carried out by the administrative, military and economic managers of the Anatolian Seljuk State together with the commanders of the Seljuk State were mentioned and the effects of this situation on the Anatolian Seljuk State and the Muslim Anatolian people were mentioned.

•

Keywords

Mongols, Ilkhanids, Hülâgû Khan, Anatolia, Mongol Commanders

GİRİŞ

XIII. Yüzyıl dünya tarihi açısından önemli gelişmelerden biri de Moğol istilasıdır. Moğollar yıllar boyunca Asya'dan Avrupa'ya birçok saldırılar düzenlemiş ve gelip geçtikleri bölgelerde hayatı yaşanmaz hale getirmişlerdir. Moğollar genel olarak uyguladıkları böl, parçala, yağmala ve talan et siyasetlerini Anadolu'da da aynen uygulamışlardır. Bu amaçla, istila ettikleri bölgelerde hâkimiyetlerini sağlamak ya da daha da güçlendirmek için vali, komutan ve vergi memurları göndermişlerdir. Böylece İlhanlılar hem Anadolu'da tahakkümü sürdürürken, hem de Anadolu'da Moğol karşıtı faaliyetlere hemen müdahale etmişlerdir.

Anadolu'ya gönderilen bu komutanlar, Selçuklu sultanlarına nezaret etmekle görevlendirilmişlerdir. Lakin bu dönemde sultanların etkinliği azalmış, diğer devlet görevlileri ön planda yer almıştır. Anadolu'daki bazı emîrler çıkarları doğrultusunda komutanlarla işbirliği içerisine girmişlerdir. Bu dönemde, Pervâne Muînüddin Süleyman Anadolu'ya gelen bu komutanları kendi amaç ve çıkarları için kullanan kişilerden biridir. Muînüddin Pervâne'nin, Anadolu'daki nüfuzunu zamanla güçlendirmesiyle birlikte, Anadolu Selçuklu Devleti'nin yönetimi tam anlamıyla Pervâne ve onun görevlendirdiği kimselerin eline geçmiştir. Muînüddin Pervâne İlhanlı Han'larıyla görüşmeler yaparak iktidardaki sultanı ortadan kaldırmak için faaliyetlerde bulunmuştur. Pervâne, İlhanlı Hanların'dan bu izni aldıktan sonra, Moğol komutan ya da emîrlere istedikleri faaliyetleri yaptırmışlardır. Bu komutanlar, İlhanlı hakimiyetini Anadolu'da tesis etmek, Moğol karşıtı grupları ve Moğol hâkimiyetini tanımayan zümreleri cezalandırmak için görevlendirilmiştir. Moğollar; Suriye'deki İlhanlı-Memlûk mücadelesine, bölgedeki komutanlar vasıtasıyla Anadolu üzerinden yardım ve destek göndermişlerdir.

A-Anadolu'nun İstilasında Rol Alan Komutanlar

Cengiz Han, Moğol kabilelerini bir araya getirerek idaresine aldıktan sonra yoğun bir istila hareketine başlamış¹, 1203 yılında Doğu Moğolistan'ın muhtelif yerlerindeki bir çok kabile ve ulusları mağlup edip hakimiyeti altına alarak devrin önde gelen şahsiyetlerinden biri olmuştur². Moğolistan'ın birliğini sağlayıp kendi hâkimiyeti altına alan Cengiz Han, 1211 yılında doğuya yönelerek,

¹ Abraham Constantin D'ohsson, *Moğol Tarihi*, çev. Bahadır Apaydın, Nesnel Yayınları, İstanbul 2008, s. 55.

² V.V. Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, Haz. Hakkı Dursun Yıldız, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1990, s.407.

önce Tangutlar'ı hezimete uğratarak hâkimiyetini tesis etmiş, sonra Çin'e yönelmiş, Kin Hanedanı topraklarına saldırarak başkent Pekin'i ele geçirmiştir (1215)³. Cengiz Han, Kuzey Çin seferinden sonra batıdaki Karahitay Devleti'ne yönelmiştir. 1218 yılında Karahitay devletini de ele geçiren Moğollar, batıda İslam Dünyası ile sınır komşusu olmuş, böylelikle İslam Dünyasının önemli devletlerinde biri olan, doğudaki Müslümanların güçlü devleti Harzemşahlar ile karşı karşıya kalmıştır.

Bu dönemde Harzemşah Devleti'nin başında bulunan Harzemşah Alaeddin Muhammed, rakip olarak gördüğü Cengiz Han'ın Çin'i fethettiğini öğrenince, bunun doğruluğunu öğrenmek ve Moğollar'ın gücü hakkında bilgi edinmek için Bahaüddin Razi başkanlığında bir elçilik heyetini Han'a göndermiştir. Heyeti kabul eden Cengiz Han, onlara kendisini doğunun hükümdarı, Harzemşah sultanını da batının hükümdarı olarak gördüğünü bildirmiştir. Ayrıca iki devlet arasında barış içinde dostane ilişkiler kurulmasını ve tüccarların serbestçe yolculuk etmeleri konusundaki taleplerini Harzemşah'a bildirmiştir⁴. Ancak her iki taraf arasındaki ilişkiler kısa zamanda bozulmuştur. Cengiz Han, Otrar sınır kentinde bir Moğol ticaret kafilesinin Harzemşahlar tarafından pusuya düşürülmesinden sonra⁵ 1219 yılında ordularını İslam topraklarına yönlendirmiş, 1220'de Maveraünnehir'in tamamını ele geçirerek Harzem ve Horasan'ı istila etmiştir⁶.

Cengiz Han'ın 1227 yılında vefatından sonra yerine Ögedey Han büyük kağan olarak seçilmiştir⁷. Ögedey Han döneminde (1229-1241) ünlü Moğol komutanı Çurmagon Noyan, kırk bin kişilik bir kuvvetle İran'ı geçerek, Baycu, Yake, Melikşah ve Yasavur (Yisa'ur) isimli tümen beyleri ile beraber Celâleddin Harzemşah'ı takip ederek ortadan kaldırmakla görevlendirilmiştir⁸. Batıya doğru ilerleyen Moğol birlikleri öncelikle Harzemşahlar'ı mağlup etmişler ve ardından da 1230 yılında Harzemşahlar'ın, Türkiye Selçukluları karşısında Yassıçemen

³ *Moğollar'ın Gizli Tarihi*, çev. Ahmet Temir, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1986, s.169; Rene Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, çev. M. Reşat Uzman, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1980, s.230; Barthold, "Cengiz Han", *İ.A.*, (MEB), C.III, s.94.

⁴ Barthold, *a.g.e.*, s.418-419; İbrahim Kafesoğlu, *Harezmşahlar Devleti Tarihi*, Ankara 2000, s.231-233.

⁵ D'ohsson, *a.g.e.*, s. 94-96.

⁶ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî't-Tarih*, çev. Ahmet Ağırakça- Abdülkerim Özeydin, Cilt: XII, Bahar Yayınları, İstanbul 1991, s. 315-325; Barthold, *a.g.e.*, s.523; D'ohsson, *a.g.e.*, s.101-102.

⁷ Bertold Spuler, *İran Moğolları Siyaset, İdare ve Kültür İlhanlılar Devri, 1220-1350*, çev. Cemal Köprülü, TTK, Ankara 2011, s.44; D'ohsson, *a.g.e.*, s. 144; Faruk Sümer, "Anadolu'da Moğollar", *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, C.I, Ankara 1970, s.1.

⁸ Alâeddin Atâmelik Cüveynî, *Tarih-i Cihanguşa*, trc. Mürsel Öztürk, Ankara 1998, s.187; Ebu'l Ferec Cemaleddin Gregory (Bar Hebraeus), *Ebu'l Ferec Tarihi*, Çev. Ö.R. Doğrul, Ankara 1987, C.II, s.526.

Savaşı yenilgisini fırsata dönüştürerek onları takibe koyulmuşlardır. Çurmagon Noyan, Celâleddin Harzemşah'ın peşine düşmüş, Amid dolaylarında Harzemşah ordusunu dağıtarak Celâleddin'in Silvan dağlarında öldürülmesiyle de Harzemşahlar Devleti son bulmuştur. (15 Ağustos 1231)⁹ Çurmagon Noyan Azerbaycan'ı alıp karargâhını Mugan ovasına kurmuş, Ermeni ve Gürcüleri itaat altına almıştır. Celâleddin Harzemşah'ın devletinin ortadan kalkması ile İran ve Azerbaycan'da Moğol idaresi kurulmuş ve Çurmagon Noyan buraya vali olarak atanmıştır(1231). Moğollar'ın Azerbaycan'a gelişleri üzerine uzun yıllardan beri burada yaşayan Türkmenler Anadolu'ya göç etmek zorunda kalmışlardır¹⁰. Harzemşah Devleti'nin yıkılmasından sonra Moğollar, Türkiye Selçuklu Devleti ile sınır komşusu haline gelmiştir. Bu süreçten sonra, Moğolların ilerleyişi Anadolu'ya doğru keşif hareketli bir göçün ortaya çıkmasına neden olmuştur¹¹.

Moğollar (1230/1231) yılında İran'a, Azerbaycan'a karargâh kurduktan sonra başta Abbasi Halifeliği olmak üzere, Eyyûbî, Artuklu ve Gürcü toprakları üzerine her yıl birçok kez yağma ve talan seferleri düzenlemişlerdir ¹². Mugan'a karargâhını kuran Çurmagon Noyan'ın başında bulunduğu bir grup Moğol birliği, 1232 yılında İsfahanî Kervansarayı (Rahatoğlu Kervansarayı) adıyla bilenen, Kemaleddin Ahmet b. Rahat ribatı ismiyle de zikredilen Sivas nahiyesinde bulunan bu kervansarayaya kadar uzanan alana bir saldırı düzenlemişlerdir. Geçtikleri yerleşim yerlerini yakmışlar, birçok kişiyi öldürmüşler ve ele geçirdikleri esirler ile geri çekilmişlerdir. Bu gelişmeler üzerine Türkiye Selçuklu Devleti Sultanı I. Alâeddin Keykubad (1220-1237) Kemaleddin Kamyar komutasında bir orduyu göndererek, karışıklığı sonlandırmakla görevlendirmiş, lakin Selçuklu komutanı bölgeye gelmeden Moğollar Anadolu'yu terk etmişlerdir¹³.

Moğol tehlikesini önceden gören I. Alâeddin Keykubad Ahlat'tan Tiflis'e kadar uzanan hat üzerinde savunma tedbirleri almaya çalışmıştır.¹⁴ Konya başta olmak üzere Sivas, Kayseri, Erzurum, Amasya, Malatya ve Erzincan gibi önemli

⁹ Grousset, *a.g.e.*, s.255; Sümer, *a.g.m.*, s.3.

¹⁰ Sümer, *a.g.m.*, s.3; Abdülkadir Yuvalı, "Turkification of Anatolia and the Mongols", *The Mongols History and Culture*, (ed. Bülent Arı-Selim Aslantaş), Ankara 2006, s.195.

¹¹ Nejat Kaymaz, *Pervane Mu'inü'd-Din Süleyman*, AÜ DTCF Yayınları, Ankara 1970, s. 30.

¹² Ali Öngül, *Selçuklular Tarihi-2 Anadolu Selçukluları ve Beylikler*, Çamlıca Yayınları, İstanbul 2014, s. 145.

¹³ İbn Bibi el-Hüseyin b. Muhammed b. Ali el-Caferî er-Rugadi, *el-Evâmirü'l-Ala'iyye fi'l-Umuri'l-Ala'iyye (Selçuk-name)*, C.I, Çev. Mürsel Öztürk, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1996, s. 420.

¹⁴ İbn Bibi, I, s. 426.

şehirlerin kale ve surlarını da tamir ve tahkim ettirmiştir¹⁵. Sinaneddin Kaymaz'ın girişimleri neticesinde bölgede başı boş şekilde yaşayan Harizmlî Kayır Han, Bereke Han, Yılan Boğa, Can Birdi, Saru Han, Küçlü Han gibi beyleri de hizmetine almıştır.¹⁶ Bu sırada Ögedey Han Şemseddin Ömer el-Kazvinî adında bir taciri elçi olarak I. Alâeddin Keykubad'a göndererek kendisine tabii olmasına istemiştir (633/1236)¹⁷. Selçuklu sarayına gelen elçiden Moğollar hakkında bilgiler alan Sultan, Moğol elçisiyle görüşmesinden kısa bir süre sonra 3 Şevval 634 /1 Haziran 1237 yılında vefat etmiştir.

I. Alâeddin Keykubad'dan sonra Selçuklu tahtına geçen II. Gıyâseddin Keyhüsrev (1237-1246) Moğolların il olma teklifini kabul ederek Şemseddin Ömer el-Kazvinî'yi Moğol hanına göndermiştir.¹⁸ Moğollar'a karşı alınan tüm önlemlere rağmen Selçuklu devlet merkezinde yaşanan bazı gelişmeler Moğolların dikkatini Anadolu'ya çevirmelerine neden olmuştur. Alâeddin Keykubad'ın ölümü ile idare mekanizmasında başlayan sarsıntılı süreç kısa sürede sosyal hayata yansarak Babaîler ayaklanmasına sebep olmuştur. Babaîler karşısında Selçuklu ordusunun acziyetini gören Moğollar; Selçuklulara karşı daha da cesaretlenmişlerdir. Nitekim Çurmagon Noyan'ın sakatlanmasından sonra yerine tayin edilen Baycu Noyan otuz bin kişilik bir ordu ile 1242 yılında Erzurum önlerine gelerek şehri ele geçirmiştir¹⁹.

Bunun üzerine II. Gıyâseddin Keyhüsrev asker toplayarak Moğollara karşı tedbirler almaya başlamıştır. Bu amaçla Suriye'nin önemli bir kısmına hâkim olan Eyyûbîler ve Çukurova Ermenilerine vaatlerde bulunarak yardım isteyen, II. Gıyâseddin Keyhüsrev²⁰ yetmiş bin kişilik bir ordu ile Sivas'a doğru harekete geçmiştir. Sivas'a ulaştığında ordusunun sayısı yaklaşık seksen bin olan Sultan, Moğolları karşılamak için Köseadağ'a gitmiştir. Bu sırada Baycu Noyan'ın başında bulunduğu kırk bin kişilik Moğol birliği Erzincan'ın Akşehir ovasına ulaşınca,²¹ Selçuklu emîrlerinden bir kısmı itirazlara rağmen Moğol birliklerine saldırmışlar

¹⁵ Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, Ötüken Yayıncılık, İstanbul 2004, s.355.

¹⁶ İbn Bibi, I, s.429-431.

¹⁷ İbn Bibi, I, s.448-449; Sümer, a.g.m., s.6; Emine Uyumaz, *Sultan I. Alâeddîn Kaykubâd Devri, Türkiye Selçuklu Devleti Siyasi Tarihi (1120-1237)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2003, s. 89-90.

¹⁸ Sümer, a.g.m., s.7; Uyumaz, a.g.e., s. 89-90.

¹⁹ İbn Bibi, II, s.62; Sümer, a.g.m., s. 9; Uyumaz, a.g.e., s. 91.

²⁰ İbn Bibi, II, s.64-66.

²¹ Nejat Kaymaz, *Anadolu Selçuklu Sultanlarından II. Gıyâsü'd-Dîn Keyhüsrev ve Devri*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2009, s. 93.

ve sahte ricat uygulayan Moğollar karşısında yenilgiye uğramışlardır(12 Muharrem 641/26 Haziran 1243).²²

Moğollar; Köseadağ savaşıdan sonra, 1244 yılında tümen beyi rütbesindeki Yasavur Noyan önderliğinde bir saldırı düzenlemişlerdir. Moğollar'ın Kurulas boyuna mensup olan Yasavur Noyan, ilk olarak emrindeki kuvvetler ile Halep'e yönelmiştir. Fakat Moğol ordusunun, bulunduğu konum ve bölgenin çok sıcak olmasından dolayı atlarının ayaklarında görülen hastalık sebebiyle kuşatma aksamıştır. Yasavur Noyan bu bölgeyi aldıktan sonra Halep emîrine haber göndererek altın istemiştir. Bu emîr, onun istediği her şeyi verdikten sonra Yasavur Noyan bölgeden ayrılarak Malatya'ya doğru harekete geçmiştir.

Yasavur Noyan 1244 yılında Halep'ten dönüşünde Maraş bölgesinden geçerek Malatya'ya gelip ordugâhını burada kurmuştur. Maraş ve Malatya çevresinde büyük katliamlar yapmış, bölgedeki bağ, bahçe ve arıları imha etmiş, ekinleri de askerlerinin hayvanlarına yedirtmiştir. Moğollar bölge halkını tehdit ederek ellerindeki tüm kıymetli mallara el koymuşlardır²³.

Güyük, han olduktan sonra, Karakurum'da yapılan kurultayda 1247 yılında Elçigiday'ı Rum (Anadolu), Musul, Şam ve Gürcü şehirlerinden sorumlu batıdaki nâibi olarak atamıştır.²⁴ Güyük Han'ın 1248 yılında ölümü üzerine Mengü (1251-1259) tahta çıkmıştır. Elçigiday, Mengü'nün seçilmesine karşı çıkması nedeniyle Batu'nun emîrleri tarafından tutuklanmış ve idam edilmiştir²⁵. Bunun üzerine Mengü Han, Baycu'ya Anadolu içlerine yürümesini emretmiştir. (1252-1253)

B- Hülâgû Han Döneminde Anadolu'ya Gönderilen Komutanlar

İlhanlı Devleti'nin kurucusu ve ilk hükümdarı olan Hülâgû'nun(1256-1265) babası Cengiz Han'ın en küçük oğlu Toluy Han'dır. Annesi Kerayit Hükümdarı Ong Han'ın yeğeni Sorgaktani Hatun'dur. Çocukluk ve gençlik yıllarına ait

²² İbn Bibi, II, s.70; Sümer, *a.g.m.*, s. 9-10; Erdem, *Türkiye Selçukluları-İlhanlı İlişkileri (1258-1308)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 1995, s. 87-91; Salim Koca, "Türkiye Selçuklu Tarihinin Akışını Değiştiren ve Anadolu'nun Kaderini Belirleyen Savaş: Köseadağ Bozgunu", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 37 (2015), s. 35-84.

²³ Ebu'l Ferec, *Tarih*, II, s.544; Ebü'l Ferec İbnü'l-İbrî, *Târîhu Muhtasarî'd-Düvel*, (Çev. Şerafeddin Yaltkaya) Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2011, s.21; Yasavur Noyan'ın bölgedeki faaliyetleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Mustafa Akkuş, "Moğol Tahakkümü Döneminde Malatya", *Uluslararası Geçmişten Günümüze Malatya / Kent-Kültür-Kimlik Sempozyumu*, Malatya 2016, C.II, s.912-914.

²⁴ Ebü'l Ferec, *Muhtasarî'd-Düvel*, s.22; Kate Fleet, *Türkiye Tarihi, Bizans'tan Türkiye'ye 1071-1453*, (Çeviri: Ali Özdamar), Kitap Yayınevi, (Charles Melville / Moğol Yönetimi Altında Anadolu), İstanbul 2012, C.I, s.82.

²⁵ Peter Jackson, Bâycü", *Encyclopaedia Iranica*, IV/I, online version, <http://www.iranicaonline.org/articles/bayju-baiju-or-baicu-mongol-general-and-military-governor-in-northwestern-iran-fl> (03 Ekim 2018).

bilgiler yetersizdir. Cengiz Han döneminde batıda ele geçirilen topraklar merkezden gönderilen sivil ve askeri valiler tarafından idare ediliyordu. Ancak bölgenin merkeze olan uzaklığı ve diğer sebeplerden dolayı batı yönünde beklenen ilerleme gerçekleşmemiş, mevcut topraklar da tehdit altında kalmıştır. Bu nedenle Mengü Han, merkezi otoriteyi güçlendirmek ve doğuda da batıda da sınırları genişletebilmek için kardeşlerinden Kubilay'ı Çin'e, Hülâgû'yü Yakındoğu'ya göndermiştir. Mengü Han'ın ölmesi ve değişen şartlar üzerine Hülâgû ve Kubilay kendilerine verilen görevi tamamladıktan sonra Karakurum'a dönmemişler ve idareleri altındaki topraklar üzerinde merkeze bağlı iki ayrı Moğol devleti kurmuşlardır²⁶. 1253 yılında yapılan kurultay ile Hülâgû'ye verilen görev; İsmâîlilerin ortadan kaldırılması, Abbâsî halifeliğinin itaatinin sağlanması ile Mısır ve Suriye'nin ele geçirilmesidir. Bu amaçla Hülâgû'nün Ketboğa yönetimindeki öncü birlikleri 24 Ağustos 1252'de, kendisi ise 24 Nisan 1253'te savaş harekâtlarına başlamıştır²⁷. Çok geçmeden İsmâîlilerin Alamut kalesindeki son reisleri Rükneddin Hûrşah, Hülâgû'ye teslim olmuş ve onların varlıklarına son verilmiştir (1256)²⁸.

Hülâgû, batı seferi esnasında Mugan'ı kendisine kışlak edinince, bölgede bulunan Baycu'dan burayı boşaltmasını emretmiştir. Baycu Noyan, ordusu ve ailesi ile birlikte yeni yaylak ve kışlak aramak üzere Anadolu tarafına yönelince Selçuklular endişelenerek asker toplamaya başlamıştır²⁹. Bir süre sonra Baycu'nun ordusu, eşyaları ve ailesiyle birlikte Anadolu'ya girdiği ve öncü birliklerin Erzincan'a geldiği haberi duyulmuştur. Baycu, önce Erzurum'a daha sonra da Aksaray'a gelmiştir. Geçtiği bölgelerde de yağma, katliam ve zulüm faaliyetlerinde bulunmuştur. Baycu, Selçuklular'a bir elçi göndererek kendisi ve askerleri için kışlık bir yer istemiştir³⁰.

Baycu'nun Anadolu'ya girdiğini duyun Selçuklu ordusu hemen Elbistan'dan Konya'ya dönmüştür. II. İzzeddin Keykâvus da Konya'ya gelerek devletin ileri gelen devlet adamlarını toplayarak bir görüşme yapmıştır. Yapılan toplantının sonucunda Pervane Nizâmeddin Hurşid'in, Baycu'nun niyetini öğrenmek amacıyla onun yanına gönderilmesine karar verilmiştir. Bir taraftan da savaş

²⁶ Abdülkadir Yuvalı, *DİA*, Hülâgû Han, C.18, İstanbul-1998, s.474.

²⁷ Yuvalı, *a.g.m.*, s.473.

²⁸ Ebu'l Ferec, *Tarih*, II, s.561; *Muhtasarî'd-Düvel*, s.28-29.

²⁹ Ebu'l Ferec, *Tarih*, II, s.562; Claude Cahen, *Osmanlılar'dan Önce Anadolu'da Türkler*, çev. Yıldız Moran, E yay., İstanbul, 1979, s.269; Erdem, *a.g.t.*, s.121-122.

³⁰ Muammer Gül, *Ortaçağlarda Doğu ve Güneydoğu Anadolu*, Bilge Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2010, s.108.

ihtimaline karşı hazırlıklar yapılmaya başlanmıştır³¹. Baycu'nun yanından dönen Nizâmeddin Hurşid, onun savaşmak için gelmediğini, Selçuklular'dan yaylak ve kışlak verilmesini istediğini söylemiştir. Ayrıca II. İzzeddin Keykâvus'u Baycu'ya yaylak ve kışlak vermesi konusunda ikna etmiştir. Bir süre sonra Nizameddin, yanına yardımcı olarak Melikü'l-Hüccâb Mübarizeddin Süleyman'ı da alarak birçok hediye ile ikinci kez Baycu'nun yanına gitmiştir³².

Bütün bu görüşmelere rağmen Selçuklu ordusu Moğollara itimat etmemiş, Moğol karşıtı emirlerin tutumuyla sefer kararı almıştır. Vezir Kadı İzzeddin, Beglerbegi Yavtaş ve Arslandoğmuş komutasındaki Selçuklu kuvvetleri Konya'dan Aksaray'a gelmiştir. Baycu'nun da Aksaray'a gelmesiyle iki ordu Aksaray yakınlarındaki Sultan Alâeddin Kervansarayı önünde karşılaşmıştır. İlk başta öncü kuvvet olarak Hülâgû tarafından³³ Anadolu'ya gönderilen Hoca Noyan, Anadolu'daki bütün Türkmen askerlerini imha etmiştir³⁴. Hoca Noyan, Kurulas kabilesine mensup olup, Yisavur (Yasavur) Noyan'ın oğludur. Babası bir iki yıl önce ölmüştür. Hoca Noyan'ın, binbaşı olan Tunatu ve Sulakar adlı iki oğlu olduğu bilinmektedir. Tunatu'nun da, Tökürgen Barula ve Kurumişi adlı oğulları vardır. Bu kardeşler, Gâzân Han iktidârı elde ettiği zaman, ona karşı bir isyan hareketine katıldıklarından dolayı öldürülmüşlerdir³⁵. Hoca Noyan'ın Türkmenleri yok etmesinin ardından, iki ordu ertesi gün (14 Ekim 1256 /23 Ramazan 654) Sultan Hanı civarında savaşa başlamıştır. Fakat çok kalabalık ve güçlü Moğol askerleri karşısında Selçuklu ordusu fazla dayanamamış ve yapılan savaşta büyük bir hezimete uğramışlardır³⁶. Hoca Noyan; Sultan Hanı savaşının asıl galibi olarak kayıtlara geçmiştir. O, bu savaşta alınan başarıya bağlı olarak gururlanmış, sert ve haşin hareketlerde bulunmuştur.

Hoca Noyan, zalim ve gaddar bir emîrdir. Baycu'nun aksine aşırı isteklerde bulunan, her olayda insanlara karşı sert davranışlar sergileyen bir kişidir. Onun bu davranışları üzerine; Pervâne Nizâmeddin Hurşid, Muînüddin Süleyman'a danışarak, ülkenin yararına olacağı ve devletin düzenini sağlanacağı düşüncesiyle onu ortadan kaldırmaya karar vermiştir. Hemen bu kararını uygulamak için harekete geçmiş ve fırsat kollamaya başlamıştır. Nizâmeddin

³¹ İbn Bibi, II, s.144-145.

³² İbn Bibi, II, s.145.

³³ Zeki Velidi; bu noyanın Güyük Han tarafından gönderildiğini söyler. (Bkz. Zeki Velidi Togan, *Umumi Türk Tarihi'ne Giriş En Eski Devirlerden 16.Asra Kadar*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1981, s.235.)

³⁴ Turan, *a.g.e.*, s.498.

³⁵ Sümer, *a.g.m.*, s.31.

³⁶ Osman Turan, "Keykavus II". *İ.A.*, Meb, C.6, İstanbul 1977, s.643.

Hurşid'in özel olarak tasarlanmış; kaşı dönebilen ve altı üstüne gelebilen içinde zehir bulundurduğu bir yüzüğü vardır. Nizameddin Hurşid, bir gün içki içerken fırsatını bulup eline aldığı bir şarap kadehine yüzüğündeki zehiri dökerek içmesi için Hoca Noyan'a vermiştir. Hoca Noyan aynı gün içtiği zehirin etkisini vücudunda hissetmiş, başından ayağına kadar vücudunu siyah bir morarma ve şişlik kaplamıştır. Üç gün sonra da ölmüştür³⁷. Ölümü üzerine olayın suçlularını bulmak için soruşturmaya başlatılmıştır. Nizameddin Hurşid zehirlemek suçu ile itham edilip tomruğa vurulmak suretiyle öldürülmüştür³⁸. Nizameddin Hurşid'in ölümü üzerine Muînüddin Süleyman, Pervâne olmuştur.

Baycu ile Anadolu'ya, gelen Moğol beylerden biri de Engürek Noyandır³⁹. Baycu Bağdad seferine katılıncaya kadar, Kayseri, Sivas, Tokat, Amasya, Maraş, Malatya ve çevresinde IV. Rükneddin Kılıçarslan'ın hâkimiyetini tanımayanlara karşı mücadele ettiği zaman, yanında Engürek Noyan'da bulunmuştur⁴⁰. Anadolu'daki Türkmen isyanlarını sırasında da Engürek Noyan Kemah'ı muhasara ederek Türkleri ve Kürtleri imha etmiştir.(1258)⁴¹ 1260 yılında Irak taraflarında, Memlûk sultanın Halife el-Hâkim Biemrillah'ın mahiyetine verdiği Memlûk kuvvetleri ile yapılan bir muharebede ölmüştür⁴².

Moğollar, Hülâgû tarafından İlhanlı devletinin kurulmasıyla birlikte, bölgedeki istila ve zulümlerini artırarak devam ettirmişlerdir. Moğol harekâtlarının sistemli bir hale dönüştürüldüğü İlhanlı hâkimiyeti döneminde Anadolu'da iskân eden Moğol birliklerinin sayısı artmıştır. Buna bağlı olarak ele geçirdikleri bölgede yeni düzenlemeler yaparak hem hâkimiyetlerini güçlendirmişler hem de vergileri yükselterek Anadolu halkı üzerindeki zulümlerini daha da arttırmışlardır. Egemen oldukları bölgelere genel vali, vali ve askeri komutanlar atamışlardır. Böylece gönderdikleri birçok vali ve komutan ile Anadolu'da Moğol idaresini tesis etmişlerdir.

³⁷ İbn Bibi ve Faruk Sümer eserlerinde Hoca Noyan'ın farklı bir yöntemle zehirlendiğini yazmıştır. Kılıçarslan'ın verdiği bir ziyafette, Naib Nizâmeddin Hurşid'in sunduğu bir armudu yemesi sonucu Hoca Noyan'ın ani bir şekilde öldüğü yazılmaktadır. (Bkz. İbn Bibi, II, s.162; Sümer, *a.g.e.*, s.31).

³⁸ Aksarayı, *a.g.e.*, 2000, s.33, 34.

³⁹ Kerimüddin Mahmut Aksarayı, *Musameratü'l Ahbar*, çev: Mürsel Öztürk, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2000, s.29; Zeki Velidi; bu noyanın Batu Han tarafından Anadolu'ya gönderildiğini söyler. (Bkz.Togan, *a.g.e.*, s.235).

⁴⁰ Sümer, *a.g.m.*, s.32.

⁴¹ Turan, *a.g.e.*, s.505.

⁴² Sümer, *a.g.m.*, s.38.

1-Alıncak Noyan

II. İzzeddin Keykâvus ile IV. Rükneddin Kılıçarslan, Anadolu'da iktidarı ele geçirmek için devamlı mücadele etmişlerdir. Amaçlarını gerçekleştirmek için bazen de Hülâgû Han'ın huzuruna gidip, ondan destek almaya çalışmışlardır. II. İzzeddin Keykâvus'un bu uğurda yaptığı bir savaşta, IV. Kılıçarslan taraftarı Muînüddin Pervâne, Bayan Noyan⁴³ komutasındaki bir Moğol ordusu ile savaşa katılmış ve yenilgiye uğramıştır. Bu duruma öfkelenen Muînüddin Pervâne Moğol karargâhına gitmiş, Hülâgû'den başka komutanlar istemiştir. İlhan bu çağrı üzerine asileri durdurmak ve itaatsizleri ortadan kaldırmak için Alıncak Noyan ile Kadağan'ı 10 bin süvari ile Anadolu'ya göndermiştir⁴⁴.

Hülâgû tarafından Anadolu'ya gönderilen Alıncak Noyan⁴⁵, Kereyitlerden Yasavur Bahşi'nin oğludur. Görev yaptığı sürece, merkezi Tokat olan IV. Rükneddin Kılıçarslan ile merkezi Konya olan II. İzzeddin Keykâvus'u Moğollar adına takip etmiş, her iki sultanlığa da nezaret etmiştir. Tokat yanındaki Kâp mevkiinde yaşamıştır⁴⁶.

Hülâgû Han'ın emriyle Moğollar adına Anadolu'yu idare eden Alıncak Noyan'ın, IV. Rükneddin Kılıçarslan'ın idare merkezinde ikamet etmesi, Muînüddin Pervâne için önemli bir fırsat olmuş, Moğol Noyan'ını kendi emellerini gerçekleştirmek için kullanmıştır. Muînüddin Pervâne, Sultan II. İzzeddin Keykâvus'u ortadan kaldırmak için çok çaba harcamıştır. Bu amaçla, Sultan II. İzzeddin Keykâvus'un isyan etmeyi düşündüğünü ve Mısırlılar'a müracaat ederek onlardan yardım istediğini Han'a bildiren bir mektup yazması için onu ikna etmiştir. Bu haber Hülâgû'ya ulaşınca, Alıncak'a ve Sultan IV. Kılıçarslan'a elçi gönderip II. İzzeddin Keykâvus'un üzerine gidilmesini, onunla savaşarak ülkenin elinden alınmasını emretmiştir. Bunun üzerine Muînüddin Pervâne savaş hazırlıklarına başlamıştır⁴⁷.

Sultan II. İzzeddin Keykâvus, kendisine karşı yapılan hain planın ardından çocuklarını ve taşınabilir mallarını alarak önce Antalya'ya, sonra da İstanbul'a

⁴³ Bayan Noyan; II. İzzeddin Keykâvus, Rükneddin Kılıçarslan arasındaki mücadelede Kılıçarslan taraftarı olan Muînüddin Pervâne tarafından 1257 yılında Anadolu'ya getirilmiştir. (Bkz. Spuler, *a.g.e.*, s.563).

⁴⁴ İbn Bibi, II, s.151-152.

⁴⁵ Zeki Velidi Togan, bu komutanın 1255 yılında Mengü Kağan tarafından Anadolu'ya gönderildiğini söyler. (Bkz. Togan, *a.g.e.*, s.235).

⁴⁶ Togan, *a.g.e.*, s.235.

⁴⁷ Ahmed b. Lütfullah Müneccimbaşı, *Câmiu'd-Düvel, Selçuklular Tarihi II: Anadolu Selçukluları ve Beylikler*, Haz.:Ali Öngül, Kabalcı Yayıncılık, İstanbul 2016, s.93; İbn Bibi, II, s.158.

gitmiştir⁴⁸. IV. Rükneddin Kılıçarslan ise Alıncak Noyan ile birlikte Konya'ya giderek, Sultan II. İzzeddin Keykâvus'un geride bıraktığı hazineleri İlhan adına zapt etmişlerdir. Daha sonra da Konya'dan çıkıp, askerlerini II. İzzeddin Keykâvus'un hâkim olduğu sahaya göndererek o bölgeyi yağmalatmıştır. Alıncak Noyan, Akşehir'de, IV. Kılıçarslan da Altıntaş köyünde kışı geçirmiştir⁴⁹. Bir süre sonra IV. Rükneddin Kılıçarslan, Moğollar tarafından tek başına tahta çıkarılmıştır⁵⁰. Karamanoğulları'nın isyanı sırasında Alıncak Noyan, Anadolu'da bulunan Moğol kuvvetlerinin kumandanı sıfatıyla bu isyanı bastırmış ve Karamanoğullarından Bunsuz ve Zeynülhac ile beraber birçok Türkmen'i öldürmüştür (1261) ⁵¹. Alıncak Noyan, bu olaydan sonra Anadolu'dan ayrılmamış, 1265 yılına kadar bu görevde kalmıştır.

Alıncak Noyan birçok Türkmen'i katletmekle de kalmamış, Ahi ve Türkmenleri isyana teşvik suçlamasıyla çok sayıda ulemâ ve ümerâyı şehit etmiştir. Muînüddin Pervâne II. İzzeddin Keykâvus taraftarı olan Türkmenleri isyana teşvik eden Moğol karşıtı din ve devlet adamlarından; Müstevfi Sadr Necibeddin, Müşrif-i Mülk Sadr Kıvameddin Erzincani, Kadiasker Sivrihisarlı Celaleddin, Seyfeddin Has Kayıaba, Kerimeddin Alışir, Emir-i Silah Ahi Bedreddin Gühertaş ve Üstadü'd-dar Eminateddin Yakut gibi Türkmen ve Ahîlerin desteklediği önemli devlet ve ilim adamlarını tutuklatıp saraya getirtmiştir. Ardından bu kişilerin ölüm emirlerini vererek, Alıncak Noyan'a göndermiştir. Alıncak Noyan da bu önemli devlet ve ilim adamlarını öldürtmüştür.⁵² Alıncak Noyan, bu önemli âlimleri öldürmesinin ardından, gece rüyasında ona, gayb âleminden ağır sözler söylemişlerdir. Alıncak Noyan, uykusundan uyandıktan

⁴⁸ Aksarayı, *a.g.e.*, 2000, s.53; Turan, *a.g.e.*, s.513; İbn Bibi, II, s.159.

⁴⁹ İbn Bibi, II, s.160.

⁵⁰ Aksarayı, *a.g.e.*, 2000, s.53.

⁵¹ Karamanoğulları'nın isyanı; IV. Rükneddin Kılıçarslan'ın Moğollar tarafından tahta çıkarılmasından sonra II. İzzeddin Keykâvus ile birlikte gitmeyen Ali Bahadır ve Emir-i ahur Uğurlu, asker toplamışlar ve Konya'yı kuşatmaya teşebbüs etmişlerdir. Karamanlı Türkmenler, Karaman, Zeynü'l-Hac ve Bunsuz komutasında 20 bin zırhlı süvariyle Sultan İzzeddin'in haklarını korumak bahanesiyle ayaklanmış ve Konya taraflarına kadar etkili olmuşlardır. Hatta Konya'yı ele geçirmek üzereyken, başkentte bulunan saltanat ordusu, Muînüddin Pervâne, önderliğinde Gevele Kalesi düzlüğünde isyan eden Türkmenleri yenmiş ve bu isyanı bastırmıştır. (Aksarâyî, *a.g.e.*, s. 53-55.; Münecimbaşı, *a.g.e.*, s.93; Mustafa Akkuş, "Karamanoğullarının Moğol Tahakkümüne Karşı Mücadeleleri", *Uluslararası Orta Anadolu ve Akdeniz Beylikleri Tarihi, Kültürü ve Medeniyeti Sempozyumu-II*, C.I, Konya 2016, s.327.)

⁵² İbn Bibi, II, s.164; Aksarayı, *a.g.e.*, 2000, s.54.

sonra maktullerin kabirlerinde nur belirtileri görmüş ve tüm bunlara sebep olduğu için Muînüddin Pervâne'ye ağır hakaretler etmiştir.⁵³

Alıncak Noyan'ın en önemli görevlerinden biri Anadolu'da Moğol yanlısı idarenin tesis edilmesidir. Alıncak, Hülâgû tarafından Anadolu'ya gönderilmesinden itibaren Anadolu'daki emîrler ile birlikte hareket etmiştir. Bu yöneticilerin isteklerini yerine getirerek Moğol yanlısı ümerânın ve İlhanlı idaresinin güçlenmesini sağlamıştır. Anadolu'daki sultanların iktidar mücadelesinde taraf tutmuş, gerektiğinde Büyük Han'dan izin alarak istemedikleri sultanı tahttan indirmişlerdir.

2-İlkan Noyan

İlkan Noyan, Celayir kabilesinden olup Cengiz Han dönemi komutanlarından Cuci Tarmala'nın oğludur.⁵⁴ Celayir devletini kuran Şeyh Haşan, İlkan Noyan'ın torununun oğludur. Hülâgû Han'ın meşhur ve saygın komutanlarından biri olan İlkan Noyan, önemli emirler arasında yer almış, siyasi toplantılarda baş mevkide oturmuştur.⁵⁵ Bağdat'ın fethinden itibaren adı Suriye ve Anadolu'daki faaliyetlerinde sık sık zikredilmeye başlanmıştır.

Hülâgû Han, Bağdat fethi sonrasında şehrin korunması ve asayişin sağlanması için kale komutanı olarak İlkan Noyan'ı görevlendirmiştir. Dönemin kaynaklarında daha sonra İlkan Noyan'ın, Hülâgû tarafından İlhanlılar'a itaat etmeyen Meyyafarikîn hâkimi Melik Kamil'in üzerine gönderildiği Şehzade Yeşmut'a katılmak üzere 1259'da Bağdat'tan Meyyafarikîn'e gittiği zikredilir. Şehzade Yeşmut, İlkan ve Uruktu Noyan ile beraber bu bölgede moğol hakimiyetini resis ettikten sonra Meyyafarikîn hâkimi Melik Kamil'i Hülâgû'nün huzuruna getirmişlerdir.(1259)⁵⁶

İlhanlı Devleti'nin 1260 yılında Memlükler'e yenilmesinin ardından; Hülâgû, Şam meliki Melik Nasır'ı öldürterek bölgede zayıflamış olan Moğol hâkimiyetini yeniden tesis etme görevini İlkan Noyan'a vermiştir. Büyük bir ordu ile Şam'a gelen İlkan Noyan'ın emrindeki kuvvetler şehri yağmalamışlardır. Fakat Baybars'ın büyük bir ordu ile Şam'a yönelmesi üzerine, ona karşılık veremeyeceğini anlayan İlkan Noyan şehri terkederek Anadolu'ya çekilmiştir.⁵⁷

⁵³Mustafa Akkuş, *İlhanlıların Anadolu'daki Dini Siyaseti*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya 2011, s.237.

⁵⁴ Yılmaz, a.g.t., s.31.

⁵⁵ Sümer, a.g.e., s.12.

⁵⁶ Yılmaz, a.g.t., s.31-32.

⁵⁷ Henry Hoyle Howorth, *History Of The Mongols*, I-IV, New York 1876-1892, C.III, s.173; Boyle, "Dynastic and Poltical History of the Il-Khans", *The Cambridge History of Iran The Saljuq And Mongol Periods*, Vol. 5, ed. J. A. Boyle, Cambridge, 1968, C.V, s.352; Yılmaz, a.g.t., s.32.

Hülâgû tarafından 1265'te Alıncak Noyan'ın yerine Anadolu komutanı olarak tayin edilen İlkan Noyan bir süre burada Moğolların askeri ve idari faaliyetlerini yürütmüştür⁵⁸.

3-Nabşi Noyan

Adı kaynak ve araştırma eserlerinde Nâbşî-Nâbişî⁵⁹, Nebci⁶⁰, Nafci⁶¹, Tayci-Tayşi⁶² ve Tanci gibi muhtelif şekillerde yazılmıştır⁶³. Celayir kabilesinin Tukuraut oymağından olup Hülâgû ile birlikte Anadolu'ya gelen Celayirli beylerden biridir⁶⁴. Anadolu'ya hangi tarihte geldiği konusunda kaynaklarda herhangi bir bilgi bulunmamakla birlikte, 1257 yılından itibaren, Anadolu'da bulunan Moğol kuvvetlerinden bir tümenin komutanı olarak görev yaptığı bilinmektedir. O dönemde İlhanlılar'ın tahakkümü altında bulunan Türkiye Selçuklu Devleti Sultanı IV. Rükneddin Kılıçarslan'ın veziri ve İlhanlılar'ın Anadolu'daki sadık adamı Muînüddin Pervâne ile birlikte hareket eden komutanlardan biri de Nabşi Noyan'dır.

Muînüddin Pervâne, II. İzzeddin Keykâvus ile IV. Rükneddin Kılıçarslan arasındaki saltanat mücadelesinde Moğol desteğini alarak II. İzzeddin Keykâvus'u Bizans'a sığınmaya mecbur etmiştir. Daha sonra, Trabzon Rum Devleti'nin eline geçmiş olan Sinop'u Hülâgû Han'ın izni, Moğol ve Selçuklu askerlerinin yardımı ile uzunca bir kuşatmadan sonra geri almıştır. Muînüddin Pervâne; IV. Kılıçarslan'a şehir ve yöresini temlik ettirerek o sırada Danişmend vilayetinde tümen komutanı olan, Nabşi Noyan'ın Kırşehir bölgesindeki yaylağına gitmek üzere yola çıkmıştır. Muînüddin Pervâne, Nabşi Noyan'ın Anadolu'da bulunduğu dönemde onun yanında yer alarak, birlikte hareket etmiştir. Moğol Noyan'ı Aksaray'a davet etmiş, Konya'ya da haberci göndererek Nabşi Noyan'ı karşılaması için Selçuklu Sultanı, IV. Rükneddin Kılıçarslan'ı Aksaray'a çağırmıştır. Pervane ile IV. Kılıçarslan arasında yaşanan şiddetli bir tartışma sonrasında, İlhanlılar nezdinde konumu güçlenmiş olan Muînüddin

⁵⁸ Togan, *a.g.e.*, s.235.

⁵⁹ Kerimüddin Mahmut Aksarayî, *Musâmeretu'l-ahbâr ve Musâyeretu'l-ahyâr*, neşr. Osman Turan, Ankara 1944, s.35; Abdulkadir Yuvalı, *İlhanlılar Tarihi -I- Kuruluş Devri*, E.Ü.Yay., Kayseri 1994, s.149; Turan, *a.g.e.*, s.544.

⁶⁰ İbn-i Şeddâd, *Baybars Tarihi*, çev. M. Şerefüddin Yaltkaya, İstanbul 1941, C.II, s.75.

⁶¹ Ebu'l Ferec, *Tarih*, II, s.586.

⁶² Sümer, *a.g.m.*, s.38; Togan, *a.g.e.*, s.239.

⁶³ Spuler bu ismin Tayşi olması gerektiğini söyler. Tayşi adının Çince'de bir rütbe adı olan Tai-şi kelimesinden geldiğini söylemiştir. Bkz., Spuler, *a.g.e.*, s.564.

⁶⁴ Spuler, *a.g.e.*, s.564; Togan, *a.g.e.*, s.466; Yuvalı, *a.g.e.*, s.149; Sümer, *a.g.m.*, s.38.

Pervâne, bu sefer de Sultan IV. Rükneddin Kılıçarslan'ı ortadan kaldırarak hâkimiyetini güçlendirmek istemiştir.⁶⁵

Muînüddin Pervâne; Hülâgû Han'dan, Sultan IV. Rükneddin Kılıçarslan'ı ortadan kaldırma izni almış, Nabşı Noyan ve Moğol yargıçların Sultan aleyhinde karar vermeleri için hazırlık yapmaya başlamıştır. Bu duruma gerekçe olarak ise IV. Rükneddin Kılıçarslan'ın, Memlükler ile iş birliği halinde olduğunu ve Moğollar'ı Anadolu'dan atmak istediğini İlhan'a iletmiştir. Pervâne, Hülâgû'den bu izni aldıktan sonra aralarında tümen komutanı Nabşı Noyan'ın da bulunduğu Moğol emîrlere bu görevi icra ettirmiştir⁶⁶.

Selçuklu Sultanı IV. Rükneddin Kılıçarslan, o sıralarda Konya ve Kırşehir havalisinde tümen komutanı olan Nabşı Noyan'a bağlı bulunuyordu. IV. Rükneddin Kılıçarslan'ın öldürülmesinin ardından 1265-1266 senesinde Muînüddin Pervâne, Nabşı Noyan ve emirler kalabalık bir orduyla Konya'ya gelmiştir. O sırada altı yaşında bir çocuk olan Gıyâseddin Keyhüsrev'i Konya Selçuklu tahtına geçirmişlerdir. Böylece Türkiye Selçuklu Devletinin yönetimi tam anlamıyla Pervâne ve onun görevlendirdiği Moğol yanlısı kimselerin eline geçmiştir⁶⁷.

1265-1266 yılında Memlük hükümdarı Baybars, İlhanlı Devletine tabi bulunan Kilikya Ermeni Kralı Haitum'a haber göndererek; itaat etmesini ve İlhanlılara ödediği vergiyi kendisine vermesini istemiştir. Ancak Haitum Moğollardan korktuğu için, bunu reddetmiştir. Bunun üzerine Baybars Kilikya'ya sefer hazırlıklarına girişmiştir. Haitum ise o sıralar Konya civarında bulunan Nabşı Noyan'dan yardım istemiştir. Moğol Noyan'ı, Hülâgû Han'dan onay almadan yardıma gelmeyeceğini bildirmiştir⁶⁸.

Nabşı Noyan 1275-1276 yılında Muînüddin Pervâne ve diğer bir Celayirli Bey olan Tuku Bitikçi Noyan ile birlikte Bire (Birecik) Kalesi'nin fethine görevlendirilmiştir. Ancak buradan kesin bir sonuç alamadan geri dönmüşlerdir⁶⁹. Akabinde 1277 yılında Mısır'daki Memlük hükümdarı Baybars'ın Anadolu'ya yönelmesi üzerine; Muînüddin Pervâne, Tuku Bitikçi Noyan, Nabşı Noyan'ın tümeni ve Anadolu'da bulunan Moğol askerleri Baybars'a karşı

⁶⁵ Aksarayi, *a.g.e.*,2000, s.64-65; Bülent Yılmaz, *Celâyirliiler*, Yayımlanmamış, Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum-2003, s.27-28.

⁶⁶ Amasyalı Abdizade Hüseyin Hüsameddin, *Amasya Tarihi*, C.I-III, İstanbul 1332 H.II, s.389-400; Spuler, *a.g.e.*, s.564; Sümer, *a.g.m.*, s.37-38;Togan, *a.g.e.*, s.239; Turan, *a.g.e.*, s.547-548; Aksarayi, *a.g.e.*, 2000, s.65.

⁶⁷ Ebu'l Ferec, *Tarih*, II, s.587; Aksarayi, *a.g.e.*, 2000, s.66; Sümer, *a.g.m.*, s.37.

⁶⁸ Ebu'l Ferec, *Tarih*, II, s.586; Turan, *a.g.e.*, s.544.

⁶⁹ İbn Şeddâd, *a.g.e.*, s.58; Spuler, *a.g.e.*, s.564.

koyarak görevlendirilmişlerdir. Aynı yılın nisan ayında yapılan savaşta Moğol ordusu çok ağır bir yenilgiye uğramış ve çok az insan dağlara kaçarak kurtulmuşlardır.

Nabşı Noyan, mağlubiyetin ardından intikamını almak için kardeşi Mengü Timur'un komutasındaki bir orduyu Anadolu'ya göndermiştir. Kendisi de o dönemde Anadolu'da bulunan, Moğol kumandanlarından Samağar Noyan ile birlikte orduya katılmıştır. 1281-1282 yılında Humus civarında yapılan savaşta Mengü Timur'un genç ve tecrübesiz olmasından dolayı Moğol ordusu bir kez daha yenilgiye uğramıştır.⁷⁰ Nabşı Noyan'ın 1285 yılına kadar ki faaliyetleri hakkında yeterli bilgi yoktur. Ancak Nabşı Noyan komutasındaki Moğol kuvvetleri Sultan Gıyaseddin Mesud'un Argun Han'ın yanına gitmesinden de istifade ederek Beyşehir'i yağmalamış, oradan da Vezir Fahreddin Ali ile beraber her geçen gün gücünü arttırmaya devam ederek Moğollar için tehlike oluşturmaya başlayan ve Sahip Ata'nın torunlarını öldüren Germiyanogulları üzerine yürümüştür.⁷¹ Ayrıca Geyhatu Han'ın Germiyanogullarını durdurmak ve cezalandırmak için Sultan Mesud ve Moğol askerlerini görevlendirdiği zaman; Sultan Mesud'un ordusunun öncü kuvvetlerinin başında Nabşı Noyan'ın yer aldığı kayıtlarda geçmektedir (1286)⁷².

Nabşı Noyan Anadolu'da görev yaptığı dönemde Alıncak Noyan gibi, Muînüddin Pervâne ile birlikte hareket etmiştir. Muînüddin Pervâne'nin isteklerini Büyük Han'ın rızasını alarak yapmaya çalışmıştır. Anadolu Selçuklu Devleti'nde bir sultanın tahttan indirilip, başka bir sultanın tahta çıkmasında etkili olmuştur. Anadolu'daki istila ve yağma faaliyetlerini idare etmiş ve birçok mücadeleye katılmıştır.

4-Uruktu Noyan

Uruktu, İlkan Noyan'ın sekizinci oğlu olup, adı ilk kez Hülâgû Han'ın Bağdat'ı istilasını sırasında duyulmuştur. Hülâgû, Bağdat'ın istilasını için 1257 yılında Tebriz'den hareket ettiğinde ünlü komutanlarıyla birlikte, Uruktu Noyan'da onun yanında bulunmuştur. Hülâgû Han, Bağdat muhasarasına devam ederken Uruktu Noyan'ı, o sıralar kürt grupların elinde bulunan Erbil Kalesi'nin ele geçirilmesi için görevlendirmiştir. Uruktu, emrindeki kuvvetler ile Erbil kalesinin önüne geldiğinde, Moğollar'ın genel siyaseti gereği öncelikle şehrin hâkimi Tâceddin Erbilî'ye elçi göndererek, kaleyi teslim etmeye ve

⁷⁰ İbn-i Şeddâd, *a.g.e.*, s.85-86; Sümer, *a.g.m.*, s.42-56.

⁷¹ Mustafa Akkuş, "Sahip Ata ve Oğullarının Moğollarla İlişkisi", *Uluslararası Orta Anadolu Beylikleri Sempozyumu, Sahip Ataoğulları ve Turgutoğulları Bildiriler*, Konya 2018, s.192-193.

⁷² Turan, *a.g.e.*, s.606.

Hülâgû'ye itaate davet etmiştir. Ancak Tâceddin Erbîlî'nin olumlu bir cevap vermemesi üzerine şehri kuşatmıştır. Bunun üzerine Tâceddin Erbîlî kaleden çıkarak değerli hediyelerle Urukto Noyan'ın huzuruna gelmiş ve kuşatmanın kaldırılmasını istemiştir. Bu görüşmede kaleyi teslim etmeye yanaşmayan Tâceddin Erbîlî, memleketine geri dönerek kalenin kapısına gelmiştir. Ancak, Kürt ileri gelenleri onun kaleye girmesine izin vermemiştir. Tâceddin Erbîlî, uzun süre uğraşmasına rağmen kaleye giremeyince çaresiz bir halde Urukto'nun huzuruna gitmiştir. Urukto onu, Hülâgû'nün huzuruna göndermiştir⁷³.

Bu olaydan sonra, Tâceddin Erbîlî, yargılamada suçlu bulunarak öldürülmüştür. Urukto ise kalenin muhasarasına devam etmiştir. Fakat kalenin çok iyi korunaklı olması ve kalede bulunan kuvvetler tarafından iyi savunulması nedeniyle kale işgal edilememiştir. Bunun üzerine Urukto Noyan, o sıralarda Moğollar'ın hakimiyetini tanımış olan ve onların müttefiki durumunda bulunan Bedreddin Lûlû'dan yardım istemiştir. Bedreddin Lûlû'nün tavsiyesi üzerine şehri yaz sıcığında kuşatmaya devam etmiştir. Erbil halkını açlık ve susuzluğa mahkûm etmiş ve 8 aylık bir kuşatmanın sonunda Erbil kalesi teslim alınmıştır. Bundan sonra Urukto şehrin surlarını yıktırarak, buranın idaresini Bedreddin Lûlû'ya bırakmış, kendisi de Şam'a gitmiştir⁷⁴.

Urukto Noyan, Erbil kalesini ele geçirdikten sonra, Hülâgû Han ile birlikte Halep'in fethine katılmıştır. Hülâgû 1258-1259 yılında Halep ve Şam'ın fethi için harekete geçmiştir. İlk önce Halep'i kuşatma altına alan Hülâgû şehir ahalisinin itaat etmeyi reddetmesi üzerine burayı zorla ele geçirerek, şehirde bir hafta boyunca yağma ve katliamda bulunmuştur. Bu seferde Urukto Noyan, şehrin "Babu'l-Yahud" diye anılan kapısı önünde görev almıştır. Şehrin yönetimini Fahreddin Sâki'ye bırakarak oradan ayrılmıştır⁷⁵.

Hülâgû Han Bağdat'ın istilasından sonra Şehzade Yeşmut ve İlkan Noyan'ı Meyyafarîkîn (Silvan) işgaline görevlendirmiştir. Burada istila gecikince Hülâgû onlara yardımcı kuvvet olarak Urukto Noyan'ı göndermiştir⁷⁶. İki yıl süren uzun bir kuşatmanın ardından Meyyafarîkîn zaptedilmiştir. Daha sonra Hülâgû bu kez, Urukto Noyan'ı, Şehzade Yeşmut ile birlikte Mardin'in istilasını ile görevlendirmiştir. Yeşmut ve Urukto Noyan Mardin kalesinin önüne geldiklerinde kalenin yüksekliği ve sağlamlığı karşısında hayrete düşmüşlerdir.

⁷³ Yılmaz, *a.g.t.*, s.34.

⁷⁴ Ebu'l Ferec, *Tarih*, II, s.570.

⁷⁵ Ebu'l Ferec, *Tarih*, II, s.574.

⁷⁶ Reşidüddin Fazlullah, *Câmiu't-Tevârih (İlhanlılar Kısım)*, Çev: İsmail Aka, Mehmet Ersan, Ahmad Hesamipour Khelejanı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2013, s.62.

Uruktu Noyan kale hâkimi Melik Said'e elçi göndererek, teslim olması ve Hülâgû Han'a itaat etmesi durumunda orada bulunan halka ve mallarına dokunulmayacağını söylemiştir⁷⁷. Melik Said eskiden beri "il" olmayı düşündüğünü, ancak onların kendilerine gelip itaat ettiğini bildirenleri öldürdüklerinden dolayı kendilerine güvenin kalmadığını bildirerek teslim olmayı reddetmiştir.

Bunun üzerine Uruktu Noyan, mancınuk kurulmasını emretmiş ve savaş başlamıştır. 8 ay boyunca taraflar arasında şiddetli savaşlar yaşanmıştır. Moğollar kaleyi bu şekilde elde edemeyeceklerini anlayınca içerdekileri açlık ve susuzluğa mahkûm etmek için Mardin, Duneysir ve Erzen'i yağmalamışlardır. Sonunda şehirde kıtlık baş göstermiş, her gün çok sayıda insan, açlıktan ve vebadan hayatını kaybetmiştir. Bu sırada Melik Said de hastalanmıştı. Melik Said'in büyük oğlu Muzaffereddin, babasına bu orduya karşılık vermenin imkânsız olduğunu ve kaleyi terk etmeleri gerektiğini söylemiştir. Melik Said bunu kabul etmemiş, kısa zaman sonra ölmüştür. Melik Said'in ölümü üzerine, Muzaffereddin, Uruktu'ya, kalede artık onlara karşı koyacak kimsenin kalmadığını ve kaleyi onlara teslim edeceğini bildirmiştir. Bunun üzerine savaşı sona erdiren Uruktu, yanına gelen Muzaffereddin ve kardeşini bütün akrabalarıyla birlikte Hülâgû Han'ın huzuruna göndermiştir. Hülâgû ise onu affederek, Mardin'in yönetimini ona bağışlamıştır⁷⁸.

Hülâgû Han döneminde önemli komutanlardan biri olan Uruktu Noyan, Hülâgû'nün ölümünden sonra, Abaka Han döneminde de itibar ve makamını korumaya devam etmiştir. Abaka Han'ın tahta çıktığı sıralarda onun özel "Sukurçi"⁷⁹ si olan Uruktu, onun cülusundan bir süre sonra yaptığı kurultayda kardeşi Tuku Bitikçi Noyan ve Sulduz kabilesinden Tudavun Noyan ile birlikte Anadolu'nun idaresinde görevlendirilmiştir. Burada Konya-Karaman bölgelerinde yerleşmiş olan ve Celayirli kuvvetlerden oluşan tümenin komutanlığına ve Konya bölgesinin yönetimine tayin edilmiştir. (673/1274-1275)⁸⁰

Yaklaşık iki yıl boyunca Konya bölgesinde tümen komutanı olarak görev yapan Uruktu Noyan, 1277 yılında Mısır Memlük Devleti Sultanı Baybars'ın Anadolu'ya yönelmesi üzerine burada bulunan diğer Moğol kuvvetleri ile beraber Memlük Sultanına karşı görevlendirilmiştir. Aynı yılın nisan ayında Elbistan ovasında yapılan savaşta Moğol ordusunun büyük bir kısmı bu savaşta

⁷⁷Reşidüddin, *a.g.e.*, s.63.

⁷⁸Yılmaz, *a.g.t.*, s.35-36; Reşidüddin, *a.g.e.*, s.64.

⁷⁹Hükümdarın çetrini taşıyan kimselere sukurçi denir.

⁸⁰Togan, *a.g.e.*, s.239; Boyle, *a.g.m.*, s.349; Sümer, *a.g.m.*, s.38.

ölmüştür. Birçok Moğol komutan ile birlikte Urukta Noyan'da bu savaşta öldürülmüştür.⁸¹

SONUÇ

Moğollar Anadolu'da hâkimiyetlerini güçlendirmek için Anadolu'ya birçok komutan göndermiştir. Bu komutanlar bazen Anadolu'ya saldırı için öncü kuvvet ya da yardımcı kuvvet olarak gelmiş, bazen de Anadolu'daki düzeni sağlamak ya da isyanları bastırmak ve vergileri toplamak için gelmişlerdir. Anadolu'ya gelirken yanında birçok memurları da beraberinde getirmişlerdir. Bu durum Anadolu halkını zora sokmuş, hayatı yaşanmaz hale getirmiştir. Halka adil davranmayan, zulmeden, Moğol karşıtı Türkmen gruplara karşı soykırım derecesine varan katliamlar yapan, yağma ve talan eden, vergi toplama adıyla halkın yiyecek içecek ve tüm mallarını alan ya da zulme ses çıkarmayan Moğol komutanlarının uygulamaları nedeniyle Anadolu halkı uzun süre sıkıntı ve karışıklık içinde yaşamaya mecbur kalmıştır.

Bu komutanlar Anadolu'daki bazı emir ve devlet görevlileri ile iyi ilişkiler içerisine girmiş, onların yardım ve desteğiyle Anadolu'da İlhanlı hâkimiyetini sağlamaya çalışmışlar, bunun karşılığı olarak bir takım istekleri yerine getirilmiştir. Ayrıca Anadolu Selçuklu Devletinin son dönemlerinde fiilen sultanlık görevini yapan kişileri, kendilerinin istekleri doğrultusunda göreve getirmiş ya da görevden azletmişlerdir. Hülâgû Han'ın İlhanlı Devletini kurmasıyla birlikte, Anadolu'daki Moğol tahakkümü artarak devam etmiş, Han tarafından gönderilen bu komutanlar Anadolu'nun muhtelif yerlerine aile ve ordularıyla beraber yerleşmişler, demografik yapının değişmesine neden olmuşlardır. Özellikle doğu ve orta Anadolu'ya yerleşen bu komutanların tutumları Moğol karşıtı gruplar ile gaza faaliyeti için Anadolu'ya gelen Türkmen boylarının yoğun olarak uç bölgelere göçmelerine sebep olmuş, böylece uçlarda fetih ve gaza faaliyetleri hızlanmıştır.

⁸¹ Sümer, *a.g.m.*, s.42; Reşîdüddin, *a.g.e.*, s.121.

KAYNAKÇA

- AKSARAYÎ, Kerimüddin Mahmut, *Musameratü'l Ahbar*, çev: Mürsel Öztürk, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2000.
- AKSARAYÎ, Kerimüddin Mahmut, *Musâmeretu'l-ahbâr ve Musâyîretu'l-ahyâr*, neşr. Osman Turan, Ankara 1944.
- AKKUŞ, Mustafa, *İlhanlıların Anadolu'daki Dini Siyaseti*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya 2011.
- AKKUŞ, Mustafa, "Karamanoğullarının Moğol Tahakkümüne Karşı Mücadeleleri", *Uluslararası Orta Anadolu ve Akdeniz Beylikleri Tarihi, Kültürü ve Medeniyeti Sempozyumu-II*, C.I, Konya 2016, s.320-339.
- AKKUŞ, Mustafa, "Moğol Tahakkümü Döneminde Malatya", *Uluslararası Geçmişten Günümüze Malatya / Kent-Kültür-Kimlik Sempozyumu*, Malatya 2016, C.II, s.905-924.
- AKKUŞ, Mustafa, "Sahip Ata ve Oğullarının Moğollarla İlişkisi", *Uluslararası Orta Anadolu Beylikleri Sempozyumu, Sahip Ataoğulları ve Turgutoğulları Bildiriler*, Konya 2018, s.181-198.
- BARTHOLD, V.V., *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, çev. Hakkı Dursun Yıldız, Kervan Yayınları, Ankara 1990.
- BARTHOLD, V. V., "Cengiz Han", *İslam Ansiklopedisi*, MEB Yayınları, İstanbul, 1979, C.III, s.91-98.
- BOYLE, John Andrew, "Dynastic and Poltical History of the İl-khāns", *The Cambridge History of Iran. The Saljuq And Mongol Periods*, Vol.5, ed. J.A. Boyle, Cambridge, 1968, s.303-421.
- CAHEN, Claude, *Osmanlılar'dan Önce Anadolu'da Türkler*, çev.Yıldız Moran, E yay., İstanbul, 1979.
- CÜVEYNÎ, Alâeddin Atâmelik, *Tarih-i Cihanguşa*, trc: Mürsel Öztürk, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1998.
- D'OHSSON, Abraham Constantin, *Moğol Tarihi*, çev. Bahadır Apaydın, Nesnel Yayınları, İstanbul 2008.
- EBU'L FEREC, Gregory, (Bar Hebraeus), *Abul Farac Tarihi*, çev: Ö R. Doğrul, Türk Tarih Kurumu Yayınları, C.II, Ankara 1987.
- EBU'L FEREC, Gregory, (Bar Hebraeus), *Târîhu Muhtasari'd-Düvel*, çev. Ş. Yaltkaya, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2011.
- ERDEM, İlhan, *Türkiye Selçukluları İlhanlı İlişkileri*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 1995.
- GROUSSET, Rene, *Bozkır, İmparatorluğu*, trc: M. Reşat Uzman. Ötüken Yayınları, İstanbul 1980.
- GÜL, Muammer, *Ortaçağlarda Doğu ve Güneydoğu Anadolu*, Bilge Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2010.
- HOWORTH, Henry Hoyle, *History Of The Mongols*, I-IV, New York 1876-1892.
- HÜSEYİN HÜSAMEDDİN, Amasyalı Abdizade, *Amasya Tarihi*, C.I-III, İstanbul 1332.
- İBN BÎBÎ, *El Evamirül Alaiye Fil Umuril-Alaiye (Selçukname I-II)*. çev. Mürsel Öztürk, 1000 Temel Eser Kültür Bakanlığı, Ankara 1996.

- İBNÜ'L-ESÎR, *el-Kâmil fi't-Tarih*, çev. Ahmet Ağırakça - Abdülkerim Özaydın, C.XII, Bahar Yayınları, İstanbul 1991.
- İBN-İ ŞEDDÂD, *Baybars Tarihi*, çev. M. Şerefüddin Yaltkaya, C.II, İstanbul 1941.
- JACKSON, Peter, Bâycü", *Encyclopaedia Iranica*, IV/I, online version, <http://www.iranicaonline.org/articles/bayju-baiju-or-baicu-mongol-general-and-military-governor-in-northwestern-iran-fl> (03 Ekim 2018).
- KAFESOĞLU, İbrahim, *Harezmşahlar Devleti Tarihi*, Ankara 2000.
- KAYMAZ, Nejat. *Pervane Muinüddin Süleyman*, AÜ DTCF Yayınları, Ankara 1970.
- KAYMAZ, Nejat, *Anadolu Selçuklu Sultanlarından II. Gıyâsü'd-Dîn Keyhüsrev ve Devri*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2009.
- KOCA, Salim, "Türkiye Selçuklu Tarihinin Akışını Değiştiren ve Anadolu'nun Kaderini Belirleyen Savaş: Köseadağ Bozgunu", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Konya 2015, Sayı: 37, s.35-84.
- MOĞOLLAR'IN GİZLİ TARİHİ, çev. Ahmet Temir, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1986.
- MÜNECCİMBAŞI, Ahmed b. Lütfullah, *Câmiu'd-Düvel, Selçuklular Tarihi II: Anadolu Selçukluları ve Beylikler*, Haz.:Ali Öngül, Kabalcı Yayıncılık, İstanbul 2016.
- ÖNGÜL, Ali, *Selçuklular Tarihi-2 Anadolu Selçukluları ve Beylikler*, Çamlıca Yayınları, İstanbul 2014.
- REŞİDÜDDİN FAZLULLAH, *Câmiu't-Tevârih (İlhanlılar Kısım)*, Çev: İsmail Aka, Mehmet Ersan, Ahmad Hesamipour Khelejani, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2013.
- SPULER, Bertold, *İran Moğolları*, çev: Cemal Köprülü, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2011.
- SÜMER, Faruk, "Anadolu'da Moğollar", *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, C.I, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1970, s.1-147.
- TOGAN, Zeki Velidi, *Umumi Türk Tarihi'ne Giriş En Eski Devirlerden 16.Asra Kadar*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1981.
- TURAN, Osman, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, Ötüken Yayıncılık, İstanbul 2004.
- TURAN, Osman, "Keykavus II". *İslam Ansiklopedisi*, MEB Yayınları, İstanbul, 1977, C.VI, s.642-645.
- UYUMAZ, Emine, *Sultan I. Alâeddîn Kaykubâd Devri, Türkiye Selçuklu Devleti Siyasi Tarihi (1120-1237)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2003.
- YILMAZ, Bülent, *Celâyirliiler*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2003.
- YUVALI, Abdülkadir, "Hülâğu", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*. C.XVIII İstanbul 1998 s.473-475.
- YUVALI, Abdülkadir, *İlhanlılar Tarihi -I- Kuruluş Devri*, E.Ü.Yay., Kayseri 1994.
- YUVALI, Abdülkadir, "Turkification of Anatolia and the Mongols", *The Mongols History and Culture*, (ed. Bülent Arı-Selim Aslantaş), Ankara 2006.

ARSLANHANE CAMİİ'NİN İNŞA TARİHİNE DAİR NOTLAR

NOTES ON THE CONSTRUCTION DATE OF ARSLANHANE MOSQUE

Ahmet AKŞİT*

Öz

Arslanhane Camii'nin kaç tarihinde kim tarafından yaptırıldığı tartışmalıdır. Yapının batı cephesindeki bir kitâbeyi esas alanlara göre cami XIII. yüzyılın başlarında, Emir Seyfeddin Ay-aba tarafından yaptırılmıştır. Ancak bu kitâbe ile hem cami hem de Seyfeddin Ay-aba arasında bir bağlantı kurmak oldukça güçtür. Yapının minberindeki kitâbeyi esas alan araştırmacılar ise caminin 1289 / 1290'da Ahi Hüsameddin tarafından inşa edildiğini öne sürmüşlerdir. Söz konusu kitâbe bir inşa kitâbesinde bulunması gereken bütün özelliklere sahiptir. Bu çalışmada, İbn Bibi'nin Seyfeddin Ay-aba ile ilgili rivayetleri ile XIII. yüzyılın ikinci yarısında vuku bulan olaylardan hareketle bu tartışmalara katkı sağlanmaya çalışılmıştır

Anahtar Kelimeler

Arslanhane Camii, Ankara, Selçuklular, Seyfeddin Ay-aba, Ahi Hüsameddin

Abstract

It was controversial that when and by whom the Arslanhane Mosque was built. According to the ones who took an inscription on the western side of the building into consideration, the mosque was built by Emir Seyfeddin Ay-aba in the beginning of the 13th century. However, it is very difficult to establish a connection between this inscription and the mosque and Seyfeddin Ay-aba. The researchers, who took the inscription on the mosque minbar into consideration, suggested that the mosque was built by Akhi Husameddin in 1289/1290. This inscription has all the characteristics that must be found in a construction inscription. This study aims to contribute to these discussions,

* Dr. Öğr. Üyesi. Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Niğde/Konya
aaksit@ohu.edu.tr.

acting on the stories about Seyfeddin Ay-aba in the work of the historian Ibn Bibi and the events that took place in the second half of the 13th century.

•

Keywords

Arslanhane Mosque, Ankara, Seljuks, Seyfeddin Ay-aba, Akhi Husameddin

GİRİŞ

Arslanhane Camii Ankara'nın en önemli mabetlerindendir. Halk arasında Ahî Şerafeddin olarak da bilinen cami, kalenin güneyinde, tarihi Atpazarı semtindedir. Yapının kaç tarihinde kim tarafından yaptırıldığı tartışmalıdır. Araştırmacıların yapıyı iki kitâbeden hareketle tarihlendirdikleri bilinmektedir. Bu kitâbelerden ilki yapının batı cephesinde kırık bir taş parçası üzerinde bulunmaktadır. Bu kitâbeyi esas alan araştırmacılara göre Arslanhane Camii XIII. yüzyılın başlarında, Emir Seyfeddin Ay-aba tarafından yaptırılmıştır. Araştırmacıların üzerinde durdukları diğer kitâbe ise yapının minberindedir. Bu kitâbeyi esas alan araştırmacılar ise Arslanhane Camii'nin 1289 / 1290'da Ahi Hüsameddin ve kardeşi tarafından inşa edildiğini öne sürmüşlerdir. Bazı araştırmacılar da XIII. yüzyılın başlarında inşa edilen yapının yüzyılın sonlarına doğru (1290) yenilendiğini belirtmişlerdir¹. Görebildiğimiz kadarıyla yapının inşa tarihi ve banisiyle ilgili görüşler ilk kez A. Osman Uysal tarafından tartışılmıştır. Bu makale ile iki hususa dikkat çekilmek suretiyle bu tartışmalara katkı sağlanmaya çalışılacaktır. Bu hususlardan ilki İbn Bibi'nin Emir Seyfeddin Ay-aba ile ilgili rivayetleridir. İkinci husus ise XIII. yüzyılın ikinci yarısında, Ahi Evren'in ölümünden sonra Anadolu'nun muhtelif yerlerinde vuku bulan hadiselerdir.

1. Arslanhane Camii'nin Batı Cephesindeki Kitâbe ve Seyfeddin Ay-aba

Arslanhane Camii'nin batı cephesindeki kırık bir taş parçasının üzerinde "*Esirgeyen Allah'ım, Emir el-merhum Seyfeddin*"² ifadesi yer almaktadır. Yukarıda da belirtildiği üzere bazı araştırmacılar yapıyı bu kitâbeden hareketle tarihlendirmişlerdir. Söz konusu kitâbeyi Arslanhane Camii ile ilişkilendiren kişilerin başında Paul Wittek gelmektedir. Kitâbeyi yazı stili bakımından XIII. asrın başlarına tarihlendiren Wittek, kitâbede ismi geçen kişinin, I. İzzeddin Keykâvus'un emirlerinden Seyfeddin (Ay-aba) olduğunu öne sürmüştür³. Ancak muhtevasından da anlaşılacağı üzere üzerinde yazı bulunan bu taş parçası esas itibariyle bir mezar sandukasından alınan devşirme bir malzemedir. Kırılmış

¹ Semavi Eyice, "Ahî Şerafeddin Camii", *DİA*, I (1988), s.531.

² A. Osman Uysal, "Ankara Arslanhane Camii Üzerine Bazı Tespitler", *VII. Millî Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Semineri (II. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazı-Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri)* 30 Nisan 02 Mayıs 1998, Selçuk Üniversitesi Yayınları, Konya 1998, s.212.

³ Gönül Öney, *Ankara'da Türk Devri Yapıları*, Ankara Üniversitesi Yayınları, Ankara 1971, s.21-22.

olduğu için üzerinde isimden başka herhangi bir bilgi bulunmayan bu sanduka parçası ile Arslanhane Camii arasında ilişki kurmak oldukça güçtür⁴.

Araştırmacıların Seyfeddin Ay-aba'yı Arslanhane Camii ile ilişkilendirmelerine yol açan bir diğer husus da onun devrin siyasi hadiselerindeki rolüdür. Bilindiği üzere Seyfeddin Ay-aba devrin en kudretli emirlerinden idi. Onun Arslanhane Camii ile ilişkilendirilmesine yol açan hadise İzzeddin Keykâvus ile Alâeddin Keykubad arasındaki iktidar mücadelesidir. I. Gıyaseddin Keyhüsrev'in ölümünden (1211) sonra I. İzzeddin Keykâvus'un emirler tarafından tahta çıkarılması saltanat mücadelesine yol açmıştı. Tahtın İzzeddin'e verilmesini kabul etmeyen Alâeddin Keykubad hemen harekete geçmiş ve henüz Kayseri'de bulunan sultan ve ona bağlı emirleri muhasara etmişti. Ancak o, kendisiyle birlikte hareket edenlerin birkaç gün sonra saf değiştirmesi üzerine yalnız kalmış ve hayatını kurtarabilmek için Ankara'ya kaçmıştı⁵.

Tahta çıkmakla birlikte Alâeddin Keykubad'ın iktidarı için hala bir tehdit olduğunu düşünen İzzeddin Keykâvus bir süre sonra kardeşini cezalandırmak için büyük bir ordu ile Ankara'ya gelmiş ve şehri kuşatmıştı. İzzeddin Keykâvus kışı geçirebilmek için şehrin dışında karargah olarak kullanılacak bir bina inşa ettirmiş ve şehri ele geçirdiği takdirde bu binayı medreseye çevireceğini vaad etmişti. Kuşatmaya katılan emirler de hem kendileri hem de askerler için barakalar yaptırmışlardı⁶. Bu durumda şehirde uzun süre tutunamayacağını anlayan Alâeddin Keykubad, halkın da isteği üzerine bir anlaşma yaparak Ankara'yı İzzeddin'in emirlerine teslim etmişti. Şehrin İzzeddin Keykâvus'a devredilmesinde birinci derecede etkili olan kişi Emir Seyfeddin Ay-aba idi. O, sultandan aldığı yetki ile şehrin önde gelenleriyle görüşmüş, onlar da içinde bulundukları durumu Alâeddin'e arz etmişlerdi. Anlaşma yapıldıktan sonra büyük bir törenle şehre giren Seyfeddin Ay-aba, İzzeddin'in bayrağını kalenin burcuna dikmiş birkaç gün sonra da Alâeddin Keykubad'ı Malatya yakınlarındaki Minşar Kalesi'ne götürüp hapsedmişti⁷.

Görüldüğü gibi Ankara'nın İzzeddin Keykâvus'a devredilmesinde ve Alâeddin Keykubad'ın tasfiye edilmesinde birinci derecede etkili olan kişi Emir Seyfeddin Ay-aba'dır⁸. Yukarıda da belirtildiği üzere bu durum araştırmacıların

⁴ Uysal, a.g.m., s.211-212.

⁵ İbn Bibi, *El-Evamiru'l-Ala'ıye Fi'l-Umuri'l-Ala'ıye*, (çev. Mürsel Öztürk), C.I, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1996, s.133-139.

⁶ İbn Bibi, I, s.156-157.

⁷ İbn Bibi, I, s.156-160.

⁸ Salim Koca, *Sultan I. İzzeddin Keykâvus (1211-1220)*, TTK Yayınları, Ankara 1997, s.27.

sanduka parçasında ismi geçen Seyfeddin ile Seyfeddin Ay-aba arasında bağ kurmalarına yol açmıştır. İsim benzerliği, ilk planda caminin batı cephesine yerleştirilen sanduka parçasının Seyfeddin Ay-aba'ya ait olabileceğini düşündürmekte ise de Alâeddin Keykubad'ın tahta çıkışından bir süre sonra meydana gelen hadiseler böyle bir bağlantıya imkân vermemektedir. Zira Seyfeddin Ay-aba Alâeddin Keykubad'ın tahta çıkışından (1220) birkaç sene sonra Kayseri'de öldürülmüş⁹ ve muhtemelen de oraya defnedilmiştir.

Emir Seyfeddin'in kısa bir sorgudan sonra cellatlara teslim edildiğini rivayet eden İbn Bibi, onunla birlikte hareket eden diğer emirlerin akıbeti hakkında da bilgi vermektedir. Zeyneddin Başara'nın zindanda ölümüne terk edildiğini, Mubarizeddin Behramşah'ın Zamantı Kalesi'ne gönderildiğini, Bahaeddin Kutluğca'nın da Tokat'a sürgün edildiğini¹⁰ bildiren müellifin, Emir Seyfeddin'in mezarına dair bu türden bir açıklama yapmadığı dikkat çekmektedir. Seyfeddin Ay-aba hakkında tekrar bir açıklamaya ihtiyaç duyulmamasından onun Kayseri'ye defnedildiği anlaşılmaktadır.

Burada, Emir Seyfeddin'in na'sının daha sonra Ankara'ya götürülmüş olabileceği öne sürülebilir ise de devrin şartları buna müsait değildir. Zira bu hadiseler esnasında başta yukarıda isimleri zikredilen emirler olmak üzere Alâeddin Keykubad'a muhalif olan bütün emirlerin adamları da tasfiye edilmiştir. Debdebeli yaşayışları ile hükümdardan aşağı kalmayan bu emîrlere, muazzam servetleri kadar, şahıslarına bağlı gulâmlar ile de dikkat çekiyorlardı¹¹. Gulâmların bir karışıklık çıkarmalarından endişelenen Nâib Hokkabazoğlu, bunlarında cezalandırılmaları için Sultandan bir ferman almıştı. Durumdan haberdar olunca, bunun başka bir karışıklığa yol açacağını fark eden Emîr Komnenos ise alınan kararın yanlış olduğunu Sultana izah etmişti. Bunun üzerine verdiği kararın yanlış olduğunu anlayan Alâeddin Keykubad, hükmün icrasından vaz geçilmesini, emîrlerin yakınlarının kalelere gönderilmelerini, mallarının müsadere edilmesini, büyük gulâmlara icazet verilmesini, küçük gulâmların ise taşthâneye gönderilmelerini buyurmuştur. Ayrıca ülkenin her yanındaki nâiblere onların mallarına, definelerine, hazinelerine ve emlâkine el koymaları için fermanlar göndermiştir¹². Görüldüğü gibi böyle bir ortamda hiç kimsenin Emîr Seyfeddin'in na'sına sahip çıkması mümkün değildir. Dolayısıyla

⁹ İbn Bibi, I, s.288.

¹⁰ İbn Bibi, I, s.288.

¹¹ Erkan Göksu, *Selçuklu'nun Mirası Gulâm ve İktâ*, Kronik Yayınları, İstanbul 2017, s. 87.

¹² İbn Bibi, I, s.291.

Arslanhane Camii'nin batı cephesine yerleştirilen sanduka parçası ile Seyfeddin Ay-aba arasında bir bağlantı kurmak imkânsız görünmektedir.

Burada dikkat çeken bir husus daha vardır. Zeyneddin Başara'nın pek çok vakıf kurduğunu¹³ dile getiren İbn Bibi, Seyfeddin Ay-aba hakkında bu türden herhangi bir bilgi de vermemektedir. Yukarıda da belirtildiği üzere İzzeddin Keykavus ve emirler Ankara'yı muhasara ettiklerinde şehrin dışında bir takım binalar inşa ettirmişlerdi. Daha sonra Alâeddin Keykubad tarafından yıktırılan¹⁴ eserler arasında Seyfeddin Ay-aba'ya ait bir yapı olsa idi İbn Bibi muhtemelen bundan bahsederdi¹⁵.

2. Arslanhane Camii'nin Minberdeki Kitâbe ve Ahi Hüsameddin

Yukarıda da belirtildiği üzere araştırmacıların üzerinde durdukları ikinci kitâbe ise Arslanhane Camii'nin minber kitâbesidir. Minberin aynalık kısmında yer alan kitâbe 0.80 x 0.34 metre büyüklüğünde olup Selçuklu sülûsüyle yazılmıştır¹⁶. Kitâbede yapının banisi, inşa tarihi ve devrin sultanı hakkında bilgiler yer almaktadır. Bu bilgilerden dolayı cami 1289 / 1290 yılına¹⁷ tarihlendirilmiştir. Söz konusu kitâbenin bir inşa kitâbesi olduğunu gösteren asıl husus kitâbenin başlangıç cümlesidir. “*Bu mübarek cami*”¹⁸ şeklinde camiye vurgu yapılması, kitâbenin yapının bütünüyle ilgili olduğunu yani, bir inşa kitâbesi olduğunu göstermektedir¹⁹. Arslanhane Camii eğer birinci gruptakilerin iddia ettikleri gibi XIII. yüzyılın başlarında yaptırılmış ve 1289 / 1290 tarihlerinde tamir edilmiş olsaydı Kızılbey Mescidi'nin minber kitâbesinde olduğu gibi sadece minbere vurgu yapılmak suretiyle yapının onarımına dikkat çekilirdi. Sadece iki eserden hareketle karşılaştırma yapmak şüphesiz bir genellemeye imkân vermemekte ise de Kızılbey Mescidi'nin “*bu mübarek minber*”, Arslanhane Camii'nin ise “*bu mübarek cami*” şeklinde başlayan minber kitâbeleri, en azından Ankara'daki kitâbelerin karşılaştırılabileceğini düşündürmektedir. Bilindiği üzere Emir Kızılbey tarafından XIII. yüzyılın ilk çeyreğinde yaptırılan Kızılbey Mescidi

¹³ “*çabasını her zaman hayır binalarının yükselmesine, iyilik temellerinin atılmasına, doğruluk direklerinin sağlamlaştırılmasına harcayan, mükâfatlar biriktiren, mescid, okul gibi binalar yaptırarak sevap işleyen, yollar üzerine kervansaraylar (ribat) yaptıran, vakıf binalarını çoğaltan*” (İbn Bibi, I, s.287-288).

¹⁴ İbn Bibi, I, s.157.

¹⁵ Anadolu'nun diğer kentlerinde de Seyfeddin Ay-aba ile ilgili herhangi bir yapı bulunmamaktadır (bkz. Suat Kaymak, *Türkiye Selçukluları ve Erken Beylikler Epigrafisine Giriş* (1065-1350), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2013).

¹⁶ M. Zeki Oral, “Anadolu'da Sanat Değeri Olan Ahşap Minberler, Kitâbeleri ve Tarihçeleri”, *Vakıflar Dergisi*, V (1962), s.51-52.

¹⁷ Oral, a.g.m., s.52; Uysal, a.g.m., s.211-212.

¹⁸ Oral, a.g.m., s.52.

¹⁹ Uysal, a.g.m., s.212.

1299-1300'de Alişir oğlu Yakub tarafından tamir edilmiş ve bu durum “*Bu mübarek minberin onarılması, yenilenmesi büyük sultan ...*”²⁰ şeklinde kayıt altına alınmıştır. Görüldüğü gibi kitâbede sadece minbere vurgu yapılmış ve mescidin onarıldığı bildirilmiştir. Oysa Arslanhane Camii'nin minber kitâbesi “*bu mübarek cami*” şeklinde başlamaktadır. Bundan minberdeki kitâbenin bir inşa kitâbesi olduğu anlaşılmaktadır. Bu sebeple söz konusu kitâbe yapının 1289 / 1290 yılında “*fütüvvet ve mürüvvet sahibi kardeşler* (Ahi Hüsameddin ve kardeşi Hasan) tarafından²¹ inşa edildiğini söylemeye imkân vermektedir.

Bizim burada asıl dikkat çekmek istediğimiz husus devrin siyasi gelişmeleri ile Arslanhane Camii'nin inşası arasındaki ilişkidir. Ana hatlarıyla belirtmek gerekirse, yukarıda isimleri zikredilen iki kardeşin Ankara'da bir cami yaptırmalarına yol açan hadise Ahi Evren ve arkadaşlarının öldürülmesinden (1261) sonra Anadolu'nun muhtelif yerlerinde meydana gelen hadiselerdir. Bilindiği üzere 1205'lerde Anadolu'ya gelen ve burada ilk olarak Kayseri'ye yerleşen Ahi Evren esnafların piridir. Bu yıllarda devrin sultanları tarafından da desteklenen Ahi Evren ve arkadaşları II. Gıyaseddin Keyhusrev devrinde konumlarının kaybetmişlerdi. 1240-1245 tarihleri arasında tutuklu bulunan Ahi Evren, hapisten çıktıktan sonra Celaleddin Karatay'a sunduğu *Medh-i Fakr u Zemm-i Dünya* isimli eserinde, devrin yöneticilerinden şikâyet etmiş ve hiç bir suçu ve günahı olmadığı halde onlardan zulüm gördüğünü anlatmıştır. Onun Kırşehir'e yerleştikten sonrada Anadolu'da vuku bulan hadiselerle ilgilendiği; II. İzzeddin ile IV. Rükneddin arasındaki iktidar mücadelesinde İzzeddin'in yanında yer aldığı ve halkı isyana teşvik ettiği bilinmektedir²².

Onun ölümünden sonra Ahilerin uçtaki şehirlere göç etmeleri²³, bazı şehirlerde kentsel gelişmeyi kesintiye uğrattırken²⁴, bazı şehirlerin gelişmesine yol açmıştır. Ankara'da büyük ölçüde bu hadiseden sonra gelişen bir kenttir. Ahilerle birlikte şehrin hem nüfusu artmış hem de işlevi büyük ölçüde değişmiştir. Esas itibarıyla bir garnizon kenti²⁵ olan Ankara'nın XIII. yüzyılın ikinci yarısında

²⁰ Oral, a.g.m., s.53.

²¹ Oral, a.g.m., s.52.

²² Mikail Bayram, *Ahi Evren ve Ahi Teşkilatının Kuruluşu*, Damla Matbaacılık, Konya 1991, s.53, 82-85, 87, 115.

²³ Bayram, a.g.e., s.122.

²⁴ Mesela bu hadiseden en fazla etkilenen şehir Kırşehir'dir. Şehrin durumu, Ahi Evren'in ölümünden yaklaşık yüz kırk yıl sonra telif edilen bir eserde “*Kırşehir halkı ve orayı yurt tutmuş olanlar çok fakir ve sayıca çok azdılar*” (Esterabadi, *Bezm u Rezm*, (çev. Mürsel Öztürk), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1990, s.367) şeklinde tasvir edilmiştir.

²⁵ Uğur Tanyeli, *Anadolu-Türk Kentinde Fiziksel Yapının Evrim Süreci (11.-15. Yüzyıl)*, İÜ. Mimarlık Fakültesi, İstanbul 1987, s.84, 89.

üretim yapılan bir kente dönüşmesi bu hadiselerle ilgilidir²⁶. Kaynaklar Ahi Evren'in ölümünden sonra Ankara'ya gelenleri teşhis imkânı vermemekte ise de Ahi Hüsameddin ve ailesinin bu süreçte Ankara'ya göç ettikleri²⁷ tahmin edilmektedir. Hadiselerin seyrinden Ahi Hüsameddin ve kardeşinin burada önce bir zaviye²⁸ inşa ettirmek suretiyle Ahileri Ankara'da tekrar örgütledikleri daha sonra da Arslanhane Camii'ni inşa ettirdikleri anlaşılmaktadır.

SONUÇ

Yapının batı cephesindeki kitâbeyi hem Arslanhane Camii hem de Seyfeddin Ay-aba ilişkilendirmek mümkün görünmemektedir. Zira bir sandukadan alınmak suretiyle yapıya sonradan yerleştirilen bu taş parçası esas itibariyle devşirme bir malzemedir. Dolayısıyla yapıyla ilgisi olmayan bu malzeme ile yapıyı tarihlendirmek mümkün değildir. Sanduka parçasında ismi geçen Emir Seyfeddin ile Seyfeddin Ay-aba arasında da bir bağlantı kurulamamaktadır. Zira adı geçen emir Kayseri'de öldürülmüş ve muhtemelen de oraya defnedilmiştir. Bu sebeple sadece bu sanduka parçasından hareketle Arslanhane Camii'ni XIII. yüzyılın başlarına tarihlendirmek mümkün değildir. Oysa 1289 / 1290 tarihli minber kitâbesi Arslanhane Camii'nin kaç tarihinde kim tarafından hangi sultan zamanında yaptırıldığını gösteren klasik bir inşa kitâbesidir. Kitâbenin her şeyden önce "bu mübarek camii" şeklinde başlaması bunun bir inşa kitâbesi olduğunu göstermektedir. Ahi Evren'in ölümünden (1261) sonra Anadolu'nun muhtelif yerlerinde meydana gelen hadiselerden de Arslanhane Camii ile bu hadiseler arasında bir ilişki olduğu anlaşılmaktadır.

²⁶ Mehmet Ali Hacıgökmen, "Ankara Ahilerinin Ticarî Faaliyetleri ve Baciyân-ı Rûm Hakkında Bir Araştırma", *OTAM*, 18 (2005), s.185-211.

²⁷ Mehmet Ali Hacıgökmen, *Ahiler Şehri Ankara. XIII-XIV-XV. Yüzyıllarda Ankara'da Ahilik ve Ahiler*, Kömen Yayınları, Konya 2011, s.62-63.

²⁸ Bugün Ahi Şerafeddin'in ismiyle bilinen Ahi Hüsameddin Zaviyesi'nin 1331 tarihlerinde (Hakkı Acun-Umut İnci, "Ankara Ahi Şerafettin Zaviyesi", *Vakıflar Dergisi*, 45 (2016), s.36) yaptırıldığı öne sürülmekte ise de zaviyenin 1261'den sonra inşa edilmesi kuvvetle muhtemeldir. Zira bilindiği üzere Ahi vb. tarikat erbabı için birinci derecede gerekli olan yapı her şeyden önce bir zaviyedir.

KAYNAKÇA

- Acun, Hakkı-İnci, Umut, "Ankara Ahi Şerafettin Zaviyesi", *Vakıflar Dergisi*, 45 (2016), s.29-57.
- Bayram, Mikail, *Ahi Evren ve Ahi Teşkilatının Kuruluşu*, Damla Matbaacılık, Konya 1991.
- Esterabadi, *Bezm u Rezm*, (çev. Mürsel Öztürk), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1990.
- Eyice, Semavi, "Ahî Şerafeddin Camii", *DİA*, I (1988), s.531-532.
- Göksu, Erkan, *Selçuklu'nun Mirası Gulâm ve İktâ*, Kronik Yayınları, İstanbul 2017.
- Hacıgökmen, Mehmet Ali, "Ankara Ahilerinin Ticarî Faaliyetleri ve Baciyan-ı Rûm Hakkında Bir Araştırma", *OTAM*, 18 (2005), s.185-211.
- Hacıgökmen, Mehmet Ali, *Ahiler Şehri Ankara. XIII-XIV-XV. Yüzyıllarda Ankara'da Ahilik ve Ahiler*, Kömen Yayınları, Konya 2011.
- İbn Bibi, *El-Evamiru'l-Ala'ıye Fi'l-Umuri'l-Ala'ıye*, (çev. Mürsel Öztürk), C.I-II, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1996.
- Kaymak, Suat, *Türkiye Selçukluları ve Erken Beylikler Epigrafisine Giriş (1065-1350)*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2013.
- Koca, Salim, *Sultan I. İzzeddin Keykâvus (1211-1220)*, TTK Yayınları, Ankara 1997.
- Oral, M. Zeki, "Anadolu'da Sanat Değeri Olan Ahşap Minberler, Kitâbeleri ve Tarihçeleri", *Vakıflar Dergisi*, V (1962), s.23-77.
- Öney, Gönül, *Ankara'da Türk Devri Yapıları*, Ankara Üniversitesi Yayınları, Ankara 1971.
- Tanyeli, Uğur, *Anadolu-Türk Kentinde Fiziksel Yapının Evrim Süreci (11.-15. Yüzyıl)*, İÜ. Mimarlık Fakültesi, İstanbul 1987.
- Uysal, A. Osman, "Ankara Arslanhane Camii Üzerine Bazı Tespitler", *VII. Millî Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Semineri (II. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazı-Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri)* 30 Nisan 02 Mayıs 1998, Selçuk Üniversitesi Yayınları, Konya 1998, s.207-225.

ŞARK KLASİKLERİNDE TÜRK İMAJİ*

TURKISH IMAGE IN EASTERN CLASSICS

Bekir BİÇER**

Öz

Yazının kullanılması ile sadece tarih değil, insanlığın yazılı birikimi de başlamıştır. Şark toplumlarından Çinliler, Hintliler ve Farmlar zengin bir yazılı birikim oluşturarak insanlığa edebî ve felsefî birikimler kazandırmıştır. İslâm uygarlığının oluşumuna paralel olarak İslâm halklarından kabul edilen Arap, Fars ve Türkler de yazılı toplumlar halkasına dâhil olmuşlardır. Müslüman halklar eski uygarlıklara ait eserlerin tercümesi yanında yeni, orijinal ve zengin bir külliyyat oluşturmuşlardır. Başta İslâm toplumları olmak üzere Asya halklarının oluşturduğu bu yazılı birikime daha sonraları Şark Klasikleri adı verilmiştir. Şark Klasikleri çoğu tasavvufî ve edebî eserler olmak üzere seyahatnâme, nasihatnâme, siyasetnâme, menâkıbnâme türünden eserlerdir. Bu tür eserlerin yazımına Türk devlet adamları önemli katkılar sağlamıştır. Şark Klasiklerinde Türklerin tipolojisi, ahlakı, savaşçılığı, kahramanlığı, devlet adamlarının adaleti, sultanların sanatçıları himayesi, hanımlarının güzelliği, köle ve uşakların terbiyesi ve benzeri konularda kayda değer bilgiler vardır. Bu makalede Şark Klasikleri olarak bilinen eserlerde “Türkler hakkında ne tür bilgiler verilmiştir?”, “Bu kitapların yazılmasında Türk devlet adamlarının rolü nedir?” ve “Türkler Orta Çağ’da nasıl bir imaj bırakmıştır?” gibi sorulara cevaplar aranacaktır.

Anahtar Kelimeler

Şark, Şark Klasikleri, Türkler, Türk İmajı

Abstract

With the utilization of writing, not only history but writing accumulation ,too, commenced. Eastern societies, especially Chinese, Indians, and Persians made a serious amount of literary and philosophical contributions to humanity by forming writing accumulations. In parallel with the formation of Islamic civilization, the societies which are accepted as Islamic populace fell under the

* Bu makale Türklerin İslâmlaşma Süreci adlı kitabın ekinde düzeltilmiş ve geliştirilmiştir.

** Doç. Dr., Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi, Tarih Bölümü, Konya/Türkiye, bekirbicer004@gmail.com.

societies with writing accumulations. Muslims, besides translating works that belong to ancient civilizations, formed an original and rich corpus. This accumulation of writings created by Asian societies, mainly Islamic societies, was later named Eastern Classics. Eastern Classics, although mainly mystical and literary works, consist of travelogues, advisories, political treatises, and legends (menâkıbname). Turkish statemen also made crucial contributions to writing of these types of works. There is noteworthy information in Eastern Classics about the Turks' typology, ethics, belligerency, heroism, the justice of the Turkish statesmen, Sultans' protection of artists, the beauty of Turkish ladies, the manners of their slaves and servants etc. In this article, we will seek for the answers to the questions such as "What kind of information was given on Turks in these sources?", "What is the role and influence of Turkish statesmen in the writing of such books?" and "What kind of impression did the Turks leave in Middle Age?".

•

Keywords

Eastern, Eastern Classics, Turks, The Image of Turks

GİRİŞ

Yazı insanlığın en önemli icatlarından birisidir. İlk Çağ'da Asya'da yazılı kültürel birikime ilk ve en fazla katkısı Sümerler sağlamıştır. Asya'da İslâmiyet'ten önce Çinliler, Hintliler ve İranlıların zengin bir yazılı birikimleri vardı. İslâm fetihlerinin artması, Müslümanların geniş bir coğrafyaya yayılmalarıyla birlikte İslâm edebiyatı da doğmuştur. Bu süreçte Araplar, Farslar ve Türkler edebî birikimin oluşmasına katkı sağlamıştır. İslâm'ın Müslümanları ilme teşvik etmesi, devlet olmanın gereği olarak kendi yazılarını kullanma zorunluluğu ve İslâm eğitim kurumlarının doğması İslâm edebiyatını zenginleştirmiştir. İslâmiyet yayıldıktan sonra Müslümanlar kendilerinden önceki birçok milletin kültürel birikimlerini Arapça ve Farsça'ya tercüme etmiştir. Müslümanların farklı kültürlerden yaptıkları tercümeler zengin bir edebî külliyyat oluşturmuştur. Edebiyat, din, felsefe, mitoloji, seyahatnâme, nasihatnâme, siyasetnâme, menâkıbnâme ve tasavvuf alanındaki bu eserlerin hepsine birden sonraki zamanlarda Şark Klasikleri adı verilmiştir. Bu tür eserler dünya klasikleri olarak da bilinmektedir. Dünya kültürel mirası olan bu kitaplar dünyanın her tarafında asırlardır yayınlanmakta ve okunmaktadır.

Şark Klasikleri Hint, İran, Fars ve Türk gibi farklı milletlerin kültürel birikimlerinden oluşmuştur. Bu tür eserler en çok İslâm coğrafyasında kabul görmüştür. Şark Klasiklerinin yazarları galiba en çok Türk İslâm devletleri tarafından desteklenmiştir. Şark Klasikleri farklı milletlerin katkılarıyla oluşmuştur. Şark Klasiklerinin ait olduğu milletler ve kitaplardan bazıları şunlardır: Mahabharata, Pañçatantra, Kelile ve Dimne, Upanişadlar, Tûtînâme ve Sinbadnâme Hintlilere aittir.

Şehnâme, Mantıku't-Tayr, İlâhînâme, Esrârname, Musîbetnâme, Tezkiretü'l-Evliyâ, Bostan, Gülistan, Baharistan ve Şeyh-i San'an Hikâyesi Fars edebiyatına aittir.

Makâmât-ı Harîrî, Binbir Gece Masalları, Kitâbu'l-Ferec, Ba'deş-Şidde, Kitâbu'l-Egânî ve Latifeler Kitabı Arap edebiyatına aittir.

Türk edebiyatından ise Kutadgu Bilig, Kıssatu'l-Gurbetü'l-Garbiyye, Mesnevî, Mantıku't-Tayr (Gülşehrî), Lisânü't-Tayr, Harnâme, Mahzen-i Esrâr, Nefhatü'l-Ezhâr, Kırk Vezir Hikâyeleri, Dede Korkut Hikâyeleri, Battal Gazi Destanı, Danişmend Gazi Destanı, Müseyyeb Gazi Destanı, Sarı Saltuk Destanı,

Hız. Ali Cenklere'nin yanı sıra Kerem ile Aşlı, Tahir ile Zühre, Şem ile Pervane, Leyla ile Mecnun, Hüsn ile Aşk"¹ gibi eserlerdir.

Şark Klasikleri konu ve üslup açısından birkaç gruba ayrılabilir:

1. Masal, hikâye ve destan ağırlıklı klasikler: Kelile ve Dimne, Tûtînâme, Binbir Gece Masalları, Şehnâme...

2. Nasihat ve hikmet ağırlıklı klasikler: Kâbusnâme, İlahînâme, Gülistân, Mahzen-i Esrâr...

3. Tasavvuf ağırlıklı klasikler: Mantıku't-Tayr, Mesnevî, Füsûsu'l-Hikem, Tezkiretü'l-Evliya, Gülşen-i Râz...

4. Şiir türünde olan klasikler: Muallakât, Hayyam'ın Rubaileri, Hafız'ın Şiirleri...

5. Sosyal içerikli klasikler: Mukaddime, Seyahatnâme, Siyasetnâme, Baharistân, Devletşah Tezkiresi vs. Burada verdiğimiz örnekler ve yaptığımız tasnif çok geneldir. Ayrıca bu klasikleri kesin çizgilerle sınıflandırmak da imkânsızdır. Mesela İlahînâme şiir türünde bir eser olmasına rağmen nasihatler de mevcuttur; Mesnevî'de de birçok masal ve hikâye yer alabilmektedir."²

Şark Klasiklerinin Ortak Özellikleri

"Söz ve Mana İlişkisi: Şark Klasikleri söz dünyasından mana evrenine geçişin sayısız örneğiyle doludur. Orada söz birdir, mana birçok; söz somuttur, mana soyut; söz gerçektir, mana hakikat; söz mecazdır, mana mecazîdir.

Faydacı ve Öğretici Yön: Şark Klasikleri, az sözle çok şey anlatmak gayesini taşıyan bir hayat felsefesinin yansımalarını içerir. Bu metinlerde Şark filozof, bilge ve mutasavvıflarının, faydacı ve öğretici yönü ön plana çıkarma gayreti her zaman kendini baskın bir şekilde hissettirir.

"Nasıl" Değil "Ne" Anlatıldığının Öncelenmesi: Şark Klasiklerinin hâkim olan özelliği 'nasıl' değil 'ne' anlatıldığının öncelenmesidir.

Hikmet ve Eğlence: Şark hikâyesinin iki temel taşı vardır: Hikmet ve eğlence. Bu hikâyelerde hikmet eğlenceden önce gelir. Yani Doğu hikâyelerinin eğlenceli tarafı asla kahrkaha attırmaz. Onlar daha çok eğlendirirken ders vermeyi, insanı ince ve derin anlamlar dünyasına çekip tebessüm ettirerek hikmete, ahlaka, hakikate yaklaştırmayı hedefler. Doğu klasiklerinin eğlenceyle hikmeti birlikte ihtiva etmesi bu hikâyelerin her seviyedeki insan tarafından rahatlıkla anlaşılmasını sağlamıştır.

¹ Selçuk Çıkla, "Unutulan Hazinele Doğu Hikâyeleri", *Dil ve Edebiyat Dergisi*, Temmuz 2009, S. 7, s. 70.

² Yusuf Çetindağ, "Şark Klasikleri ve Özellikleri", *Dergah*, Yıl 2006, S. 191, s. 9-15.

Kıssadan Hisse: Şark Klasiklerinin temel amacı ne tek başına eğlendirmek, ne de tek başına düşündürmektir. Belki eğlendirirken düşündürmek, ancak daha ziyade düşündürmektir. Düşündürmekten asıl maksat ise “kıssadan hisse” çıkar(tır)maktır. Bu hikâyelerde; eğlenirken hikmete ulaşılır, kıssa okunurken hisse çıkarılır.

Bireyi Arındırmak: Doğu hikâyelerinin konu ve temaları daima hikmet, erdem, olgunluk, aklî davranış, hatalardan kaçınma, nefsi arındırma, Tanrı’ya bağlılık, sadakat, güzel ahlak, dostluk, adalet, cömertlik gibi yüksek değerler üzerinedir. Doğu hikâyesi insanı arındırmayı amaçlar. Öfkeden, şehvetten, dünyaya tamahtan, akılsızca davranmaktan, her türlü kötü huy, düşünce ve davranıştan arındırmaktır.”³

Şark Klasiklerinin Felsefesi

“Şark, bütün vahiylerin neşv ü nema bulduğu mümbit bir coğrafya ve bütün peygamberlerin anayurdudur. Şark, tarih boyunca feragat, mertlik, diğerkâmlık, cömertlik, hayâ, dostluk, sadakat, hikmet, adalet, nefis terbiyesi gibi birçok güzel huy ve yüksek kavramın yurdudur. Doğu’nun hayat felsefesi, insanı yaşatmak olan bir geleneğin temsilcisidir. Bu felsefe orada yüzlerce klasik eserin doğuşuna zemin hazırlamıştır.

Şark Klasikleri, Doğu’nun ahlakçı ve insanın nefsinin dizginleme, temizleme, arındırmaya dönük hayat felsefesinin yansımalarını içeren metinlerdir. Doğu felsefesi yıkmayı değil yapmayı, sadece bireyi değil bireyle birlikte toplumu, maddeyi değil manayı, ben’i değil başka ben’leri yüceltir. Doğu’nun binlerce yıl boyunca ilahî kelimeler ve emirlere muhatap olan dünyası, zaman içinde bu coğrafyada üretilen eserlerin de önemli bir kısmının akl-ı selim, güzel ahlak, hikmet ve erdem gibi yüksek değerler üzerine bina edilmesini zorunlu kılmış gibidir. Hakikaten daima erdemli insana ulaşmayı hedefleyen kutsal metinler gibi Şark Klasikleri de yine insanları erdem sahibi olmaları yönünde sürekli yetiştirmenin yollarını göstermiştir.”⁴

Türkler Müslüman olduktan sonra din ve bilim dili olarak Arapça’yı, saray ve edebiyat dili olarak Farsça’yı kullanmıştır. Şark Klasikleri İslâm medeniyetinin ortak ürünleridir. Bu kitapların yazılmasında ve yayılmasında Müslüman Türk devletleri çok ciddi katkı sağlamıştır. Müslüman-Türk devletlerinin İslâmî ilimlerde ve edebiyatta söz sahibi olmaları, Türklerin İslâm coğrafyasına

³ Selçuk Çıkla, “Doğu Klasiklerinin Genel özellikleri, Tesir Alanları ve Yeniden Yayınında Dikkat Edilmesi Gerekenler,” *Doğu Araştırmaları*, Yıl 2012, Cilt 1, Sayı 9, s. 58, 59.

⁴ Selçuk Çıkla, “Doğu Klasiklerinin Genel özellikleri, Tesir Alanları ve Yeniden Yayınında Dikkat Edilmesi Gerekenler”, s. 58.

yayımlarını, yerleşmelerini ve egemen olmalarını kolaylaştırmıştır. Sanatçı ve edebiyatçılar Arapça ve Farsça'nın yanında Türkçe kitaplar da yazmıştır. Türk devlet adamları ise âlim, sanatçı ve şairleri himayeleri altına almış ve onları desteklemiştir. Bütün başkentler hatta sancak merkezlerindeki saraylar ilim adamlarına kapılarını açmış çok sayıda âlim, sanatçı yetişmiş ve şehirler bilim ve kültür merkezi haline gelmiştir. Padişahlar ve şehzadeler, bilim ve sanat adamları ile iç içe olmuşlardır. İlim ve sanat faaliyetleri için medreseler, kütüphaneler, tekkeler, zâviyeler açılmış, sanatçılara bağışlar yapılmış ve ihsanlar dağıtılmıştır. Mesela Devletşah "Tezkire"sinde: "Emir Nasr b. Ahmed-i Sâmânî, *Kelile ve Dimne* kitabını nazmetmesinden dolayı İran şairlerinden Üstad Rûdegî'ye seksen bin gümüş dirhem vermiştir."⁵ notunu düşerek devlet adamlarının sanatçıları desteklediğine dair güzel bir örnek vermiştir. Devlet adamlarının sanatçıları desteklemesi Türk İslâm devletlerinde bir gelenek haline gelmiştir.

Halil İnalçık, Türk devlet adamlarının sanata ve bilime bakışını şu şekilde özetlemiştir: "Doğu'da ve Batı'da, monarşilerde devlet; patrimonyal yapıda olup egemenlik gücü, mülk ve tebaa, mutlak biçimde hükümdar ailesine ait sayılırdı. Hanedanlar arasında rekabet ve üstünlük yarışı, yalnız muhteşem saraylar, hizmetlilerde değil; ilim ve sanatın hâmilliğinde de kendini gösterirdi. Türk-İslâm devletleri patrimonyal bir devlettir. Patrimonyal devlette yüksek kültür, yalnız "yüksek saray kültürü" olarak var olmuştur. Devlette en yüksek mimar, sarayın mimar-başısı, en gözde şair, padişahın ilgi ve lütfuna layık görülen Sultan'uş-şu'arâ idi. Bilgin ve sanatkâr; hükümdarın prestijini, sarayın nâm u şânını yüceltmek için gerekli unsurlardan sayılırdı. Bilgi ve sanatın koruyucusu olan hükümdarın, hakem sıfatını hakkıyla yerine getirebilmesi için kendisinin de, ilim ve sanattan payının olması gerekirdi."⁶

XI. yüzyıldan itibaren Türk İslâm devletlerinden olan Sâmanoğulları, Gazneliler, Karahanlılar, Büyük Selçuklular, Harzemşahlar ve Anadolu Selçukluları gibi devletler döneminde devlet adamları bilim ve sanat adamlarını koruyarak İslâm edebiyatının oluşmasına önemli katkılar sağlamışlardır. Türk-İslâm coğrafyasının önemli merkezlerinden olan Semerkant, Buhara, Taşkent, Rey, Herat, Tebriz, Gazne ve İsfahan gibi kentlerde yüksek saray kültürü sayesinde sanatkâr bir sınıf oluşmuştur. Firdevsî-i Tûsî, Şeyh Sâdi Şîrazî, Genceli Nîzâmî, Hâfız, Şebüsterî, Nâsır-ı Hüsrev, Feridüddin Attar, Niyâzî, Molla Câmî

⁵ Devletşah, *Tezkire-i Devletşah*, (Ter. N. Lugal), Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul 1977, s. 21.

⁶ Halil İnalçık, *Şair ve Patron*, Doğu Batı, Ankara 2003, s. 9-16.

gibi Türk-İslâm dünyasının büyük şair, sanatçı ve yazarları yetişmiştir.⁷ Şark klasikleri bu seçkin sınıfa gösterilen iltifat, yüksek kültür anlayışı, duygu inceliği, sanatkârı korumadaki ilgi ve heyecanları sayesinde gelişmiş ve bu sayede kültürümüz zenginleşmiştir.

Şark Klasiklerinin yazarları, edip ve sanatçılar hangi devirde ve hangi coğrafyada yaşarsa yaşasınlar, hangi konularda eserler yazarsa yazsınlar, eserlerinde bir şekilde Türkler, Türk hükümdar ve sultanlardan söz etmişlerdir. Bu eserlerin çoğu destan, menkıbe, latife ve ahlak kitabıdır. Eserler manzum veya mensur olarak kaleme alınmıştır. Yazarlar yaşadıkları çevrelerin kültürlerini, menkıbelerini derlerken örneklerin bazılarını Türklerden seçmiş, Türk hükümdarlarına ait rivayetlere önemli ölçüde yer vermişlerdir. Şüphesiz bu yazıların bir kısmı doğrudan tarihe kaynak olarak kullanılamayacak derecede efsanelerden oluşmuştur. Malum olduğu gibi menkıbeler, destanlar, hikâyeler aynı zamanda tarihin kaynaklarıdır. Ancak bu kaynaklar ciddi bir tenkide tâbi tutulduğu zaman tarihsel belge niteliği kazanabilirler. Bilgilerin tenkidi yapıldıktan sonra Türk kültür tarihiyle ilgili araştırmalarda müracaat kaynağı olarak kullanılabilirler.⁸

Şark Klasiklerinin yazarları çoğu kez devletle-sarayla iç içe olmuşlar ve bazı tarihî olaylara tanıklık etmişlerdir. Geçimlerini saraydan aldıkları iane ve ihсанlarla sağladıkları için abartılı ve yanlı bile olsa Türk devlet adamlarından, tarihî olaylardan söz etmiş hatta bazıları tarihin akışında aktif rol almıştır. Çünkü bir kısım sanatçılar sultanların nedimi ve gözdesi olmuştur. Şark Klasiklerinde yazarlar değişik vesilelerle Türk hanımlarının güzelliği, Türklerin savaşçılığı, kahramanlığı ve yağmacılığı gibi konularda olumlu veya olumsuz olarak bahsetmiştir.

Şark Klasiklerinde Türklere dair bilgiler veren yazarlar ve eserleri şöyle sıralanabilir: Hâfız, *Divan*'ında sevgilinin sabır istismarını anlatırken “Sabrımızı öyle yağmaladılar ki Türkler de hânı yağmayı ancak böyle kapışır, öyle yağmalarlar” diyerek göçebe Türklere atıfta bulunmuştur. Bir başka beytinde ise, “Ey Çiğil güzeli, sen bu naziklikle, bu güzellikle Hâce Celâleddin'in meclisine layıksın” diyerek Türk güzellerini överken, “Hâfız, güzellere gönül verme, Semerkand Türklerinin Harezmlilere yaptıkları vefasızlıkları gör de ibret al” diyerek Türkleri vefasızlıkla suçlamıştır. Yazar sevgilisine övgüler düzerken “Kâküllerini Türkler gibi kıvrır, talihinde hem hakanlık ihsanı var, hem Cengiz

⁷ Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatı Tarihi*, Akçağ Yayınları, Ankara 2003, s. 139, 140; N. Sami Banarlı, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, MEB, İstanbul 2014, s. 133.

⁸ Ahmet Yaşar Ocak, *Kültür Tarihi Kaynağı Olarak Menâkıbnâmeler*, TTK, Ankara 1997, s. 33.

Han'ın gayreti." diyerek güzellikle güce birlikte vurgu yapmıştır. "Yarabbi, bu Türk güzelleri ne yiğit, ne kan dökücü erler. Kırpık okuyla her an birisini avlamaktalar. O asker Türk'ün aç gözlülüğüne kurban olayım... Bir tek hırkadan başka bir şeyciğim yok, bana bile hücum etti." Büyük şair Hâfız *Divan*'ında "Türklerin padişahı münasip gördü, beni kuyuya attı. Rüstem'in lütfu imdadıma yetişip elimi tutmazsa ne çarem var? Çiğil güzeli için sabır kuyusunda yandım yıkıldım da Türklerin padişahı halimi bilmiyor. Nerde bir Rüstem?"⁹ diyerek sitemde bulunmuştur.

Genceli Nizâmî, kıymetli eseri *Mahzen-i Esrar*'da yer alan bir beytinde Türk yağmacılığını eleştirmiştir. "Harap köyden kim haraç alabilir? Türk'ün yağmaladığını kimse elinden alamamış, Hintli köleye de kimse evini ısmarlamamış."¹⁰ demiştir.

Molla Câmi, *Baharistan* adlı eserinde: "Çektiğim bütün cefalar Bulgar güzellerinin ellerindendir. Hem de bu cefaları boyuna çekmeye mecburum. Doğrusunu ararsan günah Bulgar güzellerinde değildir. Eğer dinleyebilirsen günahın kimde olduğunu söyleyeyim, hey Allah'ım bu belalar, bu fitneler hep sendendir. Ne çare ki kimse senin ile davaya kalkışamaz. Bir takım insanlar, tüccarlar bizi baştan çıkarmak, deli etmek için Bulgar elinden birtakım Türk güzellerini alır getirirler. Ne olurdu Cenab-ı Hak o ay gibi güzellerin dudaklarını, dişlerini bu kadar güzel yaratmasaydı. O dudaklar, o dişler o kadar güzeldir ki onları gördüğümüz zaman dişimizle dudaklarımızı ısıırıyoruz."¹¹

Feridüddin Attar, *İlâhinâme* adlı eserinde Leys-i Busence'ye ait bir hikâye anlatırken: "Leys-i Busence, dışarı çıkmış, çarşıda yürüyordu. Sitemkâr bir Türk, kafasına bir sille aşk etti. Birisi, a Türk dedi, bu silleyi niye vurdun? Bilmiyor musun o kim? Türk, onun şöhretini duymuştu. Makam ve derecesini de işitince yaptığına pişman oldu. Suçlular gibi özürler dileyerek pirin huzuruna geldi."¹²

Feridüddin Attar 29. Hikâye içinde Türk'ü misal olarak kullandığı bir hikâye anlatmıştır:

"O din divanesi birini gördü,
Ölmüş bir Türk'e telkin veriyordu.
Dedi ona: Mezar çukuruna düşmeden önce
Bu Türk hayattayken Arapça bilmezdi.
Yaşarken doğru dürüst dinlemeyen biri

⁹ Hâfız Şîrâzî, *Divan*, (Çev. A. Gölpınarlı) MEB, Ankara 1985, s. 9, 117, 129, 432, 435, 485.

¹⁰ Nizâmî, *Mahzen-i Esrar*, (Çev. M. N. Gençosman), MEB, İstanbul 1990, s. 135.

¹¹ Molla Câmi, *Baharistan*, (Ter. K. Rifat), Meral Yayınları, İstanbul 1970, s. 109.

¹² Feridüddin Attar, *İlâhinâme*, (Çev. A. Gölpınarlı), MEB, Ankara 1991, s. 140, 252.

Ölünce dinler mi? Neden telkin veriyorsun?

Arapça bilmez bu Türk dünyadan göçtüğünde

Toprağın altında Arapça konuşur mu oldu?"¹³

Mevlâna Celâleddin Rûmî ise Türklerin bahadırılığına ve savaşçılığına vurgu yapmış ve demiştir ki:

"Bu beden ruha bir otağdır. Yahut ta Nuh'un gemisine benzer.

Türk sağ oldukça mutlaka kendisine bir otağ bulur, hele hak kapısının azizi olursa." ¹⁴

"Ne mutludur ki o Türk ki savaşa girer, dayanır da atını ateşler, dolu hendeğe bile sürer, ateş dolu hendekten bile sıçratır. Atını öyle bir sürer öyle şahlandırır ki gökyüzüne çıkmaya kalkışır." ¹⁵ "Ebu Cehil, peygamberden kindar Oğuz Türkü gibi bir mucize istedi. Fakat Allah'ın sıddıkı mucize istemedi.

Savaş bu bulgur aşını kaşıklamaya benzemez, gel de burada kılıcı gör,

Bu safta demirden yaratılmış bir Hamza lazım,

Savaş, öyle hayal gibi bir hayalden ürküp kaçan her yüreksizin işi değil,

Savaş Türklerin işidir, nazenin kadınların değil." ¹⁶

İlyasoğlu Mercimek Ahmed, *Kabusnâme* adlı klasik eserinde Türklere oldukça geniş yer vermiştir. Saraya kul ve hizmetçiler seçimi bölümünde: "Kul tayfasının iyisini kötüsünü iyi bilmek gerek. Kul tayfasında hepsinden soysuz, mayası bozuk ve kötü huylu olan Kıpçaktır ve Guzi (Oğuz) lerdir. Türkler diğerlerinden daha yüreklidir. Hepsinden gevşek ve tembel olan Çiğil cinsidir. Kısaca Tatar'ın başı mankafa, yüzü yassı, gözleri küçük, burnu etli, dudak ve dişleri çirkin olur. Her uzvuna ayrı ayrı bakarsan, güzel görünmez. Ama tümüne ve bir kez tenine bakarsan Türkmen suretinde gözüktür. Ama Tatar'da bir görüş ve safa vardır ki diğerlerinde o yoktur. Naziklikte ve zarafette Tatar'dan daha iyisi yoktur.

Kısaca bilinsin ki Türk'ten, hangi tayfa içinde olursa olsun güzelliğini anlatmaya değer güzeller de çıkar çirkinler de çıkar. Ama Hindular bunun tersidir. Türk'ün görünüşü gibi görünmez. Çünkü Türk'ün görünüşü ve yüzü tazelik ve güzellikte cümle cinslerden üstün durumdadır. Gel şimdi Türk'ün ayıbına bakalım. Türk cinsinden olan kulun ayıbı odur ki çoğunun yaratılışı kündtür (idrakı kısa, anlayışsız) yani bir şeyi öğrenip aklında iyice tutamaz, bilgisizdir. Kibirli, heybetli, kişiliksiz, acı dilli ve sarhoş olurlar. Bahanesiz

¹³ Feridüddin Attar, *Esrarnâme*, (Çev. M. Kanar), Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2017, s. 114.

¹⁴ Mevlâna Celâleddin Rûmî, *Mesnevi-i Şerif*, (Ter. V. Çelebi İzbudak), Konya 2017, c. II, s. 9, c. III, s. 93.

¹⁵ Mevlânâ Celâleddin Rumi, *Mesnevi-i Şerif*, c. IV, s. 8.

¹⁶ Mevlânâ Celâleddin Rumi, *Mesnevi-i Şerif*, c. V, s. 34.

savaşırılar. Gece çok korkak ve hem de yüreksiz olurlar. Gündüzleri yaptıkları yiğitliği gece yapamazlar.

Hünerlerine gelince; onlar bahadır olurlar. Yalansız dostluk ederler, gizlice düşmanlık etmez ya açıkça düşman ya da yardımcı olurlar. Ne iş ısmarlarsan başarılılar. İşret zamanı tenleri yumuşak olur. Öyleyse süs için Türk'ten yeğ cins yoktur."¹⁷

Mevlâna, *Fihî Mâfih* adlı eserinde Türklere dair bir hikâyeye anlatmıştır: "Arapça konuşan bir şair, bir padişahın yanına geldi. Padişah Türk idi. Farsça'yı da bilmiyordu. Şair ona Arapça pek parlak bir şiir yazıp getirdi. Padişah tahta oturmuş, divana mensup olan bütün insanlar, emirler ve vezirler de onun önünde sırayla kendi yerlerini almışlardı. Şair ayağa kalktı ve şiirini okumaya başladı. Padişah, aferin denilecek yerde başını sallıyor, hayret gösterilecek yerde hayret gösteriyor, şairin tevazu göstermiş olduğu yerde de iltifat ediyordu. Padişahın mecliste, bu uygun olan ve gereken yerlerde başını sallaması onun Arapça'yı bildiğini gösteriyordu. (Orada bulunanlar): "Padişah bu kadar senedir bizden Arapça bildiğini sakladı. Bu zaman zarfında, eğer uygun olmayan sözler söylemişsek vay başımıza!" dediler.

Padişahın bir has kölesi vardı. Divandakiler toplanıp, bu köleye at, merkep, mal verdiler ve daha başka şeyler de vereceklerini vaat ettiler: "Padişah Arapça biliyor mu, bilmiyor mu? Bunu öğren ve bize bildir. Eğer bilmiyorsa niçin münasip olan yerde başını sallıyordu? Bu onun kerametinden miydi? Yoksa ona ilham mı gelmişti?" dediler.

Bir gün köle, avda bunu öğrenme fırsatını buldu. Padişahı memnun görmüştü. Padişah birçok av avladıktan sonra, köle ona sordu. O da: "Vallahi ben Arapça bilmem. Yalnız, onun bu şiiri yazmaktaki maksadını bildiğim için başımı sallayıp iltifat ediyordum. Anlaşıyor ki bu adamın maksadı övmekti ve o şiir buna vâsıta olmuştu. O maksat olmasaydı, bu şiir söylenmiş olmazdı." dedi. Binaenaleyh eğer maksada bakacak olursak ikilik kalmaz. İkilik teferruattadır. Esas birdir."¹⁸

"Bir gün Mevlâna hazretleri buyurdular ki: "Bizim türbemizi yedi defa yapacaklar. Sonuncu defa zengin bir Türk çıkacak, onu bir tuğlasını altından bir tuğlasını da ham gümüşten olmak üzere yapacaktır. Bizim türbemizin etrafında da bir şehir olacak, sonra türbemiz bu şehrin ortasında kalacaktır. O zaman da Mesnevimiz şeyhlik edecektir.

¹⁷ İlyasoğlu Mercimek Ahmed, *Kabusnâme*, (Haz. A. Özkırımlı), İstanbul, s. 223, 224.

¹⁸ Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî, *Fihî Mâfih*, (Çev. M. Ü. Tanıkhya), MFV Yayınları, İstanbul 1958, s. 28, 29.

Bu yıl Mevlâna Hazretleri âdetleri olduğu veçhile çocukları ile birlikte ılıcaya gitti. Ilıcanın yanındaki Ebu'l Hasan adındaki korkunç köprüye gelince orada konakladı. Çayırıktan çıkan dehşetli bir su bu köprünün altından geçer. Su ilâhesinin bu suyun içinde olduğunu söylerler. Türkler buna “Su Issı” derler.

Mevlânâ kabuk öz ilişkisini Türk benzetmesi üzerinden yapmıştır: “Her meyvenin evveli suretten başka nedir ki, ondan sonra lezzet gelir ki lezzet meyvenin manasıdır. Önce çadır kurarlar da sonra Türk’ü konuk çağırırlar. Bil ki suretin çadırıdır, anlamın Türk’tür. Manan bil ki kaptandır, suretin gemi! Allah için şunu bir nefes için olsun bırak da şehirlinin eşeği çanını çalsın.”¹⁹

“Bir gün Şeyh Selahaddin Hazretleri bağını yapmak için ücretle Türk rençberler tutmuştu. Bunu gören Mevlâna: “Efendi yani Bay Selahaddin, bağ yapımında Rum rençberler, bağ bozumunda Türk rençberleri tutmak lazımdır. Çünkü dünyayı imar etmek Rumlara, yıkmak ise Türklere mahsustur. Her şeyi yaratan Tanrı önce kâfirleri yarattı. Onlar âlemi imar etmeye çalıştılar. Sonra bu imaretlerin harap olması için Tanrı Türkleri yarattı. Onlar da çekinmeden acımadan her imareti yıkıp harabeye çevirdiler. Hâlâ yapıyorlar kıyamete kadar yapacaklar. Konya şehri de yine merhametsiz Türklerin elinde harap olacaktır,” buyurdular.²⁰

Mevlânâ *Mesnevî* adlı meşhur eserinde misal olarak yer yer Türklerden söz etmiştir. Bu metinde Allah karşısında kendisini Türkmen’in köpeğine benzetmiştir: “Ben Allah’ın kılıcıyım, izinle keserim. Türkmen’in köpekleri çadır kapısında misafire yaltaklanmış ama çadır yanına yabancı biri uğrayacak olursa köpeklerden aslanlarcasına hamleler görür. Kullukta ben köpekten aşağı değilim. Allah da hayat ve kudrette bir Türk’ten aşağı kalmaz.” Dil ve gönül ilişkisini ise şöyle ifade etmiştir: “Aynı dili konuşma hısımlık ve bağlılıktır. İnsan yabancılarla kalırsa mahpusa benzer. Nice Hintli ve nice Türk vardır ki dildeştir. Nice Türkler vardır ki birbirine yabancı gibidirler. Şu halde mahremlik dili bambaşka bir dildir.”²¹

Şark Klasiklerinin bir kısmında Turan’ın temsilcisi ve kahramanlığın sembolü olan Efrâsiyâb’a (Alp Er Tunga) önemli ölçüde yer verilmiştir. Nizâmî, “*Hüsrev ü Şirin*” adlı eserinde yaptığı benzetmesinde “Eğer o, ay ise biz de güneşiz! O Keyhüsrev ise biz de Efrâsiyâbız.”²² demiştir. Sâdi, *Bostan*’da iki ordu arasındaki

¹⁹ Mevlânâ Celâleddin Rûmî, *Mesnevi-i Şerif*, c. 3, s. 13.

²⁰ Ahmet Eflâki, *Ariflerin Menkıbeleri* (Çev. T. Yazıcı), c. I, İstanbul 1973, s. 389, c. II, s. 74, 152.

²¹ Mevlânâ Celâleddin Rumi, *Mesnevi-i Şerif*, (Ter. V. Çelebi İzbudak), c. I, Konya 2017, s. 15, 22.

²² Hâfız, *Divan*, s. 349, 382; Nizâmî, *Hüsrev ve Şirin*, (Çev. Sabri Sevsevil), İstanbul 1986, s. 114.

mücadeleyi anlatırken “Efrâsiyâb da olsa beynini akıt. Bilirsin ki, düşman bir gün yol yürümüş, zorbalık edecek pençesi kalmamıştır.”²³

Efrâsiyâb’ı bir masal kahramanı olmaktan öte bir devlet adamı, bir komutan olarak ele alan ilk ve en önemli yazar şüphesiz İranlı meşhur şair Firdevsî-i Tûsî’dir. Ölümsüz eseri “*Şehnâme*” baştan sona İran-Turan savaşlarına ayrılmış ve başkahraman olarak Efrâsiyâb seçilmiştir. Yazara göre “Efrâsiyâb, cesur bir timsah, av gününde erkek bir aslan, savaş zamanında da bir savaş fili” gibidir. Efrâsiyâb’ın ordusu “Ovalar, üzerindeki yeşilliklere bir Perniyan kumaşı (ipekten dokunmuş nakışlı atlas) gibi süslenince, Turan pehlivanları da savaşıma hazırlandılar. Batı ülkesinin gürzlü erleriyle birleşmek için Türklerden ve Çinlilerden ibaret bir ordu geldi. Bu ucu bucağı olmayan bir ordu idi. Erler o kadar çoktu ki; sanki yerden kum kaynayıp fışkırmış veya bütün ovaları karınca ve çekirge kaplamıştı. Efrâsiyâb’ın ayak basıp toz kaldırdığı yerde ova kandan bir ırmağa dönüşüyordu. İran ordusundaki kahramanların kadınları ve çocukları, intikamcı Türklerin elinde tutsak oldu.”²⁴ demiştir.

Klasik eserler içinde Türk devlet adamlarından en çok yer alan isim Gazneli Mahmut’tur. Büyük hükümdarın İndus Nehri’nden Dicle Nehri’ne kadar olan coğrafyada kurduğu Türk-İslâm hâkimiyeti, Hindistan’a yaptığı seferler ve fetihler, bilim ve sanat adamlarına yaptığı yardımlar sayesinde şark dünyasında efsaneleşmiş ve bir masal kahramanı gibi tarih ve edebiyat kitaplarında yerini almıştır.

Şair Ömer Hayyam *Rubailer*’inde Gazneli Mahmut için:

“Kime sırdaş, kime yar oldu felek?

Kıydı Mahmud'a sitem, cevrederek.

Bu şarap saltanatını, Gazneli Mahmud say.

Dinle tar seslerini, Hazreti Davut say.

Diyelim, sen Türkiye, Çin ve Mısır sahibisin.

Sana uyruk, hükmüne bağlı şu dünya dediğin.”²⁵ derken Türkiye ismini kullanması çok önemlidir.

Başta Lâmi’i-zâde Abdullah Çelebi’nin *Lâtifeler*’i olmak üzere Şark Klasikleri arasında en çok yer alan örnek kahraman Sultan Mahmut’tur. Klasiklerde yazarlar ya kendi görüşlerini yazmış veya halk arasında yayılan menkıbe ve rivayetler derlenmiştir. Bu eserlerde sultan; adaletin, iktidarın, dirayetin,

²³ Sâdî, *Bostan*, (Çev. Hikmet İlaydın), İstanbul 1988, s. 88.

²⁴ Firdevsî-i Tûsî, *Şehnâme*, (Çev. N. Lugal), c. I, İstanbul 1992, s. 501, 503, 516, 526. Efrâsiyâb’la ilgili *Şehnâme*’de çok fazla bilgi olmasına rağmen konuyu uzatmamak için kısa tutmayı tercih ettik.

²⁵ Ömer Hayyam, *Rubâiler*, (Çev. R. Şardağ), MEB, İstanbul 1990, s. 19, 29, 41.

kahramanlığın, zenginliğin, cömertliğin, safiyetin, yardım severliğin ve âlimliğin timsali olarak takdim edilmiştir.²⁶

Sultanla ilgili çok fazla yazı yazılmıştır. Birkaç örnek şöyledir:

“Başlarını feleğe dek yüceltmış uluların hepsi de Sultan Mahmud'un huzurundaydılar.

Âlem padişahı, onlara yüz tutup her biriniz dedi, bir dilek dilesin.

O gün padişahın şehir, mal, mülk, mevki ve rütbeye ait bir hayli şeyler istediler.

Ayaz'a nöbet gelince birisi! dedi ki: Ey güzellikte tek, hünerle çift Ayaz

Sen ne istersin? Ayaz, bir şey isterim ben, ondan başka hiçbir şey istemem. Daima padişahın okuna hedef olmayı ister dururum. Bu dileğime erersem, bu isteğimi elde edersem zerre kadar bile ızdırabım, mihnetim kalmaz dedi.

Ona, “A bilgisizlikle akıldan mahrum kalan bilgisiz” dediler. Padişahın okuna hedef olmak istiyorsun ha! Aklını, ayaklarının altında ezdin, yok ettin. Neden kendini oklara hedef etmek istiyorsun? Sonra ebediyen oklara esir olur, oklanır durursun.

Ayaz dedi ki: Ey kavim, sizin bu sırdan haberiniz bile yok. Bütün bir âlem bana hürmet edip durmada; bir de padişahın okuna hedef oldum mu işim iş artık. Çünkü padişah önce birkaç kere hedefe bakar da ondan sonra ok atar. Önce adamın canına işleyen o bakıştır. Artık sonradan alınan yara, nasıl olur da güç gelir adama? Siz, bu yolda o yarayı görüyorsunuz ama ben, padişahın bakışını görmedeyim. Önce sevgilim on kere baktıktan sonra bir yarayla nasıl olur da kendimden geçer, bu işi terk ederim?”²⁷

Sultan Mahmud'un yakınlarından birkaç veziri, Hasan Meymendî'ye: “Bugün sultan filan iş hakkında size ne söyledi?” diye sormuşlar. Meymendî cevabında: “Ne söylediği sizden de gizli kalmaz, belki size de söyler,” demiş. Köleler: “Siz memleketin başvekilisiniz, size söylediğini bizim gibilere söylemez” demişler. Meymendî: “Sultan bana bir şey söylerse o sözü başkasına söylemeyeceğime itimat ile söyler. O hâlde ne söylediğini niçin soruyorsunuz?” demiş. “Dirayet, irfan sahibi olan her zat bildiğini söylemez. Padişahın sırrını ifşa etmek insan hayatına mâl olur. İnsan kendi hayatı ile oynaması doğru değildir.”²⁸

²⁶ Lâmi'i- zâde Abdullah Çelebi, *Latifeler* (Haz. Yaşar Çalışkan), İstanbul 1994, s.104-127-129; Devletşah, *Tezkire-i Devletşah*, s. 21; Nizâmi, *Mahzeni Esrar*, s. 89; Sâdî, *Bostan*, s. 89; Feridüddin Attar, *Manık al Tayr*, (Çev. A. Gölpınarlı), İstanbul 1991, c. I, s. 92, 136, 139, c. II, s. 46, 84, 107, 144; Feridüddin Attar, *İlâhinâme*, (A. Gölpınarlı), Ankara 1991, s. 182, 243.

²⁷ Feridüddin-i Attar, *İlâhinâme*, s. 206, 207.

²⁸ Şeyh Sâdi Şirazi, *Bostan ve Gülistan*, (Ter. K. Rifat Bilge), İstanbul 1980, s. 435.

Şark Klasiklerinde, Türk devletleri içerisinde en çok yer alan devlet Büyük Selçuklu Devleti'dir. Selçuklu sultanları arasında klasiklerde isimleri en çok zikredilenler ise Çağrı Bey, Tuğrul Bey, Alparslan, Melikşah ve Sultan Sancar'dır. Bu sultanlardan klasik eserlerde yoğun olarak söz edilmiştir.

Nâsır-ı Hüsrev, Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey'in devlet memurlarındandı ve bir müddet Çağrı Bey'in maiyetinde bulunmuş ve sarayda divan kâtipliği yapmıştı. *Sefernâme* adlı seyahatnâmesinde kısa hatıralarına ve yolculuk esnasında gördüklerine de yer vermiştir. 1045 yılı ilkbaharında Horasan emiri olan Selçuk oğlu Mikâil oğlu Çağrı Bey'den, divana ait işler sebebiyle Merv-rûd Bölgesi'ne gidip yerleşmesinden ve Faryab'dan Belh'e giderken Çağrı Bey'le karşılaşmasından söz etmiştir. Nâsır Hüsrev, yolculuğu esnasında Horasan emiri Çağrı Bey'in idâre merkezinin Merv olduğunu ifade etmiştir.²⁹

Nâsır-ı Hüsrev, seyahati esnasında Han Lencan şehrinin kapısında Sultan Tuğrul Bey'in adının yazılı olduğunu görmüştür. Nâsır-ı Hüsrev'in gözlemlerine göre Tuğrul Bey İsfahan'ı çok güzel yönetmiştir. "Şehrin tamamı mamur idi, hiçbir yerde darlık yoktu. Tanrı rahmet etsin, bu şehri alınca oraya Nişaburlu, iyi huylu, güzel yazılı, halîm, güzel yüzlü bir genci tayin etmişti. Ona Hâce Amîd derlerdi. Fazilet erbâbını sever, güzel söz söyler, kerem sahibi bir adamdı. Padişah, üç yıl halktan bir şey istememesini emretti. O da hiçbir vergi almamış, o emre uymuştu. Etrafa dağılmış olanlar da vatanlarına dönüp gelmişlerdi."³⁰ diyerek Selçukluların yönetim anlayışlarını ve başarılarının sırlarını özetlemiştir.

Şeyh Sâdi Şîrâzi, Sultan Alparslan'ın vefatı ve oğlu Melikşah'ın tahta geçişi hakkında şu bilgiyi vermiştir. "Acem ilinde bir meczup, Kısra'ya şöyle demiş: "Ey Cem mülkünün vârisi! Eğer saltanat, taht Cem'e kalsaydı, sana nasıl nasip olurdu? Kârûn'un bütün hazinelerini ele geçersen, ancak bağışladığın kısmını götürmüş olursun, kalanı burada kalır.

Ne zaman ki Alparslan canını, onu vermiş olan Tanrı'ya verdi; şahlık tacını oğlunun başına giydirdiler ve onu da tahtından alıp toprağa gömdüler. Evet, dünya felaket oklarına nişangâh olduğu için, oturup duracak yer değildir. Buraya gelen kalmaz, gider. Alparslan'ın oğlu tahta çıktıktan sonra, bir gün ata binmiş gidiyordu. Bir akıllı divane onu gördü, şöyle dedi: "Baş aşağı olası, yıkılası. Bu dünya saltanatı ne tuhaf şeydir. Babası gibi, oğlu da ayağı üzengide (gitmek üzere). Dünya böyledir, çabuk geçer. Zaman vefasız, sebatsızdır, ihtiyar birisi gününü bitirince bir talihli beşikten başını kaldırır. Cihana gönül verme ki, sana yabancısıdır. Dünya çalgıcıya benzer. Her gece başka bir evde geceler. Her gece

²⁹ Nâsır-ı Hüsrev, *Sefernâme*, (Çev. A. Tarzi), İstanbul 1988, s. XI, XII, 3, 149.

³⁰ Nâsır-ı Hüsrev, *Sefernâme*, s. 142, 143,

başka birisinin koynunda yatan kadın dilber de olsa aşka, gönül vermeye layık değildir. Bu yıl, köy senin iken iyilik yap; çünkü gelecek yıl köy başkasının olacaktır.”³¹

Selçuklu Sultanı Melikşah klasik eserlerde en fazla övülen hükümdarlardan birisidir: “Sultan Celâleddin Melikşah, Emir Ebu Şüca Alp Arslan’ın veliahdıdır. Selçukî hanedanının kıymetli bir melikidir. Onun zamanında memleket, süslenmiş bir gelin gibiydi. İnsanların onun devrinde gördükleri refah ve saâdet tâ Âdem Peygamber zamanından bu güne kadar hiçbir devrinde görülmemiştir. Mekke ve Medine’de Sultan Melikşah’ın namına hutbe okunmuş olduğunu söylerler. Tanrının Sultan Melikşah hakkındaki inayetlerinden biri, ona dünya ve ahiret efendisi olan Nizâmülmülk gibi bir veziri göndermesidir. İlimde, adalette ve hayır işlemede onun gibi yüce bir vezir gösterilemez. Sultanın ömrünün ve devletinin son günlerinde Nizâmülmülk’e olan vaziyeti değişti, Sultanın büyük hanımı olan Terken Hatun, Ebul Ganâim Tâcülmülk Farisi’yi yetiştirmişti. Onun vezir olmasını sultandan temin etti. Tâcülmülk bir sene, dört ay hakkı ve liyakati olmaksızın vezirlik yaptı. Nihayet, Bağdat’a hücum sırasında, Nihâvent hududunda melâhîde (dinsiz, kafir) güruhu, Nizâmülmülk’ü şehit ettiler. Nizâmülmülk’ün azli Sultan Melikşah’a uğurlu gelmedi. Sultan da o hal esnasında Bağdat havalisinde Nizâmülmülk’ün şehit edilmesinden kırk gün sonra rahmeti rahmana kavuştu.”³²

Feridüddin Attar, Nizâmülmülk ölüm anındaki durumunu şöyle hikâye etmiştir: “Nizâmülmülk ölüm haline gelince dedi ki: Ya rabbi, gidiyorum, elimde ancak hava var! Ey yaratıcı, ey rabbim, ben senden bahseden kimi gördümse, ne çeşit ahdederse etsin, sözünü satın aldım, ona yardımda bulundum, ona dost oldum. Seni satın almayı öğrendim, fakat bir gün olsun seni, kimseye satmadım. Bunun hakkı için, sen dostu olmayanların dostusun. Bana yardım et, son nefesimde beni satma. Ya rabbi senden başka kimse olmayacak, öyle bir an gelecek. O anda bir soluk bana dost ol, yardım et. Tertemiz dostlarım, gözleri kan ağlayarak toprağımdan el çektikleri zaman. Sen lütfet, bana el ver de hemencecik lütuf ve ihsan eteğini tutayım.”³³

Devletşah “*Tezkire*”sinde, şair Mevlâna Âmâki’yi anlatırken sözü Sultan Sancar’a getirmiştir. “Sultan Sancar’ın menkıbelerine yücelik ve iyiliklerine gelince, bunlar güneşten daha vazıhtır. Bu devlet ve meymenet sahibi fukara

³¹ Şeyh Sâdi Şirazi, *Bostan*, s. 70.

³² Devletşah, *Tezkire-i Devletşah*, (Ter. N. Lugal), Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul 1977, c. 1, s. 95, 96.

³³ Feridüddin Attar, *Mantık al- Tayr*, c. II, s. 215, 216.

muhibbi, adaletli, melek fıtratlı bir padişah idi. Yetmiş altı sene ömür sürdü ve altmış sene Turan ve İran'ın müstakilen padişahlığını yaptı. Bunun yirmi senesi babasının ve kardeşlerinin niyabetiyle ve kırk senesi de sultanlıkla geçmiştir. Tarih-i Âli Selçuk şu vakayı kaydeder: "Ben Râdegan'da ekseriya Sultan'ın yanında bulunurdum. Gözümlle gördüm. Bir serçe, Sultan'ın savabının üzerinde yuva yapmış ve yumurtlamıştı. Oradan göç etmek zamanı geldiği vakitte Sultan, ferraşına yiyecek içecek tahsis edip orada bıraktı ve o serçenin yavrularını besleyip uçuruncaya kadar, savabını kaldırmamasını, olduğu gibi muhafaza etmesini emretti. Bundan maksadı, o serçenin perişanlığını reva görmemesiydi. Tabii böyle bir padişah hayırla yâd olunur ve ilelebet hayr ile yâd edilecektir."³⁴

"Sultan Sancar zamanında yaşayan, onu metheden onun lütfu ve ihsanına nail olan şairler şunlardır: Edîb-i Sâbir, Reşidüddin Vatvat, Abdülvâsi-i Cebelî, Enverî Hâverânî, Ferd-i Kâtîp, Melik İmad-ı Zezenî, Gaznevî ve Mihisti önemli şairlerden idi. Mevlânâ Ebû Zekerîya-i Kûfi *Suverü'l Ekâlim* kitabında şöyle anlatıyor: "Sultan Sancar, Bağdat'ı aldıktan sonra Samarra üzerine yürüdü. Samarra Câmî'sinde bir mağara vardı. Şiiler, İmam Muhammed Mehdi'nin bu mağaradan çıkacağına inanırlar; Cuma namazından sonra mağaranın kapısında altın eyerli olan bir at bulundurulardı ve "Ya İmam, bismillah" derlerdi. Sultan bu hali gördü ve orada bulunan Şiilere bundan maksat nedir diye sordu. Sonra Şiilere: "Bu at bende emanet kalsın ne zaman İmam zuhur ederse teslim ederim, dedi. Derler ki sultanın bu hareketi pek uğur getirmedi. Onun bu hürmetsizliği, sultanın tabiatının zarafeti olmak cihetinden hoş görüldü. Fakat birçokları bunu beğenmediler. Saltanatının son günlerinde de âlimlerin, zahitlerin tahsisatını kesmiştir. Bu da devletin zevalini hazırlayan sebeplerden biri oldu. Guzlar onun üzerine hücum ettiler. Bir müddet onların elinde mahpus ve mukayyet kaldı."³⁵

Molla Câmî, Sultan Sancar'ın şairi Muizzi'yi anlatırken sultandan söz etmiştir: "Muizzi, sultanın methiyecilerindendir. Muizzi mahlasını bu sultana intisabından dolayı takınmıştır. Bir gün Sultan Sancar, çadırının içinden ok atarken şair dışarıda duruyormuş, ok ansızın yanlılıkla üzerine gelmiş ve hemen orada can vermiştir."³⁶

Nizâmî, "*Mahzen-i Esrar*"da Sultan Sancar'la ihtiyar bir kadının hikâyesini anlatmıştır. "Gadre uğramış ihtiyar bir kadın, bir gün Sultan Sancar'ın eteğinden yakaladı. Ey Sultan! dedi. Senden pek az iyilik görenlerdenim. Fakat her yıl yeni bir zulmüne şahit oldum. Köyüme sarhoş bir şihne gelmiş. Kaç defadır yüzüme

³⁴ Devletşah, *Tezkire-i Devletşah*, s. 103.

³⁵ Devletşah, *Tezkire-i Devletşah*, s. 104, 105.

³⁶ Molla Câmî, *Baharistan*, s. 224, 225.

tokat attı. Türlü zulümleriyle bana nefes aldırıyor. Bana zulmü yapan şihne (askeri vali) benim namusuma senin de adaletine el uzatmıştır. Bak şu yaralı göğsüm dayaktan çürüdü. Yetim malı yemek adalet değildir. Bu töreden vazgeç ki şerefli insanlara yaraşmaz. Sen kul olduğun halde şahlık davası güdüyorsun. Hayır, şah değilsin. Çünkü kendin hiç kullanmamışsın. Şah ülkenin işlerini düzenlemeli, halkın başında bekçilik etmelidir. Hâlbuki sen ülkenin altını üstüne getirdin. Türklerin devleti yücelik mertebesine erişince memlekette adalet, sevgi yer tutmuştu. Sen ise adaletsizliği korudun, demek ki sen Türk değil çapulcu bir Hindu'sun. Senin yüzünden saadetin yuvası harap oldu. Senin elinden köylünün harmanı ekinsiz kaldı. Ölüm yaklaşmadan önce aklını başına topla. Elinden gelirse bir adalet kalesi yap. Senin göstereceğin adalet, yarınki hayatına ışık saçan bir kandil, bugün de yarın da sana yoldaş olacaktır. İhtiyar kadınları iltifatlarınla sevindir. Bu sözü bir kadından dinle de aklında tut. Pençeni biçarelerin tepesinden kaldır ki yaşlıların nacaklarını yemeyesin. Böyle bir köşeden daha ne kadar oklar savuracaksın. Sen cihan kalelerini açmak için bir anahtar olarak geldin, zulüm için yaratılmadın. Cefayı azaltmak için seni şah seçtiler. Başkaları yara açsa da sen merhem olacaksın. Zayıfların âdeti sana nazlanmak, senin âdetin ise onları okşamaktır. Kulağını iyi aç, şu birkaç zavallının dileğini yerine getir. Horasan ülkesinin padişahı olan Sancar bu sözlere değer vermediği için zararlı çıktı. Bu devrede adalet yeryüzünden kalkmış, sanki Simurg kuşunun kanatları arasında vatan tutmuştur. Artık şu toprak üstünde neşeden bir eser, şu gök kubbe altında utanma denilen bir şey kalmadı. Kalk, Ey Nizâmî! Şimdi bol bol ağla, gönüllere kan doldu, kan ağla."³⁷

Devletşah "Tezkire"sinde Sultan Sancar'ın ölümü hakkında: " Oğuzların eline düştüğü vakit Sultan Sancar'a, böyle muazzam bir saltanatın nasıl perişan olup bu hale geldiğini sordular. O da cevaben büyük işleri küçük adamlara ve küçük işleri büyük adamlara verdiğimden. Çünkü küçük adamlar büyük işleri yapamadılar ve büyük adamlar da küçük işleri yapmaya tenezzül etmediler. Bunu bir şerefsizlik saydılar. Her iki cihetten işleri kötüleşti. Memleket sarsıldı. Devlet ve ordu bozuldu."³⁸

Feridüddin Attar, "İlâhinâme" adlı eserinde, Sultan Sancar ile Abbase-i Tûsî arasındaki diyalogu nakletmiş ve onun ağzından Sultan'a öğütler vermiştir.³⁹

Şeyh Sâdî Şirâzi, şarkın şaheseri "Bostan" adlı eserinde doğu toplumlarına ait efsaneleri edebi bir üslupla derlemiştir. Metinleri ise genellikle Türk sultan ve

³⁷ Nizâmî, *Mahzen-i Esrar*, s. 90, 91, 92.

³⁸ Devletşah, *Tezkire-i Devletşah*, s. 282.

³⁹ Feridüddin Attar, *İlâhinâme*, s. 215, 216.

hükümdarlarına ait hikâyeler arasından özenle seçmiştir. Örneğin, Sultan Tekiş ile Köleleri adlı hikâyeye ve Tuğrulşah'ın Hindu bekçisi ile ilgili hikâyesine yer vermiştir. Sultan Kızıl Aslan hakkında ise "Padişah da tanrının bir kuludur" başlığı altında Sultan Kızıl Aslan'ı emsal göstermiş ve Kızıl Aslan'la Danışmanı hikâyesine yer vermiştir. Salgurlu Atabeyi Sultan Tekle'nin hikâyesini ise yine bir ibret vesikası olarak kayıtlara geçirmiştir."⁴⁰

Hâfız "*Divan*"ında "Seher vakti doğu padişahı, bütün padişahlığımla beraber Turanşah'ın kuluyum diyordu, ne de hoşuma gitti bu sözü ya!" diyerek Turanşah'a itaatten duyduğu mutluluğu ifade etmiştir. Hâfız bir dostuna "Mademki yokluktan bahsetmeyi bilmiyorsun. Bari vezirlik sebebiyle Turanşah'ın makamını elden bırakma, vezirin mülazemetini (yakınlık, dostluk) terk etme" öğüdünü vermiştir. Yine Turanşah için "Devrin âsafı,⁴¹ cihanın canı, Turanşah bu dünya tarlasına hayır tohumundan başka hiçbir şey ekmedi"⁴² demiştir.

Nizâmî ise eserini ödüllendiren, kendini destekleyen Sultan Tuğrul Aslan'ı adeta yere göğe sığdıramamaktadır. "Genç padişah, genç talihli padişah- ki tacı ile bahtiyar oldu- mânâ ikliminin sultanı, madde âleminin hükümdarıdır. Mülkün ilticagâhı olan, Şahinşah Tuğrul, cihanın sahibi, âdil bir sultandır. Padişah Tuğrul,- ki yeryüzünün Dârâ'sı (hükümdarı) devletin hamisi ve seha (cömertlik) deryadır - soydan padişah gelmiş ve Aslan'ın yerine tahta oturmuştur.

Ben, bu hazinenin kapısını açıyor, bu binanın temelini kuruyordum. Tuttuğum işte talihim mübarek idi. Felek de: "Tebrik ederim, yardımcın benim" diyordu. Mademki kitabın falına böyle bir talih çıktı, kendi işi gibi benim de işimi yoluna koyacaktı. Zira bir eser, şahane bir talihe sahip olunca, ünü ile bir sultan gibi cihanı tutsa layıktır. Ruhumun maşuku olan bu kitabı, az bir müddet içinde bitirmiştım. Takdim hususunda gecikmemin sebebi, padişahın işlerini bitirmesini beklemek olmuştur. Onun haşmeti otağını göklere yükseltir, otağı Ceyhun'dan öteye sıçar. Yedi ülkeyi fethederek kendine baş eğdirir, dokuz feleğin başını bir çemberin içine sokar. Ona bazen hakan ve Çin haracını gönderir, bazen de Kayser din cizyesi yollar. Allah'a hamd olsun ki kem gözden saklanacak bir haşmet ve saltanatı vardır. Bir ananın şefkatinden evladına tütsü yapması gibi ben de ona seher dualarını gönderdim.

⁴⁰ Şeyh Sâdî Şîrâzî, *Bostan*, s. 18, 19, 45, 46, 69, 70, 251, 294.

⁴¹ Âsaf, Hz. Süleyman'ın veziridir. Adaletin sembolü olarak bilinir.

⁴² Hâfız, *Divan*, s. 339, 493, 529.

Allah'ım kâinatta hayat bulundukça, felek döndükçe, dünya durdukça, cihanı yalnız bu padişaha mahsus kıl! Feleği bu ülkeler fatihinin yardımcısı yap, sağlığından ve gençliğinden onu faydalandır. Ona her şeyden daha fazla ömür ihsan et. Devlet, onun yanından uzak kalmasın, taç onun başına konmadan parıldamasın.”⁴³

Nizâmî kıymetli eseri “*Hüsrev ü Şirin*”i sanki Türk sultanları adına kaleme almış gibidir. Eserinin giriş bölümü Selçuklu atabeylerine övgülerle doludur. “Atabek-i Âzam Şemseddin Ebû Cafer Mehmed İbn-i İldeniz Hakkındaki Medhiye” başlığı altında sultana abartılı methiyeler düzmüştür. “Tarihin mübarekliği ve fırsatın bahsettiği kuvvetle söze bir kıymet verdim ve kalemi ele alarak padişahın adına yazmaya başladım. Atabek-i Âzam, bütün padişahların ulusu, kâinatın yüce sultanıdır. O, padişahın maiyetinde olması bakımından-kaşın başta bulunması gibi- çifttir, mevki yüksek olması bakımından da-baş gibiktir. Devrin hâkimi olan ve cihandan zulüm feryadını kaldıran Atabek-i Âzam Ebû Cafer Mehmed ki sehası (cömertliği) ile Mahmud’u Gaznevî gibi şöhreti Horasan’ı tutacaktır. O, cihanı aydınlatan güneş gibi bir cihangirdir. Her ülkede kendini göstermiş, kendisine eş olmak sevdasına kapılanı, bir şimşek gibi yakmıştır.

Allah onun başından bir tek saçını eksik etmesin! Bu mazhariyette bir insan hiçbir anadan doğmamıştır. Habeşistan’dan Çin’e kadar bu kudretle ülkeler feth olunmuştur. O, Irak’ta kadehe şarap koyarken, heybeti Rum’a ve Şam’a düşmüştür. Siyah putu, Rum’un başında zafer dişleri ile bir mum gibi çignemiş ve Rum askerini-Türk askerinden daha çok olduğu halde- keskin kılıcı ile kendine köle yapmıştır. Onun av sahası Ehbaz ve Derbent’tir. Baskın yaptığı ülkeler de Harzem ve Semerkant’tır. Gence’den Huzistan’a kadar kim fethedebilmiştir. Umman’dan İsfahan’a kadar kim sahip olmuştur. Allah’ım bu parıltı, bu saltanat, ayın yüzünden kaybolmasın! Bu taç bu padişahın başından düşmesin! Herhangi bir şeyi ki o arzu etmemiştir, öd ağacı da olsa, ateşte yansın. Herhangi bir kimse ki ona karşı başkaldırır, şeker olsa da suya düşüp erisin. Herhangi bir gönül ki ona dargındır, bahar da olsa hazana dönsün. Herhangi bir şahıs ki, ona buğz eder, hazine de olsa yerin dibine batsın.

Aynı şair İldenizoğulları Atabeyi “Padişah Muzafferüddin Kızıl Aslan’ın Methine Dair” bölümünde bu defa da bu sultan için methiyeler yazmıştır. Meşrıkın padişahı olduğu halde, mağribi himayesi altına almıştır. Kızıl Aslan- ki onun tacı ayın üstündedir- mehdi gibidir. Mührünü bir kere muma basarsa,

⁴³ Nizâmî, *Hüsrev ü Şirin*, s. 17-20.

Çin'den haraç Rum'dan cizye alır. Eğer isterse gül renkli keskin kılıcı ile Habeşistan'dan Aras Nehri'ni akıtır. İlâhî bir yardıma mazhar olursa Hindistan'da siyahî namına bir şey bırakmaz. Yeryüzü yedi ülkedir, eğer yetmiş de olsa idi, onun toprağı olmadıkça değersiz kalırdı. Düşman onun kılıcından şeytan gibi kaçır, çünkü o kılıç, kime inerse bir daha kalkmaz. Kılıcının parlaklığı, nilüfer çiçeğı gibi Dicle'nin ve Nil'in sularını sönük bırakmıştır. Halkın söylemek istediğı dilekler için kapısını ardına kadar açmıştır. Hazar'ın fakirinden, Rum'un zenginine kadar hiç kimse onun kerem deryasından mahrum kalmamıştır. Sevgisi ile gazabının arası bir karınca ayağı kadardır, başı ile gök arasındaki mesafe ise kıl ucudur."⁴⁴

Nizâmî, "Kitabın Düzenlenmesi ve Adaletli Sultan Behramşah'ı Övme Yolunda Birkaç Söz" bölümünde Mengücek oğullarından Fahrettin Mübarekşah'a iltifatlarda bulunmuştur. "O Sultan ki varlığın dileğidir. Maksat ayeti onun vafında, ona indirilmiştir. Felek taçlı ve Süleyman mühürlü Şah, ufukların kıvancı, Melik Fahrettin o ilimden taze fetihler göstermiş, kalemden yeni ülkeler açmıştır. İshak'ın sancağı onun himmetiyle yükselmiştir. Onu istemeyen varsa ancak İsmailî zındıktır (sapıktır). Cihan mülkünü halka bağışlar, hem "Ermeni" hükümdarı, hem "Rum" şahıdır. Saltanat tahtının şerefi, hilafet postunun ulusudur. Rum diyarının fatihi Ahbaz'ın galibidir. Bütün insanlardan daha bilgin, daha adaletli bütün cömertlerden daha ikramlı ve vergilidir."⁴⁵

Şairimiz bu kadar övgüden sonra sultanlardan beklediğı ihsanları almayı hak etmişti. "Bütün vaktini uğruna sarf edip kitabı bitirdikten sonra idrak ve irfan sahiplerinden tebrik mektupları gelince "Akıl için yol birdir." sözünü hatırladım. İçinde güneş kadar parlak fikirlerin gizlendiğı bu kitabı benden bin rica ve minnetle satın aldılar, onu şerefini göklere yükselttiler. O eserin bedeli olarak da bana o kadar mal mülk verdiler ki inanamaz oldum. Top top nefis kumaşlar ki, miskten başka bir koku görmemiş, şahane yürüyüşlü soylu bir at ki, altın gemli elmas gerdanlıklı. Beni taltif hususunda hazinelerden bahsolunuyor, on köle, beş cariye verilmesi söyleniyordu ki cihan pehlivanı bu cihandan göçtü."⁴⁶

Ancak yerine geçen sultanın kardeşinin davetiyesi eline ulaşınca hızla saraya gitti ve padişahın huzuruna kabul edildi. Sultanın meclisindekileri, konuşmalarıyla katılarak güldürüyor, bazen bulutlar gibi ağılatıyordu. "Padişah şiirlerimi dinledikçe hoşlanıyor zevk içinde kalıyordu. "Hüsrev ve Şirin" bahsine gelince, padişah elini omuzuma koydu, bana o kadar iltifat etti ki

⁴⁴ Nizâmî, *Hüsrev ve Şirin*, s. 20, 23, 27, 28.

⁴⁵ Nizâmî, *Mahzen-i Esrar*, s. 37, 38.

⁴⁶ Nizâmî, *Mahzen-i Esrar*, s. 37, 38.

mahcubiyetimden eridim, bittim. İnci dizisi gibi eser meydana getirmişsin. Sanat hususunda sözün hakkını vermişsin. Pek çok tetkikât yapmış, eser ile tarihimizi yenilemişsin. Bu kadar şirin bir süvari olan ve güzel bir duvağa bürünen bir gelini mademki bize takdim ediyorsun, sana ne mükâfat verelim. Sana bir geçim vasıtası vermek hem bana, hem kardeşime anamızın ak sütü gibi helal oldu! Bu bizim üzerimize artık farzdır.”⁴⁷ diye iltifatlardan sonra sultan yazara saydıklarından ve istediklerinden daha fazlasını vermiştir.

Türk tarihine ve toplumuna dair en ayrıntılı bilgileri Devletşah, *Tezkire*’sinde vermiştir. Üstad Ezrâkî’yi anlatırken Selçuklu Sultanı Toğansah’a özel bir yer ayırmıştır. “Selçuklu hanedanı içinde bu padişahdan daha ziyade istidat sahibi bir padişah gösterilemez. Üstad Ezrâkî, Toğansah namına birkaç eser telif etmiştir. Ameli hikmet ve nasihatler hakkında yazılmış olan *Sinbad-nâme*’nin onun eserlerinden biri olduğunu söylerler. Sultan Toğansah iyi niyetli ve temiz ahlaklı bir padişahtı. Hükümet merkezi Nişabur’du. Nişabur’da Nigaristan adında dört köşk ve dört bahçe yaptırmıştı. Bugün o yerler, Nişabur Mahallesi dâhilindedir. O binaların bakiyelerine Tell-i Doğansah diyorlar. Sultan Toğansah gençliğinde İbrahim b. Yinal ile muharebe etti ve onun eline esir düştü. O siyah yüzlü, kör kalpli, onun dünyayı gören gözlerini harap etti. Toğansah’ın dayısı olan Tuğrul Bey, İbrahim Yinal’ı bu intikamla öldürdü.”⁴⁸

Yazar Ebu’l-Mefâhir, Râzî’yi anlatırken, Sultan Gıyaseddin Muhammed b. Melikşah’tan söz etmiştir. “Sultan Gıyasedddin Melikşah, dindar, başarılı ve saadet sahibi bir padişah idi. Kardeşi Berkyaruk ile arasında düşmanlık hâsıl oldu ve bu sıralarda Berkyaruk öldü. İran saltanatı Muhammed’e kaldı. Muhammed on iki sene adaletle hüküm sürdü. Âlimlere çok hürmet ederdi. Din, mezhep ve şeriat hususlarında çok mutaassıp idi. Nerde mezhebi kötü bir kişi işitse hemen onu yok etmeye çalışırdı. Onun İslâmiyet’e hizmetlerinden birisi, sapkınların kökünü kazımak oldu. Şahdiz Kalesi’ni fethetmiş, Abdülmelik b. Attaş’ı oradan aşağı indirerek bir öküzle bindirmiş ve İsfahan’ın bütün pazarlarını, sokaklarını dolaştırdıktan sonra feci bir şekilde öldürmüştür. Bunun için Müslümanların çok duasını almıştır.”⁴⁹

Devletşah, Selçuklu sultanlarından başka Harzemşahlar’dan da söz etmiştir. Sultan Alaaddin Tekiş için “Tekiş’in saltanatı çok yükseldi, yüksek derecelere çıktı. Bütün Horasan’ı zaptetti. Hayır ve hasenat sahibiydi. Sezvar Câmî’sini o yaptırmıştır. Hâce Alaaddin Ata Melik-i Cüveyni, *Tarih-i Cihangüşa*’sında şöyle

⁴⁷ Nizâmî, *Hüsrev ve Şirin*, s. 413-418.

⁴⁸ Devletşah, *Tezkire-i Devletşah*, s. 125, 126.

⁴⁹ Devletşah, *Tezkire-i Devletşah*, s. 118, 119.

rivayet ediyor: Tekiş Han, Irak'a gitti ve efendizâdesi olan Tuğrul b. Arslan Selçuk-i ile Rey sahrasında harbe tutuştu. Tuğrul isminden ve nesebinden bahsetti. Nihayet esir olana kadar harp etti. Onu Tekiş'in huzuruna getirdiler. Tekiş ona "Bu kadar cesaret, şecaatine ve silahlı kuvvetli bir orduya malik olmana rağmen ne oldu ki bu kadar kolay esir oldun." diye sordu. Tuğrul olayı talihsizlik olarak açıkladı. Tuğrul Selçuklu hanedanının son meliklerdendir. Tuğrul'un katlinden sonra, 1165'te saltanat, Selçukilerden Harzemşahlar'a intikâl etti. Sultan Celâleddin-i Harzemşah ise, mert, çok cesaretli, güzel yüzlü ve boylu poslu bir adamdı. Babası Sultan Muhammed Harzemşah Moğol askerine mağlup olduğu vakit, o da Kâbil tarafına gitmişti. Cengiz Han'la girdiği mücadeleyi kaybetti. Ölüm sebebi ise tartışmalıdır."⁵⁰

SONUÇ

Şark Klasiklerinden yaptığımız küçük bir taramada yazarların Türkler ve Türk devlet adamları hakkında genellikle olumlu bilgiler verdikleri görülmüştür. Türk erkekleri daha çok kahramanlığı, savaşçılığı, cesareti ve yağmacılığı ile anılmıştır. Mesela Mevlânâ Türklerin savaşçılığı için "Türk sağ oldukça mutlaka kendisine bir otağ bulur. Ne mutludur ki o Türk ki savaşa girer, atını ateşler dolu hendeğe bile sürer. Savaş Türklerin işidir, nazenin kadınların değil" demiştir. Savaşlarda Türklerin zafer kazanması ve yağmacılığı korku ve övgü sebebi olmuştur.

Göçebe Türkler ise daha çok eleştirilmiştir. Mevlânâ bağ yapımında Rumları, bağ bozumunda Türklerin çalıştırılmasını tavsiye etmiştir. Nizâmî ve Hâfız Türkmenlerin yağmacılığına vurgu yapmıştır. Saray hizmetlerinde itaat Türklerin istihdam edilmesi tavsiye edilmiştir.

Yazarlar Türk hanımların güzelliğinden de söz etmiştir. Özellikle Çiğil, Bulgar, Tatar ve Oğuz hanımlarının güzelliği yazarların dikkatini çekmiştir. Güzel hanımlar saraylara layık görülmüş, güzel kadınlar kâküllerini Türkler gibi kıvrımıştır. Hâfız Türk güzellerin şerrinden rabbine sığınmış. Güzeller, Molla Câmi'ye "Allah keşke ay gibi güzel Türk hanımlarını yaratmasaydı" dedirtmiştir. Türk güzelleri avcılar gibi avlarını avlamış ve erkeklerin canını yakmıştır.

Klasik eserlerde Türk devlet adamlarından Efrâsiyâb, Gazneli Mahmut, Sultan Tuğrul, Çağrı Bey, Alparslan, Melikşah ve Sultan Sancar gibi önemli isimler ve öyküleri çok yer tutmuştur. Türk sultanları, adaletin, iktidarın, dirayetin, kahramanlığın, zenginliğin, cömertliğin, safiyetin, yardım severliğin ve âlimliğin timsali olarak takdim edilmiştir. Hatta zalim bir sultanın Türk değil

⁵⁰ Devletşah, *Tezkire-i Devletşah*, s. 184, 235.

ancak Hindu olabileceği iddia edilmiştir. Türk devlet adamları; meymenet sahibi, fukara muhibbi, adaletli, melek fıtratlı idiler. Türklerin devleti yücelik mertebesine erişince memlekette adalet, sevgi yer tutmuş, şehirler mamur ve insanlar zengin olmuştur. Türk devlet adamları alim ve sanatçıları korumuş ve bilimsel faaliyetlere destek olmuştur. Sultanların devleti Ehl-i Sünnet çerçevesinde yönetmeleri hep takdir edilmiştir.

Türk devlet adamları, bilim adamı ve sanatçılara sınırsız, ölçsüz destek sağlamış ve onları himaye etmişlerdir. Buna karşılık şairler ve sanatçılar sultanlara ve beylere övgüler yağdırmıştır. Hatta küçük Türk beyleri bile dünya sultanı gibi takdim edilmiştir. Mesela bir bey için “Onun haşmeti otağını göklere yükseltir, yedi ülkeyi fetih ile kendine baş eğdirir, dokuz feleğin başını bir çemberin içine sokar. Ona bazen hakan ve Çin haracını gönderir, bazen de Kayser din cizyesi yollar.” şeklinde mübalağalı methiyeler yapılmıştır. Sanatçılar eserlerini sultanlara ithaf edip sunarak, saraydan nafakalarını temin etmiş ve hükümdara ve saraya yakın olmakla hatta sultanın adamı olmakla övünmüştür.

Yazarların bir kısmı eserlerinde kendilerinden önce yazılan tarih kitaplarından elde ettikleri bilgileri de kullanarak Türk tarihinin bazı bölümlerine ait ayrıntılı bilgiler vermiştir. Klasik eserler Türklerle ilgili menkıbe ve kıssalarla zenginleşmiştir. Bu menkıbevi bilgiler Türk tarihi için kaynak olarak kullanılabilir. Klasik eserler Türkçe’ye çevrilmiş ve yayınlanmıştır. Bu eserler okunurken Türklere ait rivayet ve vurgulara dikkat edilirse, eserlerden tarihimiz ve kültürümüz adına daha çok yararlanılabilir.

KAYNAKÇA

- Ahmet Eflâki, *Âriflerin Menkıbeleri*, (Çev. T. Yazıcı), c. I, II, MEB, İstanbul 1973.
- Banarlı, Nihat Sami, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, MEB, İstanbul 2014.
- Çetindağ, Yusuf, "Şark Klasikleri ve Özellikleri," *Dergah*, Vol. 16, No. 191, Jan. 2006, 9-15.
- Çıkla, Selçuk, "Doğu Klasiklerinin Genel özellikleri, Tesir Alanları ve Yeniden Yayınında Dikkat Edilmesi Gerekenler," *Doğu Araştırmaları*, Yıl 2012, Cilt 1, Sayı 9, s. 58, 59.
- Çıkla, Selçuk, "Unutulan Hazineler Doğu Hikayeleri," *Dil ve Edebiyat Dergisi*, Temmuz 2009, S. 68 -71.
- Devletşah, *Tezkire-i Devletşah*, (Çev. Necati Lugal), Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul 1977.
- Feridüddin Attar, *İlahinâme*, (Çev. A. Gölpınarlı), MEB, Ankara 1991.
- Feridüddin Attar, *Mantık al- Tayr*, (Çev. A. Gölpınarlı), MEB, İstanbul 1991.
- Feridüddin Attar, *Esrarnâme*, (Çev. M. Kanar), Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2017.
- Firdevsî-i Tûsî, *Şehnâme*, (Çev. N. Lugal), c. I, MEB, İstanbul 1992.
- Hâfız Şîrâzî, *Divan*, (Çev. A. Gölpınarlı), MEB, Ankara 1985.
- İlyasoğlu Mercimek Ahmed, *Kabusnâme*, (Haz. A. Özkırmı), Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul tarihsiz.
- İnalcık, Halil, *Şair ve Patron*, Doğu Batı, Ankara 2003.
- Köprülü, Fuad, *Türk Edebiyatı Tarihi*, Akçağ Yayınları, Ankara 2003.
- Lâmî'i- zâde Abdullah Çelebi, *Latifeler* (Haz. Y. Çalışkan), MEB, İstanbul 1994.
- Mevlânâ Celâleddin Rûmî, *Mesnevi-i Şerif*, (Ter. V. Çelebi İzbudak), c. I, II, III, IV, V, Konya BŞB Yayınları, Konya 2017.
- Mevlânâ Celâleddin Rûmî, *Fihi Mafih*, (Çev. M. Ü. Tarıkahya), MFV Yayınları, İstanbul 1958.
- Molla Câmi, *Baharistan*, (Ter. K. Rifat), Meral Yayınları, İstanbul 1970.
- Nâsır-ı Hüsrev, *Sefernâme*, (Çev. A. Tarzi), MEB, İstanbul 1988.
- Nizâmî, *Mahzen-i Esrar*, (Çev. M. N. Gençosman), MEB, İstanbul 1990.
- Nizâmî, *Hüsrev ü Şirin*, (Çev. Sabri Sevsevil), MEB, İstanbul 1986.
- Ocak, Ahmet Yaşar, *Kültür Tarihi Kaynağı Olarak Menâkıbnâmeler*, TTK, Ankara 1997.
- Ömer Hayyam, *Rubailer*, (Çev. R. Şardağ), MEB, İstanbul 1990.
- Şeyh Sâdi Şîrâzî, *Bostan ve Gülistan*, (Ter. K. Rifat Bilge), İstanbul 1980.

SELÇUKLU TARİHİNDE KADIN İHTİRASINA BİR ÖRNEK: İNANÇ HÂTÛN VE EVLİLİKLERİ*

AN EXAMPLE TO THE WOMAN PASSION IN THE HISTORY OF SELJUQ: INANC KHÂTÛN AND HER MARRIAGES

Pınar KAYA TAN**

Öz

Diğer Türk-İslâm Devletleri'nde olduğu gibi Selçuklularda da hânedan mensuplarının ve ileri gelen devlet adamlarının evliliklerine siyasî dengelerin korunması açısından son derece hassasiyet gösterilmiştir. Yapılan evliliklerle tarafların birbirleri ile ittifak kurarak güçlenmeleri sağlanmış ve bu siyasî ittifaklar sayesinde de çıkabilecek çatışmaların mümkün mertebe önüne geçilmeye çalışılmıştır. Irak Selçuklu Devleti'nin son döneminde ise hânedan mensûbu olmadığı halde yapmış olduğu siyasî evliliklerle son derece güçlü ve dikkat çekici bir isim olarak İnanç Hâtûn karşımıza çıkmaktadır. İnanç Hâtûn, Azerbaycan Atabegi Cihân Pehlîvân ile yapmış olduğu evlilikten sonra anneliğin de getirmiş olduğu sorumlulukla oğullarını yüksek mevkilere getirmek için büyük mücadeleler vermiş; siyasî faaliyetler gerçekleştirerek evlilikler yapmış, bu amaç uğruna da hayatını kaybetmiştir.

Anahtar Kelimeler

Irak Selçukluları, İldenizliler, İnanç Hâtûn, II. Tuğrul, Cihân Pehlîvân.

Abstract

As such in other Turk-Islamic states, Seljuks were also extremely sensitive to the marriage of dynastic members and prominent statesmen with regard to the protection of political balances. The marriages enabled the parties to ally and strengthen, and these political alliances served to prevent

* Bu çalışma, Prof. Dr. Abdülkerim Özyaydın danışmanlığında tamamlanmış olan “Arslanşah ve II. Tuğrul Dönemi Irak Selçukluları Tarihi (1161-1194)” adlı doktora tezinden üretilmiştir.

** Dr. Öğr. Üyesi, Kırklare Üniversitesi, Fen- Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Kırklareli/Türkiye, pınarkaya@klu.edu.tr.

possible conflicts that could arise. In the last period of the Iraq Seljuk Empire, Inanc Khātūn emerges as a very powerful and remarkable name with the political marriages she made when she was not a member of the dynasty. After marriage with Jahān Pahlavān, Atabak of Azarbaijan, Inanc Khātūn, campaigned to bring her sons to higher positions with her responsibility of maternity; she got married in order to perform political activities and lost her life for this purpose.

•

Keywords

Iraq Seljuks, Eldiguzids, Inanc Khātūn, II. Tughril, Jahān Pahlavān.

İnanç Hâtûn, Irak Selçuklu Devleti'nin son dönemlerine bilhassa siyâsî amaçlı olduğu görünen evlilikleri ile damgasını vurmuş bir Selçuklu hâtûnudur. Zenginliği, gücü ve kendisini destekleyen devlet adamlarının gayretleri sayesinde yönetimde oğullarını etkili kılmak için her türlü mücadeleyi vermiştir. Bu çalışma İnanç Hâtûn'un gerçekleştirmiş olduğu siyâsî evliliklerini mevcut kaynaklarımızın verdiği bilgiler doğrultusunda incelemek ve onun Atabeg Cihân Pehlivân ile yapmış olduğu ilk evliliğinden olan oğullarını yüksek mevkilere getirme mücadelesini ortaya koymak üzere hazırlanmıştır.

Asıl konumuz olan İnanç Hâtûn'un evlilikleri hakkında bilgi vermeden önce bu tarihî döneme bakacak olursak, Azerbaycan ve İran coğrafyasında 511-590/1118-1194 yılları arasında hüküm süren Irak Selçuklularının oldukça karışık iç ve dış siyâsî hadiselerin odağında faaliyetlerini sürdürmüş oldukları görülmektedir. Irak Selçuklu Devleti'nin son iki sultanı olan Sultan Arslanşah (555-571/1160-1176) ve Sultan II. Tuğrul'un (571-590/1176-1194) dönemlerinde de İldenizliler olarak da adlandırılan Azerbaycan Atabegleri otoritelerini giderek arttırarak çoğu zaman sultanlardan bile daha fazla devlet yönetiminde etkili olmuşlardır.

Aslen Kıpçak Türklerinden olan Şemseddîn İldeniz, Irak Selçuklu Sultanı Mes'ûd'un hizmetine girmiş, zekâsı, kabiliyetleri ve kahramanlıkları sayesinde kısa sürede yükselerek Arrân ve Azerbaycan valiliğini elde etmiştir. Sultan Mesud tarafından kardeşi I. Tuğrul'un dul eşi Mümine Hâtûn ile evlendirilen Şemseddîn İldeniz aynı zamanda üvey oğlu olan Arslanşah'ın tahta çıkmasını sağlayarak adeta sultan adına devleti yönetir olmuştur.¹ Atabeg İldeniz'in, Arslanşah'ın annesi ile yapmış olduğu bu evliliğinden ayrıca Nusretüddin Cihân Pehlivân Muhammed ve Muzafferüddin Kızıarslan Osman adlı oğulları doğmuştur.

¹ Azerbaycan Atabegi Şemseddîn İldeniz'in hayatı ve faaliyetleri hakkında bkz. Hüseyin Alyârî, "Azerbaycan Atabegleri İl-deniz Oğulları (1146-1225)", *Yayımlanmamış Doktora Tezi*, İ.Ü. Ed. Fak., İstanbul, 1966; Erdoğan Merçil, "İldenizliler (Azerbaycan Atabeglikleri)", *DGBİT.*, C. VIII, Çağ Yay., İstanbul, 1988, s. 81-110; Ziya Bünyadov, *Azərbaycan Atabəyləri Dövləti (1136-1225)*, Bakü, 2007; Hüseyin Kayhan, "Azerbaycan Atabegleri (İldenizliler) (1146-1225)", *Türkler*, (Ed. Hasan Celâl Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca), C. IV, Ankara, Yeni Türkiye Yay., 2002, s. 871-879; Ekber N. Necef, *Selçuklu Devletleri ve Atabeyleri Tarihi, (Oğuzların ortaya çıkmasından-XIV. Asırlar)*, Bakü, 2010; Mirza Bala, "İldeniz", *İA*, C. V/II, s. 961-964; Gülay Ögün Bezer, "İldeniz, Şemseddin", *DİA*, C. XXII, s. 81-82; C. E. Bosworth, "İldeñizids, Eldigüzids", *EP (İng.)*, C. III, s. 1110-1113.

Bu dönemde Sultan Arslanşah ve Atabeg Şemseddin İldeniz ile siyâsî ve askerî sahalarda mücadele etmiş önemli emîrlerden biri Rey hâkimi Hüsâmeddin İnanç Sungur Bey idi. Emîr İnanç, Atabeg İldeniz'in gücünün çok fazla artmasını istemiyor bu durumdan giderek rahatsızlık duyuyor ve İldeniz'i kendisine rakip olarak görüyordu.² Ancak bununla beraber Atabeg İldeniz ile Emîr İnanç arasında sıhriyet tesis edilmiş Atabeg İldeniz'in oğlu Cihân Pehlivân ile Emîr İnanç'ın kızı evlendirilmiştir.³ Cihân Pehlivân ile olan evliliğinden Kutluğ İnanç Mahmûd ve Emîr-i Emîrân Ömer adlı oğulları olan Rey Emîri'nin bu kızı İnanç Hâtûn olarak anılacak ve Irak Selçuklularının ve İldenizlilerin tarihinde mühim rol oynayacaktır.⁴

Kocası Cihân Pehlivân'ın vefatına kadar İnanç Hâtûn ile ilgili olarak kaynaklarda pek fazla bilgi bulunmamaktadır. Babası Emîr İnanç ise yapmış olduğu isyan teşebbüsleri ile uzun süre Atabeg İldeniz'i oyalamış ve devlet otoritesini tehdit etmiştir. Hüseyinî; Emîr İnanç'ın Sultan Arslanşah yerine Arslanşah'ın kardeşi Melik Muhammed'i tahta çıkarmak üzere gerçekleştirdiği isyanında kızı İnanç Hâtûn'un da babasının yanında bulunduğunu kaydetmiştir. Hatta bu isyan sırasında Cihân Pehlivân, Emîr İnanç'ın atının arkasına bir kılıç darbesi indirmiş "canını kurtarmaya bak eğer istersem seni öldürürdüm, ancak sana hürmetim var, durma git" diyerek kayınpederinin kaçmasına göz yummuştur.⁵ Emîr İnanç'ın birbiri ardına gerçekleştirmiş olduğu isyan teşebbüsleriyle Atabeg İldeniz döneminde uzun süre mücadele edilmiş ve en sonunda Emîr İnanç'ın öldürülmesiyle muvaffak olunmuştur.⁶

² Bündârî, Feth b. Ali b. Muhammed, *Zübdetü'n-Nusra ve nuhbetü'l-'usra*, çev. Kıvameddin Burslan, *Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi*, Ankara, TTK, 1999, s. 265.

³ Bündârî, a.g.e., s. 264-265; Hamdullah el-Müstevfî, *Târîh-i Güzide*, (nşr. Abdülhüseyin Nevâî), Tahran, 1387, s. 462; Hândmîr, Gıyâsüddîn b. Hümmâmidîn, *Tarih-i Habîbü's-siyer fi ahbâri efrâdi'l-beşer*, (nşr. Muhammed Debîr Siyâkî), C. II, Tahran, 1353hş., s. 531; Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, İstanbul, Ötüken Yay., 2005, s. 250.

⁴ Faruk Sümer, "Arslanşah b. Tuğrul", *DİA*, C. III, s. 405.

⁵ *Ahbârü'd-Devleti's-Selçukiyye*, (çev. Necati Lugal), Ankara, TTK, 1999, s. 103; Ahmed b. Mahmûd, *Selçuk-Nâme*, haz. Erdoğan Merçil, C. II, İstanbul, Tercüman Yay., 1977, s. 103.

⁶ Rey hâkimi İnanç'ın isyan teşebbüsleri ve ölümü için bkz. Zahîrüddîn-i Nişâbü'rî, *Selcûknâme*, (nşr. A. H. Morton), London, 2004, s. 112-115; Râvendî, *Râhatü's-Sudûr ve Âyetü's-Sürûr*, (çev. Ahmed Ateş), *Gönüllerin Rahatı ve Sevinç Alâmeti*, C. II, Ankara, TTK, 1999, s. 282; Hüseyinî, a.g.e., s. 103-108; Reşîdüddîn Fazlullah-ı Hemedânî, *Câmiu't-tevârih*, (nşr. Ahmed Ateş), C. II, 5. Cüz, Ankara, TTK, 1999, s. 167-171; Hamdullah el-Müstevfî, a.g.e., s. 461-462; Ahmed b. Mahmûd, a.g.e., C. II, s. 104-108; Hüseyin Kayhan, *Irak Selçukluları*, Konya, Çizgi Kitâbevi, 2001, s. 243-246; Ali Öngül, *Selçuklular Tarihi Büyük Selçuklular-Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, C. I, İstanbul, Çamlıca Yay., 2014, s. 326, 332-334; Murat Öztürk, "Irak Selçuklu Atabegleri", *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, İ. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2004, s. 167-168, 173; Pınar Kaya, "Arslanşah ve II. Tuğrul

Atabeg İldeniz'in 571 (1175) yılında vefatıyla Cihân Pehlivân önce Sultan Arslanşah'ın ardından da Arslanşah'ın ölümüyle yerine geçen oğlu Sultan II. Tuğrul'un atabegi olmuştur. Cihân Pehlivân'ın İnanç Hâtûn'dan olan oğullarının yanı sıra Ebû Bekir ve Özbek adlı iki oğlu daha bulunuyordu. Daha sağlıklıyken bütün oğullarına önemli görevler vermiş ve onlardan Sultan II. Tuğrul'un ve amcaları Kızılarslan'ın emirlerine itaat etmelerini istemişti. Atabeg Cihân Pehlivân ordunun başında bulunan kardeşi Kızılarslan'ın çocuğu olmadığından, Türk kızı Kuteybe Hâtûn'dan olan oğlu Ebû Bekir'i Kızılarslan'ın himâyesinde bırakarak Azerbaycan ve Arrrân'a vali olarak tayin etmiştir. Cariyesi Zâhîde Hâtûn'dan doğmuş olan oğlu Özbek'e Hemedan'ı; İnanç Hâtûn'dan olan oğulları Kutluğ İnanç Mahmûd ile Emîr-i Emîrân Ömer'e de Rey, İsfahân ve Irak'ın geri kalan kısımlarını bırakmıştır.⁷

Ancak Cihân Pehlivân'ın 582 (1186) yılının başlarındaki ölümü İnanç Hâtûn'un da muhalefet cephesinin içerisinde yer alacağı çok önemli siyasî hadiselerin başlangıcını oluşturmuştur. Atabeg Cihân Pehlivân vefat ettiğinde İnanç Hâtûn Rey şehrinde oturuyordu. Oğulları Kutluğ İnanç Mahmûd ile Emîr-i Emîrân Ömer de Hemedan'da Sultan II. Tuğrul'un hizmetinde bulunuyorlardı.⁸ Cihân Pehlivân'ın oğullarına kendisinden sonra amcaları Kızılarslan'ı desteklemeleri yönünde tavsiyelerde bulunmuş olmasına rağmen İnanç Hâtûn eşinin bu isteğini göz ardı etti. Kızılarslan yerine kendi oğullarını iktidara getirmek ve Sultan II. Tuğrul'un atabegi yapmak üzere derhal harekete geçti. Irak Selçuklu Sultanı II. Tuğrul da Kızılarslan gibi ordu tarafından da sevilen güçlü bir atabegin tahakkümü altında olmak istemiyordu zîrâ uzun yıllardan beri devlet İldenizliler tarafından yönetilmekteydi ve sultan da bu durumdan rahatsızlık duyuyordu.

Kızılarslan Atabeg İldeniz tarafından emîr-i silâh⁹ olarak tayin edilmişti.¹⁰ İnanç Hâtûn ve ümerânın bir kısmı sultanı haklı bulup Kızılarslan'ın Azerbaycan

Dönemi Irak Selçukluları Tarihi (1161-1194)", *Yayımlanmamış Doktora Tezi*, İ. Ü., Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2017, s. 50-55.

⁷ Râvendî, *a.g.e.*, C. II, s. 311; Hüseyinî, *a.g.e.*, s. 121; Hândmîr, *a.g.e.*, C. II, s. 533, 558; Ahmed b. Mahmûd, *a.g.e.*, C. II, s. 124; Hüseyin Kerîmân, *Rey-i Bûstân*, C. I, Tahran, 1371hş., s. 204; Hüseyin Emin, *Târihu'l-Irak fî'l-asri's-Selcûkî*, Bağdat, 1965, s. 166; Mehmet Altay Köymen, "Son Irak Selçukluları Hükümdarı II. Tuğrul ve Zamanı", *Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Araştırma Dergisi*, sy. 13 (1985), s. 220; Bünyadov, *a.g.e.*, s. 200-201; Bosworth, "İldenizids, Eldigüzids", *EP(İng.)*, C. III, s. 1111.

⁸ Hüseyinî, *a.g.e.*, s. 122; Ahmed b. Mahmûd, *a.g.e.*, C. II, s. 124.

⁹ Emîr-i silâh merasimlerde Selçuklu sultanının silahını taşıyan ve silah-hâneyi muhafaza eden görevlilerdir.

ve Arrân bölgesinde oturmasını yine eskisi gibi emîr-i silâh olarak kalmasını uygun görüyordu. İnanç Hâtûn, Vezîr Hâce Azîzeddin ve bazı emîrlere Sultan II. Tuğrul'un tarafını tutarlarken Kazvin hâkimi Nureddîn Kara, emîr-i bâr Hafız Nureddîn Kur'an Han gibi bazı ileri gelenler de Kızılarslan'ı desteklemekte ve mektuplar yollayarak onu Hemedan'a davet etmekteydiler. Diğer taraftan kendisi yerine hapiste bulunan amcası Melik Muhammed ya da Melik Sencer b. Süleyman Şah'ın sultan olarak ilan edilme ihtimali de II. Tuğrul'u rahatsız ediyordu. Nihayet Sultan II. Tuğrul çevresindeki emîrlerin de baskısıyla gönülsüz olsa da Kızılarslan'ı Atabeg'i olarak ilan etmek zorunda kaldı ve kendisi de Kızılarslan karşısında yönetimde giderek aciz olmaya başladı.¹¹

Kızılarslan'ın Sultan Tuğrul'un atabegi olduğu sıralarda İnanç Hâtûn ise Cihân Pehlivân'ın Kuteybe Hâtûn'dan olan oğlu Ebû Bekir'in, Atabeg Kızılarslan'ın yanında itibarının fazla olması ve kendi oğullarının geri planda kalması yüzünden rahatsızlık duymaya başladı. İnanç Hâtûn, Atabeg Cihân Pehlivân'ın Hemedan'da bulunan önemli emîrlerinden Cemâleddin Ay-aba ve Seyfeddin Rus'a mektuplar yazıyor onları kendi tarafına çekmek için büyük paralar sarf ediyordu. İnanç Hâtûn onlara mektubunda şöyle diyordu: "Ben sizi senelerce besleyecek kadar dinara, hazinelere, mala mâlik olduğum halde cariyeden dünyaya gelmiş bir adamın bu derecede yükselmesine sizin vicdanınız nasıl râzı oluyor? Siz benim iki çocuğumu ata bindirerek bana getiriniz. Ben onları ve sizinle gelecek adamların hepsini besleyebilirim. O kadar çok para sarfederim ki, sizin mevlânız Atabeg Cihân Pehlivân'ın askerleri de size iltihâk ederler."¹²

İnanç Hâtûn'un kendilerinden bütün hazırlıkları tamamlayarak oğullarını yanına getirmelerini ve Cihân Pehlivân'ın askerleri ile birleşerek Kızılarslan'ı atabeglik makamından ayırmalarını istemesi üzerine Cemâleddin Ay-aba ile Seyfeddin Rus harekete geçtiler. Emîrlere Kutluğ İnanç Mahmûd ve Emîr-i Emîrân Ömer ile birlikte Hemedan'dan süratle yola çıkarak İnanç Hâtûn ile buluşmak

¹⁰ Hüseyinî, *a.g.e.*, s. 101; Râvendî, *a.g.e.*, C. II, s. 279; Ahmed b. Mahmûd, *a.g.e.*, C. II, s. 101; Faruk Sümer, "Kızılarslan", *DİA*, C. XXV, s. 544.

¹¹ Râvendî, *a.g.e.*, C. II, s. 312-313; Reşidüddin, *a.g.e.*, s. 182-183; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân fi târîhi'l-a'yân*, C. VIII/1-2, Haydarabad, 1951, s. 400-401; Mîrhând, *Ravzatü's-safâ' fi sîreti'l-enbiyâ' ve'l-mülûk ve'l-hulefâ'*, Müessesesi Hayyâm ve İntişârât-ı Pîrûz, C. IV, Tahran, 1339hş., s. 346; Köymen, *a.g.m.*, s. 220; Coşkun AlpTekin, "Irak Selçukluları", *DGBİT.*, Çağ Yay., C. VII, İstanbul, 1988, s. 330; Bünyadov, *a.g.e.*, s. 89; Ufuk Erkoç, "Son Irak Selçuklu Sultanı III. Tuğrul ve Zamanı (1177-1194)", *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, M.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 2010, s. 35.

¹² Hüseyinî, *a.g.e.*, s. 122-123; Merçil, *a.g.m.*, s. 94-95; Öztürk, *a.g.e.*, s. 184; Erkoç, *a.g.e.*, s. 37.

üzere Rey şehrine geldiler. Kısa süre içinde İnanç Hâtûn'un babası Emîr İnanç'a ve Cihân Pehlivân'a bağlı olan kuvvetlerin de aralarına katılmasıyla sayıları çoğaldı. Öte yandan Atabeg Kızılarslan, bu muhalefet grubunun toplandığını haber alınca Sultan II. Tuğrul'u da yanına alarak emîrlerin peşinden Rey'e geldi (583/1187).¹³ Cemâleddin Ay-aba ile Seyfeddin Rus başlarında Sultan II. Tuğrul olmadan Atabeg Kızılarslan'a karşı üstünlük sağlayamayacaklarını anlayınca Bistâm ve Dâmegân tarafına çekilmeyi uygun gördüler.¹⁴ İnanç Hâtûn ise oğulları ile birlikte Rey'de kalarak Atabeg Kızılarslan'ı karşıladı ve Atabeg de onlara karşı oldukça iyi bir tutum sergiledi. Bu esnada Cemâleddin Ay-aba ile Seyfeddin Rus, Sultan II. Tuğrul ile gizlice temasa geçtiler. Sultan II. Tuğrul, ayağının sürekli ağrması sonucunda yatağa düşmüştü. Tabiplerin tedaviye başladığı sırada kendisini gözetleyenleri gâfil avlayarak Kızılarslan'ın yanından kaçmayı başardı. Cemâleddin Ay-aba ve Seyfeddin Rus'un yanına gitti. Atabeg Kızılarslan yaşanan gelişmeler üzerine Rey'deki işleri yoluna koyup Hemedan'a geri döndü. Bu hadise ile birlikte Sultan II. Tuğrul ile Atabeg Kızılarslan arasındaki hâkimiyet mücadelesi de başlamış oldu.¹⁵

Sultan II. Tuğrul ile Atabeg Kızılarslan arasındaki mücadelelerde iki tarafta birbirine karşı uzun süre nihâî bir üstünlük sağlayamadı. İnanç Hâtûn'un oğulları Kutluğ İnanç Mahmûd ve Emîr-i Emîrân Ömer başlangıçta Sultanın tarafında yer almışlarsa da sonradan Kızılarslan'ın yanına gitmeyi uygun gördüler. Sultan askerî başarılar elde etmiş olsa da zamanla deneyimsiz olduğu için kendisini kıskırtan emîrlere uydu ve şüphe üzerine kıymetli komutanlarını ve devlet adamlarını itham etti. Bu devlet adamlarının katledilmeleri de Sultanın davranışlarından endişe duyan çevrelerin Kızılarslan'ın etrafında toplanmalarına yol açtı. Atabeg Kızılarslan'ın yeniden güçlenmesiyle birlikte Sultan II. Tuğrul'un da mevkîsi sarsılıyordu.¹⁶

585 (1189) yılında Sultan II. Tuğrul'u yakalamak üzere hazırlıklara başlayan Kızılarslan öncelikle yeğeni Kutluğ İnanç Mahmûd ile aralarında öteden beri

¹³ Hüseyinî, *a.g.e.*, s. 122; Ahmed b. Mahmûd, *a.g.e.*, C. II, s. 125; Merçil, *a.g.m.*, s. 94-95; Kayhan, *Irak Selçukluları*, s. 294; Ergin Ayan, "Irak Selçuklu Sultanlarının Evlilikleri", *Sakarya Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Sakarya, 2008, s. 161; Erkoç, *a.g.e.*, s. 357; Sümer, "Kızılarslan", *DİA*, C. XXV, s. 544.

¹⁴ Râvendî, *a.g.e.*, C. II, s. 314; Hüseyinî, *a.g.e.*, s. 122; Kummî, Necmeddîn Ebü'r-Recâ, *Târîhu'l-vüzerâ'*, (nşr. M. Takî Dânişpejûh), Tahran, 1363hş., s. 263; İbn İsfendiyâr, *Târîh-i Taberistân*, (nşr. Abbas İkbâl), 1C.'de I-II, Tahran, 1320, s. 152. Kayhan, *a.g.e.*, s.294.

¹⁵ Râvendî *a.g.e.*, C. II, s. 315; Hüseyinî, *a.g.e.*, s. 123; Bündârî, *a.g.e.*, s. 268; Reşîdüddin, *a.g.e.*, s. 182-183; Ahmed b. Mahmûd, *a.g.e.*, C. II, s. 126.

¹⁶ Bündârî, *a.g.e.*, s. 268; Alptekin, *a.g.m.*, s. 331; Necef, *a.g.e.*, s. 273.

süregelen husûmete son verdi. İnanç Hâtûn da Rey'den Hemedan'a geldi ve burada Atabeg Kızılarslan ile izdivacı gerçekleşti.¹⁷ Kızılarslan kardeşinin dul kalmış eşiyle evlenerek onun gücünden yararlanıyor, Kutluğ İnanç Mahmûd ve Emîr-i Emîrân Ömer'i destekleyen kuvvetli Irak emîrlerini kendi tarafına çekiyor ve Sultan II. Tuğrul ile olan mücadelesinde üstünlük elde etmiş oluyordu.

Kızılarslan çok geçmeden de Sultan II. Tuğrul'u hapse atmayı başarak Irak Selçuklu Devleti yönetimini tamamen ele geçirdi. Sultan II. Tuğrul'un hapse atılmasıyla Atabeg Kızılarslan önce Sencer b. Süleyman Şah'ı Irak Selçuklu tahtına çıkardı ardından da Abbâsî Halifesi Nâsır-Lidinillâh'ın desteğini alarak Melik Sencer b. Süleyman Şah'ı hapsetti ve Hemedan'da kendisini sultan ilân ederek tahta oturdu.¹⁸ Irak Selçuklu ülkesinde otoritesini sağlamlaştıran Kızılarslan, evliliğinde ise İnanç Hâtûn'a karşı hiç iltifat etmiyor, eşine hürmet göstermiyor; onu sürekli görmezden geliyordu. Ayrıca İnanç Hâtûnla hiç ilgilenmediği gibi ona daima şüpheyile yaklaşıyor vaktinin çoğunu cariyeleriyle içki ve eğlence meclislerinde geçiriyordu.¹⁹

Öte yandan Irak emîrleri de Kızılarslan'ın kendilerine güvenmediğinin ve fırsatını bulduğu anda hepsini yok edeceğinin kanaatindeydiler. "Sultan Tuğrul'a karşı gelip, ona haksızlık ettiğimiz için bir insan bize nasıl güvenilebilir? Cihân sultanı Kızılarslan bizden intikam almadan önce, biz onu öldürelim. Çünkü onun bizi vazifelerimizden çıkarıp, kendi adamlarını tayin etmeyi düşünmesi lazım gelir"²⁰ şeklinde konuşuyorlardı. Irak emîrleri giderek Kızılarslan'dan uzaklaşıyor bu durumu iyi değerlendiren İnanç Hâtûn da Kızılarslan'dan rahatsız olan bu emîrleri kendi yanına çekmekte muvaffak oluyordu. Sonunda Kızılarslan sarhoş bir halde yatağında uyurken çadırında öldürüldü. (587/1191).²¹

¹⁷ Hüseyinî, *a.g.e.*, s. 125; Hamdullah el-Müstevfî, *a.g.e.*, s. 466; Mîrhând, *a.g.e.*, C. IV, s. 604; Ahmed b. Mahmûd, *a.g.e.*, C. II, s. 128; Münecimbaşı Ahmed b. Lütfullah, *Câmiu'd-Düvel, Selçuklular Tarihi*, yay. Ali Öngül, C. I, İzmir, Akademi Kitabevi, 2000, s. 196; Alptekin, *a.g.m.*, s. 332; Ayan, *a.g.m.*, s. 161; Sümer, "Kızılarslan", *DİA*, C. XXV, s. 544.

¹⁸ Râvendî, *a.g.e.*, C. II, s. 333; Muhammed b. Abdullah Hüseyinî el-Yezdî, *el-'Urâza fî'l-hikâyeti's-Selcûkiyye*, (Ar. çev. Abdünnâim M. Hasaneyn-Hüseyin Emin), Bağdat, 1979., s. 162-163; Mîrhând, *a.g.e.*, C. IV, s. 346; Ahmed b. Mahmûd, *a.g.e.*, C. II, s. 130; Abbas İkbâl, *Târih-i Mufasssal-ı İran ez sadr-ı İslâm tâ inkırâz-ı Kâçariyye*, Tahran, 1346hş., s. 376; C. E., Bosworth, "The Political and Dynastic History of the Iranian World (A.D. 1000-1217)", *The Cambridge History of Iran*, (Ed. J. A. Boyle), C. V, Cambridge, 1968, s. 180-181; Sümer, "Kızılarslan", *DİA*, C. XXV, s. 544.

¹⁹ Hüseyinî, *a.g.e.*, s. 127; Ahmed b. Mahmûd, *a.g.e.*, C. II, s. 130; Merçil, *a.g.m.*, s. 96; Bünyadov, *a.g.e.*, s. 96, Öngül, *a.g.e.*, s. 348.

²⁰ Râvendî, *a.g.e.*, C. II, s. 332; Bünyadov, *a.g.e.*, s. 96-97.

²¹ Râvendî, *a.g.e.*, C. II, s. 332; Hüseyinî, *a.g.e.*, s. 127; Reşidüddin, *a.g.e.*, s. 179, 189; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târih*, (çev. Abdülkerim Özeydin), C. XII, İstanbul, Bahar Yay., 1987, s. 49-50; Ebü'l-Fidâ, *el-*

Atabeg Kızılarslan'ın kim ya da kimler tarafından öldürüldüğü tespit edilemedi. Ancak Kızılarslan'ın hükümdarlığının uzun sürmemesinde ve çok geçmeden öldürülmesinde onun bu hareketlerini daha fazla çekemeyen İnanç Hâtûn'un etkili olduğu, İnanç Hâtûn öncülüğündeki emîrlerin Kızılarslan'ın kölelerinden bazılarıyla anlaştıkları ve Atabeg Kızılarslan'ı bir gece sarhoş vaziyette yattığı sırada öldürttükleri kaynaklarda rivâyet edilir.²²

Atabeg Kızılarslan'ın öldürülmesinden sonra Irak Selçuklu ülkesi Atabeg Cihân Pehlivân'ın oğulları arasında ikiye bölündü. Cihân Pehlivân'ın oğullarından Atabeg Ebû Bekir daha amcası Kızılarslan öldürüldüğü gece onun yüzük ve işaretlerini yanına alarak Azerbaycan taraflarına gitti ve Nahcivan'a ulaştı. Kısa sürede Azerbaycan, Arrân, Nahcivan tarafındaki emîrleri itaati altına aldı. Kutluğ İnanç Mahmûd ise kardeşi Emîr-i Emîrân Ömer ve anneleri İnanç Hâtûn ile birlikte Rey şehrinde kalarak Irâk-ı Acem'i yönetmeye başladı. Sultan II. Tuğrul ise oğluyla birlikte yaklaşık iki sene kurtarılmaktan ümidi kesmiş halde mahpûs olarak kaldığı kaleden 588 (1192) yılında kumandanlarının yardımıyla kurtarıldı ve hemen otoritesini yeniden tesis etmeye başladı. Topladığı kuvvetlerle süratle Hemedan'a ilerleyen II. Tuğrul'u Kutluğ İnanç Mahmûd durdurmaya çalıştıysa da kuvvetleri başarılı olamadı ve Rey şehrine doğru geri çekilmek zorunda kaldı. II. Tuğrul da Hemedan'da yeniden tahta oturdu.²³

Sultan II. Tuğrul tahta çıktığı sırada İnanç Hâtûn, Kızılarslan'ın ölümüyle maiyyetine girmiş olan emîrlerin yardımıyla hem askerî hem de mâlî olarak son derece güçlü bir konumda idi.²⁴ Atabeg Cihân Pehlivân'dan kalan hazinelerin ve gelirlerin büyük bir kısmıyla Ser-cihân Kalesi'nde²⁵ bulunmaktaydı. Yeni gelişen koşulların da etkisiyle İnanç Hâtûn bu defa Sultan II. Tuğrul ile üçüncü evliliğini gerçekleştirmek isteyerek Sultana hitaben: "Ben öteden beri sana mailim. Uzaktan

Muhtasar fî târîhi'l-beşer, Târîhu Ebi'l-Fidâ, C. II, Beyrut, 1381/1961, s. 107; Ahmed b. Mahmûd, a.g.e., C. II, s. 130.

²² Ravendî, "devletin kurucusu olan İnanç Hâtûnla Irak emîrleri vücudunun yıkıcısı oldular. Biz sultan Tuğrul'a karşı gelip, ona haksızlık ettiğimizden bir insan bize nasıl güvenebilir? Cihân sultanı Kızılarslan bizden intikam almadan önce, onu biz öldürelim. Çünkü onun bizi vazifelerimizden çıkarıp, kendi adamlarını tayin etmeyi düşünmesi lazım gelir. Bunun üzerine birleşip anlaşılarak, onu sarhoş bir halde uyurken, çadırda öldürdüklerini" kaydetmiştir (*a.g.e., C.II, s. 333*); Hüseyinî, *a.g.e., s. 127*; Sibt, *a.g.e., C. VIII/1-2, s. 406*, Ahmed b. Mahmûd, *a.g.e., C. II, s. 130*; Bünyadov, *a.g.e., 96-97*; Ayan, *a.g.m., s. 161*.

²³ Râvendî, *a.g.e., C. II, s. 334-335*; Hüseyinî, *a.g.e., s. 128*; Bündârî, *a.g.e., s. 269*; Reşidüddin, *a.g.e., s. 179*; Hüseyin Emin, *a.g.e., s. 114*; Merçil, *a.g.m., s. 97*.

²⁴ Hüseyin Emin, *a.g.e., s. 114*

²⁵ Deylem dağlarında Kazvîn, Zencân ve Ebher ovasına hâkim müstahkem bir kaledir. Bkz. Yâkût el-Hamevî, Ebû Abdullah Şihâbeddin, *Mu'cemü'l-büldân, (nşr. Ferid Abdülazîz Cündî), C. III, Beyrut, 1990, s. 234.*

ve yakından sana düşmanlık edenlere ben de düşmanım. Şimdi Allah sana babanın ve ecdâdının mülk ve saltanatını ihsân etti. Ben de senin hizmetçin ve cariyelerinden biriyim. Birçok hazineye ve paraya sahibim. Eğer beni eş olarak kabul edersen ben de Hemedan'a gider elimde bulunan hazine ve malları birer birer senin tasarrufuna bırakırım" şeklinde bir mektup yazdı.²⁶

Sultan II. Tuğrul, İnanç Hâtûn'un mektubu kendisine ulaştığı zaman bu teklifi kabul ederek ona bir ahdnâme yazdı. Emîrlerinden İzzeddin Ferec Hâdim aracılığıyla bu ahdnâmeyi gönderdi ve bu elçi en mükemmel şekilde çeyiz hazırlıkları tamamlanuncaya kadar İnanç Hâtûn'un yanında kaldı. Nihayet hazırlıklarını tamamlayan İnanç Hâtûn Sultan'ın huzuruna çıkmak üzere yola çıktı.²⁷ İnanç Hâtûn Hemedan'a geldiğinde Sultan II. Tuğrul bütün emîrlerin, askerlerin, hâtûnların İnanç Hâtûn'u karşılamaları, saygı ve hürmette kusur etmemeleri hususunda emirler verdi. İnanç Hâtûn'un Hemedan'a geldiğinin ertesi günü de kadı, ümerâ, komutanlar ve ileri gelenlerin huzurunda Sultan II. Tuğrul ile İnanç Hâtûn'un evliliği gerçekleşti (Ramazan 588/Eylül 1192).²⁸

Ancak bu evlilik de uzun sürmedi. Çok geçmeden İnanç Hâtûn'un Sultan II. Tuğrul'un emriyle öldürüldüğü kaynaklarda rivayet edilmektedir. Buna göre hadiseler şu şekilde cereyan etmiştir. Kendi oğullarını Irak Selçuklu tahtında görmek için her fırsattan istifade etmeye gayret gösteren İnanç Hâtûn, Sultan II. Tuğrul'u zehirleyip yerine oğullarını tahta geçirmek üzere harekete geçmişti. Atabeg Kızılarslan'ın başına gelenleri unutmayan ve ihtiyatlı davranmaya gayret gösteren Sultan II. Tuğrul, İnanç Hâtûn'un kendisini zehirleyeceğini öğrenmişti. Bu durum üzerine kendisi için hazırlanan zehiri bizzat Hâtûn'a içirmiş böylece İnanç Hâtûn'un hayatına son vermiştir.²⁹

Râvendî ise İnanç Hâtûn'un yine aynı sebeplerden, Kızılarslan'a yaptıklarının Sultan'a da yapacağı telkiniyle, II. Tuğrul'un emri ile yay kirişi ile

²⁶ Hüseyinî, *a.g.e.*, s. 129; Ahmed b. Mahmûd, *a.g.e.*, C. II, s. 132; Köymen, *a.g.m.*, s. 229; Merçil, *a.g.m.*, s. 97-98; Öngül, *a.g.e.*, C. I, s. 350; Erkoç, *a.g.e.*, s. 55-56; Bünyadov, *a.g.e.*, s. 100 Necef, *a.g.e.*, s. 275-276.

²⁷ Ravendî, *a.g.e.*, C. II, s. 337; Hüseyinî, *a.g.e.*, s. 129; Ahmed b. Mahmûd, *a.g.e.*, C. II, s. 132; Ayan, *a.g.m.*, s. 162.

²⁸ Râvendî, *a.g.e.*, C. II, s. 337; Hüseyinî, *a.g.e.*, s. 129; Mîrhând, *a.g.e.*, C. IV, s. 346; Ahmed b. Mahmûd, *a.g.e.*, C. II, s. 132; Erkoç, *a.g.e.*, s. 56; Ayan, *a.g.m.*, s. 162; Faruk Sümer, "Tuğrul II", *DİA*, C. XLI, s. 343.

²⁹ Hamdullah el-Müstevfî, *a.g.e.*, s. 468; Mîrhând, *a.g.e.*, C. IV, s. 349; Hândmîr, Habîbü's-siyer, C. II, s. 535; Kerîmân, *a.g.e.*, C. I, s. 205; Joseph Deguignes, *Büyük Türk Tarihi*, haz. Selahattin Alpay, İstanbul, Türk Kültür Yayı, 1977, C. IV, s. s. 1162-1163; Bünyadov, *a.g.e.*, s. 100; Necef, *a.g.e.*, s. 276.

boğdurulduğunu³⁰ belirtmiştir. Bir başka rivayete göre İnanç Hâtûn oğullarının geleceği için Hârizmşah Tekiş'e Sultan II. Tuğrul ile muhabereye girişmesi yönünde teşviklerde bulunmuş bu davranışları da öldürülmesini hızlandırmıştı.³¹ İnanç Hâtûn ile oğlu Kutluğ İnanç Mahmûd'un ittifak ederek sultanı zehirlemek üzere anlaştıkları da kaynaklarda geçmektedir. Buna göre Kutluğ İnanç Mahmûd, annesinin zehiri içerek ölümünden sonra yakalanmış Hârizmşah Tekiş'in yanına gidene kadar da bir müddet hapsedilmiştir.³² İnanç Hâtûn'un eceliyle öldüğünü rivayet eden kaynaklar da bulunmaktadır.³³

Annesinin ölüm haberini alan Kutluğ İnanç Mahmûd Sultan II. Tuğrul'un kendisini de öldüreceğinden korktu ve Hemedan'ı terk ederek kardeşiyle birlikte Hârizmşah Tekiş'ten yardım istemeyi uygun gördü.³⁴ Bir süre diğer kardeşleriyle de iktidar mücadelesine girecek olan İnanç Hâtûn'un bu iki oğlundan Kutluğ İnanç Mahmûd gelişen hadiselerle birlikte Hârizmşah kuvvetleriyle birleşecek ve artık savaşacak gücü olmayan Sultan II. Tuğrul'un canını bağışlamak yerine onu bizzat kendisi öldürerek belki de annesi İnanç Hâtûn'un intikamını almış olacaktı. Nitekim Hârizmşah Tekiş, Sultan II. Tuğrul'un kesik başı Kutluğ İnanç Mahmûd tarafından kendisine getirildiğinde; Sultan'ın kendisine sağ olarak teslim edilmeyip bu şekilde öldürülmesinden dolayı büyük rahatsızlık duyduğunu Kutluğ İnanç Mahmûd'a belirtmiştir.³⁵

SONUÇ

Selçuklu Devleti'nde taht mücadelesine girişmiş olan son hâtûnun İnanç Hâtûn olduğu görülmektedir. Onun güçlü ve inatçı kişiliği neticesinde gerçekleştirmiş olduğu bu mücadeleler kendi hayatına da mal olmuştur. İnanç Hâtûn'un babası Rey Emîri İnanç da Irak Selçuklu Devleti'nde defalarca isyan teşebbüsüne girişmiş ve Atabeg İldeniz'in otoritesini her fırsatta reddetmişti. Kızı İnanç Hâtûn ve Atabeg İldeniz'in oğlu Cihân Pehlivân arasında evlilik bağı tesis edilmiş olsa da isyan teşebbüslerinden vazgeçmeyen Emîr İnanç, Atabeg İldeniz tarafından öldürülmüştü.

³⁰ *Râhatü's-Sudûr*, C. II, s. 337; Sümer, "Tuğrul II", *DİA*, C. XLI, s. 343.

³¹ İbn İsfendiyâr, *a.g.e.*, C. I-II, s. 156-157; Köymen, *a.g.m.*, s. 229.

³² Mîrhând, *a.g.e.*, C. IV, s. 349; Hamdullah el-Müstevfî, *a.g.e.*, s. 467.

³³ Hüseyinî, *a.g.e.*, s. 129; Müneccimbaşı, *a.g.e.*, C. I, s. 198; Ahmed b. Mahmûd, *a.g.e.*, C. II, s. 132.

³⁴ Hüseyinî, *a.g.e.*, s. 129; Cüveynî, *a.g.e.*, s. 266; Hândmîr, *Habîbü's-siyer*, C. II, s. 535; Ahmed b. Mahmûd, *a.g.e.*, C. II, s. 132.

³⁵ Hüseyinî, *a.g.e.*, s. 136; Hamdullah el-Müstevfî, *a.g.e.*, s. 470; Mîrhând, *a.g.e.*, C. IV, s. 350-351; Ahmed b. Mahmûd, *a.g.e.*, C. II, s. 139; Müneccimbaşı, *a.g.e.*, C. I, s. 199; Kerîmân, *a.g.e.*, C. I, s. 182-183; Hüseyin Emin, *a.g.e.*, s. 115.

İnanç Hâtûn babasının vefatından sonraki süreçte Cihân Pehlivân ile yapmış olduğu evlilikten doğan çocukları Kutluğ İnanç Mahmûd ve Emîr-i Emîrân Ömer'in bakımıyla ilgilenmiş ancak Cihân Pehlivân'ın iki oğlunun daha olması İnanç Hâtûn'u kendi çocuklarının geleceği konusunda endişeye düşürmüştür. İnanç Hâtûn bu sebeple oğulları adına iktidarı ele geçirmek için eline geçen her fırsatı değerlendirmekten çekinmemiştir. Babası Emîr İnanç'ın ve ilk eşi Cihân Pehlivân'ın hazineleri sayesinde malî olarak da son derece güçlü olduğu anlaşılan İnanç Hâtûn öncelikle Selçuklu emîrlerini kendi tarafına çekmeye çalışmış böylece nüfuzunu arttırmıştır. İnanç Hâtûn daha sonra da hem çocuklarının amcaları olan Azerbaycan Atabegi Kızılarslan ile hem de Irak Selçuklu Sultanı II. Tuğrul ile siyasî evlilikler yapmıştır. ancak amaçlarına ulaşmadan vefat etmiştir.

KAYNAKÇA

- Ahmed b. Mahmûd, *Selçuk-Nâme*, haz. Erdoğan Merçil, C. II, İstanbul, Tercüman Yay., 1977.
- Alptekin, Coşkun, "Irak Selçukluları", *DGBİT.*, Çağ Yay., C. VII, İstanbul, 1988, s. 291-337.
- Alyârî, Hüseyin, "Azerbeycan Atabegleri İl-deniz Oğulları (1146-1225)", *Yayımlanmamış Doktora Tezi*, İ.Ü. Ed. Fak., İstanbul, 1966.
- Ayan, Ergin, "Irak Selçuklu Sultanlarının Evlilikleri", *Sakarya Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Sakarya, 2008, s. 151-165.
- Bala, Mirza, "İldeniz", *İA*, C. V/II, s. 961-964.
- Bezer, Gülay Ögün, "İldeniz, Şemseddin", *DİA*, C. XXII, s. 81-82.
- Bosworth, C. E., "The Political and Dynastic History of the Iranian World (A.D. 1000-1217)", *The Cambridge History of Iran*, (Ed. J. A. Boyle), C.V, Cambridge, 1968, s. 1-202.
- _____, "İldenizids, Eldiguzids", *El² (İng.)*, C. III, s. 1110-1113.
- Bündârî, Feth b. Ali b. Muhammed, *Zübdetü'n-Nusra ve nuhbetü'l-'usra*, çev. Kıvameddin Burslan, *Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi*, Ankara, TTK, 1999.
- Bünyadov, Ziya, *Azərbaycan Atabəyləri Dövləti (1136-1225)*, Bakü, 2007.
- Deguignes, Joseph, *Büyük Türk Tarihi*, haz. Selahattin Alpay, İstanbul, Türk Kültür Yayını, 1977, C. IV.
- Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar fi târihi'l-beşer, Târihu Ebi'l-Fidâ*, C. II, Beyrut, 1381/1961.
- Emin, Hüseyin, *Târihu'l-Irak fi'l-asri's-Selcûkî*, Bağdat, 1965.
- Erkoç, Ufuk, "Son Irak Selçuklu Sultanı III. Tuğrul ve Zamanı (1177-1194)", *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, M.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 2010.
- Hândmîr, Gıyâsüddîn b. Hümâmiddîn, *Tarih-i Habîbü's-siyer fi ahhârî efrâdi'l-beşer*, (nşr. Muhammed Debîr Siyâkî), C. II, Tahran, 1353hş.
- Hüseynî, Sadreddîn Ali b. Nâsır, *Ahhârü'd-Devleti's-Selçukiyye*, (çev. Necati Lugal), Ankara, TTK.
- İbn İsfendiyâr, *Târih-i Taberistân*, (nşr. Abbas İkbâl), 1C.'de I-II, Tahran, 1320.
- İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târih*, (çev. Abdülkerim Özaydın), C. XII, İstanbul, Bahar Yay., 1987.
- İkbâl, Abbas, *Târih-i Mufasssal-ı İran ez sadr-ı İslâm tâ inkırâz-ı Kâçariyye*, Tahran, 1346hş.
- Kaya, Pınar, "Arslanşah ve II. Tuğrul Dönemi Irak Selçukluları Tarihi (1161-1194)", *Yayımlanmamış Doktora Tezi*, İ. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2017.
- Kayhan, Hüseyin, *Irak Selçukluları*, Konya, Çizgi Kitâbevi, 2001.
- _____, "Azerbaycan Atabegleri (İldenizliler) (1146-1225)", *Türkler*, (Ed. Hasan Celâl Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca), C. IV, Ankara, Yeni Türkiye Yay., 2002, s. 871-879.
- Kazvînî, Hamdullah el-Müstevfî, *Târih-i Güzîde*, (nşr. Abdülhüseyin Nevâî), Tahran, 1387.
- Kerîmân, Hüseyin, *Rey-i Bûstân*, C. I, Tahran, 1371hş.
- Köymen, Mehmet Altay, "Son Irak Selçukluları Hükümdarı II. Tuğrul ve Zamanı", *Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Araştırma Dergisi*, sy. 13 (1985), s. 215-234.
- Kummî, Necmeddîn Ebü'r-Recâ, *Târihu'l-vüzerâ'*, (nşr. M. Takî Dânişpejûh), Tahran, 1363hş.

- Merçil, Erdoğan, “İldenizliler (Azerbaycan Atabeglikleri)”, *DGBİT.*, C. VIII, Çağ Yay., İstanbul, 1988, s. 81-110.
- Mîrhând, *Ravzatü's-safâ' fî sîreti'l-enbiyâ' ve'l-mülûk ve'l-hulefâ'*, Müessesesi-i Hayyâm ve İntişârât-ı Pîrûz, C. IV, Tahran, 1339hş.
- Müneccimbaşı Ahmed b. Lütfullah, *Câmiu'd-Düvel, Selçuklular Tarihi*, yay. Ali Öngül, C. I, İzmir, Akademi Kitabevi, 2000
- Necef, Ekber N., *Selçuklu Devletleri ve Atabeyleri Tarihi, (Oğuzların ortaya çıkmasından-XIV. Asırlar)*, Bakü, 2010.
- Öngül, Ali, *Selçuklular Tarihi Büyük Selçuklular-Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, C. I, İstanbul, Çamlıca Yay., 2014.
- Öztürk, Murat, “Irak Selçuklu Atabegleri”, *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, İ. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2004.
- Râvendî, *Râhatü's-Sudûr ve Âyetü's-Sürûr*, (çev. Ahmed Ateş), *Gönüllerin Rahatı ve Sevinç Alâmeti*, C.II, Ankara, TTK, 1999.
- Reşîdüddin Fazlullah-ı Hemedânî, *Câmiu't-tevârih*, (nşr. Ahmed Ateş), C. II, 5. Cüz, Ankara, TTK, 1999.
- Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân fî târihi'l-a'yân*, C. VIII/1-2, Haydarabad, 1951.
- Sümer, Faruk, “Arslanşah b. Tuğrul”, *DİA*, C. III, s. 404-406.
- _____, “Kızılarslan”, *DİA*, C. XXV, s. 544.
- _____, “Tuğrul II”, *DİA*, C. XLI, s. 342-344.
- Turan, Osman, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, İstanbul, Ötüken Yay., 2005.
- Yâkût el-Hamevî, Ebû Abdullah Şihâbeddin, *Mu'cemü'l-büldân*, (nşr. Ferid Abdülazîz Cündî), C. III, Beyrut, 1990
- Yezdî, Muhammed b. Abdullah Hüseyinî, *el-'Urâza fî'l-hikâyeti's-Selcûkiyye*, (Ar. çev. Abdünnâim M. Hasaneyn-Hüseyin Emin), Bağdat, 1979.
- Zahîrüddîn-i Nîşâbü'rî, *Selcûknâme*, (nşr. A. H. Morton), London, 2004.

**MENÂKİBNÂMELERE GÖRE XIII. YÜZYIL SELÇUKLU
ANADOLUSU'NDA YAŞAMIŞ BAZI MÜTASAVVİF MÜDERRİS VE
ÂLİMLER***

**SOME SUFI MUDARRIS AND SCHOLARS WHO LIVED IN SELJUK
ANATOLIA DURING 13TH CENTURY ACCORDING TO THE
MANAQIBNAMAS**

Rauf Kahraman ÜRKMEZ**

Öz

XIII. yüzyıl Selçuklu Anadolu'suna ışık tutan menâkıbnâmelerde, tasavvufi zümrelerle ulemâ arasındaki münasebetlere dair rivayetler büyük bir yekûn teşkil etmektedir. Özellikle Konya, Sivas, Kayseri gibi dönemin mühim kültür merkezlerinde faaliyet gösteren tasavvufi zümreleri konu edinen bazı menkıbeler, bu dönemde yaşamış pek çok âlimin şehir ve bölge nispetine, mezhebine, çalışma alanına ve ilim yolculuklarına dair ilgi çekici bilgiler içermektedir. Bu bilgiler sayesinde XIII. yüzyılda İslâm dünyasının öne çıkan ilim merkezleri ve aralarındaki irtibat, ulemâ hareketliliği ve Anadolu şehirlerinin ilmî yoğunluğu hakkında bir fikir edinmek mümkündür. XIII. yüzyılda Anadolu'da yetişmiş ve(ya) yaşamış çok sayıda âlimin yukarıda zikredilen yönleri ile dönem menâkıbnâmelerine konu olması, tasavvufi zümreler ile ulemâ arasındaki münasebetlerin ne kadar yoğun olduğunu göstermektedir. Bu makalede tıp, astronomi, mantık vb. farklı ilim dallarında faaliyet göstermekle beraber sûfilerle yakın ilişkiler geliştiren ve tasavvuf yoluna sülûk eden bazı âlimleri konu edineceğiz. Bu sayede hem XIII. yüzyıl Selçuklu Anadolu'sunda tasavvufun ilmî çevreler arasındaki yaygınlığını hem de menâkıbnâmelerin bu konudaki kaynaklık değerini ortaya koymayı amaçlıyoruz.

•

Anahtar Kelimeler

Âlim, Medrese, Menâkıbnâme, Mutasavvıf Müderris, Türkiye Selçukluları, XIII. Yüzyıl

* Bu makale, "Menâkıbnâmelere Göre XIII. Yüzyıl Selçuklu Anadolu'sunda Tasavvufi Zümreler" başlığıyla, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü bünyesinde Prof. Dr. Mustafa Demirci'nin danışmanlığında hazırlanan doktora tezinden üretilmiştir.

** Dr. Tarih Öğr., Prof. Dr. Şaban Teoman Duralı Bilim ve Sanat Merkezi, Zonguldak/Türkiye, rauf42@hotmail.com.

•

Abstract

A great number of rumors about relations between sufi groups and scholars (ulamas) are embodied in the manaqibnamas, which shed light on the 13th century Seljuk Anatolia. Some manaqibnamas that mention sufi groups, which were active especially in important cultural centers of the period such as Konya, Sivas, Kayseri, also comprised interesting information about city and region nisbahs, sects, working areas and science journeys of many scholars who lived in this period. In the light of this information, it is possible to get a perspective about the prominent science centers of the Islamic world and communication among them, ulama movement and scientific density of Anatolian cities in the 13th century. In this era, the fact that many scholars who raised or lived in Anatolia, were subjected to the period's manaqibnamas with the abovementioned aspects indicate how dense the relations between sufi groups and ulamas were. In this article, we aim to mention some scholars who were in close relation with sufis and interested in sufism along with the ones who studied in the fields such as medicine, astronomy, logic etc. That way, we pursue to reveal both the prevalence of sufism among scientific circles and the resource value of the manaqibnamas in this subject in Seljuk Anatolia in the 13th century.

•

Keywords

Scholar, Madrasah, Manaqibnama, Sufi Mudarris, Anatolian Seljuks, 13th Century

GİRİŞ

XIII-XVI. yüzyıllarda kaleme alınmış veya sonraki dönemler de kaleme alınmasına rağmen XIII. yüzyıla ı ışık tutan dönem menâkıbnâmelerinde, tasavvufî zümrelerle ulemâ arasındaki münasebetlere dair rivayetler büyük bir yekûn teşkil etmektedir. Özellikle Konya, Sivas, Kayseri, Kırşehir, Malatya, Amasya ve Tokat gibi dönemin mühim kültür merkezlerinde faaliyet gösteren tasavvufî zümreleri konu edinen bazı menkıbeler, bu dönemde yaşamış pek çok âlimin şehir ve bölge nispesine¹, mezhebine, çalışma alanına ve ilim yolculuklarına dair ilgi çekici bilgiler içermektedir. Bu durum dönem Anadolu'sunda faaliyet gösteren âlimlerin nereden ve niçin geldiklerini, nerede ve hangi alan(lar)da öğrenim gördüklerini, hangi medreselerde ders verdiklerini, hangi kitapları okuduklarını ve okuttuklarını, kimler tarafından himaye ve finanse edildiklerini anlamamızı sağlamaktadır. Bu bilgiler sayesinde XIII. yüzyılda İslâm dünyasının öne çıkan ilim merkezleri ve aralarındaki irtibat, ulemâ hareketliliği, Anadolu şehirlerinin ilmî yoğunluğu ve ulemânın halka dönük hizmetleri hakkında bir fikir edinmek de mümkündür.

XIII. yüzyılda Anadolu'da yetişmiş ve(ya) yaşamış çok sayıda âlimin yukarıda zikredilen yönleri ile dönem menâkıbnâmelerine konu olması, tasavvufî zümreler ile ulemâ arasındaki münasebetlerin ne kadar yoğun olduğunu göstermektedir. Zira iki zümre arasındaki ilişkiler, dönem menâkıbnâmelerinin ana konularından birini oluşturur. Tespit edebildiğimiz kadarıyla bu olgunun birbirini izleyen üç temel sebebi vardır. Birinci sebep, bu dönemde İslâm dünyasının genelinde olduğu gibi Anadolu'da da tasavvuf alanında büyük bir canlılık ve hareketlilik yaşanmasıdır. Tasavvuf toplumun pek çok kesimini etkisi altına aldığı gibi, ilmî çevreleri de etkilemiştir. Nitekim birazdan ele alacağımız menkıbevî kayıtlar, bu yüzyılda Anadolu'da yetişmiş ve(ya) yaşamış bazı mutasavvıf müderris ve âlimlerin varlığına da işaret etmektedir. İkinci sebep, döneme damgasını vuran bazı sûfîlerin, tasavvuf yoluna girmeden önce, şeriat ilimleri de denilen zâhirî ilimleri öğrenmek ya da öğretmekle meşgul olmaları ve bu yöndeki bilgi birikimlerini etrafındakilerle paylaşmaları; tasavvufta karar kıldıktan sonra da ilmî çevrelerle ilişkilerini sürdürmeleridir. Bu gelişmenin

¹ Bu hususun araştırmacılara sunduğu imkânlarla dair şu çalışmaya bkz. Muhammed Enes Topgöl, "Erken Dönem İslam Tarihinde İlim Merkezleri ve Ulema Hareketliliğinin Tespiti Üzerine Metodolojik Bir Arayış: Nisbeler", *Dîvân Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, XXII/42 (2017), s. 3-11.

tasavvufî çevrelerde şeriat-tarikat veya zâhir-bâtın dengesinin sağlıklı bir biçimde kurulmasına katkı sağladığını düşünebiliriz. Bu denge sayesinde ilmî çevrelerin tasavvufa ilgi ve eğilim duymasının önü açılmış olmalıdır². Üçüncü sebep ise sûfîlerin meslek ve meşreplerini tanıtmaya ve savunmaya ihtiyacı, buna karşılık muhtelif saha ve disiplinlerde faaliyet gösteren âlimlerin –sûfîyâne tabirle zâhir ulemâsının, özellikle de fakihlerin– onları anlama ve konumlandırma çabalarıdır. Bu husus iki taraf arasında bazen amansız gerilim ve mücadelelere, bazen belirgin bir yumuşamaya, kimi zaman da karşılıklı anlayışa dair menkıbelerle gözler önüne serilmektedir.

Şiirleri, mektupları ve hakkındaki menkıbelerle Celâleddin-i Rumî (ö. 672/1273), yukarıda dile getirdiğimiz sebepleri âdetâ şahsında birleştirmektedir. Zira o, “sultanu’l-ulemâ” olarak anılan ve Belh’ten Konya’ya göç eden, uğradığı yerlerde medreselerde konaklamaya özen gösteren sûfîmeşrep bir âlimin çocuğudur. Ayrıca kendisi de Halep ve Şam gibi dönemin belli başlı ilim merkezlerinde öğrenim görmüştür. Konya gibi önemli bir başkentte yıllarca öğretim faaliyetlerinde bulunduktan sonra Seyyid Burhâneddin-i Tirmizî (ö. muhtemelen 641/1244) ve Şems-i Tebrizî’nin (ö. muhtemelen 645/1247) irşadıyla tasavvufta karar kılmış, haleflerini de böyle bir süreç ve ortamda yetiştirmiştir³. Nitekim Konya Mevlevîlerinin medreselere ve din eğitime ta başından beri ilgi gösterdikleri de tarihî bir gerçektir⁴. Celâleddin-i Rumî gibi Arapça, fıkıh, tefsir, hadis gibi ilimlerde yüksek icâzetler elde eden bir âlimin⁵ tasavvufî eğilimler sergilemesi, yani zâhirî-kesbî ilimlerin yanı sıra bâtınî-keşfî ilimlerle de iştigal etmesi, bunun için bir mürşide bağlanması ve bizzat irşat faaliyetlerinde bulunması, dönemin şartları ve zaruretleri çerçevesinde çok da olağandışı bir durum değildir. Bu bilgi Celâleddin-i Rumî’nin fikrî gelişiminde tasavvufun yerine işaret ettiği gibi, yaşadığı dönemde tasavvufun sadece geniş halk kitleleri arasında değil, ulemâ muhitinde de etkili olduğunu göstermektedir. Menâkıbnâmelerde adı geçen bütün âlimlerde benzer eğilimlerin olmadığını dikkate alırsak, ulemânın tasavvufa bakışında veya yaklaşımında bazı farklılıkların olduğu sonucuna ulaşırız. Bu çerçevede onları sûfîmeşrep olanlar;

² Reşat Öngören, *Osmanlılar’da Tasavvuf*, İz Yayınları, İstanbul 2000, s. 335, 340.

³ Bu hususa işaret eden rivayetler ve değerlendirmeler için bkz. Rauf Kahraman Ürkmez, *Menâkıbnâmelere Göre XIII. Yüzyıl Selçuklu Anadolu’sunda Tasavvufî Zümreler*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), Konya 2018, s. 119-147.

⁴ Yaşar Sarıkaya, “Osmanlı Dönemi Konya’sında Medrese Kurucusu ve Patronu Olarak Sufiler ve Âlimler (18.-19. Yüzyıllar)”, *Turkish Studies Türkoloji Araştırmaları*, II/1 (2007), s. 183.

⁵ Ferîdûn b. Ahmed-i Sipehsâlâr, *Risâle (Mevlânâ ve Etrafındakiler)*, trc. Tahsin Yazıcı, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul 1977, s. 34, 40.

yani sûfî olmadıkları hâlde mizaç ve tabiat itibarıyla onlara benzeyenler, tasavvufa meyilli olanlar, mesafeli olanlar, muhalif olanlar, önceleri kararsız iken sonraları tasavvufta karar kılanlar şeklinde bir tasnife tabi tutabiliriz.

Celâleddin-i Rumî'nin ulemâ ile geliştirdiği münasebetlerin yoğunluğu, onu merkeze alarak etrafındakileri konu edinen Sipehsâlâr (ö. muhtemelen 712/1312) ve Eflâkî'nin (ö. 761/1360) temas ettiği âlimlerin sayısını arttırmıştır. Bu nedenle *Risâle-i Sipehsâlâr* ve *Menâkıbu'l-Ârifin*, içerdikleri tüm öznel değerlendirmelere rağmen, tasavvufî zümreler ile ulemâ arasındaki münasebetler hususunda araştırmacılara zengin imkânlar sunmaktadır. Özellikle *Menâkıbü'l-Ârifin*, tasavvufî zümrelerin hem kendi aralarında hem de toplumun geri kalanı ile kurduğu ilişkilere dair sunduğu bilgiler açısından dönem menâkıbnâmeleri arasında seçkin bir yere sahiptir. Bu durum Eflâkî'nin Konya merkezli büyük ve geniş bir tasavvufî yapılanmanın tarihini sunması ile yakından alakalıdır. Eflâkî, Bahâeddin Veled'den (ö. 628/1231) Âbid Çelebi'ye (ö. 739/1338) kadar gelen tarikat büyüklerinin yaşam öykülerine dair açtığı bölümlerde âlim, fakih, şeyh, ahî, hafız, vaiz, ressam, mimar, hekim, tacir, hükümdar, emir, edip, şair, hatun, rahip gibi devlet ve toplumun değişik kesimlerine mensup çok sayıda kişiye temas etmektedir. Bu kişilerin pek çoğu dönemin ilmî, irfanî, siyasî, sosyal yaşamının bir parçası ya da canlı şahididir. Diğer dönem menâkıbnâmelerinin içerik açısından bu kadar geniş bir yelpazeye sahip olmadığını görüyoruz.

MUTASAVVIF MÜDERRİS VE ÂLİMLER

Dönem menâkıbnâmeleri, XIII. yüzyılda Anadolu'da vaaz ve sohbetleriyle halkı irşat eden medrese kökenli mutasavvıflara ve medreselerde fıkıh, hadis vb. İslâmî ilimlere dair dersler veren mutasavvıf müderrişlere dair çarpıcı örneklerle doludur. Ayrıca dönemin kadı ve fakihlerinin sûfîlerle kurdukları ilişkiler, bu yüzyıldaki tasavvuf-fıkıh rekabetinin boyutları ve uzantılarını da ortaya koymaktadır. Fakat biz bu makalede kadı ve fakihlerden ziyade tıp, astronomi, mantık, kimya, hikmet vb. ilim dallarında faaliyet göstermekle beraber sûfîlerle yakın ilişkiler geliştiren ve tasavvuf yoluna sülûk eden bazı âlimleri konu edinmekle yetineceğiz. Menâkıbnâmelere konu olan mutasavvıf müderriş ve âlimleri, tasavvufî zümrelerle olan münasebetleri açısından tanıtarak tasavvufun ilmî çevrelerdeki yaygınlığının derece ve boyutunu gözler önüne sereceğiz.

Cemâleddin-i Vâsî

Taşıdığı şehir nispeti⁶ nedeniyle Iraklı olduğunu düşündüğümüz Cemâleddin-i Vâsî tıp, astronomi, mantık, felsefe, geometri ve matematik gibi pek çok alanda bilgi sahibidir. Dönemin ileri gelen Şâfiî fakihlerinden biri olan Sirâceddin-i Urmevî'nin (ö. 682/1283) Malatya'da iken görev yaptığı medresede müderristir. Aslında önceleri Evhadüddin-i Kirmânî'ye (ö. 635/1238) muhaliftir. Ancak Sirâceddin-i Urmevî'nin yoğun çabası ve aracılığıyla Evhadüddin-i Kirmânî'ye mürit olur. Anadolu'da fikirleri ve faaliyetleriyle uzun yıllar etkili olmuş bu önemli sûfî şairin yol göstermesi ve açıklamaları sayesinde hızla mesafe kat ederek tahkik derecesine yükselir. Ömrünün geri kalanını şeyhinin hizmetinde geçirir. Öldükten sonra Evhadüddin-i Kirmânî ve müritleri onun cenaze namazını kılar ve nerede olduğu belirtilmeyen bir Evhadî zâviyesinin civarına defnederler⁷.

Cemâleddin-i Vâsî, Evhadüddin-i Kirmânî'nin 630'da (1232-1233) emir-i hac olarak çıktığı Hicaz yolculuğunda onun yanında yer almıştır. Aynı hac kervanında bulunan Sadreddin-i Konevî (ö. 673/1274), yolculuğun Medine durağında hadis sahasındaki hocalarından biri olan Cemâleddin-i Vâsî'den söz konusu ilme dair bazı eserler okumuştur⁸.

Şemseddin-i Malatî

Şemseddin-i Malatî Mevlevî muhite mensup müderrislerden biridir. Onun Celâleddin-i Rumî'nin yakın çevresinde ve hususi sohbetinde bulunduğu dair çok sayıda rivayet⁹ mevcuttur. Şemseddin-i Mardînî, Efsaheddin Muîd ve Zeyneddin-i Râzî ile birlikte hareket ederek Kadı Kemâleddin-i Kâbî'yi Celâleddin-i Rumî ile görüşmeye teşvik etmesi bu durumu daha da belirginleştirir¹⁰. Şemseddin-i Malatî, hikmet ve felsefenin her dalında parmakla

⁶ Vâsî, bugün mevcut olmayan tarihî bir şehirdir. Güney Irak'ta, Kûfe ile Basra arasında Emevîlerin Irak valisi Haccâc b. Yûsuf es-Sekafî tarafından askerî amaçlarla kurulmuştur. Bkz. Mehmet Mahfuz Söylemez, "Vâsî", *DİA*, XLII, İstanbul 2012, s. 541-542.

⁷ Sivaslı Muhammed Alâî, *Menâkıb-ı Şeyh Evhadü'd-dîn-i Kirmânî*, trc. Mikâil Bayram, *Şeyh Evhadü'd-dîn Hâmid el-Kirmânî ve Menâkıb-nâmesi*, Konya 2008, s. 196-198; Mikâil Bayram, *Sadru'd-dîn-i Konevî Hayatı, Çevresi ve Eserleri*, Hikmetevi Yayınları, İstanbul 2012, s. 38; Moharram Mostafavi, *13. Yüzyılın Büyük Mutasavvıfı Evhadeddin-i Kirmânî ve Anadolu Tasavvufundaki Yeri*, Kitap Yayınevi Yayınları, İstanbul 2016, s. 256.

⁸ Bayram, *Sadru'd-dîn-i Konevî*, s. 43-44, 57-58; Ali Osman Koçkuzu, "Sadreddin Konevî'nin Hadisçiliği", *Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Dergisi (I. Sadreddin Konevî Özel Sayısı)*, S. 4 (1989), s. 82. Krş. Sivaslı Muhammed Alâî, *a.g.e.*, s. 230-231.

⁹ Ör. bkz. Ahmed Eflâkî, *Ariflerin Menkıbeleri (Mevlânâ ve Etrafındakiler)*, I-II, trc. Tahsin Yazıcı, Remzi Kitabevi Yayınları, İstanbul 1986-1987, 4. Baskı, I, s. 141, 143, 151, 160, 166, 325; II, s. 590.

¹⁰ Eflâkî, *a.g.e.*, I, s. 178.

gösterilen¹¹ ve bid'at ehliyle mücadele eden¹² bir şahsiyettir. Celâleddin-i Rumî, Şemseddin-i Malatî'ye her varlıkta Allah'ın bulunduğunu tasavvur etmesinin ve bu hayalin peşinden koşmasının yanlış olduğunu söyler. Sülûkunun ilk dönemlerinde pek çok şeyh, sûfî ve münzevî dervişin kapısını çalan, onlardan feyzalmaya ve istifade etmeye çalışan Şemseddin-i Malatî, bu uyarıdan sonra tamamen Celâleddin-i Rumî'ye bağlanır¹³. Onun daha önce her varlıkta Allah'ın bulunduğunu tasavvur etmesi, bir zamanlar Muhyiddin İbnü'l-Arabî (ö. 638/1240) ya da Sadreddin-i Konevî'nin etkisi altında kaldığını akla getirmektedir. Hikmet ve felsefenin her dalında parmakla gösterilen kişi olarak anılması ile son bilgiyi birleştirdiğimizde, bir nevi tasavvuf felsefesi (mystical philosophy) yapıyor da olabilir.

Şeyh Nâsîreddin

Şeyh Nâsîreddin türlü ilimlerde âdeti bir kütüphane olarak kabul edilen büyük bir âlimdir¹⁴. *Tabsıra* isimli bir eseri ve itibarlı müritleri olan Şeyh Nâsîreddin, bütün ilimlerde Sadreddin-i Konevî ile atbaşı gitmektedir¹⁵. Bu karşılaştırma ve yakınlık Sadreddin-i Konevî'nin dönem âlimlerini değerlendirmede mühim bir ölçüt olduğunu göstermektedir. Bu durum Şeyh Nâsîreddin ile Sadreddin-i Konevî arasındaki ilişkinin yoğunluğuna da yorulabilir. Bu hususu da dikkate alan Mikâil Bayram'a göre Şeyh Nâsîreddin aslında Ahî Evren olarak bilinen Şeyh Nasîrüddin Mahmud b. Ahmed el-Hoyî'dir. Dolayısıyla *Tabsıra* olarak tanınan *Tabsiratü'l-Mübtedî ve Tezkiretü'l-Müntehâ* isimli eser de Nasîrüddin el-Hoyî'nin kaleminden çıkmıştır. Mikâil Bayram, söz konusu eseri Nasîrüddin el-Hoyî hakkındaki biyografik ve bibliyografik bilgileri muhtevî uzun bir tanıtım yazısı eşliğinde tercüme etmiştir¹⁶. Ayrıca aynı araştırmacı bazı menkıbevî bilgiler ve yazma eserlerdeki kayıtlardan hareketle Nasîrüddin el-Hoyî'nin Evhadüddin-i Kirmânî'nin damadı ve en önde gelen müritlerinden biri olduğunu da düşünmektedir¹⁷. Anadolu Ahî teşkilatının kurucusu Ahî Evren olarak bilinen Nasîrüddin el-Hoyî ile Şeyh

¹¹ Eflâkî, a.g.e., I, s. 139.

¹² Eflâkî, a.g.e., I, s. 305.

¹³ Eflâkî, a.g.e., I, s. 166.

¹⁴ Eflâkî, a.g.e., I, s. 147.

¹⁵ Eflâkî, a.g.e., I, s. 183.

¹⁶ Bkz. Ahi Evren, *Tasavvufî Düşüncenin Esasları*, trc. Mikâil Bayram, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1995, s. 56-65.

¹⁷ Mikâil Bayram, *Ahi Evren ve Ahilik Teşkilâtı'nın Kuruluşu*, Konya 1991, s. 28, 44-49; a.mlf, *Şeyh Evhadü'd-din Hâmid el-Kirmânî ve Menâkıb-nâmesi*, Konya 2008, s. 81-86. Tenkit için bkz. Mostafavi, a.g.e., s. 55-56, 212.

Nâsireddin'in aynı kişiler olduğunu bir an için kabul ettiğimizde, Ahî Evren ile Sadreddin-i Konevî arasındaki ilişkinin yoğunluğuna dair başka rivayetler gündeme gelmektedir. Zira aynı dönemi konu edinen *Velâyet-nâme-i Hünkâr Hâcî Bektâş Velî*'ye göre Denizli, Konya ve Kayseri'de bir süre kaldıktan sonra Kırşehir'e yerleşen Ahî Evren'i insanlara Sadreddin-i Konevî tanıtmıştır. Öyle ki Ahî Evren'i Sadreddin-i Konevî'den daha iyi tanıyan kimse yoktur¹⁸. Başka bir rivayete göre, Celâleddin-i Rumî'nin Şems-i Tebrizî ile Konya'daki ilk karşılaşmasından sonra vuku bulan dalgalanma ve kargaşada, Sadreddin-i Konevî'nin ricasıyla devreye girerek şehri terk etmek üzere olan âlimleri yatıştıran kişi de Ahî Evren'dir¹⁹.

Sadreddin-i Konevî ile İranlı âlim ve filozof Nasîrüddin-i Tûsî (ö. 672/1274) arasında soru-cevap tarzında bazı yazışmalar meydana geldiği rivayet edilmektedir²⁰. Mikâil Bayram'ın bu husustaki tezi ise Sadreddin-i Konevî'nin mektuplaştığı kişinin de aslında Ahî Evren olarak bilinen Nasîrüddin el-Hoyî olduğudur²¹.

Şeyh Nâsireddin, Türkiye Selçukluları tarihinin 1262-1277 yılları arasındaki on beş yıllık devresine damgasını vuran devlet adamı Muînüddin Süleyman Pervâne'nin ev sahipliğinde tertiplenen; Sadreddin-i Konevî, Sirâceddin-i Urmevî, Celâleddin-i Rumî vb. devrin mühim simalarını bir araya getiren, geniş katılımlı büyük ilim-irfan meclisinde hazır bulunanlardan biridir²². Bu durum onun Konya'nın iktidar muhitine yakın muteber kişilerinden birisi olduğunu gösterir. Ayrıca kendisine ait bir hankahın olduğunu da öğreniyoruz²³. Eflâkî'de geçen bir kayda göre Celâleddin-i Rumî'ye muhalif tavırlar sergilediğinden dolayı erkekliğini kaybederek hadım olmuştur. Zira Celâleddin-i Rumî, onu,

¹⁸ Anonim, *Kitâb-ı Velâyet-nâme-i Hünkâr Hâcî Bektâş Velî*, haz. Hamiye Duran-Dursun Gümüšoğlu, Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2010, v. 106b.

¹⁹ *Velâyet-nâme-i Hünkâr Hâcî Bektâş Velî*, v. 107a-109b; Ürkmez, *a.g.t.*, s. 144 (dipnot: 621). Menkıbede Ahî Evren'in Konevî Zâviyesi'ni ziyaret ettiğine, ayrıca Sadreddin-i Konevî'nin Ahî Evren'e icâzet verdiğine de değinilmektedir. Bkz. *Velâyet-nâme-i Hünkâr Hâcî Bektâş Velî*, v. 108b, 109a, 110a-110b.

²⁰ Abdurrahman Câmî, *Nefahâtü'l-Üns (Evliyâ Menkıbeleri)*, trc. Lâmiî Çelebi, haz. Süleyman Uludağ-Mustafa Kara, Marifet Yayınları, İstanbul 2001, 2. Baskı, s. 768; Taşköprizâde Ahmed Efendi, *Mevzûâtü'l-ulûm*, I, trc. Kemâleddin Mehmed Efendi, İkdâm Matbaası, Dersââdet 1313, s. 572; Kastamonulu Latîfî, *Tezkire-i Latîfî*, İkdâm Matbaası, Dersââdet 1314, s. 43; Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn*, IV, trc. Rüşü Balcı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2015, 2. Baskı, s. 1510; Sadreddin Konevî, *Yazışmalar (el-Mürâselât)*, trc. Ekrem Demirli, İz Yayınları, İstanbul 2012.

²¹ Mikâil Bayram, *Hâce Nasîrü'd-din-i Tûsî'nin İntihalciliği ve Ahi Evren Hâce Nasîrü'd-din ile İlgisi*, Çizgi Kitabevi Yayınları, Konya 2016, s. 46-61.

²² Eflâkî, *a.g.e.*, I, s. 147-148.

²³ Eflâkî, *a.g.e.*, I, s. 183.

bâtınî cesaret ve zâhirî pervasızlık yüzünden tarikattan kovulmuş olanların yakalandığı bir hastalık olan “illetü'l-meşâyih”e maruz kalanlara örnek olarak vermektedir²⁴. Bu hastalıkla kastedilen olumsuz nitelik, şeyhlerin kendilerini beğenmesi ve diğerlerini küçük görmesidir.

Ekmeleddin-i Nahcuvânî

Dönemin en ünlü hekimlerinden birisi olan Ekmeleddin Müeyyed b. Ebî Bekr en-Nahcuvânî, Celâleddin-i Rumî'nin müridi, hekimi ve yakın dostudur. Nispesinden aslen Nahcivanlı olduğu anlaşılmakta; ancak ne zaman doğduğu, nerede ve kimlerin yanında öğrenim gördüğü bilinmemektedir. Hayatıyla ilgili bilgiler birkaç münşeat mecmuası dışında Sipehsâlâr ve Eflâkî'de geçen rivayetler, Celâleddin-i Rumî'nin üç mektubu ve Sultan Veled'in bir şiiri ile sınırlıdır²⁵.

Sultan Veled, Ekmeleddin'i, ilk yirmi iki beytinin ilk mısralarının ilk harflerinden “Ekmeleddin Müeyyed en-Nahcuvânî” adının çıktığı kırk bir beyitlik müveşşah bir kasideyle övmektedir²⁶. Hakkındaki menkıbe, mektup ve şiirlerde “tıp sahasında eşi benzeri bulunmayan”²⁷; “dünyanın hekimi”²⁸; “Rum hekimlerinin ulularından”²⁹ şeklinde Ekmeleddin-i Nahcuvânî'nin tıp sahasındaki yetkinliğini dile getiren övücü sözler yer almaktadır. Ayrıca o, zamanın Hipokrat'ı³⁰, Eflâtun'u³¹ ve Câlînûs'u³² şeklinde tıbbın öncüleri sayılan ünlü ilkçağ hekimleri derecesinde gösterilir. Bu isimler o devrin tabiplerinin yararlandığı kişilere işaret etmeleri açısından önemlidir.

Ekmeleddin-i Nahcuvânî bir defasında süslü ve gösterişli elbiseler giyinmiş şekilde Hüsameddin Çelebi'nin evine Celâleddin-i Rumî'yi görmeye gelir. Ancak duyduğu mahcubiyetten dolayı elbiselerini kavvâllara verir. Bir daha da bu

²⁴ Eflâkî, *a.g.e.*, I, s. 183-184.

²⁵ Ahmet Süheyl Ünver, *Selçuk Tababeti*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014, 2. Baskı, s. 91; Ali Haydar Bayat, *Tıp Tarihi*, Merkezefendi Geleneksel Tıp Derneği Yayınları, İstanbul 2010, 2. Baskı, s. 276; Cevat İzgi, “Ekmeleddin en-Nahcuvânî”, *DİA*, X, İstanbul 1994, s. 548.

²⁶ Sultan Veled, *Sultan Veled Divanı*, trc. Veyis Değirmençay, Demavend Yayınları, İstanbul 2016, s. 555-557; Sonnot/Açıklama Kısmı, s. 745.

²⁷ Sipehsâlâr, *a.g.e.*, s. 85.

²⁸ Eflâkî, *a.g.e.*, I, s. 261; Abû Bakr İbn al-Zakî, *Ravzat al-Kuttâb va Hadîkat al-Albâb*, haz. Ali Sevim, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2011, 2. Baskı, Giriş, s. 48; Metin, s. 117 (XXX. Mektup).

²⁹ Eflâkî, *a.g.e.*, I, s. 149.

³⁰ Eflâkî, *a.g.e.*, I, s. 149.

³¹ Eflâkî, *a.g.e.*, I, s. 261; Mevlânâ Celâleddin, *Mektuplar*, trc. Abdülbâki Gölpinarlı, İnkılâp Yayınları, İstanbul 1999, s. 183; Sultan Veled, *a.g.e.*, s. 557.

³² Sipehsâlâr, *a.g.e.*, s. 113; Mevlânâ, *Mektuplar*, s. 183.

şekilde giyinmez. Bu rivayet onun zenginliğini ve Celâleddin-i Rumî'ye bağlılığını gösterdiği gibi saray hekimi olduğuna da yorulabilir³³. Bir başka rivayete göre IV. Rükneddin Kılıç Arslan (saltanatı: 1249-1254, 1257-1266) Ekmeleddin-i Nahcuvânî'den kendisi için "*tiryâk-ı fâruki*"³⁴, yani bir çeşit panzehir hazırlamasını ister. Tiryakın hazırlanma süreci büyük bir gizlilik içerisinde yürütülür. Zira hizmetçileri bile evde bırakmayan Ekmeleddin-i Nahcuvânî, halvethânesinin bütün giriş-çıkışlarını kapatır. Tiryakı tamamladığında Celâleddin-i Rumî tâbhanenin bir köşesinde beliriverir. Hazırladığı ilaçtan bir parça ikram ettiğinde de: "*İçimizi öyle bir ejdarha sokmuştur ki, okyanus tiryâk olsa, onu iyi edemez.*" diyerek gözden kaybolur. Buradan da Ekmeleddin-i Nahcuvânî'nin saray hekimi olduğunu anlıyoruz³⁵. Ayrıca onun hekim ve müderris olarak görev yaptığı bir dârüşşifânın (metinde tâbhane) ve burada kendisine ait özel bir odanın (metinde halvethâne) mevcut olduğu anlaşılmaktadır. Bu ayrıntılar onun I. Alâeddin Keykubad Dârüşşifâsı'nda reîsületibbâlık ve müderrislik yapması ile de uyumludur³⁶. Bu hususu teyit ve takviye eden başka menkıbe ve mektuplar da mevcuttur. Zira Mevlevî menâkıbnâmeleri onu bazen Hoca Ekmeleddin Tabib olarak anmakta, onun bütün tabiplerin hocası sayıldığını dile getirmektedir³⁷. Ekmeleddin-i Nahcuvânî'nin, Celâleddin-i Rumî'nin vefat etmeden önce yaşadığı hastalığı teşhis için tıp kitaplarına başvurması da aynı çerçevede değerlendirilebilir³⁸. Ondandır tıp tahsil edenlerden biri de Ebû Bekir İbnü'z-Zekî el-Mütatabbib el-Konevî'dir. Bunu kendi eserinde hocasına yazdığı çeşitli mektuplardan anlıyoruz³⁹.

³³ Eflâkî, *a.g.e.*, I, s. 296-297.

³⁴ Farsça "*pâd-zehr*" kelimesinin Türkçeleşmiş şekli olan panzehir, "zehirin etkisini ortadan kaldıran madde" anlamına gelmektedir. Aynı anlama gelen "*tiryâk*" da Grekçe "*theriake*"den Arapça yoluyla Türkçeye geçmiştir. İlkçağlardan itibaren devlet yöneticileri ve zenginler, zehirlenmelere karşı kendilerini korumak için zehirin etkisini azaltacak veya ortadan kaldıracak arayışlara girmişler, dolayısıyla saray hekimleri ve diğer hekimler pek çok panzehir terkibi hazırlamışlardır. Bkz. Necdet Okumuş, "Panzehir", *DİA*, XXXIV, İstanbul 2007, s. 159.

³⁵ Sipehsâlâr, *a.g.e.*, s. 85-86; Eflâkî, *a.g.e.*, I, s. 261-262; İzgi, "Ekmeleddin en-Nahcuvânî", s. 549. Celâleddin-i Rumî benzer bir kerameti Erzincan'da görev yapan Tabip Alâeddin-i Erzincanî'ye de göstermiştir. Tasavvufa mesafeli olan Alâeddin-i Erzincanî, bu olaydan sonra ailesi ile birlikte Erzincan'dan Konya'ya gelerek Celâleddin-i Rumî'ye mürit olmuştur. Bkz. Eflâkî, *a.g.e.*, I, s. 266-267.

³⁶ Ünver, *a.g.e.*, s. 92; İzgi, "Ekmeleddin en-Nahcuvânî", s. 549.

³⁷ Sipehsâlâr, *a.g.e.*, s. 85; Eflâkî, *a.g.e.*, I, s. 296.

³⁸ Sipehsâlâr, *a.g.e.*, s. 113.

³⁹ İbn al-Zakî, *a.g.e.*, Giriş, s. 3-4, 29, 48-49.

Sipehsâlâr ve Eflâkî'de geçen rivayetler Ekmeleddin-i Nahcuvânî'nin, Celâleddin-i Rumî'ye olan sevgi ve bağlılığı bütün açıklığıyla ortaya koymaktadır. Örneğin Celâleddin-i Rumî'nin, müritleri için hazırlattığı müşhilin hepsini birden içtiği hâlde herhangi bir sağlık problemi yaşamadığını gören Ekmeleddin-i Nahcuvânî, aile fertleri ve akrabaları ile birlikte onun candan müridi olur. Öyle ki Celâleddin-i Rumî'nin kerametlerini anlatarak çevresindeki filozof ve tabiplerin de mürit olmalarını sağlar⁴⁰.

Ekmeleddin-i Nahcuvânî devrin bazı filozoflarının da hazır bulunduğu bir mecliste, hem eski ve hem de o zamanki filozofların söz birliği içerisinde Hz. Peygamber'den sonra bir peygamber gelseydi onun İbn Sînâ (ö. 428/1037) olacağı inancını taşıdıklarını haber vermektedir. Ancak Ekmeleddin-i Nahcuvânî'ye göre Celâleddin-i Rumî, İbn Sînâ'dan daha üstündür; bütün bilgin ve filozoflar, onun hikmet harmanının başak toplayıcılarıdır⁴¹. Bu menkıbevî kayıt Ekmeleddin-i Nahcuvânî'nin İbn Sînâ'ya büyük bir hayranlık duyduğunu ama Celâleddin-i Rumî'ye karşı da büyük bir sevgi ve bağlılık beslediğini gösterir. Nitekim İbn Sînâ'nın *el-İşârât ve't-tenbîhâtı*'na şerh yazması da bunu teyit etmektedir⁴². Bu münasebetle XIII. yüzyıl Selçuklu Anadolu'sunda felsefe ve tıp sahasındaki ilmî geleneklerinden birinin İbn Sînâ Mektebi olduğunu menâkıbnâmelerden de takip edebildiğimizi söylemeliyiz.

Ekmeleddin-i Nahcuvânî bir defasında Celâleddin-i Rumî'nin medresesinde ileri gelen devlet adamları, şeyh ve âlimlerin de hazır bulunduğu semâ meclisine katılmıştır⁴³. Bu bilgiler onun devlet adamları ve âlimler arasındaki seçkin yerine de işaret etmektedir.

Ekmeleddin-i Nahcuvânî, kendisi gibi dönemin öne çıkan hekimlerinden biri olan Gazanfer-i Tebrizî⁴⁴ ile birlikte vefatı öncesi Celâleddin-i Rumî'nin tedavisi

⁴⁰ Sipehsâlâr, *a.g.e.*, s. 85; Eflâkî, *a.g.e.*, I, s. 149-150. Sultan Veled'in methiyesine göre de Ekmeleddin-i Nahcuvânî evlidir ve bir oğlu vardır. Bkz. Sultan Veled, *a.g.e.*, s. 557; Sonnot/Açıklama Kısmı, s. 745. Ekmeleddin-i Nahcuvânî'nin Celâleddin-i Rumî'nin yakın çevresinde bulunduğunu gösteren diğer rivayetler için bkz. Eflâkî, *a.g.e.*, I, s. 294, 332.

⁴¹ Eflâkî, *a.g.e.*, I, s. 346.

⁴² İzgi, "Ekmeleddin en-Nahcuvânî", s. 549.

⁴³ Eflâkî, *a.g.e.*, I, s. 294.

⁴⁴ Şehir nispesinden Tebrizli olduğu anlaşılan Fahreddin Ebû İshâk İbrâhîm b. Muhammed'in XII. yüzyılın sonlarında dünyaya geldiği tahmin edilmektedir. Ekmeleddin-i Nahcuvânî ile birlikte vefatı öncesi Celâleddin-i Rumî'nin tedavisi ile yakından ilgilendiği esnada hastalığı teşhis için tıp kitaplarına başvurması onun da müderris olduğunu gösterir. Bkz. Sipehsâlâr, *a.g.e.*, s. 113. Celâleddin-i Rumî 5 Cemâzeyilâhîr 672'de (17 Aralık 1273) Konya'da vefat etmiştir. Bu durumda Gazanfer-i Tebrizî mezkûr tarihte Konya'dadır. Gazanfer-i Tebrizî, 678'de (1279-1280) meşhur

ile yakından ilgilenmiştir⁴⁵. Kemâleddin-i Muarrif, Celâleddin-i Rumî'nin cenaze namazını kıldırması için Sadreddin-i Konevî'yi çağırırken ona “*şeyhlerin sultanı*” diye hitap eder. Buna sinirlenen Ekmeleddin-i Nahcuvânî, muarrife, terbiyesini takınmasını, şeyhlerin gerçek sultanının Celâleddin-i Rumî olduğunu, onun da vefat ettiğini söyler⁴⁶.

Ekmeleddin-i Nahcuvânî'nin Celâleddin-i Rumî'ye olan bağlılığı ile devlet yöneticileri ve âlimler arasındaki seçkin yeri, Celâleddin-i Rumî'nin kendisine yazdığı üç mektubun içeriğinden de çok açık bir biçimde anlaşılmaktadır. Nitekim söz konusu mektupların birincisinde Celâleddin-i Rumî, onun mektubuna cevap vermekte⁴⁷; ikincisinde ondan Karatay Medresesi'nin Efsaheddin Muîd'e tahsis edilmesine aracı olmasını istemekte⁴⁸; sonuncusunda ise oğlu Emîr Âlim'in geçiminin düzeltilmesi için kendi adına Muînüddin Süleyman Pervâne'ye başvurmasını rica etmektedir⁴⁹. Bu mektuplarda Ekmeleddin-i Nahcuvânî, “*hakîmlerin padişahı (melikü'l-hükemâ)*”⁵⁰; “*hekimlerin övüncü (meḥarü'l-etibbâ)*”⁵¹; “*yaşayış mücevherlerinin en temiz (asfâ cevâhiri'l-hayât)*”⁵² gibi sıfatlarla anılmaktadır. Hekimliğinden övgüyle söz edilmekte, saygılı ifadeler kullanılmak suretiyle onun yüksek mevkie sahip önemli bir devlet adamı olduğunun altı çizilmektedir. Hekimbaşılık, reîsületibbâlık ve müderrislik yapan bir kişinin aracılığına başvurulması tabii ki normaldir. Bu durum icra ettiği hayati görev gereği aranan ve saygı duyulan bir kişi olması ile de alakalıdır. Zira

âlim Ebü'r-Reyhân Bîrûnî'nin (ö. muhtemelen 453/1061) günümüze ulaşan son önemli eseri *es-Saydele fi't-tıbbı*'nı istinsah etmiştir. Dolayısıyla onun bu tarihten sonra öldüğünü düşünebiliriz. Ünver, *a.g.e.*, s. 92; Bayat, *a.g.e.*, s. 277; Zeki Velidi Togan, “Bîrûnî”, *İA*, II, İstanbul 1979, 5. Baskı, s. 642; Cevat İzgi, “Gazanfer et-Tebrîzî”, *DİA*, XIII, İstanbul 1996, s. 433-434.

⁴⁵ Sipehsâlâr, *a.g.e.*, s. 113.

⁴⁶ Sipehsâlâr, *a.g.e.*, s. 114. Bu menkıbenin diğer varyantlarında Kemâleddin-i Muarrif'in abartılı takdimine itiraz eden kişi bizzat Sadreddin-i Konevî'dir. Krş. Eflâkî, *a.g.e.*, II, s. 49; Şeyh Musa es-Sadrî, *Regâiyibü'l-Menâkıb (Sadreddin Konevî'nin Menkıbeleri)*, haz. M. Emin Agar, Anka Yayınları, İstanbul 2002, s. 38-39. Ayrıca Sipehsâlâr ve es-Sadrî, söz konusu hadisenin cenaze namazı sırasında; Eflâkî ise bir ziyaret sırasında vuku bulduğunu belirtmektedir. Sipehsâlâr'daki kayıt Ekmeleddin-i Nahcuvânî'nin Celâleddin-i Rumî'ye olan düşkünlüğüne işaret olarak okunabilir. Aynı husus şurada da yankı bulmuştur: Mevlânâ Celâleddin, *Fihî mâ-fih*, trc. Abdülbâki Gölpınarlı, Remzi Kitabevi, İstanbul 1959, s. 180-181.

⁴⁷ Mevlânâ, *Mektuplar*, s. 26-27; Açılama Kısmı, s. 228.

⁴⁸ Mevlânâ, *Mektuplar*, s. 137-138; Açılama Kısmı, s. 228-229.

⁴⁹ Mevlânâ, *Mektuplar*, s. 183-184; Açılama Kısmı, s. 229.

⁵⁰ Mevlânâ, *Mektuplar*, s. 26, 183. Ayrıca bkz. İbn al-Zakî, *a.g.e.*, Giriş, s. 29, 48-49; Metin, s. 23 (IV. Mektup), 117 (XXX. Mektup); Osman Turan, *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmî Vesikalar*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1988, 2. Baskı, s. 151, 175.

⁵¹ Mevlânâ, *Mektuplar*, s. 137, 183.

⁵² Mevlânâ, *Mektuplar*, s. 26.

tababete ve tabiplere duyulan saygı, bugün bile, diğer bilim dalları ve bilim insanlarına gösterilenden daha fazladır.

Celâleddin-i Rumî'nin vefatı öncesi onun tedavisi ile yakından ilgilenmesi Ekmeleddin-i Nahcuvânî'nin 672/1273'te hayatta olduğunu gösterir. Ayrıca Eflâkî, Ekmeleddin-i Nahcuvânî'nin adının geçtiği yerlerde onu rahmet duasıyla anmaktadır⁵³. Bu durumda Ekmeleddin-i Nahcuvânî *Menâkıbü'l-Ârifîn*'in yazılmaya başlandığı 718/1318⁵⁴ yılından önce veya belki birkaç yıl sonra ölmüş olmalıdır. Ekmeleddin-i Nahcuvânî'nin öğrencilerinden İbnü'z-Zekî, hocasına yazdığı bir mektupta onun için *"Tanrı faziletini devam ettirsin"* duasında bulunur. İbnü'z-Zekî'nin mektuplarını Şubat 1279'da tasnif ederek bir kitap hâline getirdiğini dikkate alırsak, hocasının mezkûr tarihte hayatta olduğunu söyleyebiliriz⁵⁵. İzgi'ye göre kesin olan husus Ekmeleddin-i Nahcuvânî'nin Cemâziyelâhîr 701'den (Şubat 1302) sonra vefat ettiğidir. Çünkü mevcut tek eserini bu tarihte telif etmiştir⁵⁶. Dolayısıyla Ekmeleddin-i Nahcuvânî'nin ölüm yılına dair ihtimallerdeki nihaî sınırı Eflâkî çizmektedir.

Ekmeleddin-i Nahcuvânî'nin taşıdığı *"melikü'l-hükemâ"* unvanı, Selçuklu ve Osmanlılar devirlerinde önemli tabiplere verilen bir unvandır. Ekmeleddin-i Nahcuvânî'nin halk arasında bu unvanın tercümesi olan *"Bey Hekim"* lakabıyla da anıldığı anlaşılmaktadır. Zira bugün Konya Alâeddin Tepesi'nin batısında yer alan Beyhekim Mahallesi'nde ona nispet edilen bir mescit ve türbe bulunmaktadır⁵⁷.

Bedreddin-i Tebrizî

Mevlevî muhite mensup bir âlim olan Bedreddin-i Tebrizî astronomi, aritmetik, simya ve kimya, felsefe ve hikmet, hasselerin halli, narincat vb. pek çok ilimde söz sahibi sıra dışı bir kişidir⁵⁸. Konya'ya geldiğinde dönemin önemli devlet adamlarından biri olan Alemüddin Kayser (ö. 683/1284) tarafından Celâleddin-i Rumî ile tanıştırılır ve ona bağlanır. Meşgul olduğu her hüneri ve kullandığı her sanatı Mevlevîlere vakfeder⁵⁹. Kimyevî işlemlerle ürettiği altın ve

⁵³ Eflâkî, *a.g.e.*, I, s. 149, 261, 296, 346.

⁵⁴ Eflâkî, *a.g.e.*, I, s. 10-11, 88.

⁵⁵ İbn al-Zakî, *a.g.e.*, Giriş, s. 29-30; Metin, s. 23 (IV. Mektup).

⁵⁶ İzgi, *"Ekmeleddin en-Nahcuvânî"*, s. 549.

⁵⁷ Ünver, *a.g.e.*, s. 91-92; İbrahim Hakkı Konyalı, *Âbideleri ve Kitabeleri ile Konya Tarihi*, Yeni Kitap Basımevi Yayınları, Konya 1964, s. 235-236; Faik Soyman-İbrahim Tongur, *Konya Eski Eserler Kılavuzu*, Konya Yeni Kitabevi, Konya 1944, s. 96-97; Yusuf Küçükdağ-Caner Arabacı, *Selçuklular ve Konya*, Çizgi Kitabevi, Konya 2016, 3. Baskı, s. 252; İzgi, *"Ekmeleddin en-Nahcuvânî"*, s. 549.

⁵⁸ Sipehsâlâr, *a.g.e.*, s. 48, 95; Eflâkî, *a.g.e.*, I, s. 159, 186, 287.

⁵⁹ Eflâkî, *a.g.e.*, I, s. 287-288.

gümüş paraları fakir müritlere verdiğini öğrenen Celâleddin-i Rumî, yaptığı işin sahtekârlık olduğunu söyleyerek onun bu yanlış uygulamasına son verir⁶⁰. Ayrıca bazı müritlerin aynı niyetle Bedreddin-i Tebrizî'den kimya ilmini öğrenmeye çalıştığını öğrenen Celâleddin-i Rumî, buna da şiddetle karşı çıkar ve onları uyarır⁶¹.

Bedreddin-i Tebrizî, Celâleddin-i Rumî'nin ölümünden sonra Alemüddin Kayser tarafından türbenin mimarı olarak görevlendirilir. Kubbe-i Hadrâ'ya (Yeşil Kubbe) ilk şeklini vermekle de külliye'nin temellerini atmış olur⁶². Eflâkî, onun mezarının Mevlânâ'nın medresesinde olduğunu belirtmektedir⁶³.

Cemâleddin-i Kamerî

Mevlevî muhitte yer alan âlimlerden biri olan Cemâleddin-i Kamerî'nin, Celâleddin-i Rumî'nin 623/1226'da Lârende'de doğan oğlu Sultan Veled'in (ö. 712/1312) bebekliği ile alakalı bazı anıları paylaşması⁶⁴, Celâleddin-i Rumî ile yakınlığının eskiye dayandığını gösterir. Nitekim Sultan Veled ile eşi Fatıma Hatun arasında vaki olan kırıncılığı gidermek için Celâleddin-i Rumî'nin yazdığı mektubu Fatıma Hatun'a götürən kişi de Cemâleddin-i Kamerî'dir⁶⁵. Yine iktidar muhiti ile Celâleddin-i Rumî arasındaki ilişkilere dair şahsî müşahedelere dayalı bazı nakillerde⁶⁶ bulunması da bu durumu teyit etmektedir.

Celâleddin-i Rumî, hayırseverliği ile tanınan devlet adamlarından Sâhib Ata Fahreddin Ali'ye (ö. 687/1288) yazdığı bir mektupta Ahî Gühertaş Tekkesi'nin Cemâleddin-i Kamerî'ye verilmesini rica etmektedir. Mektubun içeriğinden Celâleddin-i Rumî'nin "aziz oğul" olarak nitelendirdiği Cemâleddin-i Kamerî'nin bazı malî sıkıntılar çekmesine rağmen dervişlere yaraşır bir şekilde sabrettiğini, elinden tekkesinin alınmasına rağmen hiçbir mahkemeye gitmediğini de öğreniyoruz⁶⁷.

⁶⁰ Eflâkî, *a.g.e.*, I, s. 186.

⁶¹ Sipehsâlâr, *a.g.e.*, s. 48.

⁶² Eflâkî, *a.g.e.*, I, s. 159, 186, 288; Zeki Sönmez, *Başlangıcından 16. Yüzyıla Kadar Anadolu Türk-İslâm Mimarisinde Sanatçılar*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1989, s. 299-300, 317, 457; Şahabettin Uzluk, "Mevlânâ'nın Ölümü ve Yeşil Kubbe", *Selçuk Üniversitesi II. Millî Mevlânâ Kongresi Tebliğler* (3-5 Mayıs 1986), Konya 1987, s. 57-60.

⁶³ Eflâkî, *a.g.e.*, II, s. 105.

⁶⁴ Eflâkî, *a.g.e.*, II, s. 147. Cemâleddin-i Kamerî bu anıları Hüsâmeddin İskender ve İhtiyâreddin Ömerî isimli iki Mevlevî âlim ile birlikte paylaşmaktadır.

⁶⁵ Eflâkî, *a.g.e.*, II, s. 122; Mevlânâ, *Mektuplar*, s. 85-86; Açılama Kısmı, s. 233-234.

⁶⁶ Eflâkî, *a.g.e.*, I, s. 317-318.

⁶⁷ Mevlânâ, *Mektuplar*, s.164-165; Açılama Kısmı, s. 228, 232.

Zeyneddin-i Râzî

Tam adı Muhammed b. Ebî Bekr olan Zeyneddin-i Râzî, XII. yüzyılın son çeyreğinde Rey'de doğmuş, dönemin önemli ilim merkezleri olan Semerkant ve Buhara'da öğrenim görmüştür. Muhtemelen yaklaşan Moğol istilâsı nedeniyle batıya göç etmiş, Mısır ve Şam'da bir süre bulunduktan sonra XIII. yüzyılın ikinci yarısında Anadolu'ya yönelmiştir. O dönemde Artuklu Beyliği sınırları içerisinde yer alan Mardin'deki telif ve tedris faaliyetlerinden sonra ileri yaşlarında Türkiye Selçuklu başkenti Konya'ya gelmiştir. Böylece dönem menâkıbnâmelerinin görüş alanına girmiştir. Dil bilimci ve müfessir olarak ün kazanmakla birlikte, eserlerinin muhtevası Zeyneddin-i Râzî'nin tasavvuf, hadis, fıkıh –Hanefî fakihidir– ve kelam gibi dinî ilimlerde de bilgi sahibi olduğunu göstermektedir. Onun 666/1268'den sonra öldüğü tahmin edilmektedir⁶⁸.

Tasavvufî yönü de olan Zeyneddin-i Râzî'nin Konya'da iken özellikle Mevlevî ve Ekberî muhitte iyi ilişkiler geliştirdiğini görüyoruz. Nitekim Eflâkî onu: “müderrişlerin üstadı” ve “Rum bilginlerinin ileri gelenlerinden” birisi olarak nitelendirmektedir⁶⁹. Zeyneddin-i Râzî'nin bazı âlim dostları (Şemseddin-i Mardînî, Efsaheddin Muîd, Şemseddin-i Malatî) ile birlikte, Kadı Kemâleddin-i Kâbî örneğinde olduğu gibi çevresindeki bazı insanları Celâleddin-i Rumî'ye yönlendirmesi de bu açıdan dikkate değerdir⁷⁰. Zeyneddin-i Râzî, Sadreddin-i Konevî'nin ilim meclislerine ve ders halkalarına katılan önemli isimlerden biridir. Cizreli Mecdüddin İbnü'l-Esîr'in (ö. 606/1210) kaleminden çıkan *Câmi'u'l-usûl li-Ehâdîsî'r-Resûl*⁷¹ isimli hadis kitabının tamamını 666'da (1267-1268) baştan sona kadar eksiksiz olarak kıraat ve semâ yoluyla Sadreddin-i Konevî'nin alan ender kişilerden biri olması da bunu gösterir⁷². Zeyneddin-i Râzî'nin bu hususa işaret eden semâ kayıtlarında *Melikü'l-Müderrişîn, Kudvetü'l-Müderrişîn, İmâmü*

⁶⁸ Abdullah Kızılıçık, *Ebû Bekr er-Râzî Hayatı, Eserleri ve Ravzatu'l-Fesâha'sı*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), İstanbul 2000, s. 17-21, 28-29; Hüseyin Elmalı, *Muhammad b. Abû Bakr ar-Râzî ve Tafsîr Garîb al-Kur'ân'ı*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), Erzurum 1986, s. 65-74; a.mlf, “Râzî, Muhammed b. Ebû Bekir”, *DİA*, XXXIV, İstanbul 2007, s. 487.

⁶⁹ Eflâkî, *a.g.e.*, I, s. 178.

⁷⁰ Eflâkî, *a.g.e.*, I, s. 195.

⁷¹ Muhaddis, müfessir, edebiyatçı ve biyografi yazarı Mecdüddin İbnü'l-Esîr ve eseri hakkında bkz. İ. Lütfü Çakan, “Câmiu'l-usûl li-Ehâdîsî'r-Resûl”, *DİA*, VII, İstanbul 1993, s. 136; Ali Osman Koçkuzu, “İbnü'l-Esîr, Mecdüddin”, *DİA*, XXI, İstanbul 2000, s. 28-29; Muhammet Yılmaz, “Sadreddin Konevî'nin Huzurunda Okunan İbnü'l-Esîr'in Câmi'u'l-Usûl Adlı Eserinin Semâ Kayıtları”, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XIII/2 (2013), s. 2-4.

⁷² Yılmaz, *a.g.m.*, s. 9, 12.

Eimmeti'l-Ulemâ, Seyyidü'l-Ulemâ, Seyyidü'l-Füdalâ, Zeynü'l-Ulemâ, Kudvetü'l-Füdalâ, Muhyissün-ne, Nâsiru's-Şerî'a gibi ilmî unvanlarla övülmesi dikkat çekicidir. Zira bunlar, onun çeşitli ilmî disiplinlerde ihtisas sahibi olması ile yakından alakalıdır. Söz konusu hadis derslerine devrin ve muhitin ileri gelen emir, âlim ve sûfilerinin de katıldığı bilinmektedir.

Selâhaddin-i Malatî

Arap dili bilgini, edip ve hakîm olan Selâhaddin-i Malatî, Celâleddin-i Rumî'nin dost ve müritlerindendir⁷³. Eflâkî onu: "*Arap dil bilgisinde zamanının Sibeveyhi*"⁷⁴ olarak nitelendirir⁷⁵. *Mesnevî-i Mânevî*'yi mütalaa ettiğini öğrendiğimiz Selâhaddin-i Malatî, Celâleddin-i Rumî'nin torunu Ârif Çelebi'ye (ö. 719/1320) altı yaşında iken Kur'ân okumayı öğretmiş, ona hocalık yapmıştır⁷⁶.

Fahreddin-i Sivasî

Fahreddin-i Sivasî ilim sahibi, sırları ve manaları yazma hususunda son derece kabiliyetli, yani kâtip bir kişidir. Birdenbire kendisine bir hâl gelip delirir ve bu akıbet, Celâleddin-i Rumî'den izin almadan, onun sözlerine kalem karıştırması ve onları düzeltmek amacıyla kelimeleri değiştirmesine bağlanır. Buna rağmen Fahreddin-i Sivasî, Celâleddin-i Rumî'nin yakın çevresinde yer alan müritlerindendir⁷⁷. Nitekim şiddetli bir hastalıktan muzdarip iken Celâleddin-i Rumî'nin tavsiye ettiği tedavi yöntemiyle şifa bulmuştur⁷⁸.

Alâeddin Siryanus

Rum asıllı bir köle olan Siryanus, önceleri hilekâr ve yaman bir yankesicidir. İşlediği bir cinayetten dolayı idama götürülürken Celâleddin-i Rumî'nin araya girmesiyle son anda kurtulur ve onun huzurunda ihtida eder⁷⁹. Kendisi hakkındaki rivayetlerde Rum olduğundan bahsedilirken Hristiyanlığı ima edilmektedir. Ancak Sirâceddin-i Urmevî'nin mahkemesinde kendi hikâyesini anlatırken, gerçekten uzak ve inatçı bir ateşe tapıcı (Gebr, Mecûsî) olduğunu da dile getirmiştir⁸⁰. Celâleddin-i Rumî, Siryanus'a Alâeddin ismini verir ve onu

⁷³ Eflâkî, *a.g.e.*, I, s. 205, 271, 273, 340, 379; II, s. 173; es-Sadrî, *a.g.e.*, s. 41-42.

⁷⁴ Ebû Bişr Sibeveyhi Amr b. Osmân b. Kanber el-Hârisî (ö. 180/796), Arap dili gramerine dair zamanımıza ulaşan ilk hacimli eserin yazarı ve Basra nahiv mektebinin en önemli temsilcisidir. Bkz. M. Reşit Özbalkıç, "*Sibeveyhi*", *DİA*, XXXVII, İstanbul 2009, s. 130.

⁷⁵ Eflâkî, *a.g.e.*, I, s. 205.

⁷⁶ Eflâkî, *a.g.e.*, I, s. 205, 341; II, s. 173.

⁷⁷ Eflâkî, *a.g.e.*, I, s. 209, 247.

⁷⁸ Sipehsâlâr, *a.g.e.*, s. 102; Eflâkî, *a.g.e.*, I, s. 258.

⁷⁹ Eflâkî, *a.g.e.*, I, s. 228, 327.

⁸⁰ Eflâkî, *a.g.e.*, I, s. 229. İlginçtir ki Celâleddin-i Rumî, rebap ile ilgili görüşleri nedeniyle dönemin Eş'arî kalamcısı ve Şâfiî fakihî Safiyyüddin-i Hindî'nin (ö. 715/1315) kalbini temizlemenin ve ona doğru yolu göstermenin yetmiş "*Rum Mecusisi*"ni ihtida ettirmekten daha zor olduğunu

yanına alır. Bu zat kısa sürede öyle bir mesafe kat eder ki bazı âlim, kadı, müderris ve şeyhler onun malumat ve mârifeti karşısında şaşkına dönerler ve hakikatlere olan vukufunu kabul ederler⁸¹. Bu sürece işaret eden ve Alâeddin Siryanus'un Celâleddin-i Rumî'ye duyduğu minneti dile getiren menkıbe, onun fıkıh, nahiv, mantık alanlarında da kendisini yetiştirdiğini düşündürmektedir⁸².

Taceddin-i Mutasaddır

Taceddin-i Mutasaddır Konya'da yaşayan ve türlü fenleri bilen bir âlimdir. Çevresindekiler ona başköşeyi seçen, başta bulunan anlamında "*Mutasaddır*" demektedirler. Bu suretle o da daima kendini yüksek mertebelerde görmeye alışmıştır. Önceleri velilere muhaliftir. Celâleddin-i Rumî'yi de tamamıyla inkâr etmektedir. Ancak cehenneme gidişini gördüğü dehşetli bir rüya ile inadından vazgeçerek bütün ev halkı ile birlikte Celâleddin-i Rumî'ye mürit olduğundan bahsedilmektedir⁸³.

Sadreddin-i Merendî

Şehir nispesinden hareketle Azerbaycan'ın Merend şehrinden olduğunu ve bilahare Anadolu'ya göç ettiğini düşündüğümüz Sadreddin-i Merendî, Eflâkî tarafından âlim, müderris ve müneccim olarak nitelendirilmektedir. Onun Mevlevî muhit ile yakın ilişki içerisinde olduğunu görüyoruz. Zira Sadreddin-i Merendî, Celâleddin-i Rumî'nin nedimi, sohbet ve semâ arkadaşı olan Şerefeddin Osman-ı Gûyende'den bizzat dinlediği bir keramet hikâyesi hakkında: "*Ayne'l-yakîn ile görmüş ve hakka'l-yakîn derecesine ulaşmışım.*" şeklindeki müspet kanaatini

belirtmektedir. Bkz. Eflâkî, *a.g.e.*, I, s. 240. Ayrıca 598/1202 tarihli Şemseddin Altınapa Vakfiyesi'ndeki bir kayıta, bazı vakıf gelirlerinin yerli ve yabancı olup da ihtida eden Hristiyan, Yahudi ve Mecusilere sunulacak çeşitli hizmetler için (yemek, elbise, ayakkabı ihtiyaçlarını karşılamak, sünnet edilmelerini ve namaz kılacak kadar Kur'an öğrenmelerini sağlamak) sarf edileceğine değinilmektedir. Bkz. Osman Turan, "Selçuklu Devri Vakfiyeleri I: Şemseddin Altınaba Vakfiyesi ve Hayatı", *Belleten*, XI/42 (1947), s. 211-212. Merhum Turan, bu kayıttaki Mecusilerle, ateşperestlerin değil de semavî dinler dışında kalan inanç gruplarına mensup insanların ya da Şamanî akidelerine bağlı Türklerin kastedilmiş olabileceği ihtimalleri üzerinde durmaktadır. Bkz. *a.g.m.*, s. 216. Bu ayrıntılar dönem Anadolu'sundaki İslâmlaştırma faaliyetlerinin yanı sıra Konya'daki dinî zümreler ve onların isimlendirilmesi hususunda da önemli ipuçları sunmaktadır.

⁸¹ Eflâkî, *a.g.e.*, I, s. 228, 327.

⁸² Eflâkî, *a.g.e.*, I, s. 229: "Mevlânâ bana irfan bağışladı, beni bilgin yaptı; bana akıl verdi ve beni Tanrı'yı bilir yaptı. Beni Tanrı'yı okuyuculuk taklidinden Tanrı'yı bilicilik gerçeğine ulaştırdı. (...) Mevlânâ, sohbet ve terbiyesinin bereketiyle bir cahili bilgin yapıyor, fakîh, nahivci, mantıkçı yapıyor, senin yaratılışını değiştiriyor. Mevlânâ yine sohbetinin mübarek nefesiyle cahil nefsi bilgin yapıyor, ârif yapıyor, akıllı yapıyor. Akıllıları da tekrar âşık, âşık değil belki de herkesin olamayacağı bir şey yapıyor."

⁸³ Eflâkî, *a.g.e.*, II, s. 55-56.

Eflâkî'ye aktarır. Bu hikâyede Celâleddin-i Rumî semâ esnasında elini eteğinden çıkarıp bir avuç gümüş parayı Şerefeddin Osman-ı Gûyende'nin kardeşinin define dökmüştür⁸⁴.

Eflâkî, Sadreddin-i Merendî'nin adının geçtiği yerde onu rahmet duasıyla anmaktadır. Bu durumda Sadreddin-i Merendî, Eflâkî'nin *Menâkıbü'l-Ârifîn*'i yazdığı sırada veya öncesinde ölmüş olmalıdır. Zira Eflâkî 718/1318'de başladığı eserinin ilk redaksiyonunu bir yıl içinde bitirmiş; bir taslak niteliğinde olan bu çalışmasını derlediği yeni verilerle genişleterek 754/1353'te tamamlamıştır⁸⁵.

Molla Sadeddin

Molla Sadeddin Aksaray'da ikamet eden fâzıl ve kâmil bir müftü, fetvası yürür bir müderristir. Kayseri'deki bir veliye bağlanmış ve yılda bir kez onun ziyaretine gitmeyi alışkanlık hâline getirmiştir. Bir defasında yanındaki dört yüz danışment ile birlikte Kayseri'ye doğru giderken yol üzerindeki Tuz Köyü'ne uğrar. Köy kethüdasının mihmandarlığında yemekler yenilir, dualar edilir. Sohbet esnasında Hacı Bektâş-ı Velî'nin de köyde bulunduğunu öğrenir. Hacı Bektâş-ı Velî'nin yöre halkı arasındaki saygınlığı ileri derecededir. Ancak köy mescidine gidip köy cemaati ile birlikte namaz kılmak yerine kendi dervişleriyle kılmayı tercih etmektedir. Köyün bazı fakihlerine göre onun bu hâli cemaati terk etmek demektir. Bu durum kendisine sorulan Molla Sadeddin'e göre cemaati terk edenin selamını almak, ona izzet ve ikramda bulunmak doğru değildir. Bu cevap üzerine kadı adayı danışmentler Hacı Bektâş-ı Velî geldiğinde selamını almaz ve yer göstermezler. Medrese ehli ile tekke ehli arasındaki ilişkileri anlatan menkıbelerde sıkça gördüğümüz gibi Molla Sadeddin, Hacı Bektâş-ı Velî'nin ilmini ölçmek ister. Ancak Hacı Bektâş-ı Velî'nin izhar ettiği kerametle hiçbir şey yapamaz ve soramaz⁸⁶.

Molla Sadeddin bir Kayseri dönüşü, daha önce Hacı Bektâş-ı Velî ile ilk karşılaştığı yer olan Tuz Köyü'ne uğrar. Köylüler Hacı Bektâş-ı Velî'nin gerçek eren olup olmadığını öğrenmek amacıyla onunla görüşmesini isterler. Molla Sadeddin daha önceki deneyiminden dolayı bu defa Hacı Bektâş-ı Velî'yi kendi yerine oturtur. Âdeti olmadığı hâlde sırf Molla Sadeddin'in inadının kırılması için Hacı Bektâş-ı Velî'nin tırnakları ve bıyıkları uzamış görünür. Molla Sadeddin her ne kadar onları kesmeye çalışsa da bir türlü muvaffak olamaz. Hacı Bektâş-ı

⁸⁴ Eflâkî, *a.g.e.*, I, s. 339.

⁸⁵ Eflâkî, *a.g.e.*, I, s. 10-11, 88.

⁸⁶ *Velâyet-nâme-i Hümkâr Hâcî Bektâş Velî*, v. 122b-125a. Aslında Molla Sadeddin bu karşılaşmadan bir yıl önce Kayseri'ye giderken konar-göçer zümrelerin yaşadığı Açık Saray köyüne uğramış, burada Hacı Bektâş-ı Velî'yi ziyaret etmiştir. Ancak ziyaret ettiği kişinin Hacı Bektâş-ı Velî olduğunu bir yıl sonraki söz konusu karşılaşmadan sonra anlamıştır. Bkz. *a.g.e.*, v. 125a-125b.

Velî'nin tırnak ve bıyıklarını Türkistan erenleri tarafından tekbirlenerek kendisine verilen çerâğ makası (mıkrâsı) kesebilir. Ancak bıyıktan kıl kesilince altından oluk gibi kan akmaktadır. Tırnak ve bıyıkların bir türlü kesilememesi esnasında zahir olan diğer kerametler ya da gördüğü manevi işaretlerin etkisiyle Hacı Bektâş-ı Velî'nin sevgisi gönlünde yer eden, hayali gözünden gitmeyen, velayet ve kerametleri aklından çıkmayan Molla Sadeddin, öğrencileriyle birlikte onu ziyaret için Sulucakarahöyük'e gitmeye karar verir. Ancak hocalarının aksine danışmentlerin büyük çoğunluğu Hacı Bektâş-ı Velî hakkında: "*Bir mübtedi kimesneye veli diyüp turırsız anda velâyet ne'yer*" şeklinde pek de olumlu kanaatler beslememektedir. Bu nedenle dört yüz öğrencisinden sadece otuz tanesi hocalarının seyahatine katılmak ister. Onlar da çok gönüllü değildir; sırf hocaları yalnız gitmesin diye ona eşlik etmeyi düşünmektedirler. Bu arada yol hazırlığı yapan Molla Sadeddin'in bineceği katırın heybesine sohbet sırasında okuyabileceği birkaç muteber kitabı koymayı ihmal etmemesi hayli dikkat çekicidir. Molla Sadeddin ve öğrencileri bazı harikulade olaylar yaşadıkdan sonra Hacı Bektâş-ı Velî'nin huzuruna çıkarlar⁸⁷.

Bir sohbet esnasında namaz vakti gelince Molla Sadeddin ayağa kalkarak Hacı Bektâş-ı Velî'ye abdest alalım teklifinde bulunur. Ancak Hacı Bektâş-ı Velî kendisinin abdest alamayacağını söyler. Zira hangi danışment doldurup getirirse getirsin maşrapadan abdest suyu değil, kan dökülmektedir. Molla Sadeddin namaz kıldırmak için imamlığa geçtiğinde gözünden perde kalkar. Nereye baksa Hacı Bektâş-ı Velî'yi gördüğünden namazı bitirmekte hayli zorlanır. Bu olaydan sonra Molla Sadeddin malını mülkünü terk ederek Hacı Bektâş-ı Velî'ye mürit olur. Erkâna uygun tıraş edilir, taç ve kisvet giydirilir. Onunla birlikte gelen öğrencilerinden bazıları hocalarının yolundan giderken bazıları da geri dönerler⁸⁸.

Molla Sadeddin on sekiz yıl Hacı Bektâş-ı Velî'nin hizmetinde bulunur. Bir gün şeyhinin emriyle mescidin çatısını düzeltirken aklından: "*Bunca ilmim ve bunca hünerim varıdı şu bir dem bir derviş cümlesin terk itdürüp beni kendüye kul idindi*" düşüncesi geçer ve bu hâlden kurtulmak için Hacı Bektâş-ı Velî'yi

⁸⁷ *Velâyet-nâme-i Hümkâr Hâcî Bektâş Velî*, v. 125b-134b.

⁸⁸ *Velâyet-nâme-i Hümkâr Hâcî Bektâş Velî*, v. 134b-136b. Burada dikkat çekici husus, adı geçen eserde medrese hocalarını ve talebelerini ikna sadedinde namaz ve abdest kerameti, erenleri ikna için don değiştirme kerameti, çiftçiler için de onların mesleğine uygun kerametlerin sergilenmesidir. Ayrıca bir menkıbeye göre Hacı Bektâş-ı Velî her namaz vakti ortadan kaybolmaktadır. Bunun sebebini merak eden Molla Sadeddin, Hacı Bektâş-ı Velî'nin izhar ettiği kerametle şeyhinin vakit namazlarını Kâbe'de kıldığını öğrenir. Bkz. *a.g.e.*, v. 139a-140a.

öldürmeye teşebbüs eder. Hacı Bektâş-ı Velî, “*dışün(ün) kovuğunda(ki) mürekkep karasını gideremediği*”den bir türlü ıslah olamayacağını düşündüğü Molla Sadeddin’i Aksaray tarafında Susadı denilen yere sürer. Molla Sadeddin yaptıklarından pişman olur. Taptuk Emre’nin Yunus Emre’yi affetmesine benzer bir süreçten sonra affedilir ve Sulucakarahöyük’e döner⁸⁹.

Aslında Hacı Bektâş-ı Velî ile Molla Sadeddin arasındaki bu şeyh-mürîr ilişkisine ilk değinen kaynak *Menâkıbu'l-Kudsiyye*'dir. Molla Sadeddin söz konusu eserde “*Sa'id*” olarak geçmektedir⁹⁰. Nitekim muhakkikâne nefesler söyleyerek çok manalar izhar eden⁹¹ Molla Sadeddin'in şiirlerindeki mahlası da “*Sa'id*”dir⁹². Yazdıkları “*muteber bir divan*” olacak kadar çoktur⁹³. Ayrıca onun Hacı Bektâş-ı Velî'nin *Makâlâtı*'nı Türkçe'ye çevirdiği de rivayet edilmektedir⁹⁴.

Bahâeddin Şeng-i Münecim

Bahâeddin Şeng-i Münecim, Gazan Han'ın (hanlığı: 1295-1304) tahta çıkması münasebetiyle İlhanlı ülkesinde çeşitli temaslarda bulunmak üzere çıktığı yolculukta Ârif Çelebi'nin maiyetinde yer alan kişilerden biridir⁹⁵. Onun mesleğine işaret eden “münecim” kavramı, yıldız falcılığı yapanlar, yıldızlar ilmini (tencim, astroloji) bilenler ve onlardan hüküm çıkaranlar hakkında kullanılır⁹⁶.

⁸⁹ *Velâyet-nâme-i Hümkâr Hâcî Bektâş Velî*, v. 136b-137b.

⁹⁰ Elvan Çelebi, *Nâme-i Kudsi (Kutsal Kitap), Menâkıbu'l-Kudsiyye (Kutsal Menkabeler)*, haz. Mertol Tulum, Çizgi Kitabevi Yayınları, Konya 2017, b. 2001-2006, s. 483-484 (dipnot: 1). Bu kısa isimlendirme *Velâyet-nâme-i Hümkâr Hâcî Bektâş Velî*'dekilerle de uyumludur. Zira bu eserde Molla Sadeddin; “*Molla Sa'id*” ve “*Sa'id*” şeklinde de anılmaktadır. Örnekler için bkz. *Velâyet-nâme-i Hümkâr Hâcî Bektâş Velî*, v. 127a-128a, 135a-136a, 137a-141b.

⁹¹ *Velâyet-nâme-i Hümkâr Hâcî Bektâş Velî*, v. 136a, 138b, 141b. Bu nefeslerden bazıları için bkz. *age*, v. 136a, v. 140a.

⁹² *Velâyet-nâme-i Hümkâr Hâcî Bektâş Velî*, v. 140a-140b.

⁹³ *Velâyet-nâme-i Hümkâr Hâcî Bektâş Velî*, v. 141b-142a. Abdülbâki Gölpınarlı, Molla Sadeddin'in Yunus Emre'nin yolunda yürüyen şairlerin en eskisi olan Said Emre olduğunu düşünmektedir. Said Emre, Hacı Bektâş-ı Velî'nin ölümünden sonra onun halifelerinden Hacım Sultan'a bağlanmıştır. Bkz. *Yunus Emre ve Tasavvuf*, İnkılâp Kitabevi Yayınları, İstanbul 1992, 2. Baskı, s. 204-206.

⁹⁴ *Velâyet-nâme-i Hümkâr Hâcî Bektâş Velî*, v. 138b. *Makâlât* isimli eserin Hacı Bektâş-ı Velî'ye ait olduğu hususu tartışmalıdır. Krş. *Hümkâr Hâcî Bektâş-ı Velî*, *Makâlât*, haz. Ali Yılmaz-Mehmet Akkuş-Ali Öztürk, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2007, s. 22; Esad Coşan, *Hâcî Bektâş-ı Velî, Makâlât*, Seha Neşriyat, Ankara t.y., s. XLII-XLIII; Irène Mélikoff, *Hacı Bektâş Efsaneden Gerçeğe*, trc. Turan Alptekin, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul 2010, 7. Baskı, s. 106-113; Ahmet Yaşar Ocak, *Türk Sufiliğine Bakışlar*, İletişim Yayınları, İstanbul 1996, 2. Baskı, s. 161-162, 219.

⁹⁵ Eflâkî, *a.g.e.*, II, s. 176.

⁹⁶ Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, II, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara 1993, s. 616.

Nureddin-i Semerkandî

Büyük bir âlim ve danişment olarak nitelendirilen, ama hangi ilim dalında faaliyet gösterdiğinden bahsedilmeyen Nureddin-i Semerkandî, Ârif Çelebi'ye mürit olur ve bir süre ona hizmet eder. Ancak gururundan dolayı can sıkıcı davranışlar sergilemiş ve diğer müritlerle bir takım sorunlar yaşamıştır. Ârif Çelebi onu iâşe tedariki için Eşrefoğlu Mübârizüddin Mehmed Bey'e (ö. 1320)⁹⁷ gönderir. Ancak dört gün sonra Mehmed Bey'in onu öldürttüğü haberi gelir. Çünkü o, daha önce birlikte çeşitli seyahatler yaptığı ve o sırada evinde misafir olarak bulunduğu eski arkadaşlarından Şair Tırâzî'yi, giriştikleri bir tartışma sonucunda öldürmüştür. Batı Türkistan'da bugün Kazakistan sınırları içinde kalan Tırâz⁹⁸ şehriden olduğu anlaşılan Şair Tırâzî ise Mehmed Bey'in fâzıl ve meşhur şairidir. Şehrin müftüleri, katilin öldürülmesi için fetva vermiş ve ceza hemen infaz edilmiştir. Ârif Çelebi'nin bu olayın nedenine dair yaptığı yorum velilerin gönüllerinin kırılmasıdır⁹⁹. Bu rivayette şair ve âlimlerin ya da farklı niteliklerdeki bilim insanlarının birlikte seyahat ettiklerine dair bir örnekle karşılaşırız.

Mevlânâ Taceddin

İbni Nakib (Nakiboğlu) Mevlânâ Taceddin, dönemin ileri gelen müderrislerindendir¹⁰⁰. Müderris olmadan önce Atabekiyeye Medresesi'nde muîdlik yapmış olmalıdır¹⁰¹. Ârif Çelebi'nin Anadolu içinde ve dışında gerçekleştirdiği çeşitli ziyaret ve seyahatlerde onun maiyetinde yer almıştır¹⁰². Ârif Çelebi'yi öven bazı şiirleri¹⁰³ olduğunu da dikkate aldığımızda onun Mevlevî muhite mensup bir müderris olduğunu düşünebiliriz.

⁹⁷ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1969, 2. Baskı, s. 59-60; Sait Kofoğlu, "Eşrefoğulları", *DİA*, XI, İstanbul 1995, s. 484-485.

⁹⁸ Tırâz veyahut Tarâz, Talas'ın Arapça adıdır. W. Barthold, "Taraz", *İA*, XI, İstanbul 1979, 2. Baskı, s. 769; Ahmet Taşağıl, "Türkistan", *DİA*, XLI, İstanbul 2012, s. 558.

⁹⁹ Eflâkî, *a.g.e.*, II, s. 228

¹⁰⁰ Eflâkî, *a.g.e.*, II, s. 170, 187.

¹⁰¹ Eflâkî, *a.g.e.*, II, s. 176. Medreselerde müderrisin verdiği dersi arkadaşlarına tekrar eden ve müderrise yardımcı olan öğretim elemanına muîd denilmektedir. Bkz. Sâmi es-Sakkâr, "Muîd", *DİA*, XXXI, İstanbul 2003, s. 86-87.

¹⁰² Mevlânâ Taceddin'in Ârif Çelebi ile birlikte Lâdik'e yaptığı seyahat hakkında bkz. Eflâkî, *a.g.e.*, II, s. 187. Mevlânâ Taceddin, Gazan Han'ın (saltanatı: 1295-1304) tahta çıkması münasebetiyle İlhanlı ülkesinde çeşitli temaslarda bulunmak üzere çıktığı yolculukta da Ârif Çelebi'nin yanındadır. Bkz. Eflâkî, *a.g.e.*, II, s. 176.

¹⁰³ Eflâkî, *a.g.e.*, II, s. 170.

SONUÇ

Dönem menâkıbnâmelerinde, XIII. yüzyıl Selçuklu Anadolu'sunda yetişmiş ve(ya) yaşamış; tıp, astronomi, mantık, kimya vb. ilim dallarında faaliyet göstermiş mutasavvıf müderris ve âlimler hakkında önemli ve dikkat çekici biyografik ve bibliyografik malzeme bulunmaktadır. Örneğin, Ekmeleddin-i Nahcuvânî'nin ölüm yılına dair ihtimallerdeki nihaî sınırı, Mevlevî müellif Eflâkî çizmektedir. Ayrıca Sadreddin-i Merendî, Taceddin-i Mutasaddır, Alâeddin Siryanus gibi kişiler hakkındaki şimdilik tek bilgi kaynağımız menâkıbnâmelerdir. Menâkıbnâmelerin bu ve benzeri hususlara dair kaynaklık değerinin büyüklüğü, bu dönemde tasavvufun ilmî çevreler arasındaki yaygınlığını ve tasavvufî zümreler ile ulemâ arasındaki münasebetlerin yoğunluğunu gözler önüne sermektedir. Nitekim menkıbevî kayıtlarda Kadı Sirâceddin-i Urmevî'nin, Cemâleddin-i Vâsıtî'yi Evhadüddin-i Kirmânî'ye; Zeyneddin-i Râzî'nin, Kadı Kemâleddin-i Kâbî'yi Celâleddin-i Rumî'ye yönlendirdiğini görüyoruz. Bu da âlimlerle sûfîler arasında tesis edilen olumlu ilişkilerin, tasavvufun lehine sonuçlar doğurduğunu göstermesi açısından önemlidir.

KAYNAKÇA

- Abdurrahman Câmî, *Nefahâtü'l-Üns (Evliyâ Menkıbeleri)*, trc. Lâmiî Çelebi, haz. Süleyman Uludağ-Mustafa Kara, Marifet Yayınları, İstanbul 2001, 2. Baskı.
- Abû Bakr İbn al-Zakî, *Ravzat al-Kuttâb va Hadîkat al-Albâb*, haz. Ali Sevim, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2011, 2. Baskı.
- Ahi Evren, *Tasavvufî Düşüncenin Esasları*, trc. Mikâil Bayram, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1995.
- Ahmed Eflâkî, *Ariflerin Menkıbeleri (Mevlânâ ve Etrafındakiler)*, I-II, trc. Tahsin Yazıcı, Remzi Kitabevi Yayınları, İstanbul 1986-1987, 4. Baskı.
- Anonim, *Kitâb-ı Velâyet-nâme-i Hünkâr Hacı Bektâş Velî*, haz. Hamiye Duran-Dursun Gümüşoğlu, Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2010.
- Barthold, W., "Taraz", *İA*, XI, İstanbul 1979, 2. Baskı, s. 769.
- Bayat, Ali Haydar, *Tıp Tarihi*, Merkezefendi Geleneksel Tıp Derneği Yayınları, İstanbul 2010, 2. Baskı.
- Bayram, Mikâil, *Ahi Evren ve Ahilik Teşkilâtı'nın Kuruluşu*, Konya 1991.
- Bayram, Mikâil, *Hâce Nasîrü'd-din-i Tûsî'nin İntihalciliği ve Ahi Evren Hâce Nasîrü'd-din ile İlgisi*, Çizgi Kitabevi Yayınları, Konya 2016.
- Bayram, Mikâil, *Sadru'd-din-i Konevî Hayatı, Çevresi ve Eserleri*, Hikmetevi Yayınları, İstanbul 2012.
- Bayram, Mikâil, *Şeyh Evhadü'd-din Hâmid el-Kirmânî ve Menâkıb-nâmesi*, Konya 2008.
- Coşan, Esad, *Hâcî Bektaş-ı Velî, Makâlât*, Seha Neşriyat, Ankara t.y.
- Çakan, İ. Lütfü, "Câmiu'l-usûl li-Ehâdisi'r-Resûl", *DİA*, VII, İstanbul 1993, s. 136.
- Elmalı, Hüseyin, "Râzî, Muhammed b. Ebû Bekir", *DİA*, XXXIV, İstanbul 2007, s. 487-488.
- Elmalı, Hüseyin, *Muhammed b. Abû Bakr ar-Râzî ve Tafsîr Garîb al-Kur'ân'ı*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), Erzurum 1986.
- Elvan Çelebi, *Nâme-i Kudsî (Kutsal Kitap)*, *Menâkıbu'l-Kudsiyye (Kutsal Menkabeler)*, haz. Mertol Tulum, Çizgi Kitabevi Yayınları, Konya 2017.
- es-Sakkâr, Sâmî, "Muîd", *DİA*, XXXI, İstanbul 2003, s. 86-87.
- Ferîdûn b. Ahmed-i Sipehsâlâr, *Risâle (Mevlânâ ve Etrafındakiler)*, trc. Tahsin Yazıcı, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul 1977.
- Gölpınarlı, Abdülbâki, *Yunus Emre ve Tasavvuf*, İnkılâp Kitabevi Yayınları, İstanbul 1992, 2. Baskı.
- Hünkâr Hacı Bektâş-ı Velî, *Makâlât*, haz. Ali Yılmaz-Mehmet Akkuş-Ali Öztürk, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2007.
- İzgi, Cevat, "Ekmeleddin en-Nahcuvânî", *DİA*, X, İstanbul 1994, s. 548-549.
- İzgi, Cevat, "Gazanfer et-Tebrîzî", *DİA*, XIII, İstanbul 1996, s. 433-434.
- Kastamonulu Latîfî, *Tezkire-i Latîfî*, İkdâm Matbaası, Dersââdet 1314.
- Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn*, IV, trc. Rüştü Balcı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2015, 2. Baskı.
- Kızılıçık, Abdullah, *Ebû Bekr er-Râzî Hayatı, Eserleri ve Ravzatu'l-Fesâha'sı*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), İstanbul 2000.

- Koçkuzu, Ali Osman, “İbnü’l-Esîr, Mecdüddin”, *DİA*, XXI, İstanbul 2000, s. 28-29.
- Koçkuzu, Ali Osman, “Sadreddin Konevî’nin Hadisçiliği”, *Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Dergisi* (I. Sadreddin Konevî Özel Sayısı), S. 4 (1989), s. 69-83.
- Kofoğlu, Sait, “Eşrefoğulları”, *DİA*, XI, İstanbul 1995, s. 484-485.
- Konyalı, İbrahim Hakkı, *Âbideleri ve Kitabeleri ile Konya Tarihi*, Yeni Kitap Basımevi Yayınları, Konya 1964.
- Küçükdağ, Yusuf-Caner Arabacı, *Selçuklular ve Konya*, Çizgi Kitabevi, Konya 2016, 3. Baskı, Mélikoff, Irène, *Hacı Bektaş Efsaneden Gerçeğe*, trc. Turan Alptekin, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul 2010, 7. Baskı.
- Mevlânâ Celâleddin, *Fihî mâ-fih*, trc. Abdülbâki Gölpınarlı, Remzi Kitabevi, İstanbul 1959.
- Mevlânâ Celâleddin, *Mektuplar*, trc. Abdülbâki Gölpınarlı, İnkılâp Yayınları, İstanbul 1999.
- Mostafavi, Moharram, 13. Yüzyılın Büyük Mutasavvıfı Evhadeddin-i Kirmani ve Anadolu Tasavvufundaki Yeri, Kitap Yayınevi Yayınları, İstanbul 2016.
- Ocak, Ahmet Yaşar, *Türk Sufiliğine Bakışlar*, İletişim Yayınları, İstanbul 1996, 2. Baskı.
- Okumuş, Necdet, “Panzehir”, *DİA*, XXXIV, İstanbul 2007, s. 159-160.
- Öngören, Reşat, *Osmanlılar’da Tasavvuf*, İz Yayınları, İstanbul 2000.
- Özbalıkcı, M. Reşit, “Sibeveyhi”, *DİA*, XXXVII, İstanbul 2009, s. 130-134.
- Pakalın, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, II, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara 1993.
- Sadreddin Konevî, *Yazışmalar (el-Mürâşelât)*, trc. Ekrem Demirli, İz Yayınları, İstanbul 2012.
- Sarıkaya, Yaşar, “Osmanlı Dönemi Konya’ında Medrese Kurucusu ve Patronu Olarak Sufiler ve Âlimler (18.-19. Yüzyıllar)”, *Turkish Studies Türkoloji Araştırmaları*, II/1 (2007), s. 162-195.
- Sivaslı Muhammed Alâî, *Menâkıb-ı Şeyh Evhadü’l-dîn-i Kirmânî*, trc. Mikâil Bayram, *Şeyh Evhadü’l-dîn Hâmid el-Kirmânî ve Menâkıb-nâmesi*, Konya 2008, s. 135-322.
- Soyman, Faik-İbrahim Tongur, *Konya Eski Eserler Kılavuzu*, Konya Yeni Kitabevi, Konya 1944.
- Sönmez, Zeki, *Başlangıcından 16. Yüzyıla Kadar Anadolu Türk-İslâm Mimarisinde Sanatçılar*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1989.
- Söylemez, Mehmet Mahfuz, “Vâsıt”, *DİA*, XLII, İstanbul 2012, s. 541-544.
- Sultan Veled, *Sultan Veled Divanı*, trc. Veyis Değirmençay, Demavend Yayınları, İstanbul 2016.
- Şeyh Musa es-Sadrî, *Regâyibü’l-Menâkıb (Sadreddin Konevî’nin Menkıbeleri)*, haz. M. Emin Agar, Anka Yayınları, İstanbul 2002.
- Taşagıl, Ahmet, “Türkistan”, *DİA*, XLI, İstanbul 2012, s. 556-560.
- Taşköprizâde Ahmed Efendi, *Mevzûâtü’l-ulûm*, I, trc. Kemâleddin Mehmed Efendi, İkdâm Matbaası, Dersââdet 1313.
- Togan, Zeki Velidi, “Bîrûnî”, *İA*, II, İstanbul 1979, 5. Baskı, s. 635-645.
- Topgöl, Muhammed Enes, “Erken Dönem İslam Tarihinde İlim Merkezleri ve Ulema Hareketliliğinin Tespiti Üzerine Metodolojik Bir Arayış: Nisbeler”, *Divân Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, XXII/42 (2017), s. 3-31.
- Turan, Osman, “Selçuklu Devri Vakfiyeleri I: Şemseddin Altun-Aba Vakfiyesi ve Hayatı”, *Belleten*, XI/42 (1947), s. 197-235.

- Turan, Osman, *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmî Vesikalar*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1988, 2. Baskı.
- Uzluk, Şahabettin, "Mevlâna'nın Ölümü ve Yeşil Kubbe", *Selçuk Üniversitesi II. Millî Mevlâna Kongresi Tebliğler* (3-5 Mayıs 1986), Konya 1987, s. 57-60.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1969, 2. Baskı.
- Ünver, A. Süheyl, *Selçuk Tababeti*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014, 2. Baskı.
- Ürkmez, Rauf Kahraman, *Menâkıbnâmelere Göre XIII. Yüzyıl Selçuklu Anadolu'sunda Tasavvufî Zümreler*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), Konya 2018.
- Yılmaz, Muhammet, "Sadreddin Konevî'nin Huzurunda Okunan İbnü'l-Esîr'in Câmî'u'l-Usûl Adlı Eserinin Semâ Kayıtları", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XIII/2 (2013), s. 1-19.

TURGUTOĞLU PİR HÜSEYİN BEY'İN DEDİĞİ SULTAN ZAVİYE VAKFİYESİ

DEDİĞİ SULTAN ZAVİYE'S INSCRIPTION OF PIR HUSEYİN BEY OF TURGUTOĞLU

Mustafa AKKUŞ*
Şükrü TAŞDELEN**

Öz

Turgutoğlu ailesi Karamanoğlu Beyliği'nin emir ve hizmetinde ordu komutanlığı ve Konya Vilayeti merkezinden başlayarak Kadınhanı, Ilgın, Akşehir, Emirdağı, Sivrihisar, Polatlı, Koçhisar, Aksaray-Eskil'e kadar olan bölgenin idareciliğini yapmışlardır. Bu ailenin kayıtlara geçmiş ilk banisi ve tanzim edilen vakfiyelerden günümüze ulaşan kayıtlara göre en çok vakıf kurarak hayırseverliğini gösteren üyesi Pir Hüseyin Beydir. Onun vakfiye kayıtları, inşa kitabeleri ve şeriye sicillerden XV. Yüzyılda Konya şehir merkezinde ve çevresinde birçok eser yaptırdığı ve vakıflar tesis ettiği görülmektedir.

Çalışmamızda Karamanoğlu Beyliğine dirayetli, sadık ve güçlü komutanlar yetiştiren Turgutoğulları ailesinin hayırsever emirlerinden biri olan Pir Hüseyin Bey'in, 7 Recep 824 / 8 Temmuz 1421 tarihli "Dediği Sultan Zaviye Vakfiyesi" incelenmiştir. Dediği Menâkıbnâmesi ile ilintili olarak Turgutoğulları ve Dediği Sultan hakkında bilgiler verilmiştir. Daha sonra vakfiyenin okuması-transkripsiyonu ve tahlili yapılmıştır. Dediği Sultan ve Turgutoğlu Ailesi ile ilgili bilgiler içeren vakfiyenin içinde isimleri geçen yerlerin tarihi ve coğrafyası hakkında izahatta bulunulmuştur.

* Dr. Öğr. Üyesi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi, Tarih Bölümü, Konya/Türkiye, makkus@konya.edu.tr.

** Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih ABD, Yüksek Lisans Öğrencisi, tashdelen3443@gmail.com.

Anahtar Kelimeler: Turgutoğulları, Dediği Sultan, Pir Hüseyin Bey, Vakfiye, Konya Vilayeti

•

Abstract

Household of Turgutoglu governed the regions of Kadinhani, Ilgin, Aksehir, Emirdagi, Sivrihisar, Polatli, Kochisar, Aksaray-Eskil on behalf of Karamanogullari as governor inaugurated within center of Konya. The principal founder of the household and the most-known philanthropist of the former according to the unveiled registers is Pir Huseyin Bey. His inscription (menakibname) registers, building marks and court records demonstrates that he launched a lot of construction projects in the center of Konya along with vakfs in the 15th century.

Pir Huseyin Bey, one of the philanthropic leaders of the Turgutogullari household, who trained loyal, dynamic, and powerful commanders for the Karamanogullari, is examined within the scope of our study according to his inscription of "Dediği Sultan Zaviye Vakfiyesi" dated 7 Recep 824 / 8 July 1421. Information is given about Turgutogullari and Dediği Sultan related to Dediği Sultan Menakibnamesi. Later, the manakibname was read, transcribed, and analyzed. An in-depth explanation over Dediği Sultan and Turgutoglu family's historical and geographical origins are disclosed according to the data provided through inscription.

•

Keywords

Turgutogullari, Dediği Sultan, Pir Huseyin Bey, Inscription, Vilayet of Konya

GİRİŞ

İslam dininin gerektirdiği yardımlaşmayı sağlamak için Türk-İslam devletlerinde sultanlar başta olmak üzere birçok devlet adamı ve zengin kimseler çeşitli vakıflar ihdas etmişlerdir. Anadolu'ya Müslüman Türk Yurdu damgasını vuran da vakıf anlayışıdır. Vakıflar savaşlar kadar kutsal bir gaye için tesis edilmiştir. Kurulan bu vakıflar sosyal, kültürel, ekonomik ve sağlık alanlarında hizmetlerin yürütülmesine yardımcı olmuş ve devletlerin bu hizmet alanlarındaki yükünü hafifletmiştir. Vakıf müessesesi geliştiği toplumunun maddi ve manevi şartlarına uygun olarak ve toplumun hayatıyla âhengini koruyarak uzun bir olgunlaşma süreci geçirmiştir.¹ Bu süreçte devletin içinde bulunduğu durum vakıf kurumunu olumlu ya da olumsuz olarak etkilemiştir.

Türk-İslam devletleri yerini başka bir halefine devrettiği zaman dahi vakıf müessesesi bundan fazla etkilenmemiş hatta hiç zarar görmemiştir. Turgutoğlu ailesinin yaptığı vakıflar bu duruma örnek teşkil etmektedir. Vakıflar genellikle Karamanoğlu Beyliği döneminde yapılmış olmasına rağmen Osmanlı döneminde vakıf hizmetleri devam etmiştir.

Vakıflar İslam Dininin müsaade ettiği şekilde, vakfı yapanın yani vâkıfın koyduğu şartları içeren vakfiyeler yoluyla düzene konulmuştur. Nitekim Turgutoğlu ailesinin yöneticilerinden Pir Hüseyin Bey "Dediği Sultan Vakfı"nın işleyişini de vakfiye ile düzene koymuştur.

Turgutoğlu ailesi Konya Vilayeti ve çevresinde birçok eser ve vakıflar yaptırmıştır. Pir Hüseyin Bey'den önce aileye ait bilinen bir eser ve Vakıflar Genel Müdürlüğünde kayıtlı bir vakfiye bulunmamaktadır. Turgutoğulları ailesi hakkında araştırma yapan ve eserleri bulunan M. Zeki Oral, Ahmet Taşgın ve Mustafa Kaygısız gibi araştırmacıların çalışmalarında bu hususta herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.

Pir Hüseyin Bey Sarayönü ve Ilgın'da kendi adına birer camii, Ilgın'da Dediği Sultan Türbesi, Konya Şehir merkezinde Emir Şah Türbesi/Turgutoğlu Türbesi ve Mescidi, Pir Hüseyin Bey Darü'l-Huffazı'nı inşa ettirmiştir. Ayrıca Anber Reis Camii'ni tamir ettirmiş, Şeyhaliman Mahallesi'nde de bir mektep ve mescit yaptırmıştır². Daha sonra Ömer Bey Kadınhanı ilçesine bir zaviye yaptırmış ve zaviye için vakıflarda bulunmuştur.³ Ahmet Bey Turgutoğlu Türbesi⁴ ve İplikçi

1 Fuad Köprülü, *İslam ve Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları ve Vakıf Müessesesi*, İstanbul 1983, s. 403-404.

2 M. Zeki Oral, "Turgut Oğulları, Eserleri-Vakfiyeleri", *VD*, Ankara 1956, S. 3, s. 31-64; İ. Hakkı Konyalı, *Konya Tarihi*, KBB Kültür Yayınları, Konya 2007, s. 232.

3 VGM, d 601, 99; VGM, d 582, 127-235.

Camii⁵'ne vakıflarda bulunmuştur. Yine Turgutoğlu Türbesi için, Ömer ve Hasan Beyler ile Hondi Hatun, Sultan Hatun, Bağdat Hatun, Fakiye Hatun ve Nefise Hatun da vakıflarda bulunmuştur. Vakıflar Genel Müdürlüğünde Ahmet Bey, Hondi Hatun⁶ ve Sultan Hatun⁷'un vakfiyeleri bulunmaktadır. Bağdat Hatun, Fakiye Hatun ve Nefise Hatun vakfiyelerine ulaşılamamıştır. Ancak tevliyet kayıtları bulunmaktadır.⁸

Pir Hüseyin Bey'in ele aldığımız Dediği Sultan Vakfiyesinin dışında Vakıflar Genel Müdürlüğünde "Kalenderiye Zaviye Vakfiyesi"⁹, "İlgın Çukur Camii (Pir Hüseyin Camii) Vakfiyesi"¹⁰ suretleri de bulunmaktadır. Konya Büyükşehir Belediyesi tarafından redakte ettirilen ve baskı aşamasında olan Konyalı Said'in Defterinde Sarayönü Camii'ne bölgenin doğusunda kalan mezarların öşrünün vakfedildiği ifade edilmektedir. Ancak Pir Hüseyin Bey'in yaptırmış olduğu bu cami için vakfiye düzenlediği hakkında herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır.

Dediği Sultan Vakfiyesi Pir Hüseyin Bey'in tarihi açıdan ilk vakfiyesi olmasından dolayı önemlidir. M. Zeki Oral Vakıflar Dergisi 3. Sayıda Dediği Sultan Zaviye Vakfiyesi ile ilgili bilgiler vermektedir. Makalesinde vakfiyenin üç sureti olduğundan bahsetmektedir.¹¹ Yalnız Zeki Oral Vakfiyenin transkripsiyonunu ve tercümesinin tamamını yayınlamamıştır. Okuduğu vakfiyede bazı kısımlar da farklıdır. Mesela şahit isimlerinde عبدی / 'Abdî ismini بارکلی / Fidî olarak, Baraklı Dere / بارکلی دره yer adını Yarıklı Dere / بارکلی دره okumuştur.¹² Bu tür okuma farklılıklarının oluşmasındaki en önemli neden vakfiye nüshalarının farklılığı veya nüshaların zamanla tahrif olması ile ilgili olduğu söylenilebilir.

Bugüne kadar Turgutoğulları Vakıfları ile ilgili M. Zeki Oral'dan daha kapsamlı bir yazı kaleme alan olmamıştır. Son yıllarda Turgutoğulları/Atçekenler ve Dediği Sultan hakkında yeni bilgiler ihtiva eden çalışmalar bulunmaktadır. Bizim bu çalışmamızda, Pir Hüseyin Bey'in vakfiyelerinden Dediği Sultan Zaviye Vakfiyesi¹³ okunup, tercümesi ve transkripsiyonu yapılarak incelenmiş ve

⁴ VGM, d 2176, 124-236; VGM, d 2178, 219.

⁵ VGM, d 582, 127-236.

⁶ VGM, d 591, 58-109.

⁷ VGM, d 2178, 71-129.

⁸ VGM, d 2176, 79; VGM, d 2178, 219.

⁹ VGM, d 2176, 106-203.

¹⁰ VGM, d 605, 119-223, 224.

¹¹ Oral, *a.g.m.*, s. 47.

¹² Oral, *a.g.m.* s. 47-48.

¹³ VGM, d 582, 15-313.

değerlendirilmiştir. Vakfiye yanında vakıf hakkında bilgi veren tahrir kayıtları, hurufat defterleri, arşiv belgeleri, Dediği Sultan Menakıbı ve ilgili eserlerden faydalanılmıştır.

Dediği Sultan Vakfiyesini incelemeden önce yapılan vakıfların öneminin anlaşılması için Dediği Menakıbı ışığında Dediği Sultan ve Turgutoğulları arasındaki bağ anlatılmaya çalışılmıştır. Sonra da Vakfiye değerlendirilip, vakfiyede ismi geçen şahıslar ve mekânların tarihi ve coğrafyası hakkında bilgiler verilmiştir.

1. Dediği Sultan Menâkıbı¹⁴ ve Turgut-Bayburt Beyler

Dediği/Didiği Sultan Menâkıbı'na göre Dediği Sultan, Turgut ve Bayburt Beylerle Horasan'dan gelerek Sultan Alaeddin'in izniyle Konya/Ilgın'a bağlı Mahmut Hisarı karyesine yerleşmiş ve halkın evliya olarak kabul ettiği kişilerdendir. Ahmet Yesevî neslinden Hacı Bektaş Veli ile amcaoğullarıdır. Asıl adı Halit'dir¹⁵.

Pir Hüseyin Bey Turgutoğulları'nın ismini aldığı Turgut Beyin torunlarından. Karamanoğulları Beyliğine bağlı olarak Konya Vilayeti sınırları içinde Konya'dan başlayarak Saideli, Ilgın, Akşehir, Emirdağ, Sivrihisar, Polatlı, Koçhisar, Eskil bölgesinin idarecisi ve komutanıdır. Pir Hüseyin Bey'in cediti Turgut Bey, Dediği Sultan Zaviyesi'nin banisi ve şeyhliğini yapan Dediği Sultan ile Horasan'dan Anadolu'ya birlikte gelmişlerdir.

Pir Hüseyin Bey'in Kadınhanı ve Ilgın bölgesine yaptığı eser ve vakıfların özellikle konumuz olan vakfiyenin anlaşılmasında katkısı olacağından Menakıpta ilgili kısmın izahı yapılmıştır.

Menakıpta Horasan'dan Konya'ya geliş ve iskân şöyle anlatılmaktadır:

Turgudu Bayburdu ikisi bir kardaş

Dediği Sultan'a oldular yoldaş

Dediği Sultan bunları Rum'a saldıdı

Kendisi dahi azm-i Hicaz kıldı[dı]¹⁶

Horasan'dan Rum'a yapılan bu yolculukta Dediği Sultan'ın birlikte hareket ettiği kişi/topluluk Turgut ve Bayburt kardeşlerdir. Dediği Sultan, kendisi Hicaz'a giderken Turgut ve Bayburt'u da Rum Diyarına gitmeleri hususunda

¹⁴ Sefa Odabaşı, "Dediği Sultan Menakıbnamesi'nin Konyalı Seyyid Mustafa Rüşdi Tarafından Yapılan Manzum Tercümesi", *Yeni İpek Yolu*, Konya 1998, S. 1, s. 365-403; Ahmet Taşgın, *Dediği Sultan ve Menakıbı (Konya ve Çevresinde Ahmet Yesevî Halifelerinin İzleri)*, Çizgi Kitapevi Yay., Konya 2015, s. 222-308.

¹⁵ Oral, *a.g.m.*, s. 47; Taşgın, *a.g.e.*, s. 138.

¹⁶ Taşgın, *a.g.e.*, s. 276; Odabaşı, *a.g.m.*, s. 387.

yönlendirmiştir. Turgutlular ve bunlara bağlı diğer oymakların yerleştikleri yerler hakkında yapılan araştırmalara bakıldığında bu durum görülmektedir.¹⁷

Kaçan Sultan Horasan'dan çıktı yola
Turgudı Bayburdı kırk alacağıyla
Bunları Rum vilayetine salmıştı
Kendisi azmi Hicaz kılmıştı¹⁸

Dediği Sultan, Turgut ve Bayburt topluluklarını kırk çadır ile Rum diyarına gönderdiği ifade edilmektedir. Turgut ve Bayburt aşireti, Anadolu'ya geldikten sonra Dediği Sultanla buluşamamışlar, akılları karışmış ve çeşitli zorluklarla karşılaşmışlardır. Bu durum menakıp da dile getirilmiş, Turgutoğulları'nın Anadolu'ya geliş ve yurt tutma hadiseleri hakkında bilgi vererek yeni bir bölgede tutunmanın zorlukları ve burada nasıl yer edindiklerine dair bilgiler verilmiştir.

Vatandan ayrılanın hali ne ola
Meğer yine Hak'tan inâyet ola
Hikmeti gör bunların vardı bir yundu¹⁹
Vilayette aygur yoğ idi talip oldu²⁰

Zorluklar karşısında çaresizlik ve şaşkınlık içerisinde iken Allah'ın yardımı yetişmiştir. Turgutlarda bulunan kısıraklar Konya vilayeti topraklarında bulunmamaktadır. Bu kısıraklar bölgede duyulur ve yerli halk tarafından talep edilir. Böylece yerleşme ve kabul edilme gibi sıkıntılar ortadan kalkmıştır.

İtikadı olana evliya çalışın görün
Hızır erer bunlara depin Beyşehrine varın
Bunda olup yola bunlar girdiler
Söz öğüşür Aladağ'a erdiler

Dediği Sultan Menakıbnamesinde Evliyaya inancı tam olmanın ve evliya yoldaşlığının önemi ifade edilmiş, Hızır'ın emri ile Beyşehir Aladağ'a ulaşmışlardır. Sultandan burada bir yaylak vermesini istemişler fakat sultan onların tekrar geldikleri "yedi dikili taş"ın olduğu yere dönmelerini söylemiştir.

¹⁷ Hasan Basri Karadeniz, *Atçeken Oymakları (1500-1642)*, , Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü1995, Yayınlanmamış Doktora Tezi, s. 193-200; Yusuf Halaçoğlu, *Anadolu'da Aşiretler, Cemaatler, Oymaklar (1453-1650)*, TTK, Ankara 2009, s. 2226-2228.

¹⁸ Odabaşı, *a.g.m.*, s. 395.

¹⁹ Yund: At. Bkz. Mahmut el- Kaşgarî, *Kitâbu Dîvânü Lügâti't-Türk*, T.C Kültür ve Turizm Bakanlığı, İstanbul 2008, s. 447.

²⁰ Odabaşı, *a.g.m.*, s. 395.

Muhasebe-i Karaman Defterinde de Turgud kazasında Dikilitaş²¹ isminde yer almaktadır.

Dediği sultan vefatından önce kabrinin yerinin neresi olacağını haber vermiş, cenazesine sahip çıkacak kaza ve toplulukları ifade ederken Turgutoğullarından şöyle bahseder:

Koyunum kuzusudur Turgut cemaati

Onda varmazım gider kâl i kîli²²

Dediği sultan ve Turgutluların ne denli yakın olduğu da “Koyunum kuzusudur Turgut cemaati” ifadesiyle teyit edilmiştir. Horasan’dan Konya’ya, kırk çadırılık bir oymaktan beyliğe bu bağ devam etmiştir. Turgut Bey’in torunu Pir Hüseyin Bey’in Dediği Sultan Zaviyesi için vakıflarda bulunması bu bağın sonraki dönemlerde de kuvvetli bir şekilde devam ettiğini göstermektedir.

2. Vakfiyenin Değerlendirilmesi

Vakfiye, vakfa varlık veren resmî belgelerdir. Vakfiye hukukî anlamda vakfın tescilidir. Vakfiyede vâkıfın (vakfın kurucusu) adı, sanı, vakfedilen malın miktarı, nevi ve evsafı, bunların geliri ile yapılacak işler yazılıdır. Sonra vâkıfın şartı, hayır duası ve bedduası yazılır, en sonda da şahitlerin adı ve kâdının (hâkim) mührü bulunur.²³

Selçuklu, Karamanoğulları ve Osmanlı dönemi vakfiyelerin genelinde mukaddime, asıl metin ve hâtime kısımlarından oluşmaktadır. Mukaddime kısmında Besmele, Allah’a hamd ve peygambere salavat, vâkıf sultan veya devlet erkânından ise adı ve unvanları uzun uzadıya zikredilerek methedilir. Asıl metinde vakfedilen gayrimenkullerin mahiyeti ve sınırları açık bir şekilde belirtilir, vakfa tahsis edilen gelirlerin miktarı, kullanım biçimi izah edilir. Daha sonra vakfın yönetimi ve denetimi, görevlileri ve bunlara verilecek miktar ile azil şartları ifade edilir. Hâtime kısmında ise âyet ve hadisler yazılır, vakfiyeyi bozmaya veya vâkıf tarafından konulan şartları değiştirmeye teşebbüs edecek kimselere beddua edilir, metnin sonuna da şahitlerin adları kaydedilir.²⁴

²¹ 387 Numaralı *Muhasebe-i Vilâyet-i Karaman ve Rum Defteri* (937/1530) I, *Konya, Beyşehir, Akşehir, Lârende, Aksaray, Niğde, Kayseriyye, ve İç-il Livaları*, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara 1996, s. 68.

²² Odabaşı, *a.g.m.*, s. 401. Bu ifade metinde “قالی قلی” “kâlî kîlî” şeklinde geçtiği için bir düzeltme yapılmamıştır.

²³ Halim Baki Kunter, “Türk Vakıfları Ve Vakfiyeleri Üzerine Mücmel Bir Etüd”, *VD*, 1938, S.1, s. 103-129.

²⁴ Osman Gazi Özgüdenli, “Vakfiye”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. 42, s.465-467.

Vakfiyeler umumiyetle kâğıt veya deri üzerine yazılmıştır. Nadiren taş üzerine kazılmış olanları da vardır²⁵. Vakfiyeler genellikle Arapça olarak yazılmıştır. Ancak Türkçe ve Farsça yazılanlar da olmuştur. Vakfiyeler ancak kadı tarafından tescil edilerek şer'î sicile geçirildikten sonra hukukî geçerlilik kazanır.²⁶ Vakfiyelerde nezaret, tevliyet, evlâdiyet hususlarında hak ve iddialar ile ilgili sahte vakfiyeler tanzim edilmiş, bunların şer'î mahkeme sicillerine kaydedildiği de olmuştur. Mesela Pir Hüseyin Bey'in torunlarından Erdoğan Bey'in İlhan Değirmeni ile ilgili vakfiye davası Konya Kadı Sicillerine kaydolmuştur.²⁷ Selçuklu ve Beylikler Dönemi vakfiyelerin ekseriyetinin orijinali günümüze kadar gelememiştir. Yalnız vakfiyesi olanlar Defter-i Evkafa kaydedilmiştir.

Vakfiyelerin özellikleri ile ilgili bu bilgilerin ışığında Pir Hüseyin Bey'in Dediği Sultan Vakfiyesi tahlil edilmiştir. Vakıflar Genel Müdürlüğünde Pir Hüseyin Bey adına H. 824/ M. 1421 Tarihli Dediği Sultan Vakfiyesi, H. 826/ M. 1423 Ilgın Pir Hüseyin Camii Vakfiyesi ve H. 832/ M. 1429 Kalenderiye Vakfiyesi olmak üzere üç adet vakfiye bulunmaktadır. Görüldüğü gibi oluşturulan ilk vakfiye Dediği Sultan Vakfiyesidir. Pir Hüseyin Bey'in ilk önce Dediği Zaviyesine vakıflarda bulunup Vakfiye hazırlatmasından Dediği Sultan ve tarikatının bölgedeki önemi ve etkisi anlaşılmaktadır.

M. Zeki Oral iki nüshanın Vakıflar Müdürlüğünde Vakfiye Kayıt Defterinde, birinin Ilgın'da Avukat Ziya Özalp'ın elinde olduğunu söylemektedir²⁸. Vakıflar müdürlüğünde dijitalle aktarma işlemi devam ettiği için orijinal vakıf defterlerine ulaşamadık. Vakıflar Genel Müdürlüğünde dijitalle aktarılmış 582. defterdeki sureti okunup transkripsiyonu yapılarak, buradaki bilgiler ile değerlendirmelerde bulunulmuştur. Vakıflarda bulunan bu nüshanın yazılarında herhangi bir siliklik bulunmamaktadır. Vakfiye nüshası hamdele, salvele, hadis, vâkıfın ismi, vakfedilen yerlerin adları, vâkıfın şartları, beddua ve şahitlerin isimlerinin yazılı olduğu yirmi altı satırdan oluşmaktadır.

²⁵ Konyalı, *a.g.e.*, s. 320-322; Gönül Cantay, "Türklerde Vakıf ve Taş Vakfiyeler", *XI. Vakıf Haftası*, (6-8 Aralık 1993), Yay. Haz: İ. Ateş, S. Bayram, M. Narince, 1994 Ankara, Vakıflar Genel Müdürlüğü, s. 147-162.

²⁶ Kunter, *a.g.m.*, s. 162-163.

²⁷ Mustafa Akkuş, Şükrü Taşdelen "Kadı Sicilleri Işığında Turgutoğlu Vakıfları ve Davaları", *Uluslararası Orta Anadolu Ve Akdeniz Beylikleri Tarihi, Kültürü Ve Medeniyeti Sempozyumu-IV, Sahip Ataoğulları ve Turgutoğulları Beylikleri (1-3 Aralık 2017)*, Necmettin Erbakan Üniversitesi Kültür Yayınları, Konya 2018, s. 565-570.

²⁸ Oral, *a.g.m.*, s. 47.

2.1. Mukaddime

Vakfiye suretinin ilk üç satırında hamdele salvele ve vakfın ehemmiyetine dair “izâ mâte ibni âdem inkata’a ‘amelühü illâ selâsin ‘ilmün yüntefe’ü bihi ve veledün sâlihün yed’u lehü ve sadakatün câriyetün/ Âdemoğlu öldüğü zaman ameli kesilir ancak sadaka-i câriye, topluma yararlı bir ilim ve kendisine hayır dua eden salih evlat bırakan üç sınıf kimsenin ameli kesilmez”²⁹ hadisi bulunmaktadır.

Dördüncü satırda “İyilik ve ihsan sahibi Turgut Bey’in oğlu hayrat ve hasenat sahibi Pir Hüseyin Bey” şeklinde vâkıfın ismi methedilerek zikredilmektedir. Burada Pir Hüseyin Bey Turgut Bey’in oğlu olarak zikredilmiştir. İlgin Camii vakfiyesin de “Turgut Bey oğlu Pir Hüseyin Bey” ifadesi yer alırken Kalenderiye vakfiyesinde bu durum farklıdır. Bu vakfiyede “Emir Şah Bey oğlu Pir Hüseyin” yazılıdır.³⁰ Bu sehven yazılmış olamaz. Pir Hüseyin Bey’in babası Emir Şah Bey dedesi Turgut Beydir. Aile ve bölgede Turgut isminin önemi ve önceliğinden bu şekilde yazılmış olabileceği akla gelmektedir.

2.2. Asıl Metin

Beşinci satırdan başlayarak on birinci satıra kadar vakfedilen arazilerin isimleri, sınırları ve vakfedilen miktarı yazmaktadır. On birinci ve on dokuzuncu satır arasında Vâkıfın şartları yazmaktadır. Vâkıfın iki şartı bulunmaktadır. Birinci şart Dediği evladından Ertuğrul Dede hem şeyh hem de vakfın tasarruf sahibi olarak müteveli olup hayatta olduğu müddetçe kendisi, vefatından sonra çocukları ve onların çocuklarından salih olanları müteveli olacak bu sülaleden vakfa müteveli olacak kimse kalmaz ise zamanın hâkiminin tayin ettiği kişi müteveli olup vakfın tasarruf sahibi olacaktır. İkinci şart ise hâsıl olacak gelirler Dediği evladından olan şeyhin eliyle zaviyenin tamir ve bakımları yapılacak sonra da Müslim ve muvahhitlerden fakir ve miskin olanlara, civardan gelen misafirlere İslam Dininin emrettiği şekilde açık ve sahih olarak kullanılacaktır.

Vakıf şartında mütevelliliğin Dediği Sultan neslinde kalmasına dikkat edildiği görülmektedir. Bu şekilde hareket edilerek Dediği Sultanın nesli bir arada tutulmakta ve onlara iş/hizmet imkânı sunulmaktadır. Böylece aile bireylerine güvenli bir gelecek temin edilmeye çalışılmıştır. Aynı zamanda

²⁹ Müslim, Vasiyyet, 14.

³⁰ Pir Hüseyin Bey’in Kalenderiye Vakfiyesinde: “Ulu Bey olan merhum ve mağfur Emir Şah Bey oğlu hayır hasenat sahibi din ve dünya işlerinde hükümdarın vekili, ordular kumandanı, iyi huylu, şanlı, beyler beyi olan Pir Hüseyin Bey” ifadesi yer almaktadır. Bkz. VGM, d 2176,106-203; İlgin Pir Hüseyin Camii Vakfiyesinde: “Ulu bey ve beylerin, uluların büyüğü, hatırı sayılır, yüksek huylu, hayır ve hasenatı benimseyen büyük kumandan Turğud oğlu Hüseyin Bey” ifadesi yer almaktadır. Bkz. VGM, d 605, 119-223, 224.

müteveli olacakların “salih” olması şartıyla da Dediği neslinin dindar güzel ahlak sahibi salih kimselerden olması istenmiş, böylece Dediği Sultan ahfadının korunmasına da bir nevi katkıda bulunulmuştur. Ancak aileden kimse kalmaz ise hâkim tarafından birinin müteveli seçilmesi ifadesi ile de vakfın devamlılığı dolayısıyla zaviyenin faaliyetlerinin kesintisiz sürdürülmesi amaçlanmıştır.

Vakıf gelirlerinin 6/12’si öncelikle zaviyenin tamir ve bakımında kullanılması, geriye kalan yarısının Müslüman, tevhit inancına sahip fakir ve miskin olanlar, misafirler için İslam dininin emrettiği gibi açık ve sağlam bir şekilde sarf edilmesi şartıyla vakfedilmiştir. Bu şekilde yapılarak zaviyenin devamlılığına ve dinin icaplarına uygun Müslüman bir toplumun yetiştirilmesi, desteklenmesi ve birliğinin sağlanmasına katkıda bulunulması hedeflenmiştir.

2.3. Hâtıme

Vakfiyenin hâtimesi yirminci satırdan sona kadar olan kısımdır. Burada beddua ve şahitlerin ismi yer almaktadır. Şartların hiçbir şekilde değiştirilmemesi ve vakfın devamlılığı için “Vakfedilen yerler satılamaz, hibe olunamaz, rehin olamaz, mülk edinilemez, varis olunamaz surette vakf ve haps edilmiştir. İhtip kabul ettikten sonra her kim ki bu hükmü değiştirirse bunun günahı değiştirenlerin boynunadır. Allah işiten ve bilendir”³¹ ifadesi yer almaktadır.

Vakfiye H. 7 Recep 824 / M. 8 Temmuz 1421 tarihinde Hasan oğlu Murad, Ali oğlu Mahmud, Musa oğlu Hasan, Rasül oğlu Hayreddin, Mehmed oğlu Mahmud, El-Hac Abdi oğlu Hasan³², Alaeddin oğlu Bektaş, el-Hac Veli oğlu Ebubekir, Hızır oğlu Hamza, Hamza oğlu Ahmed isimli kişilerin şahitliğinde Arapça olarak yazılmıştır. Şahitlerin on kişi olması vakfiyenin değerliliğine ve sağlamlığına delildir. Çünkü İslâm hukukunda bir belgenin değeri zeylinde yer verilen şahitlere bağlıdır.

3. Vakfiyedeki Tarihi ve Coğrafi Bilgiler

H. 7 Recep 824 / M. 8 Temmuz 1421 tarihinde yazılan vakfiyedeki tarihi bilgilerde, Hüseyin Bey bin Turgut Bey ve Dediği evladından Ertuğrul/Tuğrul Dede’nin ismi geçmektedir. Pir Hüseyin Bey Turgutoğulları’nın kurucusu olarak bilinen Turgut Bey’in torunu, Karaman oğlu İbrahim Bey’in ordu komutanlarından. Ahmet Bey’in H. 2 Muharrem 835/ 10 Eylül 1431 tarihli vakfiyesinde gerçi bu tarih Konya Kadı Sicillerinde farklı olarak H. 853/M. 1449 olarak verilmektedir.³³ Bu vakfiyede şehit olarak ifade edilmiştir.³⁴ Turgutoğlu

³¹ Ek.1

³² M. Zeki Oral bu kısmı Fidioğlu Hasan şeklinde okumuştur. Bkz. a.g.m., s. 48.

³³ 3 Numaralı Konya Şer’iye Sicili (987-1330/1579-1912) (Transkripsiyon ve Dizin), Haz. Doğan Yörük Palet Yay., Konya 2013, s. 73.

Türbesinin kitabesinde “Devletli günlerinde 835 yılı Şevval ayında emretti”³⁵ ibaresi bulunmaktadır. O halde Pir Hüseyin Bey bu tarihte hayatta olduğuna göre Kadı Sicillerindeki tarihin doğru olma ihtimali yüksektir. Yani Ahmet Bey’in Turgutoğlu Türbe Vakfiyesi H. 853/M. 1449 tarihinde yazılmıştır. Dolayısıyla Pir Hüseyin Bey 1431 yılından sonra 1449 yılından önce şehit olmuştur. Konya vilayet merkezinde ve Ilgın, Kadınhanı, Sarayönü’nde muhtelif eser ve vakıfları bulunmaktadır.

Dediği neslinden olan Ertuğrul/Tuğrul Dede, Dediği Zaviyesinin 7. Postnişinidir.³⁶ 1483 Murad Çelebi Defterinde Zaviyenin şeyhliğinde Mehmet Çelebi ve Durducan isminde iki kişi gözükmektedir. Bununla birlikte zaviyenin iki halifesi ve üç hizmetkâr dervişi bulunmaktadır.

Vakfiyede Dediği Sultanı “sultânü’l-büdelâ ve’s-sâlikiyn” yani “budelâ ve müridlerinin sultanı” olarak tanımlamıştır. Menakıpta da Dediği Sultanın üç yüz elli budalasının olduğu ve değişik yerlere gönderildiği yazmaktadır. Dediği Sultanın vefatından üç asıra yakın zaman geçmesine rağmen budelâ³⁷ sultanı olarak anılmaya devam ettiği görülmektedir.

H. 824/M. 1421 yılında yapılan bu vakıfların ve sonraki ilavelerle gelirler 1476 yılında 3374 akçe, 1483 yılında 3220 akçedir³⁸. 1483 Murad Çelebi Defterindeki kayıtlara göre gelirleri şu şekildedir:

“Vakf-ı Zaviye-i Dediği sultan aleyhirrahmete ve’l-ğufuran meşihat benam-ı Mehmet Çelebi ve Durducan be-hükm-i alıšan:

an karye-i **Mahmudhisarı** tabi’-i Ilgun hâsıl nısf öşr 1695,
an-karye **Karasevinç** tabi-i Vilayet-i Said nısf öşr 270,
an-karye-i **Gelinoğlu** tabi-i Ilgun hâsıl sülüs öşr 220,
mezra-yı Kildires ve Kökakin ovası tabi-i Saideli hâsıl-ı öşr 240,
asyab der Vilayet-i Said, der karye-i Kafırdeğirmeni bab fi sene 480,
der karye-i Zengi nısf bab fi sene 240,
der karye-i İldaş kıt’a 30,

³⁴ “Ahmed beğ ibni el-merhum es-sa’id eş-şehîd el-atık ilâ rahmetillahi’l-mecîd bin Hüseyin Beğ ibni’l-merhûm el-mebrûr Emir şah Beğ dâme ömrühü” bkz. VGM, d 2176, 124-236.

³⁵ Zeki Oral, *a.g.m.*, s. 33.

³⁶ Zeki Oral postnişinlerin isimlerini zikrederken Tuğrul Dede şeklinde yazmıştır. Bkz. *a.g.m.*, s. 47.

³⁷ “Dünya ilgilerinden kurtularak kendisini Allah yoluna adayan ve ricâlü’l-gayb diye adlandırılan evliya zümresi içinde yer alan sûfî veya erenler hakkında kullanılan bir ifadedir” bkz. Süleyman Uludağ, “Abdal”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. I., s. 59-61.

³⁸ Doğan Yörük, “XV-XVI. Yüzyıl Turgutoğulları Vakıfları: Mahiyetleri, Kurucuları Ve Gelirleri”, *Uluslararası Orta Anadolu Ve Akdeniz Beylikleri Tarihi, Kültürü Ve Medeniyeti Sempozyumu-IV, Sahip Ataogulları ve Turgutoğulları Beylikleri (1-3 Aralık 2017)*, Necmettin Erbakan Üniversitesi Kültür Yayınları, Konya 2018, s. 519-536.

zemin-i Bozarmud piş-i zaviye-i mezbure kıt'a 30,
zemin-i Pınarbaşı der karye-i Mahmudhisarı kıt'a 30
yekun 3220 m."³⁹

Murad Çelebi Defterinde de görüldüğü gibi Dediği Sultan Zaviyesi'ne Pir Hüseyin Bey'in vakıflarından başkaca vakıflarda bulunanlar olmuştur. Karaman oğlu Mehmet Bey bin Alâeddin Bey bu zaviye için vakıflarda bulunmuştur⁴⁰. Bu arazi vakıflarından en çok gelir getiren Mahmut Hisarıdır.

Âb-ı Germ (İlgın)'e bağlı Mahmud Hisarı diye bilinen Akdağ ve Baraklıdere/Yarıklıdere, Doğan Yuvası ve Bahadır Kayası ile çevrili mülk ile Said'e bağlı Karasevinçten Kürüçe, Kürüç'ten Kayacık'a kadar Emirrânu/Emirdânu'dan yola olan bu iki köyü bil cümle hudut ve hukuku, bu yerlere bağlı mezra ve bitişik yerleri, bu iki yerin içinde ve dışında ne varsa hepsinin 6/12 sehmini budelâ sultanı olarak bilinen Dediği Sultan zâviyesine vakfetmiştir.

Dediği Sultan Zaviyesi Ambayıt, Kuzubayıt, Kirazlı dağları ile çevrilen vadi yatağında bulunan Beykonak Mahallesinde yer almaktadır. Bu günkü koordinatları 38° 10' 38" D, 32° 2' 54" K'dır. Buranın 1961 yılından önceki ismi Mahmut Hisarı Tekkesi idi. 38° 11' 0" D, 32° 1' 57" K koordinatlarında yer alan Mahmut Hisarı ise günümüzde Ilgına bağlı Sultan dağlarının uzantısı olan Ambayıt, Çardaktepe ve Atuçuran dağlarının eteğinde kurulmuş bir mahalledir.

Said-ili günümüzde Kadınhanı ilçesidir. Karasevinç 38° 12' 25" D, 32° 6' 38" K koordinatlarında yer alıp Kadınhanı ilçe merkezine 10 km uzaklıktadır. Günümüzde ismine rastlayamadığımız Kayacık ve Emir Rânu/ Emir Dânu köyleri muhtemelen vakfiyenin yazıldığı tarihte Karasevinç'e komşu köylerdir.

4. Pir Hüseyin Bey'in "Dediği Sultan Zaviye Vakfiye" Nüshası⁴¹ Transkripsiyonu.

1. Elhamdülillahi rabbi'l-'alemîn ve's-salâtü 'alâ Rasûlihi Muhammedin ve âlihi ecma'în emmâ ba'dü fe-inne'd-dünyâ fâniyetün ve'l-âhîratü bâkiyetün

2. ve mâ fî yediynâ 'âdiyetün kâle seyyidü'l-mürseliyn ve imâmü'l-müttekiyn sallellehü 'aleyhi ve sellem izâ mâte ibni âdem inkata'a

3. 'amelühü illâ selâsin 'ilmün yüntefe'ü bihi ve veledün sâlihün yed'u lehü ve sadakatün câriyetün sâhibü'l-hayrâti ve'l-hasenât

4. el-med'uvvü Pîr Hüseyin Beğ ibni Turğud Beğ ebvâbü'l-birri ve'l-ihsân fectehede külle ictihâdi ve em'anü

³⁹ M. Akif Erdoğan, *Murad Çelebi Defteri: Karaman Vilayetinde Vakıflar 1483*, c. III, s. 147.

⁴⁰ İ.H. Uzunçarşılı, *Kitabeler*, İstanbul 1929, C.II, s. 231, 232.

⁴¹ VGM, d 582, 15-313. Metin için bkz. Ek1

5. 'n-nazaru bi-'ayni'l-fevâdi vakafa ve habese ve sebele ve tesaddeka cemî'i sittete eshûmin min aslı isnâ 'aşera sehmen min

6. el-karyeti'l-med'uvveti bi-Mahmûd Hisarı min tevâbi'i âb-ı Germ el-mahdûdetü bi-Akdağ ve Yarıklıdere/Baraklıdere ve Çelebi yaylası

7. ve Doğan Yuvası ve Bahadır Kayası ve bi-vâdi'l-emîr ve cemî'i sittetü eshûmin min aslı isnâ 'aşera sehmen

8. mine'l-karyeti'l-med'uvveti bi-Kara Sevinç min tevâbi'i Sa'îd el-mahdûdeti ilâ nahvi min karyet-i Kürüç ve ilâ nahvi min karyet-i Kayacık

9. ve ilâ nahvi min karyet-i Emir Rânû/Emir Dânu ve ile't-tarîki bi-cümleti'l-hudûdi ve'l-hukûki ve't-tevâbi'i ve'l-levâhiki ve'l-mezârî

10. ve'l-muzâfâtı küllüha mimmâ hüve lâ-yikün bi-küllü vâhidin minhümâ ve küllü hakkın hüve lehümâ ed-dahiletü fihimâ ve'l-hâricetü anhümâ

11. 'alâ tenâhi'l-vücûhi küllüha ve'l-esbâbü bi-isrihâ ve ecma'ühâ zâviyete sultânü'l-büdelâ ve's-sâlikiyn şeyh

12. Dediği rahmetüllahi 'aleyhi rahmeten vâsi'aten ve şartü'l-vâkıfî'l-mezkûr zâdellahü tevîfikahü en yekûne fahrü'l-fukarâ'i

13. Ve's-sâlikiyn ibn-i Ertuğrul Dede 'an-evlâdi Dediği el-mezkûr şeyhan ve mütevelliyen mâ-dâme'd-dünyâ fî kaydi'l-hayâti ve

14. ba'dehü li-ebnâ'ihî ve ebnâ-i ebnâ'ihî batnen ba'de batnin ve neslen ba'de neslin 'âla-ma-te'âkabü ve tenâselü'l-eslahü

15. hüve'l-eslahü ve'l-ensebü hüve'l-ensebü fe-izâ inkaraza neslühüm ve lem yebka minhüm ehlün yekûnü meftûhan 'alâ re'yi

16. 'l-hâkimi'l-vakti eslahallahü dînehü ve dünyâhü ve şartün eyzan mâ-yahsülü mine'l-karyeteyni'l-mezkûreteyni yüsrafü

17. ilâ imâreti'z-zâviyeti'l-mezkûre in ihtâcehü ve ba'del-imâreti yüsrafü an-yedi şeyhi'z-zâviyeti'l-mezkûreti

18. ilâ fukarâ'i'l-müslimiyn ve'l-mesâkini'l-müvahhidiyn mine'l-mücâviriyn ve'l-müsâfirîn es-sadiriyn ve'l-vâridîn vakfen sahîhan

19. şer'iyyen ve habsen sarîhan mer'iyyen câriyen 'alâ nüheci's-şer'i mahtûben 'alâ muktazil-aslı ve'l-fürû'u câmi'an

20. 'ale's-sıhhati ve's-şedad hâliyen 'ani'l-mevânî'i ve'l-fesâdi ve bi-haysü lâ-yübâ'ü ve lâ yûhebü ve lâ yürhenü ve lâ yümlekü

21. ve lâ-yûrasü ilâ en yerisellahü'l-arza ve men 'aleyhimâ ve hüve hayrül-l-vârisiyn fe-men beddelehü ba'de mâ-semi'ahü fe innemâ

22. ismühü 'ale'l-lezîne yübeddilûnehü innellahe semî'un 'alîm harrarahü fi's-sabî'i min şehr-i Recebi'l-mürecceb min şühûri

23. senete erbe'a 'işriyne ve semâne mi'tin. (7 Receb 824)

24. Şuhûdu'l-hâl

25. Şehîd bi-mâ fihi Murâd bin Hasan, Şehîd bi-mâ fihi Mahmûd bin 'Alî, Şehîd bi-mâ fihi Hasan bin Mûsa, Şehîd bi-mâ fihi Hayreddîn bin Rasûl, Mehmed bin Mahmûd, El-Hâc Hasan bin 'Abdî, Bektaş bin 'Ala'eddîn

26. Ebûbekir bin el-Hâc Velî, Şehîd bi-mâ fihi Hamza bin Hızır, Ahmed bin Hamza

5. Pir Hüseyin Bey'in "Dediği Sultan Zaviye Vakfiye" Nüshası Tercümesi.

Hamd âlemlerin rabbi olan Allaha, Salât da onun resulü Muhammed Aleyhisselâm ve ehline mahsustur. Bundan sonra dünya fani ahiret bakidir. Ellerimizdekiler ise âdidir. Peygamberlerin efendisi, muttakilerin -Allah korkusuyla kendini günahlardan uzak tutarak Allah'ın azabından korunan, Allah'tan gereğince sakınanlar- imamı Peygamber Aleyhisselam buyurdu ki: "Âdemoğlu öldüğü zaman ameli kesilir ancak sadaka-i câriye, topluma yararlı bir ilim ve kendisine hayır dua eden salih evlat bırakan üç sınıf kimsenin ameli kesilmez." İyilik ve ihsan sahibi Turgut Bey'in oğlu hayrat ve hasenat sahibi Pir Hüseyin Bey gönül gözüyle görüp, çalışıp çabalayarak aslı on iki hisse olan mülkten altı hisse vakf ve haps etti. Âb-ı Germ (Ilgın)'e bağlı Mahmud Hisarı diye bilinen Akdağ ve Yarıklıdere /Baraklıdere ile Doğan Yuvası ve Bahadır Kayası ile çevrili mülk ile diğer altı hisse olarak Said'e bağlı Kara Sevinç olarak bilinen Kürüç'ten Kayacak'a kadar Emir Rânu/ Emir Dânu'dan yola kadar olan bu iki köyü bil cümle hudut ve hukuku, bu yerlere bağlı mezra ve bitişik yerleri her bir şey ki bu iki yere layık ve her bir hak ki bunlar için ise onları, bu iki yerin içinde ve dışında ne varsa hepsini budelâ sultanı olarak bilinen Dediği Rahmetüllahi aleyh zaviyesine vakfetmiştir. Vakfedenin (Allah muvaffakiyetini ziyade eylesin) şartı ise Dediği evladından hayatta olduğu müddetçe Ertuğrul Dede hem şeyh hem de vakfın tasarruf sahibi olarak mütevellî olup, vefatından sonra çocukları ve onların da çocuklarından salih olanları mütevellî olacak nesil inkıraza uğrar, bu sülaleden vakfa mütevellî olacak kimse kalmaz ise (Allah din ve dünyasını salih kılsın) ki- zamanın hâkiminin tayin ettiği kişi mütevellî olup vakfın tasarruf sahibi olacak. Yine vâkıfın şartıdır ki; bu iki vakıf köyden hâsıl olacak gelirler ile yukarıda zikrolunan zaviyenin tamir ve bakımları aynı zaviyenin şeyhi eliyle yapılacak ve Müslim ve muvahhitlerden fakir ve miskin olanlara ve civardan gelen misafirlere İslam dininin gerektirdiği şekilde açık ve sahih olarak, asıl ve fûruunun gerektirdiği gibi fesat manilerden arındırılmış olarak, öyle ki; satılamaz, hibe olunamaz, rehin olamaz, mülk edinilemez, varis olunamaz surette vakf ve haps edilmiştir. İştîp kabul ettikten sonra her kim ki bu

hükmü değiştirirse bunun günahı değiştirenlerin boynunadır. Allah işiten ve bilendir.

H. 824 senesi ve Receb-i şerifin yedinci günü yazıldı.

Şâhitler: Hasan oğlu Murat, Ali oğlu Mahmut, Musa oğlu Hasan, Rasûl oğlu Hayreddin, Mahmut oğlu Mehmet, El-Hâc Abdi oğlu Hasan, Alaeddin oğlu Bektaş, el-Hâc Veli oğlu Ebûbekir, Hızır oğlu Hamza, Hamza oğlu Ahmet.⁴²

SONUÇ

Pir Hüseyin Bey H. 824/M. 1421 tarihinde Dediği Sultan Zaviyesine Ilgın/Mahmut Hisarı ve Kadınhanı/Karasevinç sınırları içinde bulunan iki arazi vakfetmiştir. Bu vakıfları da on kişinin şahitliğinde yazılan bir vakfiye ile resmileştirmiştir. Arapça olarak yazılan vakfiyenin aslı günümüze ulaşamamıştır. Yalnız sureti Vakıflar Genel Müdürlüğündeki Vakıflar Defterinde bulunmaktadır. Sureti yıpranmamıştır. Yazı gayet okunaklı olup üzerinde herhangi bir silik harf bulunmamaktadır.

Vakfiye klasik olarak Mukaddime, Asıl Metin ve Hâtıme kısımlarından oluşmaktadır. Mukaddime kısmında hamdele, salvele ve vâkıfın adı methedilerek yazılmıştır. Asıl metinde vakfedilen yerler, vakfiyenin şartı yer almaktadır. Vâkıfın şartı ise vakfın mütevelliliğini Dediği Sultan evladından salih olanların yürütmesi ve vakıf gelirlerinin onların eliyle zaviyenin tamir ve bakımı sonra da Müslüman ve tevhit inancına sahip fakirler, miskinler, yolcular ve misafirler için kullanılmasıdır. Hâtıme kısmında ise vakfın devamlılığı için yapılan beddua ile vakfiyenin sağlamlığı ve değerini gösteren şahitlerin isimleri yer almaktadır.

Dediği Sultan ve Turgut Bey'in birlikte Anadolu'ya gelmiş olmaları düşünüldüğünde bu vakıf ve vakfiye ayrı bir önem taşımaktadır. Horasan'dan Konya'ya, kırk çadırılık bir oymaktan beyliğe bu bağ devam etmiştir. Muhtemelen bağın devamlılığı için Turgut Bey'in torunu Pir Hüseyin Bey'de Dediği Sultan Zaviyesi ve hâkim olduğu coğrafya için vakıflarda bulunmuş, camiiler yaptırmıştır.

Vakfiyede Pir Hüseyin Bey'in "Pîr Hüseyin Beğ ibni Turğud Beğ" şeklinde Turgut Bey'in oğlu olduğu yazılıdır. Hâlbuki Emir Şah Bey'in oğludur. Bu da Turgut Bey isminin Dediği ailesi ve bölgedeki öneminden dolayı yazılmış olabileceğini akla getirmektedir.

⁴² VGM, d 582, 15-313

KAYNAKÇA

KKS, 11. Defter.

KKS, 3. Defter.

VGM, d 582, 15-313.

VGM, d 582, 127-235

VGM, d 582, 127-236.

VGM, d 591, 58-109.

VGM, d 601, 99.

VGM, d 605,119-223, 224.

VGM, d 2176, 79.

VGM, d 2176,106-203.

VGM, d 2176, 124-236.

VGM, d 2178, 71-129.

VGM, d 2178, 219.

387 Numaralı Muhasebe-i Vilâyet-i Karaman ve Rum Defteri (937/1530) I, Konya, Beyşehir, Akşehir, Lârende, Aksaray, Niğde, Kayseriyye, ve İç-il Livaları, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara 1996.

3 Numaralı Konya Şer'îye Sicili (987-1330/1579-1912) (Transkripsiyon ve Dizin), Haz. Doğan Yörük Palet Yay., Konya 2013, s.105.

Akgündüz Ahmet, *İslâm Hukukunda Ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*, Ttk, Ankara 1988.

Akkuş, Mustafa- Taşdelen, Şükrü "Kadı Sicilleri Işığında Turgutoğlu Vakıfları ve Davaları", *Uluslararası Orta Anadolu Ve Akdeniz Beylikleri Tarihi, Kültürü Ve Medeniyeti Sempozyumu-IV, Sahip Ataoğulları ve Turgutoğulları Beylikleri (1-3 Aralık 2017)*, Necmettin Erbakan Üniversitesi Kültür Yayınları, Konya 2018, s. 565-570.

Ballar, Suat, *Vakıflar Sözlüğü*, Der Yayınları, İstanbul 2018.

Çantay, Gönül, "Türklerde Vakıf Ve Taş Vakfiyeler", *XI. Vakıf Haftası, (6-8 Aralık 1993)*, Yay. Haz: İ. Ateş, S. Bayram, M. Narince, 1994 Ankara, Vakıflar Genel Müdürlüğü, S. 147-162.

El- Kaşgarî, Mahmut, *Kitâbu Dîvânı Lügâtî't-Türk*, T.C Kültür Ve Turizm Bakanlığı, İstanbul 2008.

El-Karahisarî, Muslihuddin Mustafa, *Ahterî-i Kebîr*, Matbaa-i Amire Baskısı, İstanbul Hicri 1310.

Erdoğan, M. Akif, Murad Çelebi Defteri: Karaman Vilayetinde Vakıflar 1483-III-, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C. XIX, S. 1, İzmir 2004, S.119-1154.

Erdoğan, M. Akif, "Murad Çelebi Defteri: 1483 Yılında Karaman Vilâyetinde Vakıflar -I", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XVIII/1, İzmir 2003, S.119-160.

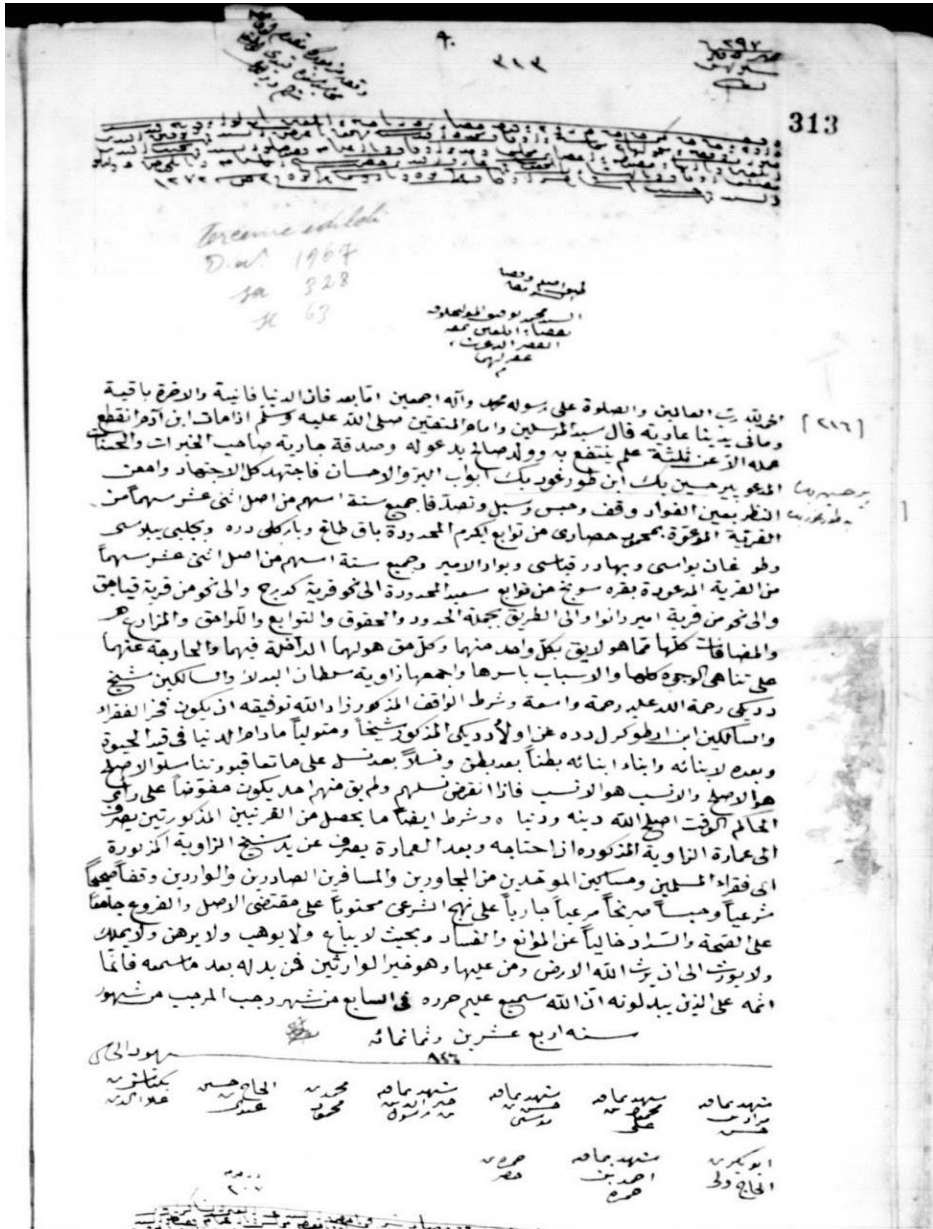
Erdoğan, M. Akif, "Murat Çelebi Defteri: 1483 Yılında Karaman Vilâyetinde5vakıflar-II-", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XVIII/2, İzmir 2003, S.99-140.

Erdoğan, Mehmet Akif, *1466 Tarihli Akşehir Mufassal Defteri [Metin Ve İnceleme]*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 2015.

Halaçoğlu, Yusuf, *Anadolu'da Aşiretler, Cemaatler, Oymaklar (1453-1650)*, Ttk, Ankara 2009.

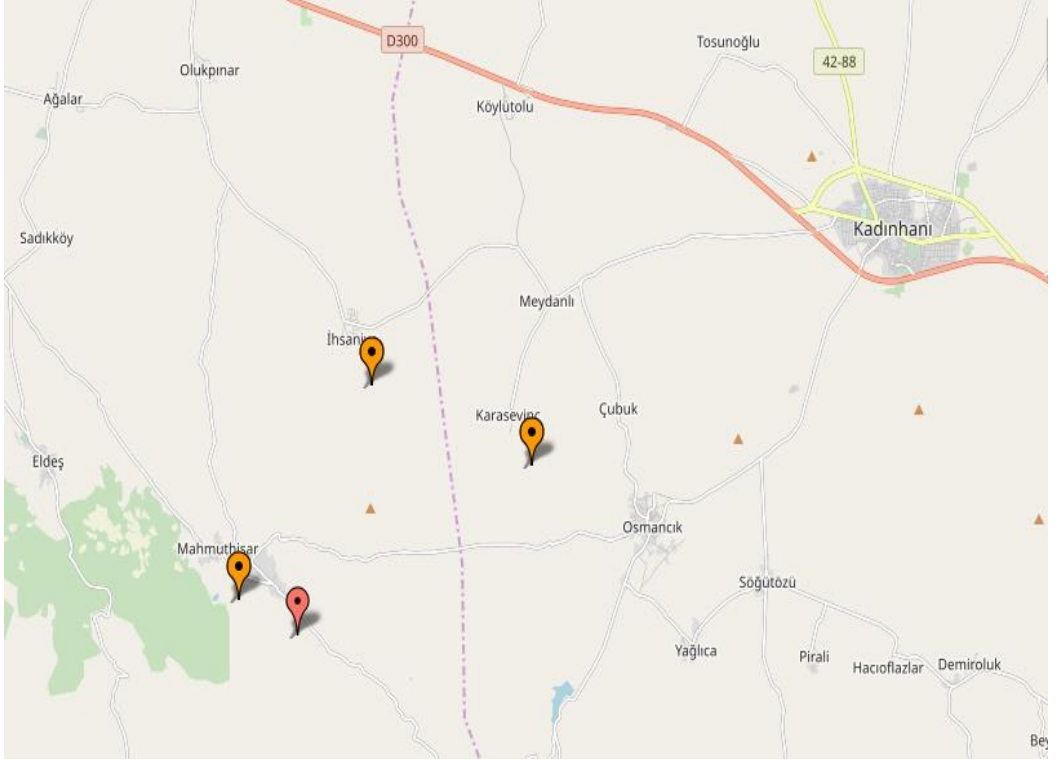
- Kahraman, Seyit Ali, *XVI. Yüzyıl Başlarında Karaman Vilâyeti Vakıfları*, Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür Yay., Kayseri 2009. 08
- Karadeniz, Hasan Basri, *Atçeken Oymakları (1500-1642)*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 1995, Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Konyalı, İ. Hakkı, *Konya Tarihi*, Kbb Kültür Yayınları, Konya 2007.
- Köprülü, Fuad, *İslam Ve Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları Ve Vakıf Müessesesi*, İstanbul 1983.
- Kunter, Halim Baki, "Türk Vakıfları Ve Vakfiyeleri Üzerine Mücmel Bir Etüd", *Vd*, 1938 Ankara, S. 1, S. 103-129.
- Odabaşı, Sefa, "Didiği Sultan Menakıbnamesi'nin Konyalı Seyyid Mustafa Rüşdi Tarafından Yapılan Manzum Tercümesi", *Yeni İpek Yolu*, Konya 1998, S. 1, S. 365-403.
- Oral, M. Zeki, "Turgut Oğulları, Eserleri-Vakfiyeleri", *Vd*, Ankara 1956, S. 3, S. 31-64.
- Özgüdenli, Osman Gazi, "Vakfiye", *Tdv İslâm Ansiklopedisi*, C. 42, S.465-467.
- Sâmi, Şemseddin, *Kâmûs-ı Türkî*, İstanbul 2013, 7. Baskı.
- Sarı, Mevlüt, *El-Mevarid / Arapça Türkçe Lügat*, İpek Yayınları, İstanbul 2001.
- Taşgın, Ahmet, *Dediği Sultan Ve Menakıbı (Konya Ve Çevresinde Ahmet Yesevi Halifelerinin İzleri)*, Çizgi Kitapevi Yay., Konya 2015.
- Uludağ, Süleyman, "Abdal", *Tdv İslam Ansiklopedisi*, I., S. 59-61.
- Uzunçarşılı, İ.H., *Kitâbeler*, C. II., Maarif Vekaleti, İstanbul 1347/1929.
- Yörük Doğan, "XV-XVI. Yüzyıl Turgutoğulları Vakıfları: Mahiyetleri, Kurucuları Ve Gelirleri", *Uluslararası Orta Anadolu Ve Akdeniz Beylikleri Tarihi, Kültürü Ve Medeniyeti Sempozyumu-IV, Sahip Ataoğulları ve Turgutoğulları Beylikleri (1-3 Aralık 2017)*, Necmettin Erbakan Üniversitesi Kültür Yayınları, Konya 2018, s. 519-536.
- <https://nisanyanmap.com/?yer=21798&haritasi=karasevinç>

EK 1: Pir Hüseyin Bey'in "Dediği Sultan Zaviye Vakfiye" nüshası⁴³

⁴³ VGM, d 582, 15-313.

EK 2: Vakfiyede ismi geçen yerlerin haritası⁴⁴

⁴⁴ <https://nisanyanmap.com/?yer=21798&haritasi=karasevinç>

TÜRKİYE SELÇUKLU DEVLETİ'NİN KURULUŞ TARİHİNE İLİŞKİN BİR DEĞERLENDİRME*

AN EVALUATION ABOUT THE ESTABLISHMENT DATE OF THE ANATOLIAN SELJUQS

İsmet Burak BATIR**

Öz

Malazgirt Savaşı'nın neticesinde Bizans İmparatorluğu'nun kat'i bir yenilgiye uğraması her iki taraf açısından da ciddi sonuçlar doğurmuştur. Bizans, Türkleri Anadolu'dan çıkarmak yerine var olan toprakların kaybedilmemesi siyasetini izlemiştir. Türkler ise kısa zamanda Anadolu'daki bu otorite boşluğundan istifade edip İstanbul kıyılarına kadar akınlarda bulunmuşlardır. O sırada Kuzey Suriye'de faaliyetlerde bulunan Selçuklu hanedan ailesine mensup Süleymanşah I, maiyetindeki Türkmenleri alıp Anadolu'nun batı kıyılarına kadar ilerlemişti. Stratejik açıdan çok önemli bir yere sahip bulunan İznik'i kendisine başkent tayin etti. İlim dünyasını meşgul eden İznik'in hangi tarihte Türkiye Selçuklu Devleti'nin başkenti olduğu meselesi bu çalışmamızda doğu ve batı kaynakları incelenerek ortaya konmaya çalışılacaktır.

•

Anahtar Kelimeler

Türkiye Selçuklu Devleti, Anadolu, Kutalmışoğlu Süleymanşah I, Kılıçarslan I, İznik

•

Abstract

At the end of the Battle of Manzikert, the certain defeat of Byzantine Empire led to serious events for both sides. The Byzantine Empire, instead of trying to remove Turks from Anatolia, followed up the policy that not to lose their own land. However, Turks utilized the absence of authority in Anatolia and invaded all the way to the coasts of Istanbul in a short span of time. During that time, Seljuqian noble family member Suleyman Shah, who was being involved in activities in North Syria, led his Turkmen courtier and gained ground till the west coasts of

* Bu makale "Selçuklu Başkenti İznik" başlıklı Yüksek Lisans tezine eklemeler yapılarak elde edilmiştir.

** İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Ortaçağ Anabilim Dalı Doktora Öğrencisi
İstanbul/Türkiye ismetburakbatir90@gmail.com

Anatolia. He assigned Iznik as their capital city which had great strategic importance. In this study, it will be revealed the matter of the date when Iznik had been assigned as the capital of Anatolian Seljuqs by investigating the eastern and western sources.

•

Keywords

State of Turkey Seljuqs, Anatolia, Suleiman ibn Qutulmish, KilijArslan I, Iznik

GİRİŞ

Türkler tarihte birçok devlet kurmuşlardır ve bu devletlerin en önemlilerinden birisi de yaşadığımız Anadolu coğrafyasını kendisine yurt edinmesi hasebiyle Türkiye Selçuklu Devleti'dir. Bu nedenle Türk tarihinde önemli bir yer tutan bu devlet hakkında günümüze kadar siyasi, iktisadi, sosyal vb. alanlarda birçok araştırmalar yapılmıştır. Ancak söylemeliyiz ki devletin kuruluş aşamasına gelindiğinde kaynak yetersizliği birçok soruyu da beraberinde getirmektedir. Bunlardan birisi de Türkiye Selçuklu Devleti'nin hangi tarihte kurulduğu meselesidir. Sadece Türkiye Selçuklu Devleti'ne has olmayan bu sorun yine aynı zamanlarda Anadolu'da varlık gösteren Saltuklular, Mengüçükler ve Dânişmendliler Beyliklerinde de karşımıza çıkmaktadır. Hatta daha da ileri gidecek olursak çok daha geç tarihte kurulan Osmanlı Devleti'nin kuruluş dönemi üzerine yapılan araştırmalarda dahi benzer sorunu görmekteyiz.

Türkiye Selçuklu Devleti'nin kuruluşuyla alakalı daha önce İbrahim Kafesoğlu "Anadolu Selçuklu Devleti Hangi Tarihte Kuruldu"¹ adlı makalesiyle konuyu incelemesine rağmen kuruluşa dair ortaya atılan görüşler sübjektif olduğundan bu konunun yeniden gözden geçirilmesi ihtiyaç haline gelmiştir. Ayrıca Kafesoğlu'nun makalesinden sonra bu konu ile ilgili çalışma yapan araştırmacıların görüşlerine de yer verilerek makalenin kapsamını genişletmiş olacağız.

Selçuklu ailesinin atası olan Selçuk Bey'in 1009 tarihinde Cend'te ölümü üzerine Oğuz gruplarının başına Arslan Yabgu geçmiştir. 1025 yılında Gazneliler ile mücadele sırasında oğlu Kutalmış ve maiyeti ile birlikte esir düşen Arslan Yabgu, Kâlıncar kalesine hapsedildikten 7 yıl sonra 1032 yılında öldü. Gazneliler'in içinde bulunmuş olduğu karışıklıktan faydalanan Kutalmış da hapsedildiği kaleden kaçarak Buhara'ya geldi. Burada yeniden güç kazanan Kutalmış, yanındaki Türkmenler ile birlikte çevreyi yağmalamaya başlayınca ailenin başında bulunan Tuğrul Bey kâfirler ile savaşması için ona sınır bölgelerini iktâ etti. Azerbaycan ve Doğu Anadolu bölgelerinde Bizans'a karşı başarılı seferlerin içerisinde bulunan Kutalmış 1063 tarihinde saltanat iddiasında bulunarak Tuğrul Bey'e karşı isyan etti. Başarısızlıkla sonuçlanan bu isyan hareketinden sonra Kutalmış'ın oğullarını yanında tutan Alp Arslan oğullarından gelebilecek herhangi bir isyana karşı tedbir aldığını görüyoruz. Ancak Malazgirt

¹ İbrahim Kafesoğlu, "Anadolu Selçuklu Devleti Hangi Tarihte Kuruldu?", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 10-11 , (1981), İstanbul.

Savaş'ının ardından 464/1072 yılında Büyük Selçuklu Sultanı Alp Arslan'ın beklenmedik bir şekilde ölümünden sonra merkezde taht mücadelelerinin yaşandığı esnada Kutalmış'ın oğlu olan Süleymanşah ve kardeşlerinin bir fırsatını bulup ya da Melikşah'ın serbest bırakması sonucu Urfa ve Birecik bölgesine geldikleri görülmektedir. Daha sonra Kuzey Suriye'de faaliyetlerde bulunan Süleymanşah ve kardeşi Mansur ile birlikte Bizans'ın içinde bulunduğu karışıklıklardan faydalanıp batıya doğru ilerledi. 467/1075 yılında Bizans Valisi Martavkosta'nın hâkimiyetindeki Konya'yı daha sonra da Romanos Makri'nin elinde bulundurduğu Gavele (Gevele) kalesini ele geçirdiler. Kutalmışoğulları etrafına topladığı büyük Türkmen kitleleri ile çok geçmeden Batı Anadolu bölgesinde büyük bir güç haline geldi. Süleymanşah, Bizans'ın içinde bulunduğu iç karışıklıklarından faydalanarak hâkimiyetinde bulunan toprakları genişletmek için kurulması planlanan devletin merkezini Bizans'ın Anadolu'ya açılan kapısı olan İznik olarak belirledi.

Ortaçağ tarihinin Selçuklu kısmıyla ilgilenen birçok ilim adamı Türkiye Selçuklu Devleti'nin kuruluş tarihi hakkında muhtelif tarihler ileri sürmüştür. Bunlardan en önemlilerinin görüşlerini yazımızda değerlendireceğiz. Türkiye Selçuklu Devleti'nin kuruluşu hakkında günümüze kadar üzerinde durulan yedi farklı tarih belirtilmiş, biz de üzerinde durulan bu tarihleri (465/1073, 467/1075, 469/1077, 470/1078, 472/1080, 473/1081 ve 484/1092) kronolojik sırasıyla tahlil etmeye çalışacağız.

Mehmet Altay Köymen'in Görüşü

Bu görüşleri kronolojik sıra dâhilinde anlatacak olursak buna göre ilki Mehmet Altay Köymen tarafından ortaya atılan, Türkiye Selçuklu Devleti'nin 465/1073 yılında kurulduğu fikridir. Köymen, 465/1073 tarihinden sonra devletin iki defa daha (469/1077 ve 494/1092'de) kurulduğunu belirtmektedir.² Ona göre, Türkiye Selçuklu Devleti, Büyük Selçuklu Devleti'nin vasal devleti olup, Kutalmışoğulları ancak Melikşah zamanında Büyük Selçuklulara katılabilmıştır. Geç katılmasının nedenini de Mikâil ve Arslan Yabgu'nun oğulları arasındaki husumetin bu tarihe kadar devam ettiğini, bundan dolayı da Anadolu topraklarının Yabgululara³ teslimi konusunda Melikşah'ın mütereddit olduğunu ileri süren Köymen, zamanın halifesinin arabuluculuk yapmasıyla Kutalmışoğullarına bir ferman verilerek Anadolu'da devlet kurmalarına müsaade

² Mehmet Altay Köymen, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, Ankara 1993, s. 102; a. mlf, "Süleyman Şah ve Anadolu Selçuklu Devleti'nin Kuruluşu", *TTK Belleten*, C. LVII/218, (1993), 71-79.

³ Yabgulu Türkmenler hakkında geniş bilgi için bkz. Ahmet Ateş, "Yabgulular Meselesi", *TTK Belleten*, C. XXIX/115, Ankara 1965, s. 517-525.

ettiği şeklinde açıklamıştır.⁴ Fakat bu fermanın sadece bir kişiye değil, bazı kaynaklara göre dört bazı kaynaklara göre de beş Kutalmışoğluna birden verildiğini ve Melikşah'ın bunu bir şahsın hâkim olacağı devlete nispetle, dört veya beş kardeşin ortaklaşa hâkim olacağı bir devletin daha zayıf olacağını düşünerek bu şekilde hareket ettiğini savunmuştur. Köymen, her ne kadar Anadolu topraklarının Kutalmışoğullarına tevcih edildiğini söylese de Sultan Melikşah'ın Anadolu'da kendine bağlı Saltukoğulları, Mengüçukoğulları ve Danişmendoğulları gibi beylikler kurulmasına izin vererek Kutalmışoğullarının içinde oldukları bir devletten gelebilecek olası bir tehlikeye karşı tedbir aldığını belirtmiştir.⁵

Köymen, Türkiye Selçuklu Devleti'nin ikinci kuruluşunu ise Kutalmışoğulları arasında Süleymanşah'ın diğer kardeşlerinin bertaraf edilip tek başına hükümdar olması ve Büyük Selçuklu Sultanı Melikşah'ın kendisine bu yönde bir menşur göndermesine dayandırmaktadır. Ona göre ilk kez 465/1073 yılında dört kardeşe birden verilen Anadolu'da hüküm sürebilme fermanı Porsuk tarafından Mansur'un te'dip edilmesiyle artık bir hükmü kalmamıştı.⁶ Bu nedenle devletin parçalanma dönemine girdiğini bundan dolayı da daha önceden çeşitli sebeplerle kendisini ispat etmiş olan Süleymanşah'a devleti tek başına kurma menşuru verilerek devletin ikinci defa kurulduğunu belirtmektedir (1077).⁷ Devletin üçüncü kuruluşunu da 484/1092 yılı olarak belirleyen Köymen, Melikşah katledilince merkezdeki otorite boşluğundan faydalanan Süleymanşah'ın oğulları Kılıç ve Dâvud (Kulan) Arslan, İznik'e gelerek fetret devrinde olan devleti tekrar vücuda getirmişlerdir.⁸

Türkiye Selçuklu Devleti'nin 465/1073 yılında kurulduğu fikrini değerlendirdiğimizde, Melikşah, tahta çıktığı sırada merkezdeki karışıklıklardan faydalanan Kutalmışoğulları, bir fırsatını bularak Anadolu'ya kaçmış ve ilk olarak Urfa-Birecik yöresinde görünmüşlerdi. İsimlerini bilmediğimiz bu

⁴ M. Altay Köymen her ne kadar Melikşah'ın Kutalmışoğullarına Anadolu topraklarında hüküm sürme yetkisi verme konusunda kararsız kaldığını belirtmiş olsa da; tarihî kayıtların seyri dikkate alındığında Kutalmışoğullarına böyle bir yetkinin verilmiş olamayacağı ve onlar Sultan Alparslan'ın ölümünden sonra Kuzey Suriye ve Anadolu'da ortaya çıktıkları görülecektir. Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân fi târîhi'l-â'yân*, (çev. Ali Sevim), Ankara 2011, s. 202; Aksarayî, *Müsâmeretü'l ahhbâr ve müsâyeretü'l-ahyâr*, çev. Mürsel Öztürk, Ankara 2000, s. 14. Ayrıca bkz. Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul 2004, s. 76.

⁵ Köymen, *a.g.e.*, s. 103; a. mlf, *a.g.m.*, s. 73; Kafesoğlu, *a.g.m.*, s. 2.

⁶ Porsuk-Mansur mücadelesi için bkz. Gregory Abu'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi*, (çev. Ömer Rıza Doğrul), C. I, Ankara 1999, s. 328.

⁷ Köymen, *a.g.e.*, s. 106.

⁸ Köymen, *a.g.e.*, s. 110.

Kutalmışoğulları'nın bir kısmı Filistin civarında faaliyet gösterirken Süleymanşah da Kuzey Suriye'de faaliyetlerde bulunmuştu. Kutalmışoğulları'nın bu bahsedilen mahallerde bulunması Sibt'in kaydına göre⁹ 467/1075 yılına tesadüf etmektedir. Dolayısıyla onlar daha Anadolu topraklarına henüz gelmemişken Anadolu'da bir devlet kurmaları ihtimal dâhilinde görünmemektedir. Dönemin Bizans kaynakları tetkik edildiğinde ise 465/1073 yılı gibi erken tarihte ve başkente çok yakın bir mevkide kurulan bir devletten bahsetmemeleri olanaksızdır. Her ne kadar Köymen, Melikşah'ın Kutalmışoğulları'ndan Büyük Selçuklu Devleti'ne karşı gelebilecek bir tehdidi en aza indirmek için muhtelif beyliklerin Anadolu'da kurulmasına müsaade ettiğini savunmuş ise de; Malazgirt Savaşı'nın hemen akabinde Anadolu'da herhangi bir beylik ya da devlet oluşumuna rastlanmadığı açıktır. Savaş kazanıldıktan sonra Türkmenler ve gaza yapan Oğuz beyleri ganimet elde edebilmek için Anadolu'nun her yerine yayılarak yağma ve talan amacıyla akınlar gerçekleştirdiklerine şahit olmaktayız.¹⁰ Kaynaklarda Anadolu'da faaliyette bulunan ilk beylerden Artuk ve Tutar'ın isimlerinden oldukça söz edildiği ve adı geçen Saltukoğulları, Mengüçkoğulları ve Danişmendoğulları beyliklerinin de Malazgirt Savaşı'ndan çok daha sonra kurulduğu aşikârdır.

Türkiye Selçuklu Devleti'nin ikinci kuruluşunu 1077 tarihi olarak veren Köymen, Sultan Melikşah'ın Süleymanşah'a yaptığı hizmetlerden dolayı Anadolu'da tek başına vasal bir devlet kurma menşuru verdiğini kaydetmiş ise de; ailevî husumetlerden dolayı her zaman kontrol altında tutmayı istediği Kutalmış'ın oğullarından birisine böyle bir serbesiyet tanınması mâkul gelmemektedir. 484/1092'de zaten var olan bir devletin başına geçen Kılıç Arslan I ve Dâvud (Kulan) Arslan, Türkiye Selçukluları Devleti'nin nâib yöneticileri olan Ebü'l-Kâsım ve Ebü'l-Gâzi tarafından hem siyasî hem de ekonomik alanlarda Bizans ile ilişki içerisindeler idi. Hatta Anna Komnena'nın¹¹ Ebü'l-Kâsım'dan emîr ve İznik Sultanlığı'nın yöneticisi diye bahsetmesi bir devletin varlığına

⁹ Sibt İbnü'l-Cevzî, *a.g.e.*, s. 202.

¹⁰ Anna, Türklerin Anadolu'daki yağmalarına geniş yer vermiştir. Anna Komnena, *Alexiad-Anadolu'da ve Balkan Yarımadası'nda İmparator Alexios Komnenos Dönemi'nin Tarihi Malazgirt'in Sonrası*, (çev. Bilge Umar), İstanbul 1996, s. 16-19. Krş. Muharrem Kesik, *1071 Malazgirt Zafere Giden Yol*, İstanbul 2013, s. 131-144.

¹¹ Ebü'l-Kâsım'ın Dragos Çayı antlaşmasını bozan hareketleri ve Bizans'ın egemenlik alanlarına tecavüz ettiği gerekçesiyle askerî yol ile herhangi bir ilerleme kat edemeyeceğini anlayan imparator diplomatik yollarla Ebü'l-Kâsım'ı bir nebze de olsun durdurmaya çalışmıştır. O'nu başkente çağırdığında yazdığı mektubu tahlil edildiğinde Ebü'l-Kâsım'ın İznik'in tek hâkimi olduğu görülecektir. Anna Komnena, *a.g.e.*, s. 198 v.d.

apaçık bir delil niteliğindedir. Süleymanşah'ın ölümünden sonra Ebü'l-Kâsım dönemine ait kaynakların yeterince mevcut olmaması nedeniyle onun nasıl bir devlet idare ettiğini bilmemekteyiz. Burada yeni bir devlet kurmaktan ziyade mevcut devletin tüm mekanizmalarının el değiştirmesi söz konusudur. Türkiye Selçuklu Devleti'nin sadece hangi tarihte payitaht olduğu hususu üzerinde durarak nerede kurulduğuna dair fikir yürütmemiştir.

Osman Turan'ın Görüşü

Türkiye Selçuklu Devleti'nin kuruluşunu 467/1075 yılında kurulmuş olduğunu kabul eden Osman Turan bu düşüncesini Suriye bölgesi tarihçilerinden olan el-Azîmî'nin eserindeki “Kutalmışoğlu Süleymanşah İznik ve ona tâbi yöreleri 466/467-1074/75 yılında fethetti” ifadesine dayandırmaktadır¹² Fakat Azîmî'de geçen bu kayda şüpheyle yaklaşmak gerekmektedir çünkü o, 469/470-1078/79 senesi yılına ait bir kayıta¹³ Aleksios Komnenos'un bu yıl Bizans imparatoru olduğunu kaydetmektedir. Bilindiği gibi Aleksios Komnenos, hemen hemen bütün doğu ve batı kaynaklarının da ittifak ettiği üzere 473/1081 yılında Bizans tahtına çıkmıştır. Osman Turan, Azîmî'deki bu kaydı yeterli görüp devletin kuruluşunu temellendirdiği 467/1075 yılını bu ifadeden dolayı doğrudan kabul etmiştir. Ayrıca İznik'e epey uzaklıkta bir coğrafyada ve olayın geçtiği tarihten çok sonra yazılan bu eserin verdiği kayıtlara da ihtiyatla yaklaşmak gerektiği inancındayız.

Nitekim çağdaş Bizans kaynakları tarafından kaleme alınan eserlerde 467/1075 yılı için Türkiye Selçuklu Devleti'nin kurulduğuna dair bir kayda rastlayamıyoruz. Nikephoros Botaniates, 470/1078 yılında Bizans tahtına çıkmak için ayaklandığında ilk olarak İznik'e gitmeyi hedeflemişti. İmparator VII. Mihail ile anlaşılan Süleymanşah ise Botaniates'in İstanbul'a gelişini engellemek için geçmesi muhtemel yollar üzerine birliklerini yerleştirmişti. Bunu haber alan Botaniates, Erbasan'ı¹⁴ elçi olarak Süleymanşah'a göndererek imparatorudan daha

¹² el-Azîmî, *Azîmî Tarihi - Selçuklular Dönemiyle İlgili Bölümler* (H. 430-538=1038/39-1143-44), (metin, çev., notlar ve açıklamalar, Ali Sevim), Ankara 2006, s. 24; Osman Turan, *a.g.e.*, s. 84; a. mlf, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslâm Medeniyeti Tarihi*, İstanbul 2003, s. 281; a. mlf, “Süleymanşah I”, *İA*, c. XI, s. 206; a. mlf, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, İstanbul 1993, s. 139.

¹³ Azîmî, *a.g.e.*, s. 26.

¹⁴ Sultan Alp Arslan'ın kardeşi Gevher Hatun'un kocası olan bu Selçuklu Şehzâdesi Kavurd Bey ile Alp Arslan arasındaki mücadelede Kavurd Bey'in yanında yer alarak öncü kuvvetlerine kumanda etmişti. Ancak Alp Arslan'ın Kavurd Bey'i itaat altına almasından sonra Alp Arslan'ın gazabına uğramaktan korkan Erbasan maiyetindeki kuvvetlerle Anadolu'ya girmiş, Bizans'a sığınarak ona çeşitli unvanlar verilmişti. Böylelikle ilk defa bir Selçuklu hanedan üyesi Bizans'a sığınmış oluyordu. Urfalı Mateos, *Urfalı Mateos Vekayî-nâmesi* (952 - 1136) ve Papaz Grigor'un zeyli (1136 -

fazla vaatlerde bulunarak kendi yanına çekmeyi başarmıştı. Botaniates'in Süleymanşah ile anlaşmadan önce İznik'e gitmek istemiş olması akla orada herhangi bir gücün olmadığını getirmektedir. Süleymanşah eğer İznik'i başkent yapmış olsaydı Botaniates'in Erbasan'ı elçi olarak Süleymanşah'a göndermesi düşünülemezdi. Bahsettiğimiz tarih 470/1078 tarihidir ki Osman Turan'ın devletin kuruluşu için verdiği 467/1075 tarihi ne kadar erken bir tarih olduğunu bize göstermektedir.¹⁵

İznik kolay ele geçirilebilen bir şehir olsaydı birkaç asır önce gerçekleşen güçlü Arap saldırılarında şehir kolaylıkla Arapların eline geçmiş olurdu. Yine I. Haçlı Seferi'nde şehirde bulunan az sayıdaki Türk birliğine karşın Haçlı ordularının günler süren kuşatması sonrasında, ancak araya Bizans İmparatorluğu'nun girmesiyle can güvenliklerini sağlayan Selçuklu kuvvetleri şehri gönüllü olarak terk etmeleri, şehrin kolaylıkla ele geçirilmesinin mümkün olmadığını göstermektedir.¹⁶ Bununla birlikte 468/1076 yılında Artuk ve Tutak Beylerin İzmit civarına kadar gelip, buralarda yağma ve talan faaliyetlerinde bulunması Bizans kaynaklarında büyük bir yankı uyandırdığı görülürken, 467/1075 yılında İstanbul'un yanı başında böylesine olağanüstü bir olayın gerçekleşmesinin çağdaş Bizans kaynaklarının gözünden kaçması ihtimal dâhilinde görünmemektedir. Azimî'nin bu kaydından yola çıkan Osman Turan'ın Türkiye Selçuklu Devleti hakkında böyle erken bir kuruluş tarihi vermesi fikrine şüphe ile yaklaşılmasında fayda mülahaza ediyoruz. Bu nedenlerden dolayı İznik'in 467/1075 gibi erken bir tarihte Selçuklular tarafından fethedilmesi oldukça zor görünmektedir.

Ali Sevim'in Görüşü

İznik'in 467/1075 yılında Selçuklu başkenti olduğuna dair bir diğer görüş de Ali Sevim tarafından belirtilmiştir. Ali Sevim, İznik'in başkent oluşunu, "O, 1075 yılında İstanbul'un hemen yanı başında büyük ve tarihî bir Bizans kenti olup, sağlam surlara sahip bulunan İznik'i fethetti ve burasının temellerini atmaktâ

1162), Çev. Hrant D. Andreasyan, Ankara, 1987, s. 137-138; Sibt İbnü'l-Cevzî, *a.g.e.*, s. 168; M. Halil Yinanç, *a.g.e.*, s. 65;

¹⁵ Nikephoros Botaniates'in imparatorluk mücadelesi için bkz. Zonaras, *a.g.e.*, s. 148; Bryennios, *a.g.e.*, s. 133 v.d; Attaleiates, *a.g.e.*, s. 238 v.d; Anna Komnena, *a.g.e.*, s. 23, 2. dipnot; Süryani Mihaél, *a.g.e.*, s. 34; Urfalı Mateos, *a.g.e.*, s. 151; Krş. Georg Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, çev. Fikret Işıltan, Ankara 2017, s. 322-323; İsmet Burak Batır, "Selçuklu Başkenti İznik", *İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih ABD*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2014, s. 36-42.

¹⁶ I. Haçlı Seferi ve Haçlı ordularının İznik kuşatması hakkında detaylı bilgi için bkz. Işın Demirkent, *Haçlı Seferleri*, İstanbul 1997, s. 21-33; Georg Ostrogorsky, *a.g.e.*, s. 336-337; A. A. Vasiliev, *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, çev. Tevabil Alkaç, İstanbul 2016, s. 445-469; Batır, *a.g.t.*, s. 92-97.

olduğu Türkiye Selçuklu Devleti'nin başkenti yapmak suretiyle devletini kurdu" şeklinde ifade etmiştir.¹⁷ Muhtemelen Ali Sevim Osman Turan gibi el-Azîmî'deki kaydı esas alarak böylesine erken bir tarihi Türkiye Selçuklu Devleti'nin kuruluş tarihi olarak zikretmiştir.

Mükrimin Halil Yinanç'ın Görüşü

Mükrimin Halil Yinanç tarafından desteklenen görüşe göre ise Süleymanşah Türkiye Selçuklu Devleti'ni 469/1077 tarihinde Konya'da kurmuştur.¹⁸ Onun tarihî kaynaklara dayandırarak öne sürdüğü 469/1077 fikri Kutalmışoğulları arasında yaşanan ayrılıklardan kaynaklanmaktaydı. Yinanç, Türkiye Selçuklu Devleti'nin kuruluş sürecinden şu şekilde bahsetmiştir; Nikephoros Bryennios, daha önce Botaniates'in selefi olan imparator VII. Mikhail'e karşı sürdürdüğü ayaklanmayı yeni imparatora karşı da devam ettirmişti. Botaniates, Bryennios'un isyanına karşı daha önce yardım talep ettiği Kutalmışoğulları'ndan tekrar yardım istemek zorunda kaldı. Bu yardım isteğine olumlu cevap veren Kutalmışoğulları derhal İstanbul'un yakınlarına kadar geldiler. Aralarında Anadolu hâkimiyeti konusunda husumet bulunan bu kardeşlerin bundan sonra aralarının daha da açıldığını söyleyen Yinanç devamında Süleymanşah'ın Sultan Melikşah'ın metbu'u olduğunu iddia ederek Mansur'un bertaraf edilmesi için ondan yardım istediğini belirtmiştir. Bunun üzerine Melikşah tarafından Anadolu'ya Emîr Porsuk gönderilmiş,¹⁹ Süleymanşah ile birleşen Porsuk'un kuvvetleri Mansur ile

¹⁷ Ali Sevim, *Anadolu Fatihî Kutalmışoğlu Süleymanşah*, Ankara 1990, s. 26; a.mlf, "Kutalmışoğlu Süleymanşah ve Devleti", *Makaleler*, (yay. haz. E. Semih Yalçın, Süleyman Özbek), Ankara 2005, s. 337; Ali Sevim-Erdoğan Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi – Siyaset, Teşkilât, Kültür*, Ankara 1995, s. 422.

¹⁸ Mükrimin Halil Yinanç, *Türkiye Tarihi: Selçuklular Devri*, İstanbul 1944, s. 109.

¹⁹ Emîr Porsuk'un Anadolu'ya gönderilmesiyle alakalı konu ile ilgili araştırma yapan tarihçiler tarafından iki görüş ortaya atılmıştır. Bu görüşlerden ilkinde göre; Sultan Melikşah'ın Süleymanşah ve Mansur arasında vuku bulan hâkimiyet sorunu üzerine Süleymanşah'ın yanında yer alarak bu sırada Bizans'a sığınmış bulunan Mansur'un ortadan kaldırılması için Emîr Porsuk'u Anadolu'ya göndermişti. Bkz. M. Halil Yinanç, *a.g.e.*, s. 105; İbrahim Kafesoğlu, *Sultan Melikşah Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu*, İstanbul 1953, s. 75; Ali Sevim, *Anadolu'nun Fethi Selçuklular Dönemi*, Ankara 2000, s. 118-119; Sevim-Merçil, *a.g.e.*, s. 423; Sevim-Yücel, *Türkiye Tarihi-Fetih, Selçuklu ve Beylikler Dönemi*, Ankara 1989, s. 101. Diğer bir görüş ise, merkezîyetçi yönetime büyük önem veren Sultan Melikşah, Emir Porsuk'u Anadolu'da kendi istekleri doğrultusunda hareket eden Kutalmışoğulları'nın her ikisinin üzerine olduğunu savunmaktadır. Bkz. Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 87 v.d; a. mlf, *Selçuklular Tarihi*, s. 283; a. mlf, "Süleymanşah I", *İA*, s. 207-208; Claude Cahen, "Türklerin Anadolu'ya İlk Girişi (XI. Yüzyılın İkinci Yarısı)", (çev. Yaşar Yücel, Bahaeddin Yediyıldız), *TTK Belleten*, c. LI/201, Ankara 1987, s. 1410; Abdülkerim Özeydin, "Anadolu Selçukluları", *İslâm Tarihi*, (ed. Burhaneddin Kayıhan), c. VIII, İstanbul 1994, s. 102; Coşkun Alptekin, "Türkiye Selçukluları", *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, (ed. H. Dursun Yıldız), c. VIII, İstanbul 1989, s. 214. Bize göre de ikinci görüş tarihî kayıtlara uygun

yapılan savaştan galip çıkmıştı. Sultan'a sadık kalan Süleymanşah ödüllendirilerek Anadolu sahasının hükümdarı olma menşuru gönderilmişti. Daha sonra Anadolu'daki diğer beylere karşı Süleymanşah'ın üstünlüğünü arttırmak adına Abbasi halifesinin de ona hil'at ve unvan verdiğini savunan Yinanç, Süleymanşah'a yazışmalarda "Sultan" unvanıyla hitap ettiğini, böylelikle Süleymanşah'ın Anadolu'nun tek sahibi olduğunu savunmuş, ancak Sultan Melikşah'ın divanında Süleymanşah'ın "Sultan" olarak değil de "Melik" olarak tanındığını ve Konya'yı kendine başkent edindiğini belirtmiştir.²⁰

Süleymanşah ve Mansur arasındaki sorun karşısında Büyük Selçuklu Devleti'nin Sultanı Melikşah'ın Emîr Porsuk'u görevlendirmesiyle Mansur'un ortadan kaldırılması ve bunun sonucunda Süleymanşah'a 469/1077 yılında "Sultan"lık unvanı verildiğini ileri süren Yinanç'ın bu anlatımı tarihî hadiselerle uygun düşmemektedir. 469/1077 yılında Edirne'ye girerek imparatorluğunu ilan eden Bryennios, 3 Nisan 1078 tarihinde imparator olan Botaniates'e karşı da isyanını devam ettirmişti. İmparator Botaniates'in isyanı bastırabilmek için Selçuklu birliklerine başvurması ve Mansur'un Porsuk tarafından ortadan kaldırılması hadisesinin 1078 senesine isabet etmesi nedeniyle Yinanç'ın 1077 yılında devletin kurulmuş olabileceği ihtimalini zayıflatmaktadır.²¹ Üstelik ailevi husumetlerinden dolayı araları bozuk olan Melikşah'ın Süleymanşah'a Anadolu'da egemenliğini pekiştirmesi ve diğer Türk beylerine karşı meşruiyetini artırabilmesi için sancak ve hil'at gönderdiğini ve Abbasi halifesinin de saltanat menşuru gönderdiğini belirtmesi gerçeklikten uzak bir hadisedir.²² Böylelikle Türkiye Selçuklu Devleti'nin 469/1077 tarihinde Konya'da kurulduğu fikrine ihtiyatla yaklaşılması kanaatindeyiz.

Türkiye Selçuklu Devleti'nin kuruluşu için ortaya atılan en eski fikirlerden birisi de Halil Ethem tarafından tercüme edilen *Düvel-i İslâmiyye* adlı eserde, Türkiye Selçuklu Devleti'nin 469/1077 yılında Konya'da payitaht olduğu

düşmektedir. Çünkü bu tarihte Kutalmışoğulları'nın aralarında husumet olduğuna dair herhangi bir delile rastlanılamamıştır. Çağdaş Bizans kaynakları Attaleiates ve Bryennios da geçen kayıtlar tetkik edildiğinde birlikte hareket eden Kutalmışoğulları'nın üzerine Emîr Porsuk'un gönderildiğine dair net ifadeler bulunmaktadır. Mikhael Attaleiates, *Tarih*, (çev. Bilge Umar), İstanbul 2008, s. 262-263; Nikephoros Bryennios, *Tarihin özü: (Anadolu'da ve Rumeli'nde 1070-1079 döneminin tarihi)*, (çev. Bilge Umar), İstanbul 2008, s. 147 v.d.

²⁰ Yinanç, *a.g.e.*, s. 105-106.

²¹ Zonaras, *Tarihlerin özeti : (kitap XVII-XVIII)*, çev. Bilge Umar, İstanbul 2008, s. 152; Bryennios, *a.g.e.*, s. 141-142; Attaleiates, *a.g.e.*, s. 239; Anna Komnena, *a.g.e.*, s. 23; Abu'l-Farac, *a.g.e.*, c. I , s 327-328; Kafesoğlu, *a.g.m.*, s. 6.

²² Yinanç, *a.g.e.*, s. 106.

görüşüdür.²³ Devletin kuruluşundan “Anadolu Selçukîleri ki bunlara Rum Selçukîleri ve Konya Selçukîleri dahi derler. Kutalmış b. İsrail Arslan b. Selçuk’tan inerler. Bu hanedanın müessisi olan Süleyman-ı evvel 470 h. (1077) de câlis olmuştur” şeklinde bahsetmektedir. Yukarıda beyan edilen hususlar bu düşünce içinde söz konusu olup, Türkiye Selçuklu Devleti’nin kuruluşu bize göre daha sonra olmalıdır.

Z. Velidî Togan’ın Görüşü

Türkiye Selçuklu Devleti’nin kuruluşuna dair ortaya atılan bir diğer iddia Zeki Velidî Togan’ın devletin 472/1080 tarihinde İznik’te kurulduğu fikridir. Bu görüşe göre; Kutalmışoğulları etrafında toplanan Türkmenler, Yabgu soyuna mensup hanedan üyelerinin saltanatta hakkı olduğunu, diğerlerinin ise o makamı gasp eden bir mütegalibe²⁴ hükmünde görüyorlardı. Türkmenlerin “Türkmencilik” akımını nasıl gördüğünü “ *Türkmenlerce <beğ>lerin yaşça büyüğü <yabgu> oluyordu; onlarca milletin hakikî reisi ancak yabgu idi. Arslan’dan sonra Yusuf, sonra Musa Türkmenlerce Yabgu tanındı... Türkmenler, hep meşru yabgu ve inallarının ve onların oğullarının etrafında toplanıyorlardı. Arslan Yabgu’nun oğlu Kutalmış ve onun oğlu olan Anadolu’nun hakikî fâtihi Süleyman, Musa Yabgu’nun oğlu Hasan ve Yusuf Yabgu’nun oğlu İbrahim Inal gibi zevatın etrafında toplanıyorlardı.*” sözleriyle açıklamıştır.²⁵ Ona göre, Süleymanşah’ın önderliğinde sayıları 70.000’i bulan Türkmenler, Anadolu’ya gelerek 472/1080 yılında İznik’i fethetmiş, burasını Türkiye Selçuklu Devleti’nin başkenti yapıp Anadolu’yu Türkmen beyleri arasında bölüştürerek idare etmiştir.²⁶

Mikâil’in oğulları ile Arslan Yabgu’nun oğulları arasındaki ilişkileri de Türkmencilik görüşü ile açıklayan Togan, Kutalmışoğullarını Anadolu’ya akınlar halinde göç ederek gelmiş olan ve Büyük Selçuklu Devleti’nin başında bulunan Mikâil oğullarından nefret eden Türkmenler tarafından benimsendiğini belirtmiştir.²⁷ Alparslan’ın, Kutalmış’ı ve Musa Yabgu’yu nasıl bertaraf ettiği gerçeği göz önünde bulundurulduğunda Türkmenlerin, Kutalmış’ın oğullarının etrafında toplanmasının haklı olacağı iddiasında bulunmuştur. Durumu çok farklı bir açıdan ele alan Togan, devletin kuruluşuna delil olabilecek herhangi bir kaynak kullanmamış, yalnızca 472/1080 yılında İznik, Selçuklu devletinin başkenti oldu ifadesiyle Türkiye Selçuklu Devleti’nin kuruluşunu izah etmiştir. Bizim görüşümüze göre Türkmencilik fikri her ne kadar Kutalmışoğulları’nın

²³ Stanley Lane-Poole, *Düvel-i İslâmiyye*, (çev. Halil Ethem), Ankara 1927, s. 210.

²⁴ Gücüne güvenerek hükmü altında bulunanlara söz hakkı ve davranış özgürlüğü tanımayan (kimse).

²⁵ Zeki Velidî Togan, *Umumî Türk Tarihine Giriş*, c. I, İstanbul 1946, s. 185.

²⁶ Togan, *a.g.e.*, s. 186.

²⁷ Selçuklu ailesindeki bu husumetin detaylı bilgisi için bkz. Ateş, *a.g.m.*, s. 517-525

etrafında toplanmalarının arkasında önemli bir neden gibi dursa da herhangi bir delil ve kaynak gösterilmeden verilen izaha ihtiyatla yaklaşılmasında fayda görmekteyiz.

J. Laurent'ın Görüşü

Türkiye Selçuklu Devleti'nin kuruluş süreci ile alakalı olarak daha çok çağdaş Bizans kaynaklarını referans alan²⁸ Joseph Laurent, Süleymanşah'ın kendi toprakları üzerinde siyasi ve ekonomik bağımsızlığını elde ederek 473/1081 tarihinde İznik'te devletini kurduğunu savunmuştur.²⁹ Ona göre, Kutalmışoğulları, Sultan Melikşah'ın tahta cülus ettiği zaman merkezde yaşanan kargaşalıklardan faydalanarak bir isyan neticesinde Anadolu'ya geldiği ve Sultan Melikşah'ın uzlaşmayı istememesine rağmen Nizâmü'l-mülk'ün arabuluculuk yapması sonucunda istemeyerek de olsa Kutalmışoğullarına İstanbul Boğazı'na kadar ulaşan Anadolu topraklarını tevcih ettiğini savunmuştur.³⁰

Bu uzlaşmanın geçici bir süreyle olduğunu belirten Laurent, kısa bir süre sonra Emîr Porsuk'un Mansur'u bertaraf etmesi için Anadolu'ya gönderildiğini ve yapılan mücadele sonunda Mansur'un Bizans ile anlaşmasını gerekçe göstererek onu ortadan kaldırdığını söylemiştir. Hâlbuki 470/1078 yılında iki kardeşin de Bizans ile işbirliğinde olduğu bilinmesine rağmen neden Süleymanşah'ın değil de Mansur'un öldürüldüğü sorusunu akıllara getiren yazar bu sorunun cevabını da şöyle vermektedir: Artuk Bey'in Anadolu'da yağma faaliyetleri sürdürdüğü 466/1074 yılında henüz Süleymanşah'ın burada olmadığını, onun Bizans'ı kendisine müttefik edinerek daha bilinçli ve kalıcı adımlar attığını, Mansur öldükten sonra da 470/1078 yılından itibaren Anadolu'da bulunan Türklerin tek lideri konumuna geldiğini belirtmiştir.³¹ Bizce Emîr Porsuk 470/1078 tarihli Anadolu'ya yaptığı seferinde her ne kadar Mansur'un ölümüyle sonuçlanan bir sefer gerçekleştirmiş ise de onun sadece Mansur üzerine değil Kutalmışoğullarının bertaraf edilmesi için görevlendirilmiş bir kumandan olduğu şüphesizdir. Mansur'un Emîr Porsuk ile karşılaştığı sırada kardeşi Süleymanşah'ın nerede olduğu hakkında kaynaklar herhangi bir bilgi vermemektedir. Mansur, İstanbul civarında İmparator Botaniates ile ilişki kurduğu sırada belki de o Batı Anadolu'da başka faaliyetler yürütüyordu.

²⁸ Joseph Laurent, İslam kaynaklarının birçoğunun gerçeği yansıtmadığını söyleyip böylesine mühim bir konuyu incelerken dikkate almamıştır. Bu nedenle onun anlattıklarını değerlendirirken oldukça titiz davrandık.

²⁹ Joseph Laurent, "Rum (Anadolu) Sultanlığının Menşei", (çev. Yaşar Yücel), *TTK Belleten*, c. LII/202, s. 226.

³⁰ Laurent, *a.g.m.*, s. 222.

³¹ Laurent, *a.g.m.*, s. 223.

Süleymanşah, Mansur ile birlikte olsaydı muhtemelen aynı sonu kendisi de yaşamış olacaktı. Nitekim merkeziyetçi bir anlayışa sahip olan Sultan Melikşah, Emîr Porsuk'u Anadolu'ya Kutalmışoğullarını itaat altına almak için göndermişti.³²

472/1080 yılından itibaren Türklerin Bizans'ın Anadolu'da sahip olduğu bütün şehirlerde varlığını hissettirdiğini, Bizans'ın içinde bulunduğu siyasi buhrandan faydalanıp ya imparatorun ya da taht üzerinde hak iddia eden kişinin adına hareket etmeye başladığını, bu ortamdan yararlanan Süleymanşah'ın da İznik'i kendisine başkent yapmayı başardığını ve İstanbul Boğazı üzerinde hak iddia ederek buradan geçenlerden vergi aldığını söylemiştir. İmparator Aleksios Komnenos'un bir yandan Bizans tahtına göz dikenlerle bir yandan da batıdaki Bizans topraklarının Normanların istilasına karşı Süleymanşah'ı bir kurtarıcı kuvvet olarak gördüğünü, üstelik yapılan bir anlaşma ile Süleymanşah'ın elindeki yerlerin artık Türklere ait olduğunu tasdik eden imparatorun Anadolu toprakları üzerindeki hakkından feragat ettiğini kaydetmiştir. Ancak olayların hiç de Bizanslıların düşündüğü gibi değil Süleymanşah'ın tam bağımsız egemen bir hükümdar gibi kendi başına hareket ettiğini belirten Laurent, hatta Süleymanşah'ın, 1081 yılında ne Bizans İmparatorluğu'nu ne de Sultan Melikşah'ı dinlediğini, üstelik halifenin izni olmadan "Sultan" unvanını da kullanmaya başladığını söyleyerek Süleymanşah'ın toprağı, ordusu ve geliri ile tam bağımsız bir ülkenin sultanı olduğunu iddia etmiştir. Ona göre 473/1081 yılında İznik merkezli bir Anadolu Sultanlığı kurulmuştu ve bu devletin kurucusu ve ilk hükümdarı Arslan Yabgu'nun torunu Süleymanşah idi.³³

İbrahim Kafesoğlu'nun Görüşü

484/1092 yılı iddiasında bulunan İbrahim Kafesoğlu, bu tarihi ilk ve kesin kuruluş tarihi olarak değerlendirmiştir.³⁴ Kafesoğlu, Osman Turan'ın "... hatta ortaya iki sultan çıkararak kendi kudretini artırmak maksadı ile (halife'nin) Süleyman'a <sultanlık> tevcihinde bulunması tabî idi. Porsuk'un çekilişinden sonra Melikşah'ın da Süleyman'a <melik> unvanı vermiş olması da vârid idi." sözlerini tenkit ederek Süleymanşah'ın halife tarafından verilmesi muhtemel "Sultan" unvanını almasının mümkün olmadığını ancak bu unvanın halife tarafından tasdik edilebileceğini belirterek hayatını milletin bekasına adayan ve dünyevî iktidarını artırma cihetine gitmeyen Süleymanşah'ın, Selçuklu hanedan

³² Attaleiates, *a.g.e.*, s. 262-263; Bryennios, *a.g.e.*, s. 147; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 87 v.d; Özeydin, Abdülkerim, *a.g.m.*, s. 102; Coşkun AlpTekin, *a.g.m.*, s. 214.

³³ Laurent, *a.g.m.*, s. 226.

³⁴ Kafesoğlu, *a.g.m.*, s. 28.

geleneğine ters düşecek şekilde Fâtımî devletinin hâkimiyetini tanınmasının mümkün olamayacağını hele Büyük Selçuklu Devleti'nin muktedir olduğu Sultan Melikşah devrinde halife tarafından verilen böylesine geniş çaplı bir unvan neticesinde devlet kurma girişimi gibi nüfuza sahip olmadığını savunmuştur.

Kafesoğlu, Türkiye Selçuklu Devleti'nin hem fiili hem de hukukî kuruluşunu, 484/1092 tarihinde Sultan Melikşah'ın vefatına müteakip meydana gelen iktidar boşluğunda esir bulundukları İsfahan'dan Anadolu'ya kaçarak gelen Kutalmış'ın torunları Kılıç Arslan ve kardeşi Dâvud (Kulan) Arslan zamanına tesadüf ettirmektedir. Ona göre 484/1092 yılına kadar meliklik olan Türkiye Selçuklu Devleti, Kılıç Arslan'ın idareyi tek başına ele almasından sonra bağımsız bir devlet olarak tarih sahnesindeki yerini almıştı. Buna Anna Komnena ve Urfalı Mateos'un *"Büyük Süleyman'ın iki oğlu İsfahan'dan sür'atle İznik'e geldiler, sevinçle karşılandılar, Ebu'l-Gâzi şehri onlara teslim etti. İki kardeşten büyüğü, Kılıç Arslan Sultan seçildi."*³⁵ şeklindeki kaydını delil olarak göstermiştir.³⁶

Türkiye Selçuklu Devleti'nin 484/1092 yılında kurulduğu fikrini tahlil edildiğinde şu hususun dikkatlerden kaçırılmış olabileceği kanaatindeyiz. Süleymanşah'ın 478/1086 yılında vefat etmesinden sonra Kılıç Arslan'ın tahta çıkış tarihine kadar geçen altı yıllık sürede, devletin ve onun teşkilatının ortadan kalkması için yeterli bir süre görülmektedir. Hal böyle iken Kılıç Arslan'ın İznik'e gelip hükümdar olduğunda bir devlet teşkilatı bulması ya da bu yapıya benzer bir müessesenin bulunması var olan yapının meliklikten ziyade bize burada bir devletin mevcut olduğunu göstermektedir.

Abdülkerim Özaydın'ın Görüşü

Abdülkerim Özaydın, Türkiye Selçuklu Devleti'nin kuruluşuna ilişkin, dönemin çağdaş kaynaklarını ve bu alanda fikir ileri süren araştırmacıların görüşlerini tahlil ederek bir değerlendirme ortaya koymuştur.³⁷ Özaydın, "Süleymanşah'ın Anadolu'ya girdikten sonra nerelerde faaliyette bulunduğu kesin olarak belli değildir. Bazı kaynaklara göre Konya ve civarında harekâta bulunmuş, Konya ile yakınında bulunan Gâvele kalesini almıştır. Onların bu başarılarını hangi tarihlerde gerçekleştirdikleri de bilinmemektedir. Fakat Konya'nın yaklaşık 467/1075 yılında Selçukluların eline geçtiğini söyleyebiliriz. Kutalmışoğullarının eline geçen bu önemli şehrin onlar tarafından karargâh ve

³⁵ Anna Komnena, *a.g.e.*, s. 206; Urfalı Mateos, *a.g.e.*, s. 164, 187, 218.

³⁶ Kafesoğlu, *a.g.m.*, s. 28.

³⁷ Abdülkerim Özaydın, *a.g.m.*, s. 95-105.

merkez olarak kullanıldığı kabul edilebilir”³⁸ sözleriyle Türkiye Selçuklu Devleti’nin kuruluş tarihine ilişkin bir değerlendirme yapmaktan kaçınmıştır.

Muharrem Kesik’in Görüşü

470/1078 yılında Bizans tahtında bulunan VII. Mikhail Dukas’ın Türklerin Anadolu’da gerçekleştirmiş olduğu yağma faaliyetleri ve imparatorluk merkezinde baş gösteren kıtlık nedeniyle isyan hareketleriyle zor durumda kaldığını belirten Muharrem Kesik, uzun süreden beri Anatolikon Theması’nın³⁹ komutanlığında bulunan Nikephoros Botaneiates’in saltanat iddiasıyla Kütahya’dan İstanbul’a doğru hareket ettiğinden bahsetmiştir. Botaneiates’in İstanbul’a doğru hareket ettiğini öğrenen imparator ise Süleymanşah ile anlaşarak Botaneiates’i durdurması karşısında kendisine bol bol ihsanda bulunacağını söylemiştir. Süleymanşah’ın kendisine bağlı birlikler ile anlaşmanın hemen ardından Botaneiates’in ordusunu adım adım izlediğini ve geçiş güzergâhına bir dizi önlemler aldığından söz eden Kesik, Botaneiates’in Malazgirt Savaşı’ndan önce Sultan Alp Arslan’a karşı isyan ederek Anadolu’ya gelen Selçuklu beyi Erbasan’ı Süleymanşah ile anlaşmak üzere gönderdiğini ve Süleymanşah ile anlaşılan Botaneiates’in bu şekilde İznik şehrine girebildiğini belirtmiştir. İznik’te imparator gibi karşılanan Botaneiates’in İznik’ten İstanbul’a giderken Türkler’den tekrar destek istediğini ve Selçuklu kumandanlarının kendisini sonuna kadar destekleyeceklerini belirttiklerini ve Botaneiates’in 1078 yılında Bizans tahtına oturduğunu ve sonuç olarak Botaneiates ile birlikte İznik’e giren Selçuklu birliklerinin buradan çıkmadıklarını işaret ederek 470/1078 tarihinde Türkiye Selçuklu Devleti’nin kurulduğunu söylemiştir.⁴⁰ Bize göre kuruluşa ilişkin bir tarih vermek lazım gelirse şüphesiz gelişen olayları yakından takip eden Bizans tarihçilerinin anlattıkları çok dikkatli incelenmelidir. Kesik de Türkiye Selçuklu Devleti’nin kuruluşunu açıklarken bu hususu dikkate alarak Bizans tarihçileri Attaleiates, Bryennios ve Zonaras’ın anlatımlarına dayalı olarak 1078 yılı olarak göstermiştir. Her ne kadar 1078 tarihi kronolojiye ve tarihi olaylara uygun düşse de Türkiye Selçuklu Devleti daha sonra kurulmuş olması muhtemel gözükmektedir.

Yukarıda bahsetmiş olduğumuz araştırmacılar tarihî kayıtlar ve kendisinden önce yapılmış çalışmalar ışığında Türkiye Selçuklu Devleti’nin kuruluşu hakkında değerlendirmelerde bulunmuşlardır. Osman Turan’ın da kendi görüşünü temellendirdiği el-Azîmî’nin 1075 yılı haricinde başka herhangi bir

³⁸ Abdülkerim Özaydın, *a.g.m.*, s. 100-101.

³⁹ Günümüzde Konya, Afyon ve Isparta illerini de içine alan bölge.

⁴⁰ Muharrem Kesik, *a.g.e.*, s. 146 vd.

kaynakta net bir bilgiye ulaşamıyoruz. Ancak tarihî kayıtlar karşılaştırmalı tahlil edildiğinde; el-Azîmî'nin devletin kuruluşuna dair vermiş olduğu 1075 tarihinden ziyade Sıbt İbnü'l-Cevzî'nin 1075 yılı kayıtları içerisinde vermiş olduğu Kutalmışoğullarının Urfa ve Birecik yöresinde faaliyette bulunmaları akla daha yatkın gelmektedir.⁴¹ Nitekim Malazgirt Savaşı'ndan sonra Bizans'ın savunması çökmüş ve Artuk ve Tutak gibi kumandanlar Anadolu'da akınlar düzenleyip haraç almaya başlamışlardı. Anadolu'da meydana gelen bu yağma olaylarını detaylıca kaydeden Attaleiates, Bryennios ve Anna Kommena⁴² ancak Kutalmışoğullarından 1078 yılında imparatorluk iddiasında bulunan Botaniates ile irtibata geçince zikretmektedir. Bizce tarihî olaylara yakınlığı ve görgü tanıklığı sebebiyle her olayı detaylıca anlatan Bizans kaynakları 1075 tarihi gibi erken bir zamanda İznik'te bir Selçuklu Devleti varlığından bahsetmemesi muhtemel görünmemektedir. Bu nedenle Türkiye Selçuklu Devleti'nin kuruluşu hakkında Bizans kaynaklarına başvurmanın bizi daha sahil bilgiye ulaştıracağını mülâhaza ediyoruz.

Türkiye Selçuklu Devleti'nin kuruluş tarihine dair görüşlerden bize göre en uygun olanı taht iddiasında bulunan Nikephoros Melissenos'un imparator Botaniates'e karşı isyan ettiği 472/1080 yılına tekabül etmektedir.⁴³ Melissenos, Süleymanşah ile anlaşarak Batı Anadolu'da bulunan toprak ve bazı kaleleri Selçuklulara bırakması karşısında Selçuklulardan destek alacağını umarak imparatorluğunu ilan etti. İmparatorluk iddiasında bulunan önceki kişilerin isyan hareketlerinde olduğu gibi İznik'i karargâh yapıp başkent İstanbul'a yürümeye karar veren Melissenos'tan önce davranan Aleksios Komnenos İstanbul'da tahta çıktı. Melissenos'un verdiği yerleri boşaltmayan Süleymanşah'ın liderliğindeki Selçuklular, İznik başta olmak üzere Batı Anadolu'nun tamamında hâkimiyeti ele geçirdiler. Böylelikle otorite boşluğundan istifade eden Süleymanşah, İznik'i başkent yaparak Türkiye Selçuklu Devleti'ni kurmuş oldu. Biz, "olayın geçtiği döneme yakın ya da doğrudan o dönemin kaynaklarına müracaat etme" ilkesiyle hareket edip Bizans kaynaklarına dayanarak vardığımız bu kanının yanlış olma ihtimalini her zaman bir kenarda tutuyoruz. Fakat yukarıda bahsettiğimiz gibi hem stratejik konumu hem de sağlam surları itibariyle kuşatma saldırılarına karşı bütün önlemleri almış olan bu şehrin bahsedilen tarihler arasında özellikle 467/1075 tarihi gibi oldukça erken bir tarihte Türkler tarafından ele geçirilmiş olabileceği fikrine karşın Bizans İmparatorluğu'nun içinde bulunduğu iç isyanlar

⁴¹ Azîmî, *a.g.e.*, s. 26; Sıbt İbnü'l-Cevzî, *a.g.e.*, s. 202.

⁴² Attaleiates, *a.g.e.*, s. 262-263; Bryennios, *a.g.e.*, s. 134.

⁴³ Melissenos isyanı hakkında detaylı bilgi için bkz. Batır, *a.g.t.*, s. 44-46.

sırasında vuku bulan otorite boşluğunda İznik'in ele geçirilip 472-473/1080-1081 yılında Anadolu'da ilk Müslüman Türk devleti olan Türkiye Selçuklu Devleti'nin kurulmuş olabileceği ihtimali daha makul gelmektedir.

KAYNAKÇA

- Ahmed b. Mahmud, *Selçuk-nâme*, yay. haz. Erdoğan Merçil, C. I, İstanbul 1977.
- Aksarayî, *Müsâmeretü'l ahhâr ve müsâyeretü'l-ahyâr*, çev. Mürsel Öztürk, Ankara 2000.
- Alptekin, Coşkun, "Türkiye Selçukluları", *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, (ed. H. Dursun Yıldız), c. VIII, İstanbul 1989, s. 209-406.
- Anna Komnena, *Alexiad-Anadolu'da ve Balkan Yarımadası'nda İmparator Alexios Komnenos Dönemi'nin Tarihi Malazgirt'in Sonrası*, (çev. Bilge Umar), İstanbul 1996.
- Attaleiates, Mikhael, *Tarih*, çev. Bilge Umar, İstanbul, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2008.
- Ateş, Ahmet, "Yabgular Meselesi", *TTK Belleten*, C. XXIX/115, Ankara 1965, s. 517-525.
- el-Azîmî, *Azîmî Tarihi - Selçuklular Dönemiyle İlgili Bölümler (H. 430-538=1038/39-1143-44)*, (metin, çev., notlar ve açıklamalar. Ali Sevim), Ankara 2006.
- Batır, İsmet Burak, "Selçuklu Başkenti İznik", *İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih ABD*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2014.
- Bryennios, N.: *Tarihin Özü*, çev. Bilge Umar, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2008.
- Cahen, Claude, "Türklerin Anadolu'ya İlk Girişi (XI. Yüzyılın İkinci Yarısı)", (çev. Yaşar Yücel, Bahaeddin Yediyıldız), *TTK Belleten*, c. LI/201, Ankara 1987, 1375-1431.
- Demirkent, Işın, *Haçlı Seferleri*, İstanbul 1997.
- Gregory Abu'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi*, (çev. Ömer Rıza Doğrul), C. I, Ankara 1999.
- Hüseynî, *Ahhârü'd-devleti's-Selcûkiye*, çev. Necati Lugal, Ankara 1943.
- Kafesoğlu, İbrahim Sultan Melikşah Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu, İstanbul 1953.
- _____, "Anadolu Selçuklu Devleti Hangi Tarihte Kuruldu?", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 10-11, (1981), İstanbul, s. 1-28.
- Kesik, Muharrem, *1071 Malazgirt Zafere Giden Yol*, İstanbul 2013.
- Kesik, Muharrem, *Anadolu Türk Beylikleri*, İstanbul 2018.
- Köymen, Mehmet Altay, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, Ankara 1993
- _____, "Süleyman Şah ve Anadolu Selçuklu Devleti'nin Kuruluşu", *TTK Belleten*, C. LVII/218, (1993), 71-79.
- Mikhael Attaleiates, *Tarih*, (çev. Bilge Umar), İstanbul 2008.
- Nikephoros Bryennios, *Tarihin özü : (Anadolu'da ve Rumeli'nde 1070-1079 döneminin tarihi)*, (çev. Bilge Umar), İstanbul 2008.
- Ostrogorsky, Georg, *Bizans Devleti Tarihi*, çev. Fikret Işıltan, Ankara 2017.
- Özaydın, Abdülkerim, "Anadolu Selçukluları", *İslâm Tarihi*, (ed. Burhaneddin Kayıhan), c. VIII, İstanbul 1994, s. 86-134.
- _____, Özaydın, Abdülkerim, "Arslan b. Selçuk", *DİA*, III, İstanbul 1991, s. 402-403.
- Reşîdüddîn Fazlullah, *Câmîü't-tevârih*, çev. E. Göksu-H. H. Güneş, İstanbul 2010.
- Sevim, Ali, *Anadolu Fatihi Kutalmışoğlu Süleymanşah*, Ankara 1990.
- _____, *Anadolu'nun Fethi Selçuklular Dönemi*, Ankara 2000.
- _____, "Kutalmışoğlu Süleymanşah ve Devleti", *Makaleler*, (yay. haz. E. Semih Yalçın, Süleyman Özbek), Ankara 2005.
- Sevim, Ali-Merçil, Erdoğan, *Selçuklu Devletleri Tarihi – Siyaset, Teşkilât, Kültür*, Ankara, TTK Yayınları, 1995.
- Sevim, Ali-Yücel, Yaşar, *Türkiye Tarihi-Fetih, Selçuklu ve Beylikler Dönemi*, Ankara 1989.
- Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân fi târihi'l-â'yân*, (çev. Ali Sevim), Ankara 2011.

- Stanley Lane-Poole, *Düvel-i İslâmiyye*, (çev. Halil Ethem), Ankara 1927.
- Süryani Mihail, *Süryani Patrik Mihail'in Vakainamesi: İkinci Kısım (1042-1195)*, çev. Hrant D. Andreasyan, Ankara, (T.T.K. kütüphanesi No:44'de yayınlanmamış tercüme), 1944.
- Togan, Zeki Velidî, *Umumî Türk Tarihine Giriş*, c. I, İstanbul 1946.
- Turan, Osman, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul 2004.
- _____, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslâm Medeniyeti Tarihi*, İstanbul 2003.
- _____, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, İstanbul 1993.
- _____, "Süleymanşah I", *İA*, c. XI, s. 201-219.
- _____, "Anatolia in the Period of the Seljuks and The Beyliks", *The Cambridge History of Islam*, (ed. P.M. Holt-Ann. K.S Lambton ve Bernard Lewis), c. I, Cambridge 1970, s. 231-262.
- Urfalı Mateos, *Urfalı Mateos Vekayî-nâmesi (952 - 1136) ve Papaz Grigor'un zeyli (1136 - 1162)*, (çev. Hrant D. Andreasyan), Ankara, 1987.
- Vasiliev, A. A., *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, çev. Tevabil Alkaç, İstanbul 2016.
- Yinanç, Mükrimin Halil, *Türkiye Tarihi: Selçuklular Devri*, İstanbul 1944.
- Zonaras, *Tarihlerin özeti: kitap XVII-XVIII*, (çev. Bilge Umar), İstanbul 2008.

FERİDUN NAFİZ UZLUK VE TIP TARİHİ FERIDUN NAFİZ UZLUK AND HISTORY OF MEDICINE

Ayten ALTINTAŞ*

**Emrini vicdanından, azim ve ümidini imanından alanlarız
1938 F. N. Uzluk**

Manevi hocam, tıp tarihinin üstadı Prof. Dr. Feridun Nafiz Uzluk' un Tıp Tarihçiliği yönünü anlatmadan önce kısaca hayatını özetlemem lazım. Feridun Nafiz 1902 yılında Konya'da doğdu. 1911 yılında İlkokulu, 1918 yılında İttihat Terakki Lisesini birincilikle bitirdi. 1919 yılında Haydarpasha'daki Tıp Fakültesine girdi. 1924 yılında mezun oldu. Tıp tahsili sırasında Üsküdar Mevlevi hanesinde kaldı. Burada Abdülgani Tevfik Dede tarafından yetiştirildi ve Mevlevî hanlık icazeti aldı. 1925 yılında Gülhane'de stajını tamamladı ve mecburi hizmetini Ordu Mesudiye'de Hükümet Tabibi olarak yaptı. 1928 yılında Konya Memleket Hastanesi'ne dâhiliye asistanı olarak tayin edildi. Bu görevini yerine getirirken 1929 yılında "Konya Sıtma Savaş Tabibi" olarak da görevlendirildi. Sıtma savaş ekibini kurdu burada üç yıl görev yaptı. 1932 yılında kendi imkânlarıyla Almanya'ya gitti. Münih Tıp Fakültesi dâhiliye laboratuvarında Bakteriyoloji ihtisası yaptı. 1934 yılında Hamburg Ependorf Hastanesinde bir yıl Tropikal Hastalıklar Enstitüsü'nde sertifika çalışması yaptı. Mayıs 1935 de Memleketine döndü. Aynı yıl Ankara'da Refik Saydam Hıfzıssıhha Enstitüsünde Çiçek Aşısı Mütahassıslığına tayin oldu. Burada on yıl çalıştı. Yeni metotları oturttu, "Üretim Yerleri ve Boyalar" ve "Laborantlara Bakteriyolojik Araştırmalarda Kılavuz"

* Prof. Dr., İstanbul Medipol Üniversitesi Tıp Fakültesi Tıp Tarihi ve Etik Anabilim Dalı İstanbul/Türkiye, aytenaltintas@medipol.edu.tr.

kitaplarını yazdı. Ayrıca Trakya Umumi müfettişliğine tifo tifüs hastalığıyla mücadele çalışmalarına yardımcı oldu.

Feridun Nafiz Uzluk 44 yaşına kadar tıbbi böylesine önemli hizmetlerde bulundu, fakat en önemli hizmetini bu yaştan sonra yapacaktı. Tıp Tarihi konusunda profesyonel olarak çalışmaya başlaması 1946 yılında Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesinde açılan Tıp Tarihi hocalığına atanması ile başlar. O zamana göre geç yaşta üniversite hocalığı görevini üstlenmişti. Bu sürpriz bir atama değildi. Kendisi daha lise çağlarında Konya’da yerel gazetelere yazılar göndermiş, 1922 yılından itibaren de “Babalık” gazetesinde “Hekim Şifâi ” adı ile muntazam yazılar kaleme almıştı. Tıp talebeliği sırasında tüm kültür toplantılarına katılıyor, hocaları derin tarih bilgisini takdir ediyorlardı. Almanya’daki ihtisası sırasında Türk kültür ve tarihinin önemini daha iyi kavradı. Münih de Doğu Dilleri Enstitüsünden Sümerolog Fritz Hommel’den asistanlık teklifi almış, Şark Dilleri Profesörü Karl Süssheim ile ortak çalışmalar yapmıştı. Arapça, Farsça, Almanca, İngilizce, Fransızca biliyor, Selçuklu ve Osmanlı tarihini kaynaklardan takip ediyordu. Özellikle tıp tarihi konusundaki çalışmalarıyla dikkat çekiyordu. 1935 yılında Süheyl Ünver ile “Tıp Tarihi Arkivi” ni yayınlamaya başladılar. Bunu Süheyl Ünver “ *...Bu mecmuayı genç, değerli ve âlim hekimimiz, tarihşinas Dr. Feridun Nafiz ile çıkarmayı kararlaştırdık*” diye bildiriyordu. Daha sonraları Süheyl Ünver kendisine “üstadım” diye hitap edecektir. Çalışmalarında Türk Tıp Tarihine hizmeti en önemli amaçları olarak kabul ettiler. 1938 yılında Türk Tıp Tarihi Derneğini kurdular. Hazırladıkları kaynak eserlerin basılmasında karşılaştıkları zorlukları yenmek için Uzluk 1940 yılında Ankara Kale Dibiinde bir matbaa kurdu. Tarihimize hizmet için tam uygun bir ortam oluşmuş fakat yapılan hizmeti anlamayan şahıslar tarafından matbaa 1944 yılında yıkılmıştı.

Feridun Nafiz Tıp Tarihi konusunu çok iyi bilen ve bu konuda yazdıklarıyla ne kadar ileri görüşlü olduğunu da gösteren bir araştırmacı idi. Tıp Tarihi konusunda o kadar bilgili idi ki hangi konuyu ele alsak o konudaki derin bilgisine hayran kalırız. Burada sadece farmakoloji kitapları için yazdıklarına bir bakmamız bize bunu ispatlar.

İslam ve Osmanlı Tıbbının önemli bir parçası olan farmakoloji dediğimiz ilaçlar bilgisidir ki kendisi bu konuda da çok derin bilgiye sahipti. Şanizade Ataullah’ın beş kitabından biri olan Mizânü’l- edviyye’yi tıp tarihi dünyasına tanıtmış ve çevirisini yayınlamıştı. Bu kitabı tanıtırken daha önce ilaçlar bilgisi konusunda yazılanları özetlemişti. Bu özet bile yoğun bilgi ve orijinal görüşlere sahiptir. Konuya İbni Baytar’ın kitabı ile başlar; “İslam şarkta Deva kitapları oldukça

zengin bir yekün tutar. Onların en meşhuru yedinci hicret asrının büyük farmakologu İspanya'nın Malaga şehriden İbni Baytarın (Camii müfredat aladviya valâğdiya) sıydı" diyerek konuya girer. Bu gerçekten önemli bir saptamadır. Çünkü klasik tıp tarihçiler böyle bir bilgiyi Dioskorides ile başlatırlar. İbni Baytarı yeterince tanıyan ve onun tıp dünyasına yaptığı etkileri iyi bilen merkeze bu büyük alimi yerleştirir. Bu önemli kitabın 1921 yılında Mısır'da basılan Arapçasının kendi kütüphanesinde olduğunu ve ayrıca 1840 yılında basılan Almanca ve Fransızca nüshalarına da kendisinin sahip olduğunu bildirir. Kendisi bu dillerin hepsine vakıf olduğundan İbni Baytar'ı çok iyi okuyup anlamıştır.

F.N. Uzluk için önemli olan kendi kültüründe bu büyük alimin etkileridir. Kendisi bu konuya da çok hakimdir; *"Bu önemli kitap Türk diline ise 8 hicret asrının ilk rub'unda çevrilmiştir. Mütercimi yazık ki bilinmiyor, tercümeyle emreden Aydın oğlu Gazi Umur Beydir. Mütercim ile müellif arasındaki zaman kısa olduğundan otların, köklerin bir sözle drogların Türkçe mukabilleri bakımından fevkalâde kıymetlidir"* der. Bu önemli farmakoloji kitabına İslam ve Osmanlı hekimlerinin çok önem verdiğini; *"İbni Baytar'ın bu eseri uzun yıllar Müslüman şarkın bütün hastahane ve hekim mekteplerinde Kodex medicamentaris galenus işini görmüştür"* diyerek vurgular ki bu bilgi 2018 yılında ancak anlaşılmıştır.

Feridun Nafiz Osmanlıca yazılmış tüm İbni Baytar kitaplarını görmüştür. Bunların içinde dikkati çekenleri özellikle belirtir; *"Edirne Selimiye kütüphanesinde saklı duran İbni Baytar'ın eski yazma nüshaları ehemmiyetlidir. Şöyle ki: üstlerinde Beyazid II'nin mührü sultanımüşarünileyh'in Tunca kenarında yaptırdığı darüşşifa tabip ve eczacılarının yazıları ve isimleri vardır"*. Bu bilgiler tıp tarihi ve kültür tarihi açısından önemlidir.

Farmakoloji kitaplarından İbni Baytarı tamamlayan Arapça eserleri, onların Osmanlıca tercümelerini, bu tercüme kitapların hangi kütüphanede olduğunu yazar ve bu kitapların

Üzerindeki manzum takrizleri bile bildirir; *"..bunu sultan Muhammed'i salis adına 1008 yılında divanı âli kâtiblerinden Hasan bin Abdurrahman Türkçe'ye döndürmüştür. Mütercimin yazdığı müzehhep nüsha üstünde sertabib Sinan ve Bakkal Zade Müderris Tabip Mehmet Efendilein Arapça mensur ve manzum takrizleri, kendi el yazıları iledir, bu nüsha dahi Edirne'de Selimiye kütüphanesindedir"*. Bununla da kalmaz bu eserin Farsça yazılan nüshalarını da incelemiştir; *"İran dili ile yazılan en mühim eser "Tuhfetülmüminin" Şahanı safeviden Süleyman Şah adına yazılmıştır. Hicri 1077. Türkçe'ye Mahmud I gününde çevrilmiştir; bende aslı ve tercümesi vardır"* der. Bu kitabın Hint hekimleri tarafından da faydalandığını bu sebeple de önemli olduğunu bize bildirir.

F. N. Uzluk Farmakoloji kitaplarının gelişiminde 18. Asır ekolünü çok iyi bilir. Bu dönem Yeni Tıbbın girişi ve tercüme devridir. Bu devrin önde gelenlerinden İznikli Ömer Efendi, Bursalı Mevlevi Dervîşi Ömer Şifai Dede, talebesi İstanbullu Ali Münşi, Dervîş Abbas Vesim'i büyük bir isabetle sıralar; "... bunların kitapları garp irfanından feyiz almış ve bilhassa tıbbî kimyâi dedikleri İatro chimieden bahseder" diye özetler. Bu ekolün arkasından gelen I. Abdülhamit dönemi tercüme eserin yer aldığı bunun da Belgrad'da Matthioli'den çeviren Osman İbni Abdurrahman tarafından yapılan ilaçlar kitabı olduğunu yazar; "Eser 4 fasıldan ibarettir. Tercüme dili çok açık ve güzeldir. Viyana saray kütüphanesinde bulunan nüsha Hekimbaşı Behçet Efendi'ye ait iken kardeşi Abdulhak Molla tarafından Viyana'lı bir baron'a hediye edilmiştir. Viyana'da bulunduğum zaman okudum. (Flügelin kataloğunda tafsilatı vardır). Bu eserin nüshaları İstanbul'da dahi bulunur. Beyazıt Veliüddin Efendi kütüphanesinde, No.2486. benim kütüphanemde de bir nüshası vardır" diyerek hem konuya hakimiyetini hem de kütüphanesinin ne kadar değerli olduğunu bir kere daha göstermektedir.

F.N. Uzluk İlaçlar Bilgisi kitaplarına Şanizade'nin Edviye'sini ekler. Bu eseri Tıp Tarihine kazandıran kendisidir. Kendi kütüphanesinde Şanizade'nin el yazısı ile orijinal nüshası vardır ve bu kendisi için çok değerlidir. Şanizade'yi manevi hocası olarak kabul eder, onun her bakımından hayranıdır; "Müşarunileyhin kendi eli ile yazıp hazırladığı ve birçok yerlerini silip bozarak düzelttiği kendi nüshası olup fakir talebesine bir lutf eseri olarak intikal etmiştir. Bu nüsha bana muallim M. Cevedet tarafından satın alınarak Almanya'da bulunduğum zaman Münih'e gönderilmişti. Aziz dostumu rahmetle anarım" diyerek minnetle bahseder.

Bu değerli kitabı; "...yalnız şunu şimdiden söylemek lâzımdır ki gerek Arapça belig ve hakimane mukaddimesi ve gerek yazılış tarzındaki sadelik, ilâçların havassı, kullanılacak kısmı, miktarı hakkındaki dürüst fikirleri ile kâlb ilâcı "Digital" den ilk defa bahseden Türk hekimi olmak sıfatı ile hususi bir kıymet kazanır" diye tanıtır.

Bu önemli kitaplardaki bilgileri yanlış yorumlayan veya yanlış bilgi veren tıp tarihçileri için üzüntüsünü bildirir, bir de değerli bir hekimi cahillikle suçlayan bir tıp tarihçisi için ; "Atılmışım iki layüfhemin miyanesine/ Zemine anlatamam, asumane anlatamam" diyerek karamsarlığını dile getirir.

Bilgili kültürlü olup da anlaşılamamak Feridun Nafiz hocanın kaderidir. Yaşadığı devir kültür savaşçılarının zor günleriydi. Uzluk Ankara da bu önemli görev için çırpınıyor yaşı ve yakalandığı tüberküloz, mücadelesinde onu zorluyordu. Hiç yılmıyordu; "Emrini vicdanından azim ve ümidini imanından alanlarız" sözü onun düşüncesini çok iyi özetler.

Evlenmedi, tüm parasını kitap ve arşivlere ayırdı. 15.000 ciltlik kütüphane, çok değerli yazmalar, yağlı boya eserler için ailesinin imkânlarını kullandı. Kültür adamı olarak Selçuklu tarihi, tasavvuf ve Mevlevilik konusunda birçok eser yazdı.

Bildiğimiz 236 makale ve 28 kitabını bastırabilmişti. 54 adet yayınlanamamış eseri mevcuttu. Bunu 1971 yılında bir makalede bildiriyor eserlerin isimlerini veriyordu. Tüberküloz ile boğuşan hassas ve içe dönük bir kültür adamıydı. 1972 yılında emekli oldu. 1974 yılında çok sevdiği annesini kaybetti bu acı ona zor gelmişti. 27 Eylül 1974 de Konya'da vefat etti Üçler mezarlığına defnedildi.

Kendisini 72 yaşında en verimli çağında kaybettik. Yayınladığı eserlerinden belki de daha çoğu yayınlanmayı bekliyordu. Türk Tıp Tarihine katacağı çok şey vardı. Konya'nın yetiştirdiği büyük bilim adamlarından olan Uzluk; İyi bir hekim, bulaşıcı hastalıklarla mücadelede fedakâr bir tabip, Türk tarihi ve kültürünü araştırma ve yazmayı hayatının amacı yapan değerli bir bilim adamıydı. Türk Tıp Tarihinin hem komutanı hem neferi, yeri doldurulamayacak bir araştırmacıydı.

KAYNAKÇA

- Altıntaş, Ayten, “Feridun Nafiz Uzluk ve Mustafa Behçet Efendi”, *X. Milli Mevlana Kongresi Tebliğler, Prof. Dr. Feridun Nafiz Uzluk Armağanı*, 2-3 Mayıs 2002 Konya, s. 55-64.
- Altıntaş, Ayten, “Yaşlı Kahramanlar”, *Sağlık Düşünce Dergisi (SD)*, S. 44, Güz 2017,s. 50-53.
- Ölümünden 9 yıl Sonra Ordu Hekimbaşı Yapılan Bir Tabibimiz Dirim Tom XXVI, Ocak-Şubat 1951, S. 1-2, s. 18-25.
- Türk Tıp Tarihi Arşivi, *Dr. A. Süheyl Ünver, Dr. Feridun Nafiz*, İstanbul 1935, Kader Matbaası.
- Türk Tıbbiyesinin 748.ci Yıldönümü Dolayısıyla Hekimbaşı Mustafa Behçet Zati, Eserleri Üstüne Bir Araştırma, Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi tıp Tarihi Enstitüsü No.3, Ankara 1954.
- Uzluk, Feridun Nafiz, “Bursalı Hekim Ali Münşi Efendi”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C. VIII, S. 3 (ayrıbasım), Ankara 1950.
- Uzluk, Feridun Nafiz, “Dr. Osman Nebioğlu”, *Kim Kimdir Ansiklopedisi*, sonuncu fasikül, s. 652.
- Uzluk, Feridun Nafiz, *Ankara Tıp Tarihi Enstitüsü Çalışmaları ve yayınlanmamış Kitaplarım*, Monografi, Ankara 1971, Prof. Dr. Feridun Nafiz Uzluk’un Basılmış, Basılacak Kitapları
- Uzluk, Feridun Nafiz, *Şani zade Ataullah Elkitabül hamis fi zikril edviye*, Türk Tıp Tarihi Arşivi, C. 3, No. 12, 1939.
- Yücel, Ayhan, “Prof. Dr. Feridun Nafiz Uzluk ve Adına Kurulan Kütüphanesindeki Tıbbi Yazma Eserlerin Listesi”, *II. Türk Tıp Tarihi Kongresi 1990 Bildiriler Kitabı*, Türk Tarih Kurumu Matbaası, Ankara 1999, s. 173-185.

**YİRMİNCİ YÜZYILDA KÜLTÜR VE BİLİM TARİHİMİZİN ÜÇ HEKİM
MUHAFIZI: (PROF. DR. FERİDUN NAFİZ UZLUK)**

***THREE PHYSICIAN GUARDS OF OUR HISTORY OF CULTURE AND
SCIENCE IN THE TWENTIETH CENTURY: (PROF. DR. FERIDUN NAFİZ
UZLUK)***

*Hüsrev HATEMİ**

20. yüzyılda ve özellikle Bağımsızlık Savaşından sonra, kültür ve bilim tarihimizi araştıran, öğreten ve savunan üç Tıp mensubu hekim yaşadı. Bu hekimler Dr. Osman Şevki Uludağ, Prof. Dr. Süheyl Ünver ve Prof. Dr. Feridun Nafiz Uzluk'tur. 1902 yılında Konya'da doğdu.

Birinci Dünya Savaşı yıllarında liseliydi. 1919'da Tıp Fakültesine girdi. 1925 yılında mezun oldu. Mesleğiyle ilgili olan hizmetleri tamamladıktan sonra 1932 yılında kendi imkânlarıyla Almanya'ya gitti. Münih Tıp Fakültesinde Bakteriyoloji ihtisası yaparak Hamburg Eppendorf Hastahanesinde Tropikal Hastalıklar alanında sertifika aldı.

1935 yılında yurda döndü. On yıl, ihtisas konularında devlet hizmetinde bulundu ve 1946 yılında kurulan Ankara Tıp Fakültesi'nin Tıp Tarihi hocalığına atandı.

1946'dan önce de Tıp Tarihi ve Mevlevilik hakkında incelemeler ve yayınlar yapmıştı. İkinci Dünya Savaşı'nın yoklukları içinde, 1940 yılında Ankara'da bir matbaa kurmuş ve tasavvuf tarihi açısından çok önemli yayınlar yapabilmişti (Mevlânâ'nın Mektupları, Sultan Veled Divanı gibi). 1972 yılında emekli oldu ve 1974 yılında Konya'da vefat etti.

* Prof. Dr., İstanbul/Türkiye.

Feridun Nafiz Uzluk'un üslubu her zaman nesnel (objektif) ve cesur olmuştur. Bu yıl tıpkı baskısı yapılan Tanrıdağ dergisinin 1. sayısında (8 Mayıs 1942) yayınlanan "Karamanoğulları için söylenmiş iki ağıt" başlıklı yazısında bu karakteri belirlemektedir. Günümüzde bile Fatih "eleştirilemeyen" sultanlardandır.

1942 yılı şartlarında, Fatih'in Karamanlı binalarını yakıp yıktırdığını ve İstanbul'da Bizans yapılarına hoşgörü ile bakarken, Lârende bir şehirdeki İslam yapılarına hiç acımadığını söylemek medeni cesâret sayılır. Bu cümleler yanında yine Fatih'ten bahsederken "Feth-i Celî'in büyük kahramanı" diyerek edepli davranmayı da ihmal etmez.

İkinci bir örnek Mevlânâ ve Yunus Emre Yazısı

1966'da, sahibi Hamdullah Suphi Tanrıöver ve Yayın Müdürü Fethi Erden olan Türk Yurdu dergisi (319 Sayı, Ocak 1966) Yunus Emre Özel Sayısı olarak yayınlanmıştır.

Bu özel sayıya verdiği Mevlânâ ve Yunus Emre başlıklı yazısında, yine dürüstlükten ve medeni cesâretinden vazgeçmeyerek, Yunus'un değerini kabul etmekle birlikte, Yunus'un Mevlânâ için "uzun yazmışsın ben yazsam –ete kemiğe büründüm Yunus diye göründüm- derdim" menkıbesinin târihi değeri olmadığını, ayrıca Mevlânâ'nın "mânevi mertebelerin hangisine yükseldimse bu Türkmen kocasını benden önde yürür gördüm" sözünün de tarihi değeri olmadığını, Mevlânâ'nın ölümünden çok sonra 16. yüzyılda Şeyh Üftade'nin bir rû'yâsı olduğunu birdirmektedir.

Feridun Nafiz Uzluk, sâdece hekim ve Tıp tarihçisi değil, değeri yeterince bilinmemiş, Müslüman bir şarkiyatçıdır.

KAYNAKÇA

Prof. Dr. Ayten Altıntaş Arşivi

Tanrıdağ Dergisi, C. 1, S. 1, 8 Mayıs 1942 s. 6-8.

Türk Yurdu Dergisi, Ocak 1966 Yunus Emre Özel Sayısı s. 8-12.